

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**18.YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE İSTANBUL'DA VAKIFLARIN BELEDİ
HİZMETLERİ**

Doktora Tezi

GÖKAY KARADUMAN

İstanbul, 2020

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**18.YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE İSTANBUL'DA VAKIFLARIN BELEDİ
HİZMETLERİ**

Doktora Tezi

GÖKAY KARADUMAN

Danışman: PROF. DR. RAHMİ DENİZ ÖZBAY

İstanbul, 2020

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Gökay Karaduman
Ana Bilim Dalı	: İktisat
Programı	: İktisat Tarihi
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora - 2020
Anahtar Kelimeler	: Vakıflar, Osmanlı Devleti, Kadı, Beledî Hizmet

ÖZET

18.YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE İSTANBUL'DA VAKIFLARIN BELEDÎ HİZMETLERİ

Vakıflar Osmanlı Devlet'inde iktisadi ve sosyal hayatı etkileyen en önemli kurumlardandır. Çalışmada İstanbul kadı sicilleri, ahkâm defterleri ve vakfiyeler temel kaynaklar olarak kullanılmış, 18. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nde İstanbul'daki vakıfların beledî hizmetlerine ilişkin bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda, vakıfların iktisadî ve toplumsal hayata etkileri üzerinde durulmuştur. Buna ek olarak, vakıf kurma saikleri, vakıfların sürdürülebilirliği, kadılar ve diğer şehir görevlilerinin etkisi değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar ile İstanbul üzerinden, vakıfların günümüz belediye hizmetlerindeki iz düşümü tespit edilmeye çalışılmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Gökay Karaduman
Field : Economics
Programme : History of Economics
Supervisor : Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY
Degree Awarded and Date : Doctorate - 2020
Keywords : Waqfs, Ottoman State, Kadi, Municipal Services

ABSTRACT

MUNICIPAL SERVICES OF WAQFS IN ISTANBUL IN THE 18TH CENTURY OTTOMAN STATE

Waqfs are one of the significant institutions affecting economic and social life in the Ottoman State. In the study, kadi registries, provisions books and articles of waqfs were used as the fundamental sources, and knowledge was provided on the municipal services of waqfs in Istanbul in the Ottoman State in the 18th century. In this context, the effects of waqfs on economic and social life were emphasized. In addition, motives for establishing waqfs, the sustainability of waqfs, the influences of kadi and other city officials were evaluated. With the obtained results, projections of the waqfs in the municipal services were attempted to be determined through Istanbul.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, 18. Yüzyılda İstanbul’da vakıfların beledî hizmetlerinin neler olduğu ortaya konulmak istenmiştir. Arşiv kaynaklarından elde edilen sonuçlara göre, Osmanlı Devlet’inde Şehremaneti öncesinde, İstanbul ile ilgili birçok hizmetin vakıflar aracılığıyla yerine getirildiğı tespit edilmiştir. Ayrıca vakıfların toplumsal etkileri üzerinde durulmuş, hizmet alanları ile ilgili bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında ve geliştirilmesinde, katkı ve görüşlerini esirgemeyen, beni hep destekleyen danışman hocam Sayın Prof.Dr. Rahmi Deniz Özbay’a teşekkür ederim. Lisansüstü eğitimimim süresince üzerimde emeğı bulunan Prof.Dr. Ahmet Tabakoğlu’na, Prof.Dr. Erol Özvar’a ve tüm hocalarıma teşekkür ederim. Özellikle tez izleme sürecinde yardımlarını esirgemeyen Prof.Dr. Fehmi Yılmaz ve Dr.Öğr. Üyesi Fahri Solak’a teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışma, Türk Dünyası Belediyeler Birliğı “Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerini Destekleme Programı” kapsamında desteklenmiştir. Desteklerinden dolayı Türk Dünyası Belediyeler Birliğı Yönetim Kurulu’na teşekkür ederim. Bu zor süreçte yanımda olan Dr.Öğr. Üyesi Arzu Varlı Binagul, Dr.Öğr. Üyesi Saim Çağrı Kocakaplan ve Araştırma Görevlisi dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmalarım sırasında desteğini benden esirgemeyen aileme, her aşamada benim için yaptığı fedakârlıklar için sevgili eşim Esra Karaduman’a ve hayatımıza değer katan kızlarımız Nilay ve Beyza Karaduman’a ayrıca teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
TABLO LİSTESİ	VII
GRAFİK LİSTESİ	VIII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
1. VAKFIN TANIMI VE OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ YERİ.....	4
1.1. Vakıf Türleri	7
1.2. Vakıfların Tarih Boyunca Örnekleri.....	10
1.3. Vakfetme Saiki	13
1.4. Vakfetme Davranışının Kökenleri	17
2. İKTİSADİ HAYATA VE TOPLUMA ETKİLERİ BAKIMINDAN VAKIFLAR: İMECE YAŞAM.....	23
2.1. İmece Felsefesi	27
2.2. Vakıfların Toplumsal Huzur ve Düzene Katkısı	30
3. VAKIFLAR VE ŞEHİRLER	37
3.1. Vakıf Kültürü ve Ortak Yaşam Alanları.....	39
3.2. İskân Politikaları Çerçevesinde Vakıflar	43
3.3. Vakıfların İstanbul Mahalle Oluşumuna etkisi.....	46
3.4. Evliya Çelebi'ye Göre 17. Yüzyılda İstanbul'da Yerleşim Yerlerinin İmarat ve İdaresi.....	48
3.5. Beledî Hizmet ve Toplumsal Katılım	55
4. VAKIFLARIN YÖNETİMİ VE VAKIF GÖREVLİLERİ.....	60
4.1. Vakıf Görevlileri.....	60
4.1.1. Müteveli ve Müteveliye.....	60
4.1.2. Cabiler	64

4.1.3.Kâtipler	66
4.2.Vakıfların Denetim ve Gözetimi	66
4.3.Vakıf Muhasebeleri	74
4.4.Vakıflar ve Kadı İlişkisi	77
5.KADILIK MÜESSESESİ VE BELEDİ GÖREVLİLER	80
5.1.İslam Devletlerinden Miras: Kadılık Makamının Gelişimi	80
5.2.Osmanlı Devleti'nde Kadılık.....	83
5.2.1.Osmanlı Mahkeme görevlileri	90
5.2.2.Kadı Naibleri	93
5.2.3.Teftiş, Şahitler ve Bilirkişiler	94
5.3.Beledî Görevliler	99
5.3.1.Muhtesip	101
5.3.2.Sübaşı.....	103
5.3.3.Mimarbaşı.....	105
5.3.4.Şehremini.....	107
5.4.Kadıların Beledî Hizmetleri.....	109
6.VAKIFLARIN BELEDİ HİZMETLERİ.....	117
6.1.Vakıfların Beledî Hizmetlerinin Değerlendirilmesi	120
6.1.1.Mevkufat Açısından Vakıflar	121
6.1.2.Cihetler Açısından Vakıflar	123
6.2.Vakıfların Mevkufat Cinsine Göre Beledî Hizmet Alanları.....	126
6.2.1.Su ile ilgili Yapılar	126
6.2.2.Eğitim ile ilgili Yapılar.....	127
6.2.3.Camiler ve Mescitler	127
6.2.4.Hamamlar	127

6.2.5.Köprüler.....	127
6.3.Vakıfların Cihetlere Göre Beledî Hizmet Alanları.....	128
6.3.1.Fakirler.....	137
6.3.2.İmamlar.....	139
6.3.3.Vakıfların Sürdürülebilirliği.....	142
6.3.3.1.Vakıflarda İstibdal.....	144
6.3.3.2.Vakıflarda Kiralama Usulleri ve İcareteyn.....	147
6.3.4.Camiler ve Cami görevlileri.....	150
6.3.5.Eğitim Hizmetleri.....	152
6.3.6.Su Hizmetleri.....	156
6.3.7.Aydınlatma.....	162
6.3.8.Yiyecek ve Kıyafet Yardımları.....	163
6.3.9.Şeyhler ve Dervişler.....	164
6.3.10.Avarız.....	166
6.4.Cihetler Açısından Vakfedilen Mallar.....	169
6.5.Vakfedilen Paraların Cinsi ve Tedavüldeki Paralar.....	171
6.6.Vakfiyelerin Mahalle Bilgileri.....	175
6.7.Vakfiyelerde Kullanılan Sıfatlar.....	176
SONUÇ.....	179
EKLER.....	183
EK 1: Evliya Çelebi'ye Göre İstanbul'da Rumeli Tarafındaki Yerleşim Bölgeleri.....	183
EK 2: Evliya Çelebi'ye Göre İstanbul'da Anadolu Tarafındaki Yerleşim Bölgeleri.....	190
KAYNAKÇA.....	194

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

TABLO 1: 1577 Yılındaki İstanbul Sayımı “Evsaf-ı Belde-i Kostantiniyye”	52
TABLO 2: 1638 Yılındaki İstanbul Sayımı “Evsaf-ı Kostantiniyye”	53
TABLO 3: 1600 Evkaf Tahrir Defterine Göre Tevliyet Dağılımı	62
TABLO 4: Vakıf Nazırı Olan Devlet Görevlileri	70
TABLO 5: 18.Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Bazı Kazalardaki Mahkeme Görevlileri	91
TABLO 6: 1500-1800 Yılları Arasında Kurulan Vakıflar	121
TABLO 7: İstanbul ve Diğer Şehirlerde Kurulan Vakıfların Karşılaştırılması	123
TABLO 8: 1500-1800 Yılları Arasında Vakfiyelerdeki Cihetler	124
TABLO 9: Hurufat Defterlerine Göre Dini Görev/Görevliler	130
TABLO 10: Hurufat Defterlerine Göre Vakıf İdarecileri Ve Diğer Görev/Görevliler	133
TABLO 11: 18.Yüzyılda Kurulan Vakıfların Mahalle Bilgileri.....	176
TABLO 12: Vakfiyelerde Kullanılan Ünvanlar ve Sıfatlar	177
TABLO 13: Vakıf Kurucuları Cinsiyet Dağılımı	178

GRAFİK LİSTESİ

Sayfa No

GRAFİK 1: Yeni Kurulan Vakıfların Yıllara Göre Dağılımı.....	122
GRAFİK 2: Yeni Kurulan Vakıfların Cihetler Açısından Dağılımı.....	126
GRAFİK 3: 18.Yüzyıl'da Vakfedilen Mallar.....	170
GRAFİK 4: Vakfiyelerde Yer Alan Para Cinslerinin Yıllara Göre Dağılımı	175

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Hzl.	Hazırlayan
M.	Miladi
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Aralığı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Vol.	Volume

GİRİŞ

Anadolu’da kurulan medeniyetlerin, tarihsel olarak birbirleriyle etkileşim içinde oldukları söylenebilir. Özellikle, bu medeniyetlerin geleneksel uygulamalarının ve kurumlarının kendinden sonraki diğer medeniyetleri etkilediği de bilinmektedir. Bu çerçevede, Osmanlı Devlet’inde kurumlar ve uygulamaların, aynı coğrafyada yer alan Bizans ve Selçuklu geleneğinden etkilendiği söylenebilir. Ancak kurumların ortaya çıkışı bununla sınırlı değildir. Aynı zamanda, toplumsal ihtiyaçlar, zihniyetler ve inançlar da bu kurumları etkilemektedir. Üstelik bu toplumsal unsurlar da, tarihsel miras çerçevesinde oluşup, gelişmektedir. Bu bağlamda, kurumlar incelenirken, onları etkileyen toplumsal faktörler ve tarihsel miras dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla, çalışmada öncelikle, Osmanlı Devlet’inde; ekonomik, geleneksel, dini ve psikolojik etkilerle oluşan toplumsal ihtiyaçların, hangi kurumlar aracılığıyla karşılandığı sorgulanmıştır.

Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılda ortaya çıkan ilk modern belediye örnekleri İstanbul’dadır. Bu belediyelerden önce de, toplumda ortak ihtiyaçların bir şekilde karşılanması gerekmektedir. Dolayısıyla belediyelerin, toplumsal ihtiyaçlardan bağımsız bir şekilde ortaya çıkmadığı söylenebilir. Eğer toplumsal ve sosyal ihtiyaçlar olduğu biliniyorsa, bunları sağlayan bir kurumun da olması ihtimal dâhilindedir. Bu çerçevede, günümüz modern belediye hizmetlerinin Osmanlı Devleti’ndeki izdüşümü, araştırmaya değer görülmüştür.

Osmanlı Devleti’nde, toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında vakıflar, bir hayır kurumu olarak, önemli etkilere sahiptir. Vakıfların, sosyal ve iktisadi etkileri sebebiyle geniş bir uygulama alanı bulduğu söylenebilir. Vakıf hizmetleri ve uygulamalarının ise toplumsal ihtiyaçlar sonucunda oluştuğu ve yaygınlaştığı açıktır. Başka bir açıdan, vakfın bir kurucusu bulunmaktadır. Vakıf kurucusunun, toplum yararına, toplumsal ihtiyaçlar için oluşturduğu vakıf, bir kişinin iradesinin bütün topluma yansımaları olarak ele alınabilir. Bu durumun, toplumda insanlar arasında “birlikte yaşamayı” desteklediği söylenebilir. Kurulan her vakıf, etki alanındaki insanların iyilik ve yardımlaşma duygularının birbirleri arasında dağılmasına ve çoğalmasına sebep olmaktadır. Ortaya çıkan ihtiyaçlar ve sorunlarda, bu birliktelik duygusunun oluşup oluşmadığı sorgulanmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı toplumunda ortak değerler ve ihtiyaçlar

çerçevesinde, birlikte hareket etmeyi sağlayan bir düzenin olup, olmadığı da araştırılmıştır. Sonuç olarak, insanlar arasında iyilik ve hayırseverliğe dayanan etkileşimin ve ortak hareket etmenin, kurumları ve uygulamaları etkilediği söylenebilir.

Vakıf hizmetlerini etkileyen toplumsal faktörlerin dışında; Osmanlı Devleti'nin, vakıflar ve kamu hizmetleri çerçevesinde, oynadığı rol de dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda, toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında, devletin bir temsilcisinin de etkili olduğu varsayılabilir. Osmanlı Devlet'inde devletin temsilcisi olarak kadılar, toplumla etkileşim halinde olan önemli görevlilerdendir. Kadıların, hâkim olmasının dışında, aynı zamanda yerleşim bölgelerinde idareci olması, vakıflar üzerindeki etkisini de araştırmaya değer kılmaktadır. Dolayısıyla kadıların da, şehir ve kasabalarda, toplumun ihtiyaçlarının sağlanmasında yönetici rolünü üstlendiği düşünülebilir. Bu açıdan, kadıların fonksiyonunun detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Vakıflar ve kadılık kurumu; vakfiyeler, kadı sicilleri, ahkâm defterlerinden yararlanarak incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, vakıflar; toplumsal saikler ve inançlar çerçevesinde ele alınmıştır. Vakfın tek bir yaklaşım ile açıklanması mümkün görünmemektedir. Çünkü toplumsal etkileri tek bir alana indirgenemez. Vakıfların; dini, siyasi, iktisadi ve sosyal birçok unsurlar ile etkileşimi bulunmaktadır. Dolayısıyla vakfın tanımı ve türleri bu etkiler bağlamında incelenmiştir. Vakıfları meydana getiren onların kurucularıdır. Dolayısıyla vakıfların oluşmasında, Osmanlı toplumunun saikleri ve motivasyonları da dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede, Osmanlı Devlet'inde insanların neden vakıf kurduğu sorgulanmıştır. Bu saiklerin görülebileceği kaynaklardan biri de, vakfın kuruluş senedi olan vakfiyelerdir. Birinci bölümde, bahsedilen unsurlar çerçevesinde vakfın tanımı yapılmış ve vakfın türleri incelenmiştir.

Osmanlı toplumunda, insanların ortak hareket ederek; sorunlara çözüm bulmak, ihtiyaçları gidermek için bir düzen çerçevesinde hareket ettiği düşünülmüştür. Çalışmanın ikinci bölümünde, daha önce sorgulanan bu olgu üzerinde kavramlaştırma yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı Devlet'inde, insanların bir *imece yaşam* modeli ile toplumsal ihtiyaçlarını karşıladığı, sorunları bu yöntemle çözdüğü ve bu

düzenin aynı zamanda geniş bir etki alanı oluşturduğu ifade edilmiştir. Bahsedilen bu *imece yaşamın*, aynı zamanda toplumun genel refahı ve düzenini de etkilediği öngörülebilir. Vakıfların da bu etkileşimde rolü olduğu düşünülerek, ayrıca vakıflar ile toplumsal düzen arasında bağlantı kurulmaya çalışılmıştır.

İnsanların ortak hareket etmesi ve vakıfların oluşturduğu yardımlaşma alanı, aynı zamanda şehir gibi ortak yaşam alanlarını da etkilemektedir. Bu çerçevede çalışmanın üçüncü bölümünde, şehirleşmenin vakıf ile bağlantısı araştırılmıştır. İstanbul'un, bu izleri yansıtmaya açısından önemli bir örnek niteliği taşıdığı söylenebilir. Bu bağlamda, tarihsel bir yaklaşımla vakıfların, İstanbul'da toplumsal alanların ve binaların oluşmasındaki etkisi ele alınmıştır. Sonrasında dördüncü bölümde, Osmanlı Devleti'nde vakıflardan para alan bazı görevliler incelenmiştir. Hurufat Defterleri çerçevesinde bu görevlilerin kimler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu görevliler arasında sayılabilecek kadılar, ayrıca beşinci bölümde detaylı olarak incelenmiştir. İstanbul Kadı Sicillerinden yararlanılarak, kadınların, toplumsal hizmetlerin ya da şehirle ilgili hizmetlerin sağlanmasında yönetici fonksiyonu incelenmiştir.

Çalışmanın altıncı bölümünde, şehirlerle ilgili hizmetlerin *imece yaşam* bağlamında, çerçevesi oluşturularak bir vakıf etki alanı tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Bu hizmetler, İstanbul şehri özelinde, yardımlaşma ve birlikte yaşama gibi toplumsal unsurlar dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bu bakımdan, beledî hizmete dair ihtiyaçlar ve görevliler belirlenirken, 18. yüzyıla ait koşullar temel alınmıştır. Bu çerçevede, *beledî hizmetlerin* neler olduğu, kapsamı ve değişimleri ele alınmıştır. Bunların tespiti için İstanbul şer'iyye sicilleri vakfiyeler kataloğundan* yararlanılmıştır.

* Bilgin Aydın (hızl.), İlhami Yurdakul (hızl.), Ayhan Işık (hızl.), İsmail Kurt (hızl.), Esra Yıldız (hızl.), **İstanbul Şer'iyye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu**, İstanbul: İsam Yayınları, 2015. (İSAM'ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında yayınlanmıştır.) kaynağından elde edilen verilerden derlenmiştir.

1. VAKFIN TANIMI VE OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ YERİ

Vakıf, İslam hukukunda “yararı insanlara ait olmak üzere, bir malı Allah’ın mülkü hükmünde edinme ve edinilmeden habs ve men etmektir.” biçiminde tanımlanmaktadır.¹ “Duruş, durma, hareketten kalma” anlamındaki vakf kelimesi, terim olarak; mal ve mülkün sâhibi tarafından İslam hukuku çerçevesinde hayra ve hasenata tahsîs olunması şeklinde özetlenebilir.²

İslam hukukunda farklı mezheplerin ve fakihlerin vakfa dair farklı yorumları, vakıfların hukuki nitelikleri, bağlayıcılığı, kurucu unsurları ve mülkiyeti gibi konularda farklı yorum ve tanımlara sebep olabilmektedir.³

Vakfın dini temeller üzerinden hareketle oluştuğunu söyleyenlerin en önemli dayanağı Hz.Muhammed’in “İnsan öldüğü zaman artık hayır işleyemez ve ancak kendisinden sonraya üç şey kalır. Sürekli sadaka, başkalarına fayda sağlayan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlatlar” hadisidir. Burada bahsi geçen sürekli sadakanın yani sadaka-i cariyenin vakıf olduğu söylenmektedir.⁴

Türkçe’de vakıf şeklinde telaffuz edilen vakf kelimesi, Arapça’da alıkoymak manasında bir mastardır. Ebu Yusuf’a göre, vakıf kurucusunun “vakfettim” sözünü kullanmasıyla, vakıf bağlayıcılık niteliği kazanıp kendi mülkünden çıkmaktadır. Ayrıca imam Muhammed’e göre vakfın bu niteliği kazanması için mütevellîye teslim edilmesi şarttır.⁵ Bu yüzdendir ki Osmanlı Devleti’ndeki uygulamasında vakıf kurulurken tescil maksatlı mütevellîler bulunmaktadır.

Fıkhi yorumlar açısından, farklı tanımlamalara sahip olan vakıf kurumu, bu farklılıklara karşın, bir şekilde etimolojik olarak bir tanımla izah edilebilse de,

¹ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 42, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s.479

² **Kamus-i Türki**, “vakf”, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1899, s. 2195

³ Günay, s.479

⁴ Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII.Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s.26

⁵ Yediyıldız, s.8

uygulamada vakıflar; sosyal, kültürel ve ekonomik olarak birçok dinamğin beraber işlediğı bir kurumdur.

Vakıflar, özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren ve hatta öncesinde de iktisadi ve sosyal hayatı etkilemiştir. İslam dini açısından, temelde yardımlaşma ve hayır yapma güdüsüyle ortaya çıktığı bilinse de, vakıfların sahip olduğu etki bundan fazladır. Kamu yararına yapılan bu hayrın bir akid sayılmayıp kabul beyanına ihtiyaç olmayan tek taraflı bir hukuki işlem olduğu söylenebilir.

Bir vakfın kuruluş aşamasında, hukuki olarak verilmesi gereken bilgiler vakfiye denilen, kuruluş sözleşmesi niteliğindeki bir belgede yer alır. Vakfiye, vakıf kurucusunun beyanını, vakfettiğı malları ve vasıflarını ve bunlara dair vakfedilme şartlarını, vakfın idaresi ve idarecilerini, gelirler kaynaklarını ve bu gelirin sarf edileceğı yerleri gösteren resmi belgedir. Bu belge kadı tarafından şahitler huzurunda tasdik edilerek kadı siciline kaydedilir.⁶

Vakfiyelerde, “vakfetmek”, “vakf ve habs etmek”, “vakf ve şart etmek” tabirleriyle, vakfın kuruluşundaki “beyanı” ifade eden tabirler bulunmaktadır. Burada “habs etmek” vakıf malını dış etkilerden (satmak, miras bırakmak, ipotek ve teminat gibi işlemler) alıkoyma anlamına gelse de, söz konusu durum vakıfların değiştirilebilirliği konusunda yanlış anlamaya sebebiyet verebilir.

Vakıf kelimesi, Avrupa dillerine durağanlık anlamındaki mortmain (ölü el) sözcüğüyle çevrilmiştir. “Ölü el” mal varlıklarının dondurulmuş olduğu yani değişmez olması anlamında kullanılmıştır. Uygulamada ise mülklerin el değiştirmesi dondurulmuş değildir. Vakıf yöneticisi olan mütevellilerin hedefi, vakfın amacının sürekliliğini sağlamak ve toplum yararına zarar gelmeyecek şekilde yönetmektir. Bundan dolayı gerekli gördüğünde bu hedef doğrultusunda vakfın mülkleri istibdal* gibi uygulamalar ile el değiştirebilirdi.⁷ Hanefi hukukuna göre daimi (ebedi) bir kurum olan vakfın aslında

⁶ Bilgin Aydın (hızl.) ve diğerleri, **İstanbul Şerhiye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğı**, İstanbul: İsam Yayınları, 2015, s.17

* İstibdal, bir özel mülkün vakıf malı ile değişimini ifade etmektedir.

⁷ Amy Singer, **Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti**, Dilek Şendil (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004, s.26

yasalara bağılı kalarak değişimi mümkündür. Burada ise yine çerçeve, kamu ve vakıf yararını gözetmektedir.⁸

Vakıfların, iktisadi hayata ve topluma etkileri bakımından daha detaylı araştırılması gerektiği ve sadece dini bir kurum olmadığı söylenebilir. Vakıf için yapılan tanımların da tüm bu etkiler göz önüne alınarak daha geniş bir çerçevede yapılması gerekmektedir. Çünkü vakıflar ne sadece İslam dinine ne de sadece Osmanlı Devleti'ne özgüdür. Dolayısıyla dini bir kurumun ötesinde, vakıfların toplumsal yönü ve etkileri çok daha belirgindir. Dini olguların, bireyleri dolayısıyla toplumsal hayatı ve toplumu etkilemesi, vakıflara da temelden dini bir anlam yüklemek gibi hatalı bir varsayıma dönüşebilmektedir. Kurumların özellikle vakıfların, tarihsel miras ve toplumsal zihniyetlerden⁹ etkilendiği söylenebilir. Zihniyet, klasik Osmanlı sistemini, Batı'dan ayıran faktörlerdendir.¹⁰

Osmanlı iktisadi sisteminin, Osmanlı hayat tarzı ve toplumsal zihniyet ile bağlantılı olduğu bilinmektedir. Zihniyet hayat tarzını şekillendiren düşünce yapısıdır. Osmanlı zihniyet yapısını oluşturan faktörlerden biri, eski İslam ve Türk devletlerinden kalan geleneksel ve kurumsal miraslardır. Bu iktisadi ve sosyal geleneklerden biri, halkın refahının sağlanmasıdır.¹¹

Bir zihniyet araştırmasında, incelenen çağın ve çevrenin iktisat ahlâkını ve zihniyetini geniş bir şekilde ele almak gerekmektedir. Sonrasında, yüzyıllar boyunca, zihniyetin belirme ve şekillenmesinde farklı faktörlerin, özellikle din ve inanç gruplarının etkisi araştırılmalıdır. Ayrıca zihniyetin oluş ve yayılış sırasındaki aşamaları ve ne gibi akımlarla beslendiği incelenmelidir.¹² Bu bağlamda, vakıf kurumunu oluşturan toplumsal zihniyetin iktisadi yönü değerlendirilebilir.

⁸ Singer, s.27

⁹ Bu çalışma çerçevesinde “toplumsal zihniyet” kavramıyla özellikle toplumdaki iktisadi davranışları etkileyen değer ve inançları ifade eden “iktisadi zihniyet” ifade edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Sabri Ülgener, **İktisadi Çözölmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, 1.Basım, İstanbul: Derin Yayınları, 2006.

¹⁰ Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, 9.Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009, s.157

¹¹ Tabakoğlu, s.149-151

¹² Sabri Ülgener, **İktisadi Çözölmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, 1.Basım, İstanbul: Derin Yayınları, 2006, s.6

1.1. Vakıf Türleri

Temelde hayır ve yardımlaşma amacıyla kurulan vakıfların birden çok türü vardır. Ayrıca menkullerin de vakfedilmesi ile birlikte, vakıf türlerinin ve işlemlerinin farklılaştığı söylenebilir. Vakıflardaki bu çeşitlilik, iktisadi ve sosyal açıdan, vakfın bulunduğu coğrafyada farklı hizmetlerin oluşmasına da katkıda bulunmuştur. Vakıf türlerinde ortaya çıkan bu farklılığın daha ziyade uygulamadaki çeşitlilikten ve farklı fıkhi yorumlardan kaynaklandığı söylenebilir.

Vakıflar, malın mülkiyeti, yararlananlar ve yararlanma biçimleri açısından üç kategoride incelenebilir. Malın mülkiyeti açısından vakıflar, “sahih” ve “gayri sahih” olarak ikiye ayrılmaktadır. *Sahih vakıflar*, bir kişinin mülkü niteliğindeki arazi, menkul ve gayrimenkullerinden oluşur. *Gayri sahih vakıflar* ise devlete ait arazinin çıplak mülkiyetinin devlette kalarak, gelirlerinin bir vakfa tahsis edilmesidir. Devlet bu şekilde, kamu hizmetlerinin finansmanı için miri arazilerin* gelirlerini vakfa yönlendirmektedir.¹³

Osmanlı Devleti uygulamasında, devlete ait gelirlerin vakfedilmesi padişah tarafından verilen temliknameye** dayanmaktaydı. İslam hukukuna göre; vakfedilen bir malın, vakfedenin özel mülkü olması gerekmektedir. Dolayısıyla devlete ait kaynakların vakfedilmesiyle oluşan vakıflar “gayri sahih” olarak nitelendirilmiştir. Ancak bu, vakfın hukuki geçersizliğini değil yalnızca sınıflandırmayı ifade etmek için kullanılmaktadır.¹⁴

Yararlananlar açısından vakıflar, “hayrî” ve “zürri” olarak ikiye ayrılmaktadır. Hayrî vakıflar, vakıf kurucularının, vakıf hizmetleri ve vakıf yöneticilerinin belirlenmesi konusunda, hiçbir yakınlık bağı gözetmeden tüm ihtiyaç sahiplerini düşünerek kurduğu vakıflardır. Vakıftan yararlananların vakıf kurucusunun akraba ve yakınları olduğu vakıflar ise zürri ya da evlatlık vakıflardır.

Kendilerinden yararlanma biçimleri açısından vakıflar ise vakf olunan malın kendisinden ve gelirinden faydalanılan vakıflar olarak ikiye ayrılır. Kendisinden

* Rakabesi(kuru mülkiyeti) devlete tasarrufu(kullanım hakkı) ise halka(reayaya) ait topraklara denir.

¹³ Günay, s.479

** Temlikname: Bir kişiyi bir mülk ve mala mâlik ve mutasarrıf etme, birine bir mülk kazandırma anlamındaki “temlik” kelimesinden gelen, belirli miri toprakların padişah tarafından mülk olarak verildiğini belirten vesikadır.

¹⁴ Tevfik Güran, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, 1.Basım, İstanbul: Kitabevi, 2006, s.8

faýdalanılan vakıflara müessesât-ı hayriyye denilirken, gelirinden faýdalanılan vakıflara “müstegalle” denilmektedir. Bunlar vakıf hizmetleri için gerekli geliri getirmek üzere vakfedilen mallardır.

Bir başka tanımlamaya göre de vakıflar, vakfedilen cihetlere, tâhsis cihetlerine, mal çeşitlerine ve yapılış maksatlarına göre dörde ayrılmaktadır. Vakıf giderlerinin önemli bir kısmı personel ücretlerinden oluşmaktadır. Vakfiyelerde vakıf cihetleri ayrı ayrı belirtilmektedir. Vakfedilen cihetlere göre vakıflar, bu cihetler ve çalışanların görevlendirilmesine bağlı kurulan vakıflardır. Tâhsis cihetlerine göre vakıflar ise eğitim, sağlık gibi kamu hizmetleri amacıyla kurulmuş imaret, cami, medrese vb. hayrî vakıflar, kendi ailesinin tasarrufuna şart edilen “zürrî vakıflar” ve beklenmeyen hallerde ihtiyaç sahiplerine imkân sağlamak için kurulan “avarız vakıfları” olarak üç grupta değerlendirilebilir. Mal çeşitlerine göre vakıflar, vakfa konu olan menkul ve gayrimenkulleri ifade etmektedir. Vakıflar bir veya birkaç amacı gerçekleştirmek için kurulabilir. Bu “amaçlara göre” ve “yapılış maksatlarına göre” vakıflar şeklinde ikiye ayrılmaktadır.¹⁵

Yediyıldız, 18. yüzyıldaki vakıflara ait vakfiyeler çerçevesinde vakıfları, hayrî vakıflar, aile vakıfları ve yarı ailevi vakıfları olmak üzere üçe ayırmaktadır. Bu ayrıma göre, 18. yüzyıldaki vakfiyelerin % 75’i yarı ailevi, %7’si aile, %18’i ise hayri vakıftır.¹⁶

Bu bakış açısının, tevliyetin kime ait olacağı esasına dayalı olduğu söylenebilir. Bu tasnifin sebebi tevliyet hakkıdır.

Örneğin, vakfedilen bir okulun vakfiyesinde, vakıf kurucusunun akrabalarına yönelik herhangi bir tevliyet hakkı ya da vakıf gelirlerinde tasarruf hakkı olmaksızın, bu vakfın, halkın ve ihtiyaç sahiplerinin hizmetine sunulması, hayri vakıf olarak nitelendirilebilir. Elde edilen gelir de o okulun öğretmenine tâhsis edilmiştir. Aile vakfında ise örneğin bir değirmen vakfedilmiştir. Bu değirmenin vakfiyesindeki şarta göre, tevliyeti önce vakıf kurucusuna, öldüğünde ise bu hak, nesline devredilmektedir. Değirmenden elde edilen gelirler de yine vakıf kurucusu ve akrabalarına intikal

¹⁵ Aydın (hızl.), s.19-27

¹⁶ Yediyıldız, s.15

etmektedir. En nihayetinde ise nesil sona ererse tevliyet, ailenin dışında birine ve gelirler de özel olarak fakirlere tahsis edilir. Aile vakfı ile hayri vakfın bir sentezi olan yarı ailevi vakıfta ise örneğin; bir bağ, çiftlik, okul ve ya bir miktar para vakfedilmiştir. Vakfiyedeki şartlara göre tevliyet ve vakfın geliri vakıf kurucusunun ailesine ya da akrabalarına hatta köle ve onların çocuklarına devredilmektedir. Bu örnekteki gibi, vakfın tevliyeti bu şekilde babadan oğula geçen yalnızca akraba ve aile içinde kalan bir nitelik taşımaktaydı. Vakfın gelirlerinin de bir kısmı yine bu aile üyelerine gitmekteydi. Üstelik vakıftaki bazı cihetler yine aile içinde kalmak şartıyla vakfiyede belirtilebiliyordu. Böylelikle vakıf bir “aile şirketi” mantığıyla işletilmekteydi. Ancak burada yine de gelirin, giderler düşüldükten sonraki kalan kısmı, örneğin mahalledeki bir çeşmenin tamirine, aile dışındaki görevlilerin ücretlerine, fakirlere ve öğrencilere tâhsis edilmekteydi. Yarı ailevi vakıflarda ailenin menfaati öncelikli görülmektedir. Ancak günümüz terminolojisiyle, vakıf kurucusunun kendi kurduğu “döner sermaye” ile işletilen vakıf, kendi aile fertlerini çalıştırarak, onları vakıftan yararlandırarak çeşitli alanlarda halka hizmet sağlayan bir vakıf biçiminde ele alınmaktadır.¹⁷ Bu örneklerle göre; İslam hukukuna uygun olarak bir takım yöntemler üretilip, vakfın alanı genişletilebilip, daraltılabiliyordu.

Bunun ötesinde, vakıfların genel olarak tek bir amacı hedeflediği söylenebilir. O da; Allah’ın rızasını kazanmak için hayır yapmaktır. Toplumdaki herhangi bir bireyde ahiret inancı sebebiyle, hayır yapma ve yardım etme içgüdüğü bulunması ihtimal dâhilindedir. Çünkü ebedî olan bir hayır yapma, kişi öldükten sonra da sevap işleyebileceği tek yoldur. Vakıflar çerçevesinde bunun haricindeki vakıf kurmaya yönelik motivasyonların dile getirilmesi, istisnaların, genele teşmil edilmesi ve yaygınlaştırılması olarak kabul edilebilir.

Amy Singer’a göre¹⁸: “Aile vakfı” ya da “Hayrî Vakıf” şeklindeki ayrım, vakıfları açıklamaktan ziyade araştırmacıyı yanlış yönlendirmektedir. Aile vakıfları birçok yönden eleştirilmektedir. Bu tür vakıfların kuruluş amacının, servetin müsadereye¹⁹ uğramaması ve miras konusunda bir güvence oluşturması olduğu

¹⁷ Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye’de vakıf müessesesi, s.15-19, Türk Tarih Kurumu, 2003

¹⁸ Detaylı bilgi için bkz. Amy Singer, *Osmanlı’da Hayırseverlik-Kudüs’te bir haseki sultan imareti*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004

¹⁹ Müsadere: Bir kişiye ait mal ve mülkün bir kısmına veya tamamına devlet tarafından el konulmasıdır.

tartışılmaktadır. Bu ikiye bölünme, aile vakıflarının, hayır işlemek çabası gütmenin ötesinde kişisel çıkar gözetilen kurumlar olarak eleştirilmesine sebep olmaktadır. Üstelik İslami gelenekler çerçevesinde vakıfların işlevlerinden birinin de aile üyelerini geçindirmek olduğu dikkate alınmamaktadır. En nihayetinde aileden geriye vakıftan yararlanacak kimse kalmadığında, ihtiyaç sahiplerinin yararlanması şart koşulmaktaydı. Hastalık, savaş ve felaketlerin fazla olduğu modern dönem öncesinde, insan ömrünün kısa olduğu varsayımına dayanarak, aile üyelerinin, birkaç kuşak sonra vakıf üzerinde tasarrufunun kalmayacağı anlaşılmaktadır. Aileye bağlı nesil sona erdiğinde vakıftan yararlananlar ise fakirler ve ihtiyaç sahipleri olmaktadır. Dolayısıyla vakıfların hepsinin temelde “Hayrî vakıf” olduğu söylenebilir.²⁰

18. Yüzyılda İstanbul’da beledi²¹ hizmetler çerçevesinde, temelde iki vakıf türünün daha fazla öne çıktığı görülmektedir. Bunlar, gayrimenkul vakıflar ve para vakıflarıdır. İktisat tarihi açısından bu iki vakıf türü, beledi hizmetlere kaynak sağlayan gelirleri yönüyle ele alınabilir. Ayrıca bu çalışma çerçevesinde, İstanbul’daki vakıflar ve İstanbul dışındaki vakıflar olarak bir ayırım yapılabilir. Çünkü saltanat vakıflarının, reaya vakıflarına göre yönetim ve ölçek bakımından bazı farklar içerdiği söylenebilir.

1.2.Vakıfların Tarih Boyunca Örnekleri

Vakıfların kökeni konusunda kesin bir tarih olmamakla birlikte, Babil ve Sümerlerde vakıf kurulduğuna dair izlere rastlanmaktadır.²² Roma’da Fidei commissum* Bizans’ta Piae Causae** isimleriyle vakıf benzeri kurumların varlığı bilinmektedir.²³ Antik Yunan, Roma, Bizans ve Cermenler’de gelişmemiş bir şekilde olmak üzere vakıflara benzeyen bazı kurumlardan bahsedilmektedir.²⁴ Büyük İskender döneminde,

²⁰ Singer, s.38

²¹ “Beledi” kelimesi, şehir ve kasaba ile alakalı ona ait anlamındadır. Aynı zamanda şehirli manasına da gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. **Ötüken Türkçe Sözlük**, “beledi”, Ankara: Ötüken Neşriyat, 2007, s.535. Bu çalışmada da beledi hizmet kavramı İstanbul özelinde şehirle alakalı hizmetleri ifade etmek için kullanılmıştır.

²² Hüseyin Hatemi, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Vakıf**, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, Cilt 6, s.1660 Aktaran: Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi**, X-1, Sayı 10, 2008, s.158

* Latince fides (güven) ve committere (emanet etmek) kelimelerinin birleşimi ile oluşan Fidei commissum; Roma hukukunda, bir mal vasiyeti çeşitidir.

** Yaşlılar, terk edilmiş çocuklar, âciz halde olanlar gibi güçsüzler menfaatine tesis edilmiş hayır işleridir.

²³ Murat Çizakça, “İktisat Tarihi Açısından vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, 80.Yıl Özel Sayısı, Ankara, 2019,s.73

²⁴ Bülend Köprülü, “Tarihte Vakıflar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 3, 1951, s.479

Yunanlılar, Mısır'ı istila ettiklerinde İstanbul'daki Ayasofya'yı Mısır'a vakfetmişlerdir.²⁵ Müslüman vakıfları gibi İslamiyet öncesi Sasani İmparatorluğu'nda görülen Zerdüşterin vakıf benzeri kurumları da “kurucunun ruhu için” ya da “dini amaçlar için” kamu refahını arttırmaya yönelik hizmetler ve kurucunun ailesine yönelik uygulamalarla işlemekteydi.²⁶

Claude Cahen, Pia Causae'nin İslami vakfın öncüsü olamayacağını, bunun nedeni olarak da, Müslüman vakıfları üzerindeki Bizans etkisinin az olduğunu, çünkü Pia Causae sisteminin Mısır'ın ötesine geçemediğini ve ancak on üçüncü yüzyıla kadar hayatta kaldığını ileri sürmektedir.²⁷ Benzer biçimde, Joseph Schact; Fidei Commisum ile İslami vakfın benzerliğinden çok, farklı yanlarının ağır bastığını söylemektedir. En önemli farkın ise, Fidei Commisum'da ölüm sonrası bir vakfetme söz konusu iken Müslüman vakıflarında “inter vivos” yani hayattayken vakfetme geçerlidir.²⁸

Diğer bir yaklaşıma göre, İslami vakıflar İngiltere'de ortaya çıkan güven yasası ile benzerlik göstermektedir. İngiltere'de gelişen trust(güven) kanunu, 12. ve 13. yüzyıllardaki Haçlı Seferleri sırasında, haçlıların Ortadoğu'da karşılaştıkları vakıflardan etkilenmesiyle ortaya çıkmıştır. Hem bir vakıf hem de bir trust yasasında, “mülk, belirli kişilerin yararına veya genel bir hayır amacı için mahsup edilmiş ve intifa hakkına sahiptir, devredilemez hale gelir ve miras yasası veya mirasçıların hakları gözetilmeksizin mütevellilerin atanmasıyla güvence altına alınmaktadır.²⁹ İslami vakıflar ile İngiltere'deki benzeri trustların, bir şirkete evrildiği noktasında da benzer oldukları tartışılmaktadır. İslam hukukunda “anonim şirket” kavramının bilinmediği bununla

²⁵ Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (hzl.) **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul**, Cilt 1, 1.Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.85

²⁶ A.G.Perikhanian, *Iranian Society and Law*, Cambridge History of Iran, Vol.3(2), Ehsan Yarshatar, der., Cambridge: Cambridge University Press, 1983, s.661-663, Aktaran: Amy Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik-Kudüs'te bir haseki sultan imareti*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s.29

²⁷ Claude Cahen, “Reflexions Sur le Waqf Ancien”, *Studia Islamica*, 14, 1961, s.51. Aktaran: Peter C.Hennigan, **The Birth of a Legal Institution: The Formation of the Waqf in Third-Century A.H. Hanafi Legal Discourse**, Leiden: Brill, s.55

²⁸ Joseph Schact, “Droit Byzantin et Droit Musulman”, in *Covegno di Scienze Morali Storiche e Filologiche*, Rome: Accademia Nazionale dei Lincei, 1957, s.215. Aktaran: Peter C.Hennigan, s.56

²⁹ Monica M.Gaudiosi, *Influence of the Islamic Law of Waqf on the Development of the Trust in England: The case of Merton College*, Vol.136 *University of Pennsylvania law review*, 1988, s.1245

birlikte İslami vakfın, “trust” ile benzer hukuki temellere dayandığı savunulmaktadır.³⁰ Benzer şekilde, Ernst Reuter’e göre³¹:

“Avrupa’da birbirinden ayrı birçok vakıf neveleri biliyoruz: Amme hizmetleri vakıfları, kilise vakıfları, aile vakıfları, büyük endüstri muhitlerinde sosyal işleri görmeye mahsus vakıflar, araştırma enstitüleri için vakıflar, komün vakıfları var. Vakıflar ya müstakil teşekküllerdir yahut da mevcut ve faal amme müesseselerinin emrine verilmişlerdir. Anglosakson ülkelerinin hemen her tarafında umumî vakıfların âmmeye hizmetlerine mahsus binalar şeklinde yükselmekte olduğu görülmeden geçilemez. Yine benzer şekilde Almanya’da beledi vakıflardan söz etmek mümkündür. Bunu anlamak için 13. asırdan yâni müstakil ve kısmen de çok kudretli şehir idarelerinin kurulmasından beri bütün Alman şehirlerinde hususî beledi vakıflar tesis edilmiş olduğunu hatırlamak lâzımdır. Bugün bile Alman şehirlerinin eski ve çok gösterişli tarihî binaları bizim için bu vakıfların canlı hatıralarıdır. İlk vakıflar zengin hemşerilerin idarelerini belediyelere bıraktıkları fakirhaneler, hastaneler, ihtiyar yurtları gibi vakıflardır.”³²

Almanya’da bağımsız şehirlerin ortaya çıkmasıyla, şehirdeki vakıfların idaresi de belediye meclisine geçmekteydi. Alman şehirlerinde, vergi gelirlerinin yüzde yetmiş beşinin savunma ihtiyaçları için harcandığı ve diğer hizmetlere pek fazla pay ayrılmadığı bilinmektedir.³³ Bu bağlamda, Almanya’da toplumsal ihtiyaçların bir kısmının “beledi vakıflar” tarafından sağlandığı değerlendirilmektedir.

İletişim ve ulaşımın kısıtlı olduğu modern dönem öncesinde toplumların; kültürel, ekonomik ve sosyal sorunlara, etkin ve ortak çözümler buldukları söylenebilir.

Osmanlı Devlet’inin de vakıflar açısından, çağdaşı olan diğer birçok devletle toplumsal çözümlerinin benzer olduğu görülmektedir. Aynı şekilde, İstanbul’da da insanların günlük hayata ilişkin zorunlu ihtiyaçlarının Avrupa’daki şehirlerle benzer olduğu varsayılmaktadır. Dolayısıyla insanların su, yiyecek, barınma gibi temel ihtiyaçlarının evrensel olduğu ve bu çerçevede, beledi hizmetleri sağlayan bir kuruma, yöneticiye veya bir organizasyona olan ihtiyacın da tarih boyunca farklı şekillerde mevcut olduğu düşünülebilir. Nüfus artışları, ihtiyaçların farklılaşması ve şehirlerin gelişmesinin, beledi hizmetlerin tek merkezden yönetilmesini zorlaştırdığı söylenebilir. Dolayısıyla

³⁰ Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I**, 51.Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s.261

³¹Beledi vakıf tabiri Ernst Reuter’e göre, genellikle idaresi belediyelerin elinde olan vakıflar olarak ifade edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ernst Reuter, “Beledi vakıfların modern şehir idaresindeki ehemmiyetleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 3(3-4), 2012

³² Reuter, s.329-330

³³ Reuter, s.331

şehirlerde bu hizmetlerin sağlanmasında, bir kuruma ihtiyaç duyulduğu ve beledi hizmetlerin bu duruma çözüm olarak ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Ayrıca vakıflar; toplumsal ihtiyaçları, yerinde ve devlet hazinesinden bağımsız olarak gerçekleştirmektedir. Bundan dolayı, vakıfların, farklı devletlerde uygulama alanı bulunduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde modern belediye kurulana kadar* beledi hizmetler vakıflar tarafından yerine getirilmekteydi. İnsanların zorunlu ihtiyaçlarının evrenselliğinden dolayı, bu ihtiyaçlar sonucu ortaya çıkan kurumların da farklı coğrafyalarda birbirine benzemesi ihtimal dâhilindedir.

Osmanlı Devleti'nde belediyeler ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Ancak vakıflar nedeniyle, modern belediyeler ortaya çıkmadan önce, şehirlerde özellikle İstanbul'da, toplumsal hizmetlerde bir eksiklik yaşanmadığı ve modern belediyeye olan gereksinimin uzun süre oluşmadığı söylenebilir.

Vakıf ve benzeri uygulamaların farklı medeniyetlerde, belirli dönemlerde ve farklı şekillerde yer almasından dolayı vakıf kurumunun kökeni kesin bir şekilde tespit edilememektedir. Ancak Osmanlı Devleti uygulamasında, vakıfların daha kapsamlı bir uygulama alanı bulunduğu ve geliştiği görülmektedir. Vakıflar; kökeni ve unsurları arasında yabancı örnekler bulunmasına rağmen Osmanlı toplumunda meydana gelen sosyal ve kültürel değişimler çerçevesinde, uzun süreli etkisi olan bir kurum halini almıştır.³⁴

1.3.Vakfetme Saiki

Vakfiye; bir vakfın hukukunu ve idâresini açıklayan vakıf kurucusu tarafından bırakılmış onay belgesidir.³⁵ Ayrıca vakfa dair, vakıf kurucusunun resmi bildirimi ve hâkimin duruşma ve hükmü ile düzenlenen senettir.³⁶ İstanbul kadı sicillerindeki vakfiyelerde, genel anlamda, vakfedilen malın ne olduğu, vakıftan kimlerin yararlanacağı, vakıf görevlilerine ve vakfın ebedi olarak nasıl sürdürüleceğine dair bilgiler görülmektedir. Vakfiyelerin temel olarak vakıf kurucusunun beyanı ve kadıların

* Osmanlı Devleti'nde modern belediye teşkilatının başlangıcı şehremanetidir. Şehremaneti 13 Haziran 1854'te kurulmuştur.

³⁴ Yediyıldız, s.30

³⁵ **Kamus-i Türki**, s.2197

³⁶ **Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakfiye Terimleri Sözlüğü**, "Vakfiye", <http://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu>, (24.05.2019)

onayı ile hayata geçtiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, vakfiyenin yürürlüğe girmesi için kadı onayının gerekliliği, vakıf ile kadı bağlantısının başlangıç noktası olarak değerlendirilmektedir.

Osmanlı Devlet’inde vakıfların çok yönlü ve çeşitli olmasının bir sebebi vakfiyelerde yer alan vakıf kurucularının vakıfla ilgili şartlarıdır. Hukuki sınırlar içerisinde vakıf kurucusu, istediği bir malı, istediği kişilerin yararına ve vakfın yönetiminde istediği kişilere yer verebilirdi. Bu şartlar toplumun tüm üyeleri* için hukuki bir çerçeve teşkil etmekteydi.

İstanbul kadı sicillerinde yer alan³⁷ vakfiyelerin içeriği değişmekle beraber genellikle bir dua, kurucunun fikirleri ve hayat görüşü ve vakfetmenin önemi ile ilgili bir bölüm ile başlayıp sonrasında “sâhibü’l hayrat”³⁸ tabiriyle belirtilen vakıf kurucusunun ikamet ve kimlik bilgileri ile devam ettiği anlaşılmaktadır. Vakıf kurucusu, kadı huzuruna(mahkemeye) gelerek, malını “vakf ve habs edip şöyle şart ve tayin eyledim” şeklindeki beyanıyla vakıf hizmetlerinin kime tâhsis edildiği ve vakfın iç işleyişine dair şartları belirtmekteydi. Vakfiyenin son bölümünde ise, söz konusu vakfın fıkhi dayanağı, tahlili ve tasdikinin yer aldığı kabuller ve kadının görüşü yer almaktaydı. Son olarak vakfın sonsuzluğu vurgulanarak, vakfiyenin hilafına girişenlerin lanetlenmesi ile son bulmaktaydı. Genel olarak, vakfiyelerin iki bölümden oluştuğu değerlendirilmektedir. Birinci bölümde; vakıf kurucusu tarafından, dini kabuller ile uygulama arasında bir bağ kurulduğu söylenebilir. Dualar, lanetler, fıkhi yorumlar, sonsuzluğun vurgulanması ve kurucunun vakfı kurma amacına yönelik açıklamalar vakıftaki dini saikleri göstermektedir. Vakıf kurucusunun ve vakfedilen malın bilgilerinin yer aldığı ikinci

* Yöneticiler, halk ve mahkeme için bir vakfın vakfiyesinde yer alan şartlar o vakıfla ilgili davalarda ya da anlaşmazlıklarda hukuki sınırları belirlemektedir. Bu kurallardan istisnalar haricinde çıkılmadığı ve anlaşmazlıklarda vakfiyelere başvurulduğu görülmüştür.

³⁷ Osmanlı Devleti’nde, İstanbul Mahkemelerine ait kadı sicilleri Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM) tarafından Proje Yöneticisi M.Akif Aydın ve Coşkun Yılmaz editörlüğünde 2012 yılında 40 ciltlik bir dizi şeklinde yayınlanmıştır. Sonrasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. ve Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi ortaklığıyla 60 ciltlik bir dizi ilave edilmiştir. Bu çalışmada, bu kapsamda yararlanılan mahkeme kayıtlarının aslı nüshaları ilgili cildi hazırlayan ya da çeviren yazar ve mahkeme adı ile belirtilmektedir. Proje Yöneticisi, Editör ve diğer yazarların isimleri ayrıca kaynakçada belirtilmiştir.

³⁸ İstanbul kadı sicillerinde yer alan vakfiyelerde, vakıf kurucusu için sıklıkla geçen “sâhibü’l hayrat ve’l hasenât”, İyilik(hayır) ve iyilik(hayır) amacıyla yapılmış eser sahibi anlamında kullanılmıştır. “Hayır ve hasenat” kavramın, Osmanlı Devleti’nde ihtiyaç sahiplerine yönelik yardımlar ve ayrıca okul, cami, çeşme, köprü, hastane vb. eserleri kapsadığı söylenebilir.

bölümün ise uygulamaya dair vakfın sınırlarının çizildiği hukuki bölüm olduğu anlaşılmaktadır.

Vakfiyenin ilk bölümleri, vakıf kurucusunun dini saikleri ile yazılan girizgâhları ve vakıf kurma amacına yönelik bilgileri içermektedir. Vakıf kuranlar için vakfiyede genellikle “sâhibü’l hayrat ve’l hasenât” tabirinin kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca “Sahibetül hayrat ve’l-hasenat Aliyye Hatun”³⁹, “Sahibetül hayrat ve’l-hasenat Fatıma”⁴⁰ gibi tabirler ile kadınlar için de aynı tabirin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Vakfiyelerden hareketle, vakıf kurucularının temel amacının “hayır ve hasenat” yapmak olduğu değerlendirilebilir.

Bunun dışında, vakıfların uygulama alanının genişlemesiyle, vakıf kurucularının zamanla farklı amaçlarla vakıf kurduğu değerlendirilmektedir. Vakıf kurmadaki merhamet ve insan sevgisi dışında, kendisinden sonraya iyi bir ad bırakma gibi psikolojik, hemcinsleri arasında fark edilme, önemli bir mevki yüksek sınıfta bulunma gibi içtimai, çok mal kazanma ve servetini artırma gibi iktisadi eğilimler olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹

16. Yüzyıla ait kadı sicillerindeki bir vakfiye kaydında, hayrat isteyen anlamında “ragıbetül hayrat” sıfatıyla adı geçen Mustafa kızı Zeyni Hatun’un, değersiz dünyanın fani olduğu, üzerindikilerin aciz faniler olduğunu idrak edip tam kâni olduğunda, “önceden hayır olarak neyi takdim ederseniz, onu Allah katında bulacaksınız” ayeti ve “insanoğlu öldüğü zaman ameli kesilir ancak sadaka-i cariye, topluma yararlı bir ilim ve kendisine hayır dua eden salih evlat bırakan üç kimsenin ameli kesilmez” hadisi ile kıyamet gününe azık tedarik etmek istediği belirtilmiştir. “Kimse tarafından değiştirilip, dönüştürülmesi caiz olmayacak, satılamayacak, hibe edilemeyecek, rehin verilemeyecek ve miras yoluyla geçemeyecek şekilde daimi, sonsuz, tescilli, ebedi ve lazım bir vakıf oldu” şeklinde bitirildiği görülmektedir.⁴² “Sahibül hayrat ve’l-hasenat ve talibüs-sadakât ve’l meberrât” Za’im Mustafa Ağa’nın “onun için değerli bir mükâfat vardır” ayetine

³⁹ Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 150 Numaralı sicil**, Cilt 65, 2019, s.303 Hüküm no:297(65a-1) Tarih 1730

⁴⁰ Ali Coşkun (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 150 Numaralı sicil**, Cilt 65, 2019, s.607 (Hüküm no:825, 149b-1, Tarih: 1730)

⁴¹ Yediyıldız, s.11

⁴² Mehmet Akman, Fethi Gedikli (hızl.) ve diğerleri, **Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil**, Cilt 35, s. 397 Hüküm no:530 (79a-1), Tarih 1596

dayanarak bir sadaka tohumu ekip, “rableri katında mükâfat vardır” ayeti ile hasılatını biçip, “onlar için korku ve üzüntü yoktur” manasındaki ayet ile tefekkür ettiği ve mahkemeye bu şekilde geldiği kaydedilmektedir.⁴³

Başka bir vakfiyede, sâhibü’l hayrat ve’l hasenât Kaptan Hasan bin Şahin, hayır ve hasenat sahiplerinin “Cennet’te kâsedan selsebil* şerbeti içeceğini bilip cennet-i bakiyede yüksek derecelilerle sonsuza kadar huzura erenlerden olmayı istediğinden” mahkemeye geldiği belirtilmektedir.⁴⁴ Başka bir vakıf kurucusu Hacı Abdurrahman, “değersiz dünyanın ölüm ve dert yeri olduğunu, yediklerinin onu yok ettiğini, giydiklerinin aslında onu eskittiğini, sadakalarının ise baki kıldığını idrak ettiğinde” mahkemeye geldiği belirtilir.⁴⁵ “Sâhibü’l hayrat ve’l hasenât ve râgıbü’l-meberâtî’l-âliyât”⁴⁶ Mühürzade Abdurrahman Bey Efendi’nin “mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya, onların Allah katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değiller” ayetine binaen mahkemeye gelmiş olduğu görülmektedir.⁴⁷ Vakfiyelerin dini saikler ve amaçları içeren belirtildiği kısımlarının bir edebi metin şeklinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Vakfiyelerin birçoğunun giriş bölümündeki Kuran’dan, hadislerden yapılan atıflar ve duaların, aynı zamanda vakıf kurucusunun felsefi yönünü yansıttığı söylenebilir.

Bunun dışında, İstanbul ahkâm defterlerinde⁴⁸, bazı vakıflar ile ilgili “...*hazîne-i âmiremde mahfûz olan Küçük evkâf muhâsebesi defterlerine nazar olındukda...*” şeklinde kayıtlar bulunmaktadır. Ayrıca benzer şekilde, “...*defterhâne-i âmiremde mahfûz olan defter-i evkâfa mürâca ‘at olındukda...*” şeklindeki kayıtlardan⁴⁹ anlaşıldığı üzere, vakfiyelerin merkezde “defterhane-i amire”de* “defter-i evkafa(vakıflar defteri) ya

⁴³ Ali Coşkun (çev.), s.379 (Hüküm no:385, 87b-1, Tarih 1730)

* Selsebil: Müslümanlar tarafından Cennet’te olduğuna inanılan bir çeşme.

⁴⁴ Mehmet Akman (hızl.), s.404 (Hüküm no:543, 81a-1, Tarih 1596)

⁴⁵ Mehmet Akman (hızl.), s.408 (Hüküm no:547, 81b-3, Tarih 1596)

⁴⁶ Hayrat sahibi ve yüce hayır eserleri isteyen ya da hediye eden anlamında kullanılmıştır.

⁴⁷ Yılmaz Karaca, Mustafa Yılmaz (çev.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil**, Cilt 77, s.276 Hüküm no:241 (78a-2) Tarih 1769

⁴⁸ İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Külliyyatı olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı tarafından Ahmet Kala’nın yöneticisi olduğu bir proje kapsamında Ahmet Tabakoğlu ve diğer yazarların katkılarıyla yayınlanmıştır. İlgili proje yayınlarına ait kaynaklar bu çalışmadaki dipnotlarda, hazırlayan ve ilgili cildinin adı ile birlikte yazılmıştır. Detaylı bilgi ise kaynakçada gösterilmiştir.

⁴⁹ Ahmet Tabakoğlu (hızl.), **İstanbul Külliyyatı V, İstanbul Ahkam Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1**, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi, 2/154/528 – 4/314/931, 1998, s.63

* Osmanlı Devlet’inde arazi ve tımar kayıtlarıyla ilgili defterlerin saklandığı devlet dairesinin adıdır.

da “hazine-i amire”de** küçük evkaf muhasebesine de kaydedilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Vakfiyeler; vakfin hangi tarihte kurulduğu, vakıf kurucusunun kimliği ve amacının tespiti, vakfedilen malları ve onların nereye ve kime tâhsis edileceği gibi konularda bir araştırmaya imkân vermektedir. Ancak vakfiyelerin, vakıf kurumunun diğer iktisadi aktörler*** ile ilişkisini açıklama konusunda yetersiz kaldığı belirtilmektedir.⁵⁰

1.4.Vakfetme Davranışının Kökenleri

Vakıf kurucusunun, vakıf kurma sebebi ve motivasyonunu⁵¹ tespit etmenin, vakıfların yaygınlığının araştırılmasını da kolaylaştıracağı savunulmaktadır.⁵² Bu çalışma çerçevesinde Osmanlı toplumunda vakıf kurma saiklerinin tespit edilmesi, beledi hizmetlerin de bu kapsamda değerlendirilmesine katkıda bulunacaktır.

Sosyal bilimler çerçevesinde, kurumların ortaya çıkışında bazı psikolojik ve sosyolojik nedenlerin olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, 18. yüzyıl Osmanlı Devlet’inde İstanbul’da bireylerin vakıf kurmalarının nedeni de bu kapsamda ele alınmaktadır. Vakfiyelerde ise bu çerçevede bazı bilgiler bulunmaktadır.

10.yüzyılda, bölgesindeki sulama sistemlerini tamir ettirmek ve zekât vermekle ünlenen El-müneccim adında bir vergi tahsildarı, bu hayırları özel bir sohbette Tanrı adına yaptığını söylemektedir. “Gösteriş olsun diye yapsaydım bile iyi olurdu, halk hayır yapan kişinin sahtekârlık gibi görünen işlerini neden desteklemesin”⁵³ şeklinde açıklamaktadır. Bu ifadeden hareketle, vakfin kurulmasındaki saiklerin, kesin bir şekilde “iyi” ve “kötü” olarak değerlendirilmesinin mümkün olmadığı görülmektedir.

** Osmanlı Devleti’nde devlete ait nakit, kıymetli eşya ve bunlarla ilgili evrakın saklanıp korunduğu yer.

*** Osmanlı Devlet’inde iktisadi aktörler devlet, esnaf ve tüketiciler olarak ele alınmıştır.

⁵⁰ Yediyıldız, s.9

⁵¹ Motivasyon, isteklendirme ve güdüleme olarak tanımlanabilir. Detaylı bilgi için bkz. Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002. Bu çalışmada, vakıf kurmaya yönelik isteklendirme manasında kullanılmıştır.

⁵² Singer, s.20

⁵³ Roy P.Mottahedeh, *Loyalty and Leadership in Early Islamic Society*, Princeton: Princeton University Press, 1980 s.78. Aktaran: Amy Singer, *Osmanlı’da Hayırseverlik-Kudüs’te Bir Haseki Sultan İmareti*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s.40

Bahaeddin Yediyıldız'a göre⁵⁴: Vakfiyelerin, toplumu oluşturan insanların zihniyetinin aslını kavramaya imkân veren kaynaklar oldukları görülmektedir. 18. yüzyıl özelinde vakıf kurmayı etkileyen faktörleri, temel olarak insanların arzuları, ihtiyaçları ve toplumun ahlaki ve zihniyet yapısına bağlamaktadır.⁵⁵ Bu bağlamda, vakıf kurulmasındaki bireysel ve toplumsal motivasyonlar ele alınabilir. Ayrıca Osmanlı hanedan üyelerinin ve devlet görevlilerinin kurdukları vakıflar da bu çerçevede değerlendirilmektedir. Benzer şekilde toplumsal hayatı etkileyen tarikat kaynaklı düşüncelerin de vakıfların kurulmasındaki saikleri etkiledikleri söylenebilir.⁵⁶

Koçi Bey'in aktardıkları, Osmanlı devlet yönetiminin vakıflara bakışı ve uygulaması ile ilgili bilgiler içermektedir. Koçi Bey, bir vakıf kurmak isteyen padişahın izleyeceği yolu şu şekilde açıklamaktadır.

“Benim devletlû hünkârım, vakıf yaparsam nasıl olurdu? Diye buyurmuşsunuz. Vakıf türlü türüdür. Şimdi benim saadetlû hünkârım, murâd-ı humâyununuz câmi-i şerif yapmak mıdır, yoksa bir hayrat mı yapmak istersiniz. Cüz mü okutursunuz? Böyle bir şey arzu buyuracak olursanız ya bir köy vakfedersiniz, “Falan köyü vakfettim” diye hattı şerif yazarınız. Ayrıca miri tarafından akçe alınmaz, vakıf olur. Üzerine mütevellî tayin olunur. Akçesini mütevellî toplar. Mesela sâadetlû hünkârım, merhum kardeşinizin ruhu için okusunlar deyu buyurdunuz. Bir Has var idi. Sekiz bin beş yüz kuruşa satılırdı, vakfettiniz. Şimdi miriden çıktı. Vakıf oldu. Yahut fîlân yere filân miktar parayı vakfeyledim, verilsin diye buyurursunuz. Böylece dir.”⁵⁷

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve eşi III. Ahmed'in kızı olan Fatma'nın vakfiyesinde Allah'ın en büyük vakıf kurucusu olarak tahayyül edildiği ve onu taklit etmek için mallarını vakfettiği görülmektedir.⁵⁸ “Vakfiyede Allah'ın sınıf olarak oniki burcu ihtiva eden, feleklerden müteşekkil dokuz kubbeli bir derslane ve topraktan yedi katlı bir medrese icad ve inşa ettiği söylenmektedir. Yağmur yağdıran bulut niteliğindeki ilâhi atıfet ve ihsan sebilinde dolup taşan şelalelerden oluşan iyilikleri ve lütuflarıyla dolu ibrikleri, onların hizmetine sunarak susuzluk ateşiyle yananların susuzluğunu giderdiği

⁵⁴ Yediyıldız, s.7

⁵⁵ Yediyıldız s.37-55

⁵⁶ Tarikat, aynı dinin içinde birtakım yorum ve uygulama farklılıklarına dayanan, bazı ilkelerde birbirinden ayrılan Tanrı'ya ulaşma ve onu tanıma yollarından biri olarak tanımlanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. **Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002. Osmanlı Devleti'nde farklı yüzyıllarda olmak üzere Mevlevî, Halvetî, Bektaşî tarikatları örnek gösterilebilir.

⁵⁷, Zuhuri Danişman (hızl.), **Koçi Bey Risalesi**, Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi, MEB Kitapları,s.148

⁵⁸ Yediyıldız, s.63

belirtilmektedir. Allah'ın; yerden fışkıran nehirlerin kaynaklarından oluşan sonsuz lütuf çeşmesinde feveranla coşan cömertliğinin ve ihsanının timsali hayat suyu ile suladığı ve bir mühendis tarafından yapılmış, mümkün olan en geniş mekâna sahip küçük sarayın oturma hakkını, nesilden nesle ailelerden oluşan insanlığın üyelerine vakfettiği ifade edilmektedir. İnsanlık yararına, onlara sakin hayat sağlayacak erzaklar tayin ve tesbil etmiştir. Bütün dünya mürtezikalarının (rızkılananlar) hizmetine, kereminden kaynaklanan ürünler ve gelirler, tespit edilmiş vazifeler tahsis etmiş ve kâinatın hademelerine, günden güne bollaşan, iyiliklerden meydana gelen menkul ve gayrimenkullerden düzenli gelir tayin etmiştir. Parlak ve nurlu olan şariat-ı Muhammediyyede, tevliyet din ulemasına ve nezaret de halifelere ve iyi karakterli hükümdarlara şart koştuğu" söylenmektedir.

Damat İbrahim Paşa ve eşine ait vakfiyede, vakıf kurulmasına ilişkin saikler çerçevesinde bilgilerin bulunduğu görülmektedir. Bunun yanında, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kurduğu vakıf onun, vezirlik, vakıflar kâtipliği, Darüssade dairesi yazıcılığı, Haremeyn muhasebeciliği gibi görevlerde bulunması nedeniyle ön plana çıkmaktadır.⁵⁹ Bu örneğe göre, bireylerin Allah'ı taklit etme davranışı ele alınabilir. Bahsedilen taklit etme, Osmanlı Devlet görevlilerini ve toplumunu etkileyen bir tasavvufi akımın göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda bu örnekten hareketle, "Vahdet-i Vücut"⁶⁰ düşüncesinin etkisinin olduğu söylenebilir.

Müslüman devletlerin ilk örneklerinde; devlet, halkın ihtiyaçlarını özellikle kamu hizmetlerini yerine getirmekteydi. Ancak İslam geleneğindeki ilk örneklerin aksine bir fonksiyon değişikliği, net olmamakla birlikte Emeviler ve Abbasiler zamanında kendini göstermektedir. Benzer şekilde Osmanlı Devleti'nde de kamu hizmetlerinin sağlanmasında devletin destekleyici unsur halini aldığı değerlendirilmektedir.⁶¹ Bu değişimin devlet idaresindeki dönüşümden ziyade bir yöntem farklılığı olduğu

⁵⁹ M.Münir Aktepe, "Damat İbrahim Paşa, Nevşehirli", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 8, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, s.441

⁶⁰ Varlığın birliği ve varlıkta birlik anlamında bir tasavvuf terimi; bu bağlamda Tanrı, âlem ve insan ilişkilerini açıklayan düşünce sistemi olarak tanımlanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Ekrem Demirli, "Vahdet-i Vücut", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 42, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s.431-435, 2012.

⁶¹ Yediyıldız, s.50

söylenebilir. Çünkü 18. yüzyıl öncesinde de devlet yöneticileri için halkın huzuru ve düzeninin önemli olduğu görülmektedir.⁶²

Koçi Bey'e göre⁶³: "Ulufeli askerlerin artmasıyla masraflar artmış ve vergi arttırmak ihtiyacı doğmuştur. Verginin artması ise reaya zulüm olarak nitelendirilmektedir. Bu durumu, "Reaya bu zulme nasıl dayansın" şeklinde ifade etmektedir. "İslam ülkelerinde bir memlekette zerre kadar bir kimseye zulüm olsa ceza gününde(kıyamet gününde) padişahlardan sorulur." sözüyle padişaha bir sorumluluk yüklendiği anlaşılmaktadır. "Fukara ahvalinin düzeni padişahların cennetlik olmasına sebep olur." Bu görüşün yalnızca kendisine ait olmadığını, "Bu dediklerim sözler, benim sözlerim değildir. Bilginler ve şeyhler sözüdür. İnanılmazsa onlardan sorula" şeklinde belirtmektedir.

Başka bir tartışma ise devletin bazı kamu hizmetlerinin, hukuka aykırı olup, olmadığıdır. Gelibolulu Mustafa Ali'ye göre⁶⁴: "Sultanların cihat ganimetleri ve gaza gelirleri ile mal ve akar sahibi olmamalarını, darüşşifa yapmaya gayret etmeleri, bütün hayrat ve hasenat inşasına ilgi göstermeleri gerekmektedir. Lazım olmayan yerlere devlet hazinesini harcamaları ve ziyan etmeleri uygun değildir. Çünkü devlet hazinesinden imaret(hayır kurumları) inşasına ruhsat yoktur ve lazım olmayan mescitler ve medreseler meydana getirilmesine şeriat sebebiyle izin yoktur. Padişah başarılı bir savaşta aldığı ganimet malını kendi nefsinin lezzetlerine harcamamalı ve hayrat ve hasenat çeşitlerine harcayıp eserler var etmeye özen göstermelidir."

İslam hukukunun buna müsaade etmediği varsayıldığında, Osmanlı Devleti'nde beledî hizmetlerin, vakıflar tarafından yapılmasının hukuki zemini ve yaygınlığı anlaşılabilir olmaktadır. Bu bağlamda vakıfların kurulmasında toplumdaki bireylerden farklı olarak devlet idaresindeki saikler arasında "hukuki zorunluluk"un varlığı da ele alınabilir.

⁶² Zuhuri Danışman (hızl.), **Koçi Bey Risalesi**, 1.Basım, İstanbul: Devlet Milli Eğitim Bakanlığı Kitapları, 1972, s.47

⁶³ Zuhuri Danışman (hızl.), s.47

⁶⁴ Faris Çerçi (hızl.), **Gelibolulu Mustafa Ali Nushatü's-Selatin, Siyaset Sanatı**, 1.Basım, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015, s.107 (tıpkıbasım 39a)

Osmanlı Devleti'nde kendilerinden önceki padişahların kurdukları ve aynı zamanda kendi başarılarını da temsil edecek vakıfları korumak padişahların sorumluluğundaydı. Öte yandan her padişah saygınlık ve imparatorlukta iz bırakmak için selefleriyle kısmen rekabet ederdi. Bu ince ve sürekli rekabet vakıf kurmayı teşvik eden başka bir saik olarak değerlendirilebilir.⁶⁵

Fatih Sultan Mehmed'in vakfiyesinde “dünyayı titreten komutanlar ve Peygamberlerin bile ölümün mahkûmu olduğu, ancak dünyada iken ahirete azık olarak yapılan hayırların ebedi kalacağı” şeklinde bir ifade yer almaktadır. Ayrıca vakıf kurmanın hayırların en faziletlisi olduğu, sultanların iyilik ve hayır yapmada Hz. Peygamber'in takipçisi olması gerektiği belirtilmektedir.⁶⁶

Edirne Selimiye Külliyesine ait Sultan II. Selim'in vakfiyesinde “ölüm”ün vurgulandığı ve vakıf kurmanın âdet olduğu belirtilmektedir⁶⁷:

“..Ölüm herkesi yakalar. Servet kimseyi toprağa girmekten kurtaramaz. Ölümden ne Peygamber Aleyhisselam, ne sultan, ne vezir, ne emir, ne hâkim, ne Süleyman ve ne de oğlu Selim kurtulur... Osmanlı hanedanı büyük ve ilahi bir nimete mazhar olmuştur. Onlardan birinin parlak saadet yıldızı doğunca ilk işi, ahiret gününe faydalı olacak bir hayır yapmak olmuştur. Bu onların nesilden nesile gelen âdetleridir. Böylece nice büyük hayırlar, nice devamlı eserler meydana getirmişlerdir.”

Başka bir açıdan vakıflar, padişahların cömertliğinin ve hayırseverliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda vakıfların, onların toplumdaki itibarını arttırıcı ve yönetimin meşruiyetini destekleyici politik bir işlev gördüğü belirtilmektedir.⁶⁸ Padişah ve ailesinin vakıflardan maddi bir çıkarı olmadığı değerlendirilmektedir. Bunun yerine, önceki imparatorlukların hükümdarlarının tersine, kurbet, saygınlık, meşruiyet ve himayecilik gibi büyük çaplı yararlar elde etmekteydiler.⁶⁹ Ayrıca kendilerine “temlikname”lerle verilen toprakları vakıf haline getiren kişiler, iyiliksever olarak halkın sempatisi ve şükranlarını kazanmaktaydılar.⁷⁰

⁶⁵ Singer, s.43

⁶⁶ Mevlüt Çam, “Fatih Sultan Mehmed Han Vakıfları Bir Medeniyet Tasavvuru”, **Keşkül Dergisi**, Bahar, Sayı 38, s.58

⁶⁷ Ahmet Şimşirgil, “Osmanlı Vakıf Medeniyeti”, **Keşkül Dergisi**, Bahar, Sayı 38, s.33

⁶⁸ Güran, s.2

⁶⁹ Singer, s.44

⁷⁰ Bahaeddin Yediyıldız, “Türk Vakıf kurucularının sosyal tabakalaşmadaki yeri 1700-1800”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, 1982, s.164 (143-164)

Günümüzde, ortak bir konu için biraraya gelen kişiler, ya da aynı bölgedeki insanların ortak çözümlerini içeren yöntemler bulunmaktadır. 2006'da video-blog projesini finanse etmek için destek arayan Michael Sullivan, Modern finansman yöntemlerinden biri olan Crowdfunding (Kitle Finansmanı) terimini kullanmıştır.⁷¹ Bu bağlamda, küçük işletmeler ve girişimcilerin finansman ihtiyacının karşılandığı crowdfunding sisteminin, Osmanlı Devleti'nde özellikle para vakıflarındaki ortaklıkların kurulmasındaki motivasyonlar ile benzer şekilde ortaya çıkmış olduğu söylenebilir. Hayırseverlik, başlı başına araştırılması gereken bir konudur. Bağışlama belki de insanlarda ortaktır; fakat bu davranışın hayata geçirilmesi kendine özgü kültürel koşullarda ortaya çıkmaktadır.⁷²

⁷¹ Crowdfunding temel olarak, günümüz internet teknolojileri sayesinde bağışlarla, kitlesel finansman toplama yöntemi olarak tanımlanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Beaulieu Tanya, Sarker Suprateek 2015, "A Conceptual Framework for Understanding Crowdfunding" Communication of the Association for Information Systems Vol.37, Article I, <http://aisel.aisnet.org/cais/vol37/iss1/1>

⁷² Singer, s.15

2.İKTİSADİ HAYATA VE TOPLUMA ETKİLERİ BAKIMINDAN VAKIFLAR: İMECE YAŞAM

Toplumu açıklayarak, uygarlığı açıklamanın mümkün olduğu değerlendirilmektedir.⁷³ Bu bağlamda, uygarlığın genel resmini incelemek yerine, toplumu anlamaya çalışmak gerektiği söylenebilir. Fernand Braudel’e göre⁷⁴:

“Her dönemde, dünyayı ve şeyleri temsil etmenin bir biçimi, egemen bir ortak zihniyet, toplumun tüm kitlesini harekete geçirmekte, ona nüfuz etmektedir. Tutumları dikte eden, tercihleri yönlendiren, önyargıları köklü hale getiren, bir toplumu eğip büken bu zihniyet, tamamen bir uygarlık olgusudur. Bu zihniyet, bir dönemin tarihsel ve toplumsal kaza ve koşullarından çok, çoğu zaman adeta bilinçaltı olan inanç, korku ve endişelerin uzak mirasının ürünüdür, yani tohumları geçmişin içinde kaybolan ve kuşaklar boyunca aktarılan muazzam bir aşılmanın ürünüdür. Bir toplumu belli bir anın olaylarına, bu olayların onun üzerindeki etkilerine, bunların onu almak zorunda bıraktıkları kararlara karşı tepkisi, mantıktan hatta bencil çıkarılardan daha çok, ortak bilinçaltından fıskıran ve çoğu zaman formüle edilmesi olanaksız olan bu emirlere tabi olmaktadır.”

Braudel’in bahsi geçen toplum ve uygarlık etkileşimine paralel olarak Yediyıldız, toplumsal inançlar ve yargıların, toplumsal zihniyeti etkilediğine işaret etmektedir.⁷⁵ Bahsi geçen inanç ve yargılar bütünü ise kurumları etkilemektedir. Bu bağlamda, söz konusu kurumlar ile toplumun sosyal gruplarının hayat felsefesi ve bireylerin hayat, ölüm, varlık ve ilahi prensipleri arasında sıkı bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

Vakıflar, Osmanlı Devlet’inde dini emirlerin ve iyilik yapmaya ilişkin bir geleneğin yansıması olarak değerlendirilebilir. Osmanlı Devleti coğrafyasında dini motivasyonun en önemli ögesi, Kuran’da yer alan ayetlerdir. Örneğin: “Herkesin yöneldiği bir kıblesi(yer) vardır. O halde, siz hayırlara yönelin, hayır işlerinde yarışın. Nerede olursanız olun, Allah sizi toplayacaktır.” ve “iyilik yapmada ve takvada birbirinizle yardımlaşın” ayetleri Osmanlı toplumsal zihniyetinde, birlikte yaşamak ve

⁷³ İsmail Coşkun, “Uygarlık Tarihi”, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2010, <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/uygarliktarihi.pdf> (8 Aralık 2017), s.90

⁷⁴ Fernand Braudel, , **Uygarlıkların Grameri**, M.Ali Kılıçbay (çev.), 1.Basım, Ankara: İmge Yayınevi,1996. Aktaran: İsmail Coşkun, “Uygarlık Tarihi”, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2010, <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/uygarliktarihi.pdf> (8 Aralık 2017), s.90.

⁷⁵ Yediyıldız, s.55

yardımlaşmanın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede, vakıfların da toplumsal zihniyetin kurumsallaşmasını sağladığı söylenebilir.⁷⁶

Osmanlı Devleti'nde toplumsal ihtiyaçlar çerçevesinde, düzen ve uyumun devamını sağlayan ortak bir davranış biçimi tanımlanabilir. Bu ortak davranış biçimi, “İmece yaşam”dır.⁷⁷ İmece yaşam, Osmanlı toplumunun sosyal ve ekonomik sorunları çözme kabiliyeti olarak açıklanabilir. Toplumda, bireyin yararı yerine toplumun yararı dikkate alınmaktadır. İmece yaşamı oluşturan en önemli etken ise kamu hizmetlerinin sağlanmasında, uygulamada, Osmanlı Devleti idaresinin ana unsur yerine yardımcı unsur olmasıdır. Bu çerçevede, ihtiyaçların giderilmesinde, vakıfların ise toplumsal çözüm sunduğu söylenebilir. İmece yaşam, Osmanlı toplumunda, devlet ve halk için sorunlara karşılık, yararlı ve toplumun bütününe katılımıyla çözüm bulmayı ifade etmektedir. Ayrıca iktisadi, sosyal ve kültürel olarak, geniş bir alanı kapsamaktadır. Toplumsal ihtiyaçların, toplumun bütün bireylerinin katılabildiği bir kurum(vakıf) yoluyla giderilmesi, imece yaşama örnek gösterilebilir.

Daha geniş kapsamlı, ekonomik veya sosyal bir sorunda; ya da bitirilmesi gereken bir iş için; önce devlet, sonra herhangi bir devlet görevlisi ya da sıradan bir vatandaş hatta bir yabancı, bir sorunun çözümüne katkıda bulunabilir. Soruna karşı çözüm süreci, devlet tarafından gönderilen emirler ve devletin belirlediği organizasyon ile başlıyor dâhi olsa, sonuçta imece yaşam ile toplumun bütününe yayılmış oluyordu. Bu duruma, Osmanlı şehirlerinde, özellikle İstanbul'da, şehri oluşturan mahallelerde çeşitli aidiyetler altında insanların birbirini tanıması ve bilmesinin sebep olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ihtiyaçların karşılanması ve sorunların çözülmesi çerçevesinde, birlikte yaşam ve “bir” olmanın Osmanlı toplumunda görüldüğü değerlendirilebilir.

⁷⁶ Mehmet Soysaldı, “Vakıflar ve Psiko-Sosyal Fonksiyonları”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt 40, s. ,2004

⁷⁷ Birçok kimsenin toplanıp el birliğiyle bir kişinin veya bir topluluğun işini görmesi ve böylece işlerin sıra ile bitirilmesi. Detaylı bilgi için bkz. *Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002. Bu çalışmada “imece yaşam” ile Osmanlı toplumunda; var olduğu düşünülen, birlikte yaşamaya dair bir düzen açıklanmaya çalışılmıştır.

Ömer Hilmi Efendi**’nin aktardığı bir fıkıh kaidesine göre⁷⁸: “*Vakfın efdalı, nasın kendüye eşedd ihtiyaç ile muhtaç olduğu bir şeyi vakf etmektir. Mesela ahalisinin ihtiyacını def’e kâfi çeşmesi olan bir mahallenin mektebi olmasa orada vakıf olarak mektep yapmak çeşme yapmaktan efdaldır ve daha hayırlıdır*”.

Bu bağlamda, vakfın üstün olanının, öncelikle halkın kendi ihtiyacı çerçevesinde kurulan vakıflar olduğu söylenebilir.

Medeniyetlerin ortaya çıkışındaki en önemli olgulardan biri olan “sorunlara karşılık tepki vermenin” Osmanlı Medeniyet’indeki örneği “İmece yaşam” olarak değerlendirilebilir. Arnold Toynbee’e göre⁷⁹: Çevrenin meydan okumasına verilen karşılık, medeniyetleri ortaya çıkarmaktadır. Bu meydan okuma şiddetlenirse, karşılık vermeyi şiddetlendirecek özellik yaratıcılıktır. Bu yeni fikir ve yöntemlerin, yaratıcı azınlıktan topluma doğru yayılması ve toplum tarafından taklit edilmesi gerekir. Bu ikisinden biri olmaz ise, medeniyet bozulmaktadır. Bu yaratıcılığın, Osmanlı toplumunda oluşmasını ve yayılmasını sağlayan “imece yaşam” olduğu söylenebilir. Bu bağlamda her birey “meydan okuma-karşılık verme” modeline dâhil edilmiş olmaktadır.⁸⁰

İmece yaşam bağlamında, devlet politikasının ve toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın aracı olarak vakıflar görülebilir. Vakıfların, aynı zamanda sınırlı devletin, sınırlı sermayenin, birbirinden kopuk piyasaların ve uzak coğrafyaların, haberleşme imkânları kısıtı altında sosyal ve ekonomik sorunları çözme metodu olduğu söylenebilir. Hem devlet hem de yönetilenler açısından imece yaşamı işleten belirli saiklerden söz etmek mümkündür. İmece yaşamı oluşturan saikler genel olarak “hukuksal ve geleneksel” olarak ikiye ayrılabilir. Devlet açısından; hukuk(adalet), “vediatullah⁸¹”;

* Ömer Hilmi Efendi; İslam, Osmanlı ve Türk Medeni Hukuku sahalarındaki çalışmalarıyla tanınan Cumhuriyet dönemi hukukçularındandır. Detaylı bilgi için bkz. Tahsin Özcan, “Ömer Hilmi Efendi”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 34, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s.70-71, 2007.

⁷⁸ Ömer Hilmi Efendi, *İthafü'l-ahlaf fi ahkâmı'l-evkaf*, s.15 İstanbul, 1889. Aktaran: Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye’de vakıf müessesesi**, s.53, Türk Tarih Kurumu, 2003

⁷⁹ Thayer Watkins, **Arnold Toynbee on Civilizations and Religions**, San Jose State University. <http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/watkins.htm> (12 Mart 2019), s.1

⁸⁰ İsmail Coşkun, “Uygarlık Tarihi”, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2010, <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/uygarlıktarihi.pdf> (8 Aralık 2017), s.90

⁸¹ Vediatullah, kelime olarak Tanrı’nın emaneti anlamındadır. Osmanlı Devlet yönetimi açısından “vediatullah” sosyal refahın dikkate alındığı, reayanın Allah’ın emanetleri olduğunu ifade eden bir yaklaşım olarak kullanılmıştır.

reaya açısından ise iyilik, din(ahiret inancı), toplumsal sorumluluk ve toplumsal düzenin devamı bu saiklere örnek gösterilebilir.

Osmanlı devlet sisteminin “adalet ideali”ni esas aldığı bilinmektedir. Bu yüzden, devletin sürdürülebilirliği için gerekli olan gelirleri arttırma politikası adaletle dayanmaktadır. Bu yaklaşım, antik İran’dan beri önemli bir kültür unsurunu oluşturan “adalet dairesi”nin esasıdır.⁸²

Ahmet Tabakoğlu’na göre : “Adalet dairesi” sekiz ilkedен oluşmaktadır. Asker olmadan devlet olmaz. Mal olmadan asker olmaz. Malı üreten reayadır. Reayanın devlete bağlılığını adalet sağlar. Dünyada düzeni sağlayan da adalettir. Dünya bağının duvarı devlettir. Devlete nizam veren şeriattır. Şeriatın koruyucusu da devlettir.”⁸³

Klasik Osmanlı zihniyetine göre, insan; alıcı olmaktan çok verici olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı toplumunda birey bencil değil, daha çok diğerkâm* olarak değerlendirilebilir. İslam’ın bir ahlâk ilkesi olarak ortaya koyduğu hizmet anlayışı, dayanışmacı bir toplum oluşturmaya hedef almıştır.⁸⁴

Osmanlı Devlet’inin bu çerçevede “adalet dairesi” bağlamında bir yönetimi esas aldığı da değerlendirilebilir. Devlet tarafından, toplumun da adalet dairesine uyumuna, dikkat edilmesi ihtimal dâhilindedir. Osmanlı toplumunda bir birey, askeri ya da reaya olsun, bir işte ehil ise ve kişiye o işin verilmesi; devletin ve toplumun yararına ise herkes, her işi yerine getirebilir ve her iş için görevlendirilebilir olmaktadır. Dolayısıyla sosyal refah ve toplumsal düzen çerçevesinde, imece yaşamın toplumda, hukuki sınırlar çerçevesinde uygulanmış olduğu varsayılmaktadır.

İmece yaşamın bir sonucu olarak, Osmanlı devlet bürokrasisi ve toplumunda, özellikle vakıflar ile ilgili karşılaşılan sorunların ve anlaşmazlıkların; gerektiği zaman, gerekli kişilerle, toplumsal düzene ve hukuka uygun şekilde çözülmesi yönteminin; bütün sosyal, politik ve iktisadi yaşama etki ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, politikalar,

⁸² Tabakoğlu, “Türkiye İktisat Tarihi”, s.152

⁸³ Tabakoğlu, “Türkiye İktisat Tarihi”, s.152

* Diğerkâmlik veya Altrurizm: Başkalarının yararını da kendi yararı kadar gözetme, diğer insanlara maddi veya manevi kişisel çıkar gözetmeksizin yararlı olmaya çalışmak anlamındadır.

⁸⁴ Tabakoğlu, “Türkiye İktisat Tarihi”, s.153

anlaşmazlıklar, düzenlemeler vb. konularla ilgili merkezden giden emirlerin kime gittiği, kimlerin görevlendirildiği ele alınabilir. İstanbul Ahkâm defterlerinden hareketle, 1740-1800 tarihleri arasında, vakıflarla ilgili incelenen 400 hükümde, doğrudan ya da dolaylı olarak, hükümlerin; 207'sinin Kadı ve Naibe, 72'sinin Evkaf Müfettişlerine, 101'inin Haremeyn Müfettişlerine, 13'ünün Mütevellîye, 7'sinin bostancıbaşına, 4'ünün Rumeli Kazaskerine gittiği görülmektedir. Bunun haricinde hükümlerde “mütesellim”, “mukataa ve gümrük emini”, “voyvoda”, “mimarbaşı” ve “yeniçeri serdarı”na rastlanılmaktadır.⁸⁵ Bu dağılımdan görüldüğü üzere vakıflar ile ilgili hükümlerin daha çok hâkimlere yani kadı, naib ve müfettişlere gittiği görülmektedir. Bu durumun, Osmanlı toplumundaki “vakıflar-kadı” etkileşiminden kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca bu değerlendirme ile Osmanlı merkez bürokrasisinin vakıflar konusunda kimleri görevlendirdiği anlaşılmaktadır.

2.1.İmece Felsefesi

Reaya açısından imece yaşamdaki amaç, “hayır” yapmak olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda, Osmanlı toplumunda, ahiret ve tevhid inancının, iyilik ve hayırseverliği desteklediği görülmektedir. Toplumda; ahiret inancının, bireylerin yapacağı her hayırlı iş için, toplumun geneline ve kendi yakınlarına karşı sorumluluk bilinci ürettiği varsayılabilir. Bu sorumlulukla birlikte, toplumsal hayatta, birlikte yaşama ve hareket etme saiki de ele alınabilir. Bunun yanında, Osmanlı toplumunda bireyin hukuka olan güveninin; devletin adalet dairesi çerçevesinde, hukuku olması gerektiği gibi uygulayacağına dair olan inançtan kaynaklanıyor olduğu sonucuna varılabilir. Osmanlı devleti'nde kadılar ise bu çerçevede araştırılmalıdır. İmece yaşam bu bağlamda, toplumsal açıdan, birbirini etkileyen çoklu saiklerin birikmiş sonucu olarak değerlendirilebilir.

Lambton “faydalanmada” popüler bir kurum olarak vakfın, onunla ilgilenen insanların ihtiyaçlarına, isteklerine ve fikirlerine göre sürekli olarak değiştirildiğini ve

⁸⁵ Elde edilen veriler, İstanbul Ahkâm defterlerinden oluşan kayıtların hazırlandığı İstanbul Külliyyatı V, İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi eserinden derlenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu (hızl.), **İstanbul Külliyyatı V, İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi I**, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998.

uyarlandığını belirtmektedir.⁸⁶ Vakıf kurumu, genel amaçlarının yanı sıra, idare ve gelirlerin dağıtımı gibi, iktisadi alandaki değişiklikleri ve inanç sistemlerindeki dönüşümleri de yansıtabilir. Bu yüzden vakıfların toplumsal zihniyeti yansıtmadaki rolü ele alınabilir. Ayrıca, vakıf uygulamasına dâhil olanların (kurucular, yöneticiler, yararlanıcılar vb.) araştırılması yoluyla, bütün olarak toplumun görüşüne ulaşabilir. Bu bağlamda vakfın, toplumsal değişimi yansıttığı öngörülebilir.⁸⁷

Yardımlaşmaya ve iyiliğe yönelik Kuran ayetlerinin yanında Türk ve Müslüman tarihinde yardımlaşma ve iyilik tavsiyelerinin yer aldığı görülmektedir. Yusuf Has Hâcib, “...Sen herkesten iyi ol ve hep iyilik yapmaya çalış” şeklinde ifade etmektedir.⁸⁸ Âşıkpaşazâde’nin “Mal odur ki hayra sarfoluna”⁸⁹ ve Yunus Emre’nin “Ne varlığa sevinürem/ Ne yokluğa yerinürem”⁹⁰ şeklindeki ifadeleri de bu yaklaşıma örnek gösterilebilir. Bu bağlamda, Osmanlı toplumunda, bir düzen içinde birlikte yaşamanın, iyilik yapmanın ve yardımseverliğin desteklendiği değerlendirilebilir. Vakıfların oluşması ve yaygınlaşmasında ise bu yaklaşımdaki saiklerin etkili olduğu söylenebilir.

İslam inancında, toplumsal grupların oluşması Allah’ın iradesine dayanmaktadır. Bu fikrin Kuran’daki, “O (Allah), size verdiği şeylerde sizi denemek için, kiminizi derecelerle, kiminizin üstüne çıkarmıştır” ayet sebebiyle oluştuğu değerlendirilmektedir.⁹¹ Bu bağlamda, bu yaklaşım, toplumdaki bireyler arasında oluşan farklılığın kaynağı olarak da değerlendirilebilir. Toplumda insanlar arasındaki farklılığın ikinci sebebi ise Allah’ın imtihanıdır. Özellikle vakıf kurucularına göre, söz konusu bu imtihanda başarılı olmak için, servete sahip olanların olmayanlara, vakıf kurumu aracılığıyla, yardımda bulunmaları gerekliliği ele alınabilir. Bu çerçevede, Osmanlı toplumunda ortaya çıkan gruplar “sosyal sınıf”dan ziyade fonksiyonel olarak farklı

⁸⁶ Lambton, Ann K. S. 1997. Awqaf in Persia: 6 to 8 /12 – 14 Centuries. *Islamic Law and Society* 4, s.298-318. Aktaran: Pirbabeai, Mohammad Taghi, “ Phenomenology of Waqf in Material Forming of Islamic Cities”, **16th ICOMOS General Assembly and International Symposium**, Quebec, 29 Eylül-4 Ekim, s.5.

⁸⁷ Werner, Christoph. 2000. An Iranian Town in Transition: A Social and Economic History of the Elites of Tabriz, 1747 – 1848. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 97 Aktaran: Pirbabeai, Mohammad Taghi, “ Phenomenology of Waqf in Material Forming of Islamic Cities”, **16th ICOMOS General Assembly and International Symposium**, Quebec, 29 Eylül-4 Ekim, s.5.

⁸⁸ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Ankara 1985, 3.Basım, s.28(236). Aktaran: Nazif Öztürk, “İslam ve Türk Kültüründe Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 29, 2005, sayfa 13

⁸⁹ Nihal Atsız (hızl.), *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1992, s.157. Aktaran: Nazif Öztürk, “İslam ve Türk Kültüründe Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 29, 2005, sayfa 13

⁹⁰ Nazif Öztürk, “İslam ve Türk Kültüründe Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 29, 2005, sayfa 13

⁹¹ Yediyıldız, “Türk Vakıf kurucularının sosyal tabakalaşmadaki yeri 1700-1800”, s.144

gruplar olarak değerlendirilmektedir.⁹²Buna ek olarak, vakıfların fonksiyonel farklılıkları dengeleyici etkisi olduğu söylenebilir.

İslamın sınıflaşmayı önleyici özelliği, hizmet kurumlarının gelişmesinde rol oynamıştır denilebilir. Kişilerin gelir fazlaları, bizzat kendileri tarafından, vakıflar gibi hizmet kurumlarına aktarılmıştır. Bu şekilde, toplum refahının artması amaçlanmıştır.⁹³

Osmanlı Devleti'nin bütün gruplarının, sosyal, kültürel ve iktisadi alanda imece şeklinde bir hayat yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, Osmanlı toplumunu konu alan araştırmalarda tek bir kişi ya da kurum üzerinden kesinlik içeren belirli ve sabit görev tanımı yapılması hatalı olabilir. Birlikte yaşayabilen ve vakıflar yardımıyla imece yaşam çerçevesinde, yardımlaşma dürtüsüyle hareket eden toplum, gerekli ihtiyacının ya devlet tarafından ya da oluşan yardımlaşma alanı aracılığıyla karşılanacağını bilmektedir. Çünkü Osmanlı merkezi hükümeti ve özellikle padişah için “vedâyi-i halik-i kibriyâ” prensibi geçerlidir. Devletin aldığı iktisadi kararların gerekçesi “ibadullahın terfih-i ahvalleri”nin sağlanmasıdır.⁹⁴

Osmanlı devleti yapılanmasında belirli bir hizmet özellikle de kamu hizmetleri; her zaman belirli bir kurum ya da kişiler tarafından değil, bazen taşradaki devlet görevlileri, toplumun ileri gelenleri, hatta reaya tarafından karşılanmaktaydı. Bu imece yaşam organizasyonunu, tarihsel açıdan devletin yönetim değişiklikleri olarak görmek, toplumsal saiklerin etkisini dikkate almamak, hata olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda imece yaşamın, bürokratik ve toplumsal değişimleri de etkilemiş olduğu değerlendirilebilir.

Vakfın yasal ve dini yönleriyle ilgili çok sayıda araştırma olsa da, Müslümanların ekonomik yaşamındaki rolü de değerlendirilmelidir. Tarihsel olarak vakıf, ekonomik açıdan etkin bir işlev görmektedir ve bunu sağlamak için her zaman bir potansiyeli olduğu söylenebilir. Vakıf, ekonomik faaliyetlerin yaratılması amacıyla temel bir ekonomik kurum olarak kabul edilirken, aynı zamanda, faydaların, toplumun belirli

⁹² Yediyıldız, “Türk Vakıf kurucularının sosyal tabakalaşmadaki yeri 1700-1800”, s.147

⁹³ Ahmet Tabakoğlu, “İslam İktisadi ve Modern Kapitalizm” Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam'daki Algılanışı, Ankara: Konrad-Adenauer-Stiftung e.V,(91-133), 2011, s.120

⁹⁴ Tabakoğlu, “Türkiye İktisat Tarihi”, s.152

kısımlarına tahakkuk etmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda vakıf, fonları ve diğer kaynakları cari tüketime yönlendirmek ve onları genel olarak birey veya toplum tarafından, gelecekteki tüketim için gelir yaratan ve üretken varlıklara yatırmak olarak tanımlanmaktadır.⁹⁵

Para vakıflarının vakfiyelerinde, borç verilecek kişiler, çoğu zaman vakıf kurucusu tarafından belirlenmiştir.⁹⁶ Dolayısıyla üretim, ticaret ve kamu harcamaları arasında bir kaynak etkinliği ve geçişgenliği sağlanması idealize edildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı yönetiminin, vakıflar sayesinde oluşan iktisadi alanda, kaynakların etkin dağılımına engel olabilecek üretim ve faaliyetlerden uzak durduğu söylenebilir. Üretim imkânları da bu bağlamda, devletin yerine vakıflar vasıtasıyla topluma (vakıf kurucularına) bırakılmış olmaktadır. Diğer bir açıdan vakıfların toplumsal refaha etkisi de ele alınabilir.

Osmanlı toplumunun; imece şeklinde, uyum içinde ve yardımlaşarak yaşama yeteneği, iktisat biliminin temel problemlerinden olan toplumsal refahın sağlanması ve kaynakların etkin tahsisi konusunda da bazı sonuçlara sebep olabilir. Hangi mal ve hizmetler, ne kadar, hangi yöntemlerle ve kimler için üretilecek sorusu, bu problemin toplumsal hayattaki karşılığını daha iyi ifade etmektedir. Bu çerçevede vakıfların ve özellikle para vakıflarının kaynakların etkin dağılımına olumlu etkisi olduğu söylenebilir.

2.2.Vakıfların Toplumsal Huzur ve Düzene Katkısı

Eşitlik safi bir değer yargısı olarak ele alınmaktadır. “Yatay eşitlik” ya da adalet, ekonomik özellikleri ve performansları aynı olan insanlar arasındaki ayrımcılığı reddetmektedir. “Dikey eşitlik”, farklı insanlara doğuştan gelen farklılıkların sonuçlarını azaltmak için gösterilen farklı davranışlar olarak tanımlanmaktadır.⁹⁷ Toplumlarda dikey eşitliğin sağlanmasının daha zor olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, vakıfların; dikey

⁹⁵ Mochammed Arif Budiman, “The Significance of Waqf for Economic Development”, *Jurnal Equilibrium* Vol.2, No.1, January 2014, s.4 (s.19-34)

⁹⁶ Abdullah Sivridağ (çev.), **Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil**, Cilt 41, Sayfa 310 Hüküm no:570 (80a-1), Tarih 1557-58. 16.yüzyılda Mehmed Çelebi Vakfı’nda “*Mu’âmele-i şer’iyyenin rehn-i kavî ve kefil-i melî ile veya iktizâ-yı hâle göre bunlardan birisiyle yapılmasını şart eyledi. Kötü şöhratlı ve ödemeye muktedir olamayanlarla, sâdât ile, askerlerle, yolcularla, müflislerle mu’âmele yapılmamasını şart eyledi.*” şeklindeki borç verilecek kişilerin sınırlandırıldığı görülmektedir.

⁹⁷ David Begg, Stanley Fischer, Rudiger Dornbusch, **İktisat**, Vildan Serin (çev.), İstanbul: İş bankası Kültür Yayınları, 2010, s.259

eşitliğin sağlanmasında etkili olduğu değerlendirilebilir. Ayrıca, hem ekonomik hem de sosyal yönleriyle vakıfların, toplumsal çatışmayı engelleyebileceği de ele alınabilir. Bu bağlamda, vakıfların Osmanlı Devleti'nde sınıfların ortaya çıkmamasında etkili olduğu söylenebilir.

Refah devleti için, amaçlardan birinin gelir eşitsizliğinin azaltılması olduğu bilinmektedir. Bunu sağlamanın yolu ise zenginden fakire yapılan küçük transferlerdir.⁹⁸ Kurgusal bir “değiş tokuş” söz konusu olmaktadır. Gelirin marjinal faydası zengin için düşük, fakir için ise yüksektir. Bu durumun, daha eşitlikçi bir ortam yaratacağı ve refah düzeyini yükselteceği düşünülür. Bu bağlamda vakıfların, azalan marjinal fayda prensibine göre zenginden fakire transfer yoluyla toplumsal refahı arttırdığı düşünülebilir.

Genel olarak, bazı politik filozoflar sosyal devlet ve sosyal adalet prensiplerinin toplumun fakirlerine bakmasını gerektirdiğini ileri sürmektedirler. Robert Nozick, adaletin bir sonuç meselesi olmayıp, bir hak meselesi olduğunu ve devletin, fakirleri desteklemek için zenginleri zorlamaya hiçbir hakkının olmadığını savunmaktadır.⁹⁹ Bu bağlamda, refah devleti araştırmalarında ele alınan “devletin rolü”nün, vakıfların yaygınlığı dikkate alındığında, Osmanlı devleti'nde bir soruna dönüşmediği değerlendirilebilir. Çünkü vakıflar, devletin harcamaları olmadan, toplum refahını arttıran ve yüksek gelir grubu ile düşük gelir grubu arasındaki kurgusal değiş-tokuşu sağlayan otonom bir kurum olarak işlev görmektedir.

İmece yaşamın sosyal refaha katkısı da ele alınabilir. Toplumsal huzurun ve refahın sorumluluğu, yerelde devletin temsilcisi olan idarecilere özellikle de kadiya aittir. İdareciler için uygulamada, bunu sağlayan en önemli aracın ise vakıflar olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda vakıf, toplumda gönüllü bir “kasa” ya da “sandık” görevi görerek imece yaşamın finansal unsurlarını içermektedir.

Vakıfların; Osmanlı Devleti'nde, iktisadi olarak toplumu etkiledikleri bilinmektedir. Nazif Öztürk'e göre¹⁰⁰: “*Osmanlı ekonomisinin 17. yüzyılda %*

⁹⁸ Paul Krugman, Robin Wells, **Mikro İktisat**, Sayım Işık (çev.), Ankara: Palme Yayıncılık, 2012, s.480

⁹⁹ Krugman, s.481

¹⁰⁰ Öztürk, s.19

15.97'sinin, 18. yüzyılda % 26. 80'inin ve 19. yüzyılda ise % 15,77'sinin vakıfların kontrolünde olduğu" ifade edilmektedir.

Vakıflar, aynı zamanda önemli bir istihdam kaynağıdır. Osmanlı toplumunda, belirli görevlerde* çalışan her insan, hizmeti karşılığında vakıflardan belirli bir para almaktadır. 18. yüzyılda vakıflardan “maaş”** alanların sayısının 86.915 kişi olduğu bilinmektedir.¹⁰¹ Bu bağlamda, toplumda belirli bir görevi üstlenip vakıflardan para alanların varlığı, istihdam yaratıcı etki oluştururken, bir iş kolu olduğu için de halkın vakıfları benimsemesine de sebep olmuş olabilir. Ahmet Esat Arsebük'e göre ¹⁰²: *“Vakıflar sayesinde bir adam vakıf evde doğar, vakıf beşikte uyur, vakıf mallardan yer içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir okulda hocalık eder, vakıf idaresinden ücretini alır, öldüğü zaman vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü.”*

Vakıf kurma yöntemlerinden biri de menkul vakfetmektir. Bu menkuller içerisinde en çok vakfedilen ise paradır.¹⁰³ Osmanlı Devlet'inde, vakıfların toplumsal etkileri çerçevesinde, 16. yüzyıldan sonra yaygınlaşan para vakıflarını da dikkate almak gerekmektedir. Çünkü beledî hizmetlerin bir kısmının da “para vakıfları” tarafından desteklendiği değerlendirilmektedir.

Osmanlı devlet yöneticilerinin, vakıf uygulamaları ve fonksiyonlarını takip ettikleri bilinmektedir.¹⁰⁴ Para vakıfları, 16. yüzyılda, bu vakıfların yasaklanması ile ilgili bir politika açısından değerlendirilebilir.

Anadolu Kazaskeri Şeyh Mehmed Muhyiddin Efendi(Çivizade)¹⁰⁵, 1545 yılında para vakıflarını yasaklatmıştır. Daha sonra ise Kanuni Sultan Süleyman 1548'de bu yasağı kaldırmıştır. Bu kararın alınmasında, dönemin ileri gelen uleması ve devlet

* Vakıflardan para alan görevliler çalışmanın sonraki bölümlerinde ele alınmaktadır.

** Bahsedilen görevliler, günümüzdeki maaş ya da ücrete tekabül eden “vezaiif”, “mevacib” adı altında belirli bir para almaktaydılar.

¹⁰¹ Öztürk, s.20

¹⁰² Esat Arsebük, **Medenî Hukuk**, Cilt 1, Başlangıç ve Şahsın Hukuku, Ankara: Hukuk Fakültesi Neşriyatı, 1938, s.279

¹⁰³ Bu yöntem ayrı bir vakıf türü olarak “nukûd vakıfları” ya da “para vakıfları” olarak ifade edilmektedir. Çalışmanın “Vakıfların Beledî Hizmetleri” bölümündeki veriler dikkate alınmıştır.

¹⁰⁴ Vakıfların; Osmanlı Devlet arşivleri çerçevesinde, ahkâm defterleri, kadı sicilleri, hurufat defterleri vb. aracılığıyla devlet görevlilerinin denetimi ve gözetimine maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Çalışmanın sonraki bölümlerinde detaylı olarak ele alınmıştır.

¹⁰⁵ Osmanlı Devlet'inde 1537-1542 tarihleri arasında Şeyhülislamlık yapmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 8, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s.348-349, 1993.

görevlileri olan: Şeyhülislam Ebussuud Efendi, emekli müfti Fenarizade Muhyiddin Efendi, Rumeli Kazaskeri Mustafa(Bostan Çelebi), Anadolu Kazaskeri Molla Sinânüddin Yusuf(Muhaşşî Sinan Efendi), eski Anadolu kazaskeri Mevlana Emir Mehmed ve İstanbul Kadısı Seyyid Muhyiddin'in görüşlerinin dikkate alındığı görülmektedir. Sultan Süleyman'ın yasağı kaldırmasının altında yatan sebeplerden birinin Sofya "Halveti Tarikatı"na¹⁰⁶ mensup olan Şeyh Bali Efendi'nin padişaha yazdığı mektuplar olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Bali'nin yazdığı bu mektuplar hem onun kişiliği hem de mektubun içeriği açısından değerlendirilebilir. Şeyh Bali'nin bahsi geçen mektubunun haricinde sadrazam Rüstem Paşa'ya Sünniliğe aykırı olan faaliyetler çerçevesinde istihbarat amacıyla mektuplar yazdığı da bilinmektedir. Bu mektuplarda geçen "Halveti tarikatı" şeyhi olan Bali'nin "Şimdiye değin her muradım hâsıl olmak âdet oldu" şeklindeki ifadesi ve ayrıca iktidar ile ortak Sünni inanca sahip olması onun devlet nezdinde de tanınan, saygı gören ve talepleri dikkate alınan bir âlim olduğunu göstermektedir.¹⁰⁷ Bunun haricinde yine Şeyh Bali'nin Sofya bölgesinin ihyası için çalıştığı, Macaristan seferine de iştirak ettiği ve bu sebeplerle Kanuni Sultan Süleyman'ın takdirini kazandığı bilinmektedir.¹⁰⁸

Evliya Çelebi ise Şeyh Bali'nin "Bayrami"¹⁰⁹ şeyhi olduğu ve peygamber Muhammed soyundan geldiğini belirtmektedir. Bulgar halk geleneğinde ise Halvetî Şeyhi Bali Efendi, Sünniliği savunan ve Sünniliğe aykırı yaklaşımlara karşı olan bir şahıstan çok, dini ve etnik yapısına bakılmaksızın tüm insanların koruyucusu olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda Bali Efendi, halk inanışlarında Ali (Bali) Baba adıyla yer almaktadır.¹¹⁰

Şeyh Bali Efendi'nin para vakıfları ile ilgili padişaha yazdığı mektuplar genel olarak Çivizade Efendi'nin yasağı ile ilgilidir. Para vakıflarının yasaklanması sonrası

¹⁰⁶ Ömer el-Halvetî'ye nispet edilen İslam dünyasının en yaygın tarikatı. Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 15, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s.393-395, 1997.

¹⁰⁷ Oğuzhan Şahin, "Sofyalı Bali'nin Dört Şeyhe Dair İstihbari Bir Mektubu", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Sayı 8, <http://doi.org/10.28981/hikmet.410167> (21 Eylül 2019), s.37-64

¹⁰⁸ Tahsin Özcan, "Sofyalı Bali efendinin para vakıfları ile ilgili mektupları", **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, 1999, s.127 (s.125-155)

¹⁰⁹ Hacı Bayram-ı Veli tarafından Ankara ve çevresinde kurulan bir Türk tarikatı. Detaylı bilgi için bkz. Fuat Bayramoğlu, "Bayramiyye", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 5, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s.269-273, 1992.

¹¹⁰ Lyubomir Mikov, "Halveti Şeyhi Bali Efendi ve Sofyadaki Türbesi", **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, Aralık 2016, s.123-124 (s. 115-131).

bölgede oluşan olumsuz durumu açıklamaktadır. Şeyh Bali, bu mektuplarda para vakfı yasağı sonrası “rızkın kesilmesi ve hayır kapısının kapanması” endişesinden bahsetmektedir. O, Şeyh Mehmed Muhyiddin Efendi’nin hükümleri ve Ebussuud Efendi’nin fetvalarının halk arasında kafa karışıklığına yol açtığını ve vakıf kurmak isteyenlerin kararsız kaldığını açıklamaktadır. Para vakıflarının 400 yıldan beri uygulandığını ve diğer ilahi dinlerde de olduğunu ileri sürmektedir. O “bu meselenin özü bid’at üzere örülmedi ki yıkmak lazım ola” ifadesiyle zaten var olan bir şeyin yasaklanmasının da doğru olmayacağını açıklamaktadır. Ona göre, âdetler neticesinde devam eden bir para vakfı sistemi bulunmaktadır. Eğer sistem bozulursa toplumun temellerini sarsacak ciddi dini ve sosyal sonuçlar doğuracağını söylemektedir. Çivizade’nin fıkhi delillerine itiraz ederken “bizim delilimiz saf hayır ve merhamettir, müminlerin dünyasına ve ahiretine daha faydalı olmak, kolaylık getirmektir” diyerek vakıfların toplumsal yönüne vurgu yapmaktadır.¹¹¹

Bu bağlamda, para vakıflarının 16. yüzyılda yeni ortaya çıkan bir kurum olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca diğer gayrimenkul vakıflardan amaç yönüyle farklı olmadığı söylenebilir. Şeyh Bali Efendi’nin mektuplarında açıklamaya çalıştığı durum buna örnek gösterilebilir. Menkul veya gayrimenkul farkı olmadan, bütün vakıfların; imece yaşam çerçevesinde, toplumsal hayatın düzeni ve ahengini sağladığı söylenebilir.

Kanuni Sultan Süleyman ve dönemin ulemalarının yasağı kaldırma gerekçesinin, toplumdaki birliği ve ahengi bozmamak olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü vakıf sisteminin bozulmasının toplumsal düzenin de bozulmasına sebep olacağını düşünmekteydiler. Sultan Süleyman’ın Çivizade’ye hitaben yazdığı mektupta, meselenin oldukça önemli olduğu, yasağı kaldırması gerektiği belirtilmektedir. “Ümmet-i Muhammed’in dünyası ve ahiretinin bu mesele üzere şekilleneceği ve şehir sularının dahi bundan etkileneceği” söylenmektedir.¹¹² İmece yaşam bağlamında, iktisadi ve sosyal açıdan, para vakıflarının ihtiyacı olanlara borç sağlayan sonrasında ise paranın

¹¹¹ Tahsin Özcan, s.130

¹¹² İsmail Kurt, **Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat**, 2. Basım, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015, s.30

kullanılmasıyla elde edilen geliri şehir hizmetlerine ya da beledi hizmetlere tâhsis eden bir vakıf türü olduğu söylenebilir.*

Para vakıfları tartışmasında dönemin şeyhülislamı Ebussuud Efendi'nin fıkıhta çok önemli bir içtihat metodu olan “istihsan”¹¹³ kuralını uyguladığı bilinmektedir.¹¹⁴ Mehmet Erdoğan'a göre¹¹⁵: “istihsan”ın ilk akla gelen çözüm” olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla Ebussuud Efendi, para vakıflarını yasaklamak yerine, toplumun ahengine, insanların ihtiyacına daha uygun olanı tercih etmiştir.

Bu tutum, devlet yönetimindeki imece yaşama örnek gösterilebilir. Buna ek olarak, birlikte ve sorunsuz yaşamaya devlet tarafından verilen desteğin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Para vakıflarının, sermaye birikimine sebep olup, olmadığı Osmanlı Devlet'inde ilk banka örneğini teşkil ettiği, bir finansal kuruluşa benzetilebileceği gibi değerlendirilmeler bilinmektedir.¹¹⁶ Para vakıflarının, tamamen ortadan kalkmasa da, yapısı ve işleyişinin tamamıyla değiştiği, toplumsal etkilerinin azaldığı bir süreçte, Cumhuriyetin ilk yıllarında, Belediyeler Bankası adıyla kurulan, daha sonra İller Bankasına dönüşen kuruma benzerliği de değerlendirilebilir. Cumhuriyet sonrası ortaya çıkan İller bankası, belediyelerin ve il özel idarelerinin finansman ihtiyacını karşılamak, mahalli hizmetlere aracılık etmek ve proje üretmek gibi amaçlarıyla para vakıfları ve diğer vakıfların yerine getirmiş olduğu uygulamalara benzetilebilir.¹¹⁷

* Bu düzenlemenin para vakfı kurmadaki genişlemenin sebeplerinden biri olup olmadığı araştırmaya muhtaçtır. Ancak bunun dışında dünya ekonomik sisteminin parasallaşmasının etkisinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Belki de bu yasak ve tartışmayı ortaya çıkaran sebepler de ekonomik sistemdeki değişimlerdir. Bu yaygınlaşmadan sonra para vakıflarının toplumda, kredi ve finansman vb. gibi diğer başka fonksiyonları da kazandığı bilinmektedir. Tüm bu özellikler iktisat tarihi açısından önemli olmasına rağmen, vakfın bir hayır işleme ve beledi hizmet yerine getirme fonksiyonundan daha önemli değildir.

¹¹³ İstihsan, fıkıhta özel gerekçelerle açık kıyastan, genel ve yerleşik kuraldan ayrılıp olayın özelliğine uygun çözüm bulma metodunu ifade eden şer'i delildir. Detaylı bilgi için bkz. Ali Bardakoğlu, “İstihsan” **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 23, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, s.339-347.

¹¹⁴ Ali Bardakoğlu, “İstihsan” **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 23, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, s.339

¹¹⁵ “İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Meselesi”, 2009, <http://www.isamveri.org/pdfdr/2009> (22 Temmuz 2019)

¹¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Murat Çizakça, “Gerçekten de suçlu şeriat mıydı”, 2013, **Dipnot Dergisi**, https://www.academia.edu/4588011/Gercekten_de_Suclu_Seriat_miydi, (14.07.2019).s1-25, Mehmet Bulut ve Cem Korkut, **XV. ve XIX. Yüzyıllar arasında Osmanlı Para vakıfları ve Modern finans kurumlarının karşılaştırılması**, Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, s.167-194, 2017, Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 9, s.39-56.

¹¹⁷ İller Bankası A.Ş., “Tarihçe”, <http://ilbank.gov.tr> (14 Ocak 2019).

Para vakıflarının sermaye birikimine sebep olup, olmadığı konusunda ise vakıflardaki asl-ı mal yani vakfın ana sermayesinin durumu ele alınmalıdır. Çünkü sermayenin birikmesi için gelirlerin, giderler çıktıktan sonra bir fazla vermesi gerekmektedir. Örneğin, 1606-1650 yılları arasındaki bazı hanım para vakıflarında, bu artan gelirin yeniden asl-ı mala eklendiği, yatırım yapıldığı ya da yedek akçeye ayrıldığı kayıtlar mevcuttur.¹¹⁸ Aynı şekilde bazı vakfiyelerde artan kısmın, vakfa zam şeklinde asl-ı mala ilave edilmesi şartı bulunmaktadır. Vakıf bünyesinde sermayenin birikmesi bu şekilde iken, vakıftan borç alanlar için yani piyasada işlem yapan aktörler için ise durum borçlanma maliyeti ile kar hadleridir. Osmanlı Devleti’nde kâr oranları, narh nedeniyle belli bir seviyede sabitlenme baskısı altındadır. Borçlanma oranı denilen rıbh ya da nemalanma oranı da çoğu zaman vakfiyede belirtilmektedir. Dolayısıyla para vakıfları çerçevesinde, piyasadaki “sermaye birikiminin” bir şekilde ortaya çıkmadığı belirtilmektedir.¹¹⁹ Bu bağlamda, iktisadi olarak bir sermaye birikimi oluştuğuna dair ipuçları olsa da kapitalist sistem içerisinde anlamı olan bir kavramın, Osmanlı toplumunda ne derece karşılık bulduğu araştırılmaya muhtaçtır. Ayrıca bazı para vakfi vakfiyelerinden hareketle, toplumda bu vakıflardan alınan paranın kullanımına yönelik sınırlandırmaların kabul gördüğü varsayılabilir.

¹¹⁸ Detaylı bilgi için bkz. Betül Bahşi, “Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Mahkemesi Kayıtlarına göre Para Vakıfları ve İşleyiş Tarzları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, 2019), s.88

¹¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Murat Çizakça, Gerçekten de suçlu şeriat mıydı?, 2013, Dipnot Dergisi, https://www.academia.edu/4588011/Gercekten_de_Suclu_Seriat_miydi, (14 Temmuz 2019), s1-25

3.VAKIFLAR VE ŞEHİRLER

Nüfus yoğunluğu fazla olan ve yerleşiklerinin, tarım dışı üretimde bulundukları yerleşme alanları “şehir” olarak adlandırılmaktadır.¹²⁰ Batılı araştırmacılar için monoist bir yaklaşımla, şehir kavramı batıya özgüdür. Karl Marx’a göre¹²¹: “*Yalnız üretim güçlerinin değil, erkin toplandığı, toprak iyeliğinden kopuk bir kapitalizme dayanan bir yerleşmedir*”

Batılı kaynaklardan oluşan kentleşmeyle ilgili çalışmalarda, genellikle kendi kültür coğrafyalarının şehirleriyle kıyaslamalar yaptıklarından dolayı temel yaklaşım, İslam coğrafyasındaki yerleşim birimlerinin “şehir” olmadığı şeklindedir.¹²² Batı literatüründe, bazı sebeplerle İslam şehirleri, batı şehirlerinden ayrı tutulmuştur. Buna göre, “Geometrik planı olmayan çıkmaz sokakların bulunması, yerleşiklerin politik bilinçsizliğinin bulunması, İslam’ın kamusal hayatı etkileyen kurallarının egemenliğinde oluşmasıdır.”¹²³

Karl Marx’ın şehirleri değerlendirmesinde belirleyici olan unsur ekonomidir. Toplumun gelişmişlik düzeyini, üretim biçimi ve üretim ilişkileri belirlemektedir.¹²⁴ Aynı zamanda, Max Weber de benzer bir anlayışla kenti, Hristiyan Avrupa’sına özgü olarak tarif etmektedir. Ona göre şehirdekilerin, kendilerine özgü bir kimliği vardır ve bu bağlamda özerk bir cemaattir. Weber, kentsel yığılma olarak tarif ettiği İslami ve diğer Avrupa dışı şehirleri, Avrupa’dakinin zıttı olarak görmektedir. Onların kentsel kültür geleneğinden yoksunluklarını ifade eder. Ortadoğu ve hatta Yunan ve Roma şehirlerinin, siyasi özerklikle değil, emperyal iktidarın etnik ve dilsel farklılıklar taşıyan bürokratik

¹²⁰ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehir Tarihi Araştırmalarının Kuramsal Çerçevesi Nasıl Oluşturulabilir”, Erol Özvar, Arif Bilgin (Ed.), **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, (49-60), İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008, s.50

¹²¹ Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi, 2004, s.132. Aktaran: Neslihan Ünal, “İzmir ve Selanik liman kentlerinin gelişim süreçlerinin karşılaştırmalı analizi (1650-1750)”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2013, s.20

¹²² Ergenç, s. 50

¹²³ Ergenç, s. 52

¹²⁴ Neslihan Ünal, “İzmir ve Selanik liman kentlerinin gelişim süreçlerinin karşılaştırmalı analizi (1650-1750)”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2013, s.25

temsilcilerince yönetildiğini iddia eder. Müslüman şehirlerinde de, birbiriyle rekabet eden, farklı kabile ve aşiretlerin bulunduğunu vurgulamaktadır.¹²⁵

Weber İslam şehirlerindeki fiziki yapıyı, siyasi dağınıklığı İslam dinine bağlamaktadır. Avrupa şehirlerinde ise kamusal meydanlar bahsettiği sosyal yabancılaşma ve siyasi dağınıklığın sebebinin, İslam şehirlerinin fiziksel yapısı ve İslam'ın doğası olduğunu söylemektedir. Avrupa şehirlerinin modernizmini oluşturan kamusal meydanları ve topografyasını İslam şehirleri ile kıyaslamaktadır. Ona göre İslam şehirleri dağınık mahallelerden oluşur.¹²⁶ Henri Pirenne'ye göre ise¹²⁷: “Avrupa kentleri ticaretin çocuklarıdır.” Sonuç olarak, kentleşmeye ilişkin görüşlerde, kapitalizm ve kapitalist ilişki biçiminin, kentleşmeyi etkilediği değerlendirilmektedir.¹²⁸

Max Weber'e karşı çıkanlar, İslam şehir idaresinde, dışarıdan dayatılan bürokrasinin değil bir takım yerel halk unsurlarının da oldukça etkili olduğunu dile getirmektedirler. 20.yy'da Ira Lapudis ve Albert Hourani yerel unsurların ortak bir kent ruhu oluşturduğu görüşünü savunmaktadırlar. Onlara göre, bu yerel unsurlar ulema mensupları, tüccarlar ve yerel ayanlardır.¹²⁹

Weber'in yaklaşımının, kurumların coğrafi ve tarihsel nispetliliği göz ardı edilerek oluşturulduğu değerlendirilebilir. “Doğu” ve “Batı” arasındaki şehre ilişkin kavramlaştırma farklılığının sebeplerinden biri Osmanlı Devleti'ndeki yerel yöneticilerin merkezi otoritenin bir temsilcisi olarak ifade edilmesi olabilir. Merkezi otoritenin, yönetim erkini devredebildiği Osmanlı Devlet'inde, yerel yöneticilerin, tamamıyla merkeze bağlı memur ya da temsilci olmadığı söylenebilir. Ayrıca Osmanlı şehirlerinin idaresinin yalnızca devletin kontrolünde olduğu, Osmanlı şehirlerine ilişkin araştırmalarda, toplumsal gerçeklikten uzak yorumlara sebep olabilir. Sonuç olarak, mahalli irade yok sayılıp bütün Osmanlı coğrafyasında kararların tek erkten çıktığı söylenemez. Şehirlerdeki vakıfların, şehrin ileri gelenlerinin, lonca teşkilatının ve

¹²⁵ Edhem Eldem, Daniel Goffmann, Bruce Masters, **Doğu ile Batı arasında Osmanlı Kenti-Halep, İzmir ve İstanbul**, Sermet Yalçın (çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.1

¹²⁶ Eldem ve diğerleri, s.2

¹²⁷ Neslihan Ünal, s.26

¹²⁸ Detaylı bilgi için bkz. Neslihan Ünal, “İzmir ve Selanik liman kentlerinin gelişim süreçlerinin karşılaştırmalı analizi (1650-1750)”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2013, s.25

¹²⁹ Eldem ve diğerleri, s.2

çiftliklerin unutulmaması gerekir. Üstelik bütün bu dinamiği sağlayan unsurlar kendi kültür ve kimliklerine sahiptir. Osmanlı devletinde her meslek grubunun, her mahallenin kendi içinde bir kimlik ve örgütlenme oluşturduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı şehirleri belirli bir kültür ve vakıf geleneği çerçevesinde şekillenmekteydi. Vakıfları yalnızca dini bir bağış olarak görmek ve tarifini ona göre yapmak da dolayısıyla şehirlerin de dini bir olgu üzere inşa edildiği yanılsamasına sebep olabilir. Bu bağlamda, Weber'in İslam şehirlerini özerklik ve hemşerilik ruhundan yoksun olarak görmesinin yanlışlığı değerlendirilebilir. Belediye ya da şehirlerin, kavramsal açıdan özellikle batı literatüründe Osmanlı Devleti açısından yok hükmünde sayılması, modernleşme ve şehirleşme kavramlarına monoist yaklaşımın sonucudur.

Yeni tarihsel yaklaşımlar, farklı toplumların birbirlerinden etkilenmeden de benzeri gelişmeleri yaşayabileceğini ve bu yüzden her toplumu kendi koşulları çerçevesinde incelemek gerektiğini temel almaktadırlar.¹³⁰

3.1.Vakıf Kültürü ve Ortak Yaşam Alanları

Vakıflar, “toplumsal birliğin” oluşması ve sürdürülmesinde önemli bir yere sahiptir. Vakıflar aracılığıyla ortaya çıkan eserler, (cami, medrese, çeşme vb.) bu birliği, yaşam alanlarında da ortaklaşma sağlayarak gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı şehirlerinde, özellikle İstanbul’da, şehre ilişkin “birlikte” yaşamanın, ticaret, eğlenme, ibadet vb. gibi toplumsal faaliyetlerin, yer aldığı bir ortamın ortaya çıkmasını sağladığı değerlendirilebilir.

Osmanlı kentinde, kurumsal ögeler ve kavramsal kategoriler vardır. Bunlar, tarihin her aşamasını kat etmiş ve bir kent kültürünün yapılaşmasında varlığını sürdürmüştür. Bu devamlılığı sağlayan kurumlardan biri vakıftır. Vakıflar, kentleşmede kentin niceliksel gelişimini sağlamıştır. Bunun yanında, kent parçalarındaki kurumsal ve yapısal bir bağ teşkil etmiştir. Bu bağlamda vakıflar, şehir hizmetlerinin bütünü olarak ele alınabilir.¹³¹

¹³⁰ Ergenç, s.56

¹³¹ Maurice M.Cerasi, **Osmanlı Kenti – Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi**, Aslı Ataöv (çev.), 1999, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.70. Aktaran: Mehmet Bayartan, “Osmanlı

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, mal mülk sahipleri kişilerin, gönüllü hayırseverlik yapmasının belli kuralları olan aracı olarak görülmektedir. Osmanlı hanedan üyelerin de hayır işlerini himaye etmede etkin oldukları anlaşılmaktadır. Eski Osmanlı topraklarında yer alan birçok vakıf, onların inşa edilmiş vasiyetnamelerine benzetilebilir. Hayır hizmetleri sunan büyük külliye; birbirinden ayrı cami, mescit, kütüphane, medrese, hastane, çarşı, tekke, imaret, hamam, kervansaray ve diğer birimlerin uyum içinde birleşmesinden oluşmaktaydı. Şehirde geniş bir alanı kaplayan bu külliye aynı zamanda kendi içlerinde küçük çaplı ekonomik sistem oluşturmaktaydılar.¹³²

Vakıflar tarafından inşa edilen külliye; camiler, medreseler ve imarethaneler vb. gibi toplumsal ve kültürel yapıların işbirliğini sağlamaktadır. Ayrıca bu kuruluşlara gelir getiren pazar alanları, han, hamam gibi gerekli altyapıların inşasını gerçekleştirerek, şehir merkezlerinin gelişimine katkıda bulunmuşlardır.¹³³

Osmanlı şehirleri, mahallelere bölünmek suretiyle kurgulanmış olan sistemin parçasıdır. Bu şehirlerde, farklı işlevlere sahip mekânsal yapılar yer almaktadır. Bu yapıların çoğu vakıflar tarafından oluşturulmuş ve sürdürülebilirliğini vakıf sistemi içinde kazanmıştır. Osmanlı şehirlerinin gerek kuruluş ve gerekse gelişmesine katkı sağlayan vakıflar, sosyal hayatı etkilemiş ve şehirlerin silüetini ve mimarisini de oluşturmuştur.¹³⁴

Osmanlı şehirleri; mahalleler üzerine inşa edilen, en alt düzeydeki toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında mahallelilere sorumluluk yüklendiği, bir yapı olarak ifade edilebilir.¹³⁵

II. Mehmed'in İstanbul'daki vakıfların oluşumunun öncüsü olduğu kabul edilebilir. Onun başlattığı imar hareketi önemli bir yere sahiptir. Fetihden önce II. Mehmed fetih sırasında, beraberindeki velilere şu şekilde ahd etmiştir¹³⁶: “*İstanbul*

Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi**, X-1, Sayı 10, 2008, s.161

¹³² Singer, s.5

¹³³ Güran, s.3

¹³⁴ Adnan Ertem, **İstanbul Vakıfları, İstanbul: Şehir ve Medeniyet**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2004, s.328-329
Aktaran: Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Sayı 10, 2008, s.157 (157-175)

¹³⁵ Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi**, Sayı 13, İstanbul, 2005, s.96

¹³⁶ Seyit Ali Kahraman (hızl.), s.57

devletinin yarısı sizin, yarısı Müslüman gazilerin ve dörtte biri hakîrin olup ganimet mallarıyla her birinize birer zâviye, türbe, imaret, mektep, medrese, dârülhadis medreseler yapayım” şeklinde vâdettiği anlaşılmaktadır.”

Bunun yanında II. Mehmed’in hocası Akşemseddin¹³⁷ de fetih sonrasında söyledikleriyle İstanbul’un imarı ve vakıflar konusunda yapılması gerekenleri özetlemektedir¹³⁸:

“Ey Müslüman gazileri bilin, uyanın ki hepinizin hakkında o son zaman peygamberi o Server-i Kâinat ve o varlıkların övüncü buyururlar, Kostantiniyye mutlaka fetholunacaktır, onu fetheden kumandan ne güzel kumandan, onu fetheden asker ne güzel askerdir. İmdi İnşaallah hepiniz ve hepimizin günahları affedilmiştir, ama bu gazâ malını israf etmeyip İstanbul içre hayır eserleri yapıp padişahınıza itaat eyleyiniz.”

İstanbul imarı ve onarımı konusunda Evliya Çelebi; IV. Murad, Revan seferinde iken babası ile İstanbul Kaymakamı** Koca Bayram Paşa arasında geçen sohbeti anlatmaktadır. Bu bağlamda, İstanbul’un imarı konusunda, başta padişah sonrasında kadılar ve beraberinde şehremini, mimarbaşları, sekbanbaşı, imamlar ve iş erlerinin sorumlu olduğu anlaşılmaktadır¹³⁹:

“Sultanım İstanbul dokuz kere imar ve dokuz kere harap olmuştur ama Osmanoğlu elindeki gibi bu ana kadar bir zamanda böyle harap olmamıştır ki her ne tarafından olursa dost ve düşman, duvarlarının yıkılan yerlerinden arabalar ile girip çıkar. Yedi iklim padişahları arasında meliklerin hasreti bir İstanbul ola ve Osmanoğlu taht merkezi ola, layık değildir ki sizin hükümetiniz zamanında bu kale böyle harap ola. Bu kadar bin yıldan beri bütün duvarları kara yüzlü kala. Yüce din gayretine ve Osmanoğlu büyüklüğüne şunun tamir edilmesine gayret sarfedin. Tanrının gölgesi olan padişah inşaallah Revan’dan galiyibet ve zaferle geldikte yuvası olan güzel beldeyi beyaz inci gibi gördükte dünyalar kadar sevinip inşaallah hizmetiniz karşılığında büyük lütfa mazhar olup dünya durdukça adınız hayır ile anılır dediğinde mecliste hazır olanların hepsi taraf taraf makul deyip derhâl babam bu niyete el-Fâtiha deyip Fâtiha okununca derhâl İstanbul mollası ve Eyüp, Galata ve Üsküdar mollalarının dördünü de bir araya getirip şehremini, dört mimarbaşı, sekbânbaşı, kısacası bütün işbaşında olan iş erlerine ferman olunup İstanbul’un toplam 4.700 mahallesinin imamlarına

¹³⁷ Fatih Sultan Mehmed’in hocası, mutasavvıf, âlim-tabip ve şair. Detaylı bilgi için bkz. Orhan F.Köprülü, “Akşemseddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul:Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, s. 299-302

¹³⁸ Seyit Ali Kahraman (hızl.), s.57

** Kaymakam ya da kâimmakam, vekil olarak birinin yerine geçen kimseyi ifade etmektedir.

¹³⁹ Seyit Ali Kahraman (hızl.), s.27

tenbih olup İstanbul Kalesi'nin onarımı için yardım teklif olunup denizler gibi usta ve işçiler ile nice bin insan toplanıp Sultan Murad Han Revan fethine gidip fethedip gelinceye kadar bir senede Koca Bayram Paşa İstanbul'u ve Galata kalelerini, bütün selâtin camilerini onarıp İstanbul henüz yetim iken beyaz bir dürr-i yetim (inci) olup İstanbul halkından sıkıntı gidip, rahatladılar.”

Evliya Çelebi Seyahatname'sinde İstanbul'u şu şekilde tanımlamaktadır¹⁴⁰: “İstanbul'a insan madeni yurdu derler. Eğer bütün yapıları ve imaretlerini birer birer anıp yazsak bir ciltli kitap olur.” Bu bağlamda, İstanbul'daki yapıların önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapıların ise Seyahatname'deki genel aktarımdan, çoğunun vakıf eser olduğu söylenebilir.

Matrakçı Nasuh ise “Târih-i Âl-i Osmân” İstanbul'un fethinden sonraki imar çalışmalarını şu şekilde belirtmektedir ¹⁴¹:

“Sultan Muhammed İstanbul'un ta'mirine çalışup Ayasofya ki evvelden kilisaydı, anı câmi ittiğünden gayri bir âli câmi dahi ki etrafında medreseler ve tetimler ve imaretler, tımarhaneler yapıdurup ve niçe hammâmlar ve kârbân-sarâyılar ve çeşmeler binâ eyledi ve taşrasında Hazret-i Ebû Eyyûb-i Ensâri olduğu yerde dahi câmi ve imâret yapıdurup ve Eyyûbi Ensâri üzerine türbe yapıdurdu. Muhassal İstanbul'ı bir vechle ma'mûr eyledi ki âlemde bî-nazîr oldı.”

Osmanlı şehirlerinde İstanbul dışında da vakıf eserlerin olduğu bilinmektedir. Yavuz Sultan Selim döneminde, Mısır valisi Hayre Bey, Mısır'ın tahriri için görevlendirilmiştir. Tahrirden sonra; Mısır'da gökte uçan, yerdegezen ve denizde yüzen her şeyin vakıf olduğu anlaşılmıştır. Selim Han'a hardal tanesi çıkmadığını bildirdiklerinde Selim Han, “Bize Hâdimü'l-Haremeyn hizmetçisi olduğumuz yeter” dediği belirtilmektedir.¹⁴²

Vakıf İslam toplumlarında temel öneme sahip yasal, sosyal ve ekonomik bir kurumdur. Kentsel alanı ve yapıları etkileme, şekillendirme ve geliştirme konusundaki

¹⁴⁰ Seyit Ali Kahraman (hızl.), s.39

¹⁴¹ Göker İnan (hızl.), Matrakçı Nasuh, **Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târih-i Âl-i Osmân**, 1.Baskı, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019, s.239

¹⁴² Seyit Ali Kahraman (hızl.), s. 304

belirleyici rolü, İslami kent çalışmaları çerçevesinde formüle edilmiştir ve “İslami Şehir” tanımına temel bir özellik olarak dini bağışı eklemektedir.¹⁴³

Fârâbî temelde şehirleri ikiye ayırmaktadır. Bunlar *fâzıl* (erdemli) ve erdemli olmayan *fâsık* şehirlerdir. Fâzıl şehirlerin en önemli özelliği ise, “*sakinlerinin ancak saadete erişmek maksadıyla yardımlaşmalarıdır. Hakiki fazilet de, saadete ulaşmak amacıyla yapılan fiillerden meydana gelen davranış ve melekelerdir. Saadet ise hayr için yapılan hayrdır. Bu amacı paylaşan topluluğun yaşadığı şehir fâzıl olma vasfına sahiptir.*”¹⁴⁴ Bu bağlamda, yardımlaşma imece yaşamın bir unsuru olarak ele alınabilir.

3.2.İskân Politikaları Çerçevesinde Vakıflar

Osmanlı devletinin yeni fethettiği topraklarda iskân politikasını uyguladığı bilinmektedir. Ömer Lütfi Barkan’a göre ¹⁴⁵: “*Daha Selçukiler zamanındaki “Anadolu fütühatı” batıya doğru devam eden büyük türk göçü için, sistematik bir iskân ve kolonizasyon işi olmuştu.*” Ayrıca Barkan, Osmanlı hanedanının bir devlet kurmak üzere, bazı şahsiyetler ve bir takım dini ve siyasi oluşumlardan aldıkları yardımları vurgulamaktadır.¹⁴⁶

Osmanlı Devleti yeni elde ettiği topraklarda kendine özgü sosyal ve ekonomik sistemin devam ettirilebileceği ortamı oluşturmak adına bir takım düzenlemelere gitmiştir. Ekili alanların ortaya çıkarılması, yeni katılan toplumun; dini, fiziki ve sosyal uygulamalarının, Osmanlı uygulamalarına göre dönüştürülmesi bunlardan bazılarıdır. Bunu sağlayan kurum ise toplumsal etkiye sahip olan vakıflardır. Camilerin, medreselerin, külliyelerin, tekke ve zaviyelerin kurulması, Barkan’ın ifade ettiği iskân ve kolonizasyon metodunun, uygulama araçları olarak değerlendirilebilir. Vakıfların,

¹⁴³ Gaube, Heinz. 1984. Die grosen Stiftungen (Waqf). *Aleppo*. ed. H. Gaube and E. Wirth. Wiesbaden (TAVO, B 58): 126- 39. Quoted in Werner, Christoph. 2000. *An Iranian Town in Transition: A Social and Economic History of the Elites of Tabriz, 1747 – 1848*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. Aktaran: Pirbabaei, Mohammad Taghi, “Phenomenology of Waqf in Material Forming of Islamic Cities”, **16th ICOMOS General Assembly and International Symposium**, Quebec, 29 Eylül-4 Ekim, s.4

¹⁴⁴ Alper Gürkan, “İslami Kavrayışta Şehir: el-Medinetü’l Fâzıla/Fârâbî. Aktaran: Cem Eriş, “Şehirleri Bizim Kılan Kadim Varlıklar: Vakıf Eserlerimiz, İstanbul ve Yeni Model Arayışları, Restorasyon Yıllığı Dergisi, Sayı 10, 2015, s.153

¹⁴⁵ Ömer Lütfi Barkan, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, İnsan ve İnsan, Sayı 2, 2015, İstanbul, <http://dergipark.org.tr/tr/pub/insanveinsan/issue/26620/279999> (3 Ocak 2019), s.7

¹⁴⁶ Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı devlet’inin kuruluşundan itibaren, yöneticilerin özellikle derviş ve ahilerin kurdukları tekke ve zaviyelerden istifade ettiklerini söylemektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, İstanbul: Hamle Yayınları, 1.Baskı, 1987, İstanbul

şehirlerin oluşum aşamasında, devletin uygulamalarından bağımsız olarak, bireylerin özgür saikleri ile çalışan otonom bir kurum olması; iskân ve kolonizasyon metodunun rahatlıkla uygulanmasını sağladığı söylenebilir.

Matrakçı Nasuh'un aktardığına göre, II. Mehmed'in İstanbul'da bir iskân girişimi başlattığı anlaşılmaktadır: “*Andan Sultan Muhammed İstanbul'un ma'mur olmasını murâd idinüp etrâf-ı âleme çağırtdı ki “Gelüp İstanbul'da yer tutalar.”*”¹⁴⁷

Şenlendirme ve kolonizasyon metodu(politikaları) bağlamında vakıfların kurulmasının bir yöntemi de toprak temlikleri* idi. Mülkiyeti devlete ait olan, resmi görevlilere önce dirlik, onun arkasından temlik olarak yani mülk biçiminde verilmiş ve o yolla vakfedilmiş beylik(miri) topraklar bulunmaktaydı.¹⁴⁸ Osmanlı devletinin ilk yüzyıllarında yaygın olan bu uygulamanın 18. yüzyıla gelindiğinde yeni fetihlerin azalması sebebiyle görece azaldığı öngörülebilir. Elde edilen yeni bölgelerde, askeri zümrenin üst kademelerine verilen topraklar, bu kişilerin o bölgeyi şenlendirmesi ve tarıma açması için bir araç olmaktaydı. Örneğin¹⁴⁹: Niksar sancağının Baş Çiftlik köyü, karayolu üzerinde bulunduğu terk edilmiş ve kırk yıl süreyle ıssız kalmıştı. Tımar sistemi ve vergi gelirinin azalmasını istemeyen devlet bu tür toprakları bir şekilde işlenebilir hale getirmek istemektedir. Baş çiftlik köyü bu çerçevede Sinan Bey'e mülk olarak tevcih edilmiş ve vergiden muaf tutulmuştur. Baş çiftlik köyü bu sayede canlanmış, tekrar bir köy halini almıştır. Sinan Bey, köyde bir vakıf cami ve dervişler için bir zaviye yaptırmıştır. Arazisinin on beşte birini mülk olarak alan Sinan Bey, kalanını ise, köyde yaptırmış olduğu zaviyeye vakfetmiştir.

Osmanlı devletinde, iskân politikasının hedefi gerekli miktardaki ve vasıftaki nüfusun gerekli yerlerde bulundurulmasıdır. İskânlar, devlet açısından bazı yararlar sağlamaktadır. Bu yararlar, fethedilen bölgelerin mevcut olan sistem ile bütünleştirilmesi, üretim artışı, İslamlaştırma, askeri yarar, gelir elde etme ve terk edilen bölgelerdeki

¹⁴⁷ İnan (hızl.), s.239

* İhsan veya temlik ile verilen toprakların vakfa dönüştürülmesi ve padişahın bir toprağı vakfetmesi, vakfedilen toprağın vergileri vakfa ait olacak şekilde vakfın gelir kalemi halini almaktaydı. Esasında bu yolla, vakfedilen toprakta yaşayanların cizye ve zirai vergi gelirleri devlet tarafından bir vakfa transfer edilmiş olmaktaydı. Vakıflar ise önemli bir gelir kaynağı olan büyük topraklardaki vergilerin tahsili için mukataa yöntemini kullanıyordu.

¹⁴⁸ Mustafa Akdağ, **Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi**, 1.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.629

¹⁴⁹ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Halil Berktaş (çev.), 2.Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık, Cilt 1, 2004, s.216

olumsuzlukların ortadan kaldırılması şeklinde ifade edilmektedir.¹⁵⁰ Bu yolla, bölgeler; ekonomik, siyasal ve sosyal yapı ile bütünleştirilmektedir. İnsan unsuru yanında, kurumlar da oluşmaktadır. Osmanlı siyasi ve mali bünyesinin bir kurumu olan tımarlar ilk olarak oluşturulan kurumlardır. Bunun yanında yürütme ve yargı organları ve vakıflar(tekke ve zaviyeler) de oluşturulan kurumsal yapılardır.¹⁵¹

Buna ek olarak, bazı toprakların ve ya köylerin özellikle padişah ve vezirler tarafından vakfedildiği görülmektedir.* Bu durumun, vakıf uygulamalarının, Osmanlı toprak sistemi ile etkileşimine sebep olduğu ve vakıfların toprak sisteminin bir parçası halini aldığı varsayılabilir. Örneğin, Süleymaniye Vakfı vakfiyesinden anlaşıldığı üzere, neredeyse tamamı Rumeli bölgesinde olan 217 köy ve 30 mezranın vergi gelirleri, vakfa tâhsis edilmiştir. Vakfın muhasebe bilançolarından hareketle, Süleymaniye vakfı kendisine tâhsis edilen zirai vergi gelirlerini mukataa olarak işletmekteydi. Bu durum vergi tahsilatı çerçevesinde, iltizam yönteminin yalnızca merkezi hazine ile sınırlı olmadığını göstermektedir.¹⁵² Süleymaniye vakfı muhasebeleri, vergilerin iltizam yöntemi ile tahsilinin önemli bir etkinlik sağladığını göstermektedir. 18. yüzyılda Süleymaniye vakfı mukataalarının iltizama verildiği yıllarda, vergilerin müteveli emaneti ile toplandığı yıllara göre önemli bir artış görülmektedir.¹⁵³

Bahsi geçen temliklerde ve dolayısıyla vakıf topraklarda, 17.yüzyılda bazı bozulmalar yaşadığı bilinmektedir. Koçi Bey, tımar ve zeametlerin bozulmasına yönelik bahsinde, şeriata(hukuka) aykırı bazı temlikler ve vakıflar olduğunu ve bunların görünüşte hayır gibi görüldüğünü ancak araştırılırsa hazineyi zarara uğrattığının anlaşılacağını söylemektedir.¹⁵⁴

Bunun yanında, tehlikeli bölgelerin güvenliğini sağlamak veya yeni elde edilen toprakları şenlendirmek ve tarıma açmak için kurulan derbentlerin bir kısmının, büyük vakıflar tarafından idare edildikleri bilinmektedir. Bu vakıflar sayesinde, ekilemeyen

¹⁵⁰ Gülfeştin Çelik, “Osmanlı Devletinin Nüfus ve İskân Politikası”, Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi, Sayı 6, 1999, s.74 (49-108)

¹⁵¹ Çelik, s. 75

* Toprakların vakfedilmesindeki iktisadi olgu, topraklardaki vergi gelirleridir. Bu vergi gelirleri vakfa tahsis edilmiş olmaktadır.

¹⁵² Güran, s.19

¹⁵³ Güran, s.25

¹⁵⁴ Koçi Bey, s.57

alanlar işlenmekteydi. Bazı tehlikeli yerlerde ise han, çeşme, palanka, kale ve cami inşaatları bir yerleşim yeri halini alıyor ve hem güvenli ticaret imkânı elde ediliyor, hem de konargöçerlerin veya topraksız unsurların iskânı mümkün oluyordu.¹⁵⁵

Osmanlı Devleti'nde bölgeler arasındaki ekonomik bütünleşmenin ve iş bölümünün temelini oluşturan bir iâşe sisteminden bahsetmek mümkündür. İâşe sistemi, temel ihtiyaç mallarının üretimi, tedariği, taşınması, depolanması, fiyatlandırılması ve dağıtımı ile ilgili çeşitli kurum ve politikaları kapsamaktaydı. Bu sistemin araçları; fiyat kontrolleri, loncaların ve tüccarın denetlenmesi ve ihracata getirilen sınırlamalar olarak sayılmaktadır. Osmanlı Devleti kontrol ettiği bölgeleri, bu iâşe sisteminin düzgün işlemesine yönelik olarak organize etmiş ve yönetmişti.¹⁵⁶ Bu bağlamda, Osmanlı iâşe sisteminin özellikle İstanbul'daki uygulama aracı vakıflar olarak ele alınabilir. Vakıflar tarafından kurulan imaretler, iâşe politikasının hem bir gereği idi, hem de bu politikanın bir uygulama aracı olarak büyük önem taşımaktaydı.¹⁵⁷

3.3.Vakıfların İstanbul Mahalle Oluşumuna etkisi

İstanbul'un fethi ile birlikte Osmanlı'da mahalleler; akrabalık bağları olan, aynı bölgenin halkının iskân edildiği yerler olarak oluşmuşlardır. Örneğin; Üsküp halkı Üsküplü Mahallesi'ne, Yenişehir halkı Yeni Mahalle'ye Sofya halkı Ayasofya'ya, Mora Rumları Fenerkapısı'na ve Selânik Yahudileri elli cemaatini Tekfur Sarayı'na ve Şuhudkapısı tarafına koyuldular. Aksaray ili, Aksaray Mahallesi'ne, Akka, Gazze ve Remle'den gelen Arabistan kavmi Tahtakale'ye, Acem'den gelenler Mahmudpaşa yakınında Hoca Hanı'na, Balat şehrinden gelen Çingeneler Balat Mahallesi'ne, Aklbend'den gelen Uluç adamları Aklbend Mahallesi'ne, Arnavut kavmi Silivrikapısı'na, Safet Yahudileri Hasköy'e, Anadolu Türkleri Üsküdar'a, Tokat Ermenileri ve Sivas Ermenileri Sulu Manastır'a, Manisalılar Macuncu Mahallesi'ne, Eğirdir ve İğdirliileri Eğrikapı'ya, Bursalılar Eyüp Sultan'a, Karamanlılar Büyük Karaman'a, Konyalılar Küçük Karaman'a, Tireliler Vefaya, Çarşamba Ovası halkı Çarşamba Pazarı'na, Kastamonu

¹⁵⁵ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı**, 2.Baskı, İstanbul: Eren Yayınları, 1990, s..27-29 Aktaran: Abdulkadir Buluş, "Sivil Toplum Kuruluşlarına Tarihsel Bir Örnek", **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 8, 2009, s.31

¹⁵⁶ Tevfik Güran, "Kentlerin İâşesi", Erol Özvar (Ed.), Arif Bilgin (Ed.), **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, (61-68), İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008, s.63

¹⁵⁷ Güran, "Kentlerin İâşesi" s.64

kavmi Kazancılar Mahallesi'ne, Trabzonlu Lâzlar Bayezid Han Camii yerine, Gelibolu kavmi Tersaneye, İzmir kavmi Büyük Galata'ya, Frenk kavmi Küçük Galata'ya, Sinop ve Samsun kavmi Tophane'ye yerleştirilmişlerdir.¹⁵⁸

Bir mahallenin, yaklaşık yirmi ile kırk haneden oluştuğu kabul edilmektedir. İstanbul'daki mahallelerin oluşumunda devletin iskân politikasıyla birlikte toplumun eğilimi de önemlidir. Dini ve etnik kimlikler, meslek grupları, medeni haller, sur içi veya sur dışında yerleşim, siyasi ve ekonomik tercihlerin; bu bağlamda mahallelerin idari ve sosyal yapılarının oluşumunda etkili olduğu bilinmektedir.¹⁵⁹Örneğin, Semaniye ve Süleymaniye Medreselerinin görevlileri için tahsis edilen ev ve haneler bir mahalle teşkil edecek çoğunluğu oluşturmuştur. Bu yüzden Fatih ve Vefa Mahalleleri ulema semti olarak da bilinir.¹⁶⁰

Osmanlı mahalleleri, statü farkından çok etnik ve dini farklılığa göre biçimlenmiş bir fiziki mekân niteliği taşımaktaydı. Bir paşa konağının karşısında bir vakıf kâtibinin küçük evi, ulemeden birinin konağının yanında mahalle suyolcusunun kulübesi bulunabilmekteydi. Dolayısıyla ilişkiler komşuluk temelinde sürdürülmekteydi.¹⁶¹

İstanbul'da mahalleler, ibadethane merkezli yaşam alanları ve küçük yönetim birimleri olarak nitelendirilebilir. Merkezinde, padişah ve üst düzey paşaların inşa ettiği büyük külliyelerin olduğu mahalleler ve merkezinde bir mescit ve mektebin olduğu diğer devlet görevlileri ve halk tarafından inşa edilen küçük külliyelerin oluşturduğu mahaller bulunmaktaydı.¹⁶²

Özgün bir sosyal birim olan mahalleler, bir cami ya da kilise etrafında oluşmaktaydı. Cami ve kiliseler mahallenin sembolüydüler. Aynı zamanda toplu buluşma yeri olduğundan, giderleri de mahallede yaşayanların sorumluluğundaydı. Mahalledekiler, din ve kültür dışında sosyal dayanışmayı sağlayan dış faktörlerle birbirlerine bağlıydılar. İstanbul'da vakfiyelerden tespit edildiği üzere genellikle

¹⁵⁸ Seyit Ali Kahraman (hızl.), s.76

¹⁵⁹ Mehmet Canatar, "İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri(1453-1923)", Coşkun Yılmaz (Ed.), **Antik Çağ'dan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Siyaset ve Yönetim 2** içinde (218-245), İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2015, s.222

¹⁶⁰ Canatar, s.221

¹⁶¹ Canatar, s.229

¹⁶² Canatar, s.221

mahallenin ismini oradaki camiden ya da mescitten aldığı görülmektedir. Bu durum, mahallenin oluşumunda caminin yani vakfın önemini göstermektedir. Dolayısıyla, bu bağlamda mahalleyi oluşturan vakıfların, şehirleşmeye etkisi olduğu da söylenebilir.

Ayasofya ve diğer dini yapıların vakıfları, şehir hayatına destek olan ve mahalle refahını sağlayan ekonomik ve sosyal kurumlar olarak ortaya çıkmıştır. Fetihten itibaren, İstanbul'a kutsal bir İslam şehri niteliği verilmeye çalışılmıştır. Halkın tasavvuf erbabına karşı tutumu, mahallenin; bir zaviye veya türbe çevresinde, o zatların isimleri ile kurulmasına yol açmıştır. Örneğin, Şeyh Ebülvefa, Şeyh Akşemsettin, Şeyh Sevindik, Kovacıdede mahalleleri bu duruma örnektir.¹⁶³ Mahallelerin gelişme göstergelerinden biri de, vakıf sayılarının artmasıdır. Vakıf sayılarının, İstanbul suriçinde 1453-1521 tarihleri arasında 1.163, 1546 yılında 2.515 ve 1600 yılında ise 3.265'e ulaştığı belirtilmektedir.¹⁶⁴ İstanbul'da yer alan her bir bina ve hizmet türü, doğrudan ve ya dolaylı olarak şehir yerleşimi ve mahalle oluşumuna etki eden yapılar olarak görülebilir. Mahalle sakinlerinin cami yaptırmak için vakıf kurmaları, yeni bir mahalle oluşturma bir adımıydı. Aynı şekilde mahalle oluşumunda, mektep ve çeşmeler de yerleşimi teşvik eden önemli bir unsur olarak görülmekteydi.¹⁶⁵

3.4. Evliya Çelebi'ye Göre 17.Yüzyılda İstanbul'da Yerleşim Yerlerinin İmarat ve İdaresi

Evliya Çelebi Seyahatname adlı eserinde vakıf konusunda aktardıkları, kendisinin de bir müteveli olmasıdan dolayı bu çalışma için önem arz etmektedir. Evliya Çelebi, kendisinin de vakıfla bağlantılı olduğunu şu şekilde anlatmaktadır¹⁶⁶:

“O asırda büyük dedemiz Yavuzer Bey Fatih'in sancakbeyliği hizmetinde olup İstanbul fethinde dedemiz birlikte bulunup Unkapanı'nın iç yüzünde Sağrıcılar Camii zemininde olan yapıları dedemiz ganimet malları ile alıp fetihten sonra bir cami ve 100 dükkân yaptırıp camiine vakfetmiştir. Bu hakirin, İstanbul içinde doğduğu evimizi gazâ malından dedemiz yapıp otururlar. Yaptığı camiin, dükkân ve evlerin beratları Fatih'in tuğrasıyla ve hüccet-i şeriyelerin imzaları Emir Buharî hazretleri imzasıyla imzalanmış

¹⁶³ Canatar, s.224

¹⁶⁴ Canatar, s.225

¹⁶⁵ Canatar, s.226

¹⁶⁶ Seyit Ali Kahraman (hızl.), s.56

olup hâlâ soyundan olmamız cihetiyle anılan mütevellilik elimizde olup istediğimiz gibi mutasarrıfız.”

17.yüzyıla ait Evliya Çelebi Seyahatnamesi, toplumsal zihniyet mirasını yansıttığından bu çalışmada ele alınmaktadır. Onun aktardıklarının, İstanbul’da 17.yüzyılın toplumsal ihtiyaçlarını yansıttığı öngörülmektedir. Ayrıca vakıflar çerçevesinde, bir kasaba ya da mahalleyi tarif ederken hangi yapılara yer verdiği önem arz etmektedir. Yerleşim bölgesini anlatırken kullandığı “mamur”¹⁶⁷ tabiri dikkat çekmektedir. Vakıf olarak düşünülebilecek birçok yapı onun anlatımına göre bölgenin mamur olmasının önemli bir sebebi olarak görülmektedir. Buna ek olarak, diğer birçok bölgedeki şehirlere Seyahatname’de yer verildiğinden, Evliya Çelebi tarafından, karşılaştırmalı bir inceleme yapıldığı söylenebilir.

Evliya Çelebi İstanbul’da Rumeli tarafındaki yerleşim bölgelerini sırayla aktarmaktadır. Bu bölgelerin çoğundaki bazı vakıf eserler günümüzde halen yaşamaktadır. Evliya Çelebi, Rumeli tarafındaki yerleşim bölgelerini şu şekilde ifade eder ¹⁶⁸:

“Eyüp, Sütlüce, Hasköy, Kasımpaşa, Tophane ve Beşiktaş’tan ta bu yere gelinceye kadar Rumeli tarafıdır ki İstanbul tarafıdır. Bu 22 parça şehir ve kasabalar yazıldı. Hepsi İstanbul’un birer mahallesidir. Ancak Yedikule’den ta bu Karadeniz Boğazı’na kadar tam iki konak yerdir. Fakat her kasabanın aralarında boş arazi yoktur. Baştan ayağa birbirlerine bitişik bağ ve bahçeleri vardır.”

Evliya Çelebinin aktardığı Rumeli tarafındaki yerleşim yerleri Ek 1’de gösterilmektedir.¹⁶⁹

Evliya Çelebi Rumeli kasabalarından sonra Anadolu tarafındaki yerleşim yerlerine yer verdiğini şu şekilde ifade etmektedir. *“Bu arada Rumeli kasabaları tamam*

¹⁶⁷ Mamur kelimesi sözlükte bayındır manasına gelmektedir. Bayındır ise gelişip güzelleşmesi, hayat şartlarının uygun duruma getirilmesi için üzerinde çalışılmış olan, bakımlı, imar edilmiş anlamında kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002. Evliya Çelebi’nin ise “mamur” tabirini şehirleşme bağlamında, oldukça geniş anlamda kullandığı görülmektedir. Onun aktardıklarından, çoğunluğu vakıf olan cami, köprü, okul, hastane, çeşme gibi eserlerin artması ile şehrin “mamur” olması arasında bir paralellik olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁶⁸ Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (hızl.) ve diğerleri, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul**, Cilt 1, 2.Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.85

¹⁶⁹ 17.yüzyıldaki yerleşim yerleri Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinden yararlanılarak sadeleştirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (hızl.) ve diğerleri, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul**, Cilt 1, 2.Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

oldu. Buradan kayığa binip bu Boğaz Hisarı'ndan karşı Anadolu pak toprağı olan kutsal yere ayak basıp yazmaya cüret ettik.”¹⁷⁰ Anadolu tarafındaki yerleşim bölgeleri Ek 2’de gösterilmektedir. Bütün bu yerleşim yerlerini belirttikten sonra Evliya Çelebi, “İstanbul’un Anadolu tarafında olan Kavak Boğazı’ndan beri bu yere gelinceye kadar dokuz adet kasaba ve şehirleri bağ ve bahçelerini mümkün olduğu kadar kısaca yazdık” şeklinde bitirmektedir.¹⁷¹

Evliya Çelebi Seyahatname ’sinde, IV. Murad’ın İstanbul’un tahririne ilişkin bir fermanı bahsedilmektedir. Bu sayımın, nüfus tahririnden daha çok şehrin bütün yapıları ve çalışanlarına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebiye göre¹⁷²:

“IV.Murad,...veziriazam Bayram Paşa ’ya, İstanbul mollası, Eyüp, Galata, Üsküdar mollalarının ellerine fermanlar verip, “Tiz hatt-ı şerifde yazılardan fazlası dört mevleviyetlerde olan bütün dükkânları, bütün sanat sahiplerini, bütün imaret olan yapıları, hâkimleri ile vakfedici şartlarını, bütün hayrat ve hasenatları yazasınız” diye sıkı tenbihlerde bulundu. Onlar da yer öpüp herkes yönetimleri altında olan imaret, hayrat ve hasenatları, başka eserleri, bütün sanatkâr dükkânlarını saadetli padişahın istek ve arzularından bin kat daha fazla yazdılar.”

Bu örnekte görüldüğü gibi, “yönetimleri altında olan” tabiri ile kadıların şehir yönetimindeki önemi anlaşılmaktadır. Vakıflar ve beledî hizmetler ile kadılar arasındaki bağlantı da bu bağlamda ele alınabilir. Bu saydıklarını bir alay geçişi şeklinde isteyen IV. Murad şu şekilde emretmişti¹⁷³:

“...İnşaallah o Allah için olan gazaya yardım için en büyük şehir olan İstanbul’un küçük büyük bütün esnaflarını ordu-yı hümayunuma çağıracağım, gelsinler ne kadar asker olur, ne kadar bin dükkândır, ne kadar esnaftır, hepsi eski kanunlarından daha fazla herkes marifet göstererek, türlü türlü şakalar ederek, pirleri, şeyhleri, nakibleri, ağaları, kethüdaları, yiğitbaşlıları ve çavuşları ile atlı, piyade gûruh gûruh her esnaf büyük alay ile sekiz kat mehterhanelerin çalarak Alayköşküm dibinden geçsinler ki, ne kadar bin askerdir, ne kadar süslü ve donanımlı esnaftır, seyredip göreyim. ...öyle büyük bir alay etsinler ki Osmanogulları padişahlarının hiçbirisi zamanında olmamış ola. İstanbul içinde ne kadar selatin ve vezir camii, mescit, medrese, darülkurra, darülhadis, sıbyan muallimhanesi, zaviye, han, hamam, kervansaray, vezir ve ayan sarayları, çeşmeler, sebilhaneler, su

¹⁷⁰ Kahraman (hızl.), s.422

¹⁷¹ Seyit Ali Kahraman (hızl.), “2.Kitap”, s.439

¹⁷² Seyit Ali Kahraman (hızl.), “2.Kitap”, s.466

¹⁷³ Seyit Ali Kahraman (hızl.), “2.Kitap”, s.466

muslukları, su kuyuları, Müslüman, Hristiyan, Yahudi mahalleleri, kilise, ekmek fırını, börek fırını, simit fırını, peksimet fırını, at değirmeni, su değirmeni, kapan, eminlik kısaca İstanbul şehrim içinde dört mevleviyet yerde ne kadar evler, yalılar, dalyanlar, bütün imaret cinsinden yapılar varsa yazılsın. Bütün mahalle halkı, sanat ve meslek sahiplerinin önderleri, imamlar, hatipler, mahalle kethüdaları görüşmeleriyle bir bir yazılıp mutlu eşiğime arz edesin.”

Üç ay süren sayım sonrasında bu tahririn “Evsaf-ı Kostantiniyye” adında kitap halinde IV. Murad’a sunulduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi ise bu kitabı Melek Ahmed Paşa sayesinde elde ettiğini ve verilerin bir kopyasını seyahatnamesine eklediğini belirtmektedir. Ayrıca bu verilerin İstanbul Kadısı tarafından padişaha arz edildiğini aktarmaktadır. Bundan dolayı bu sayımdaki sorumluluğun İstanbul kadısında olduğu söylenebilir.

Buna ek olarak, Seyahatname’de Sultan II. Selim zamanında, İstanbul için benzer bir tahririn İstanbul Mollası Zekeriya Efendi tarafından yapıldığından bahsedilmektedir. IV. Murad tahririnin ise eskisinden daha detaylı olduğu anlaşılmaktadır. Hicri 985 tarihinde II. Selim’in yaptırdığı tahrir, İstanbul Hacı Mahmud Kütüphanesi 6321 numaralı 17a yüzünde padişah listesi şeklinde, Osmanlı tarihlerinin arasında bir liste halinde tespit edilmiştir.¹⁷⁴ Bu liste içerisinde, Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sindeki benzer isimle “Evsaf-ı Belde-i Kostantiniyye Devlet-i Ali Osman” başlığı altında bulunmaktadır. Ayrıca bu listeyi hazırlayanın Zekeriya Efendi olduğu görülmektedir. Evliya Çelebi’nin aktardığı Zekeriya Efendi ismi ile de uyumaktadır. Dolayısıyla hem 16. yüzyıl hem de 17. yüzyılda İstanbul için iki önemli sayımın yapıldığı anlaşılmaktadır. 16. Yüzyıl’da Zekeriya Efendi ve 17.yüzyıl’da İstanbul kadısı tarafından yapılan Evsaf-ı Kostantiniyye adındaki sayımlar Tablo 1 ve Tablo 2’de gösterilmektedir.

¹⁷⁴ Hüseyin Nihal Atsız, “İstanbul Kütüphanelerinde Tanınmamış Osmanlı Tarihleri”, **Türk Kütüphaneciliği Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1-2, 1957, s.49

Tablo 1: 1577 yılındaki İstanbul Sayımı “Evsaf-ı Belde-i Kostantiniyye” (Adet)

İstanbul Vasıfları*	
Büyük Cami	485
Mahalle Mescidi	4494
İmaret	100
Muhallimhane-i Evlad	1653
Hankah**	150
Zaviye	285
Kervansaray	417
Çeşme	948
Musluk	4985
Ekmek Fırını	285
Değirmen	585
Hamam	874
Kapan	13
Bozahane	589
Müslüman Mahallesi	3973
Kâfir Mahallesi	4585
Yahudi Mahallesi	2585
Kilise	743

Kaynak: Hüseyin Nihal Atsız, “İstanbul Kütüphanelerinde Tanınmamış Osmanlı Tarihleri”, **Türk Kütüphaneciliği Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1-2, 1957, s.49

* Vasıf, bir kimse veya bir şeyin taşıdığı hal, sıfat, nitelik anlamında kullanılmıştır.

** Bir tarikatın, diğer tekkelerinin kendisine bağlı bulunduğu merkez durumundaki tekkesi.

Tablo 2: 1638 yılındaki İstanbul Sayımı “Evsaf-ı Kostantiniyye” (Adet)

İstanbul Vasıfları	
Osmanlı Sultanları Camileri	74
Büyük Vezirler Camileri	1.985
Mahalle Mescidi	6.990
Diğer Ayan ve büyüklerin Camilerinin toplamı	6.665
İmaretler	19
Hastahaneler	9
Sıbyan Mektepleri	1.993
Darülkurra	55
Darülhadis	135
Tekkeler (Hankah)	557
Derviş Tekkeleri	2.000
Misafirhaneler	91
Kervansaray	979
Hacehan Hanları	255
Bekâr Hanları	672
Müslüman Mahallesi	9.973
Rum-Hristiyan Mahallesi	354
Yahudi Mahallesi	257
Frenk Mahallesi	17
Ermeni Mahallesi	27
Vezir, Âlim ve Seçkinler Sarayları	28.900
Vezir saraylarındaki özel hamamlar	14.536
Has ve Avam Çeşmeleri	9.995
Sebilhane	200
Kale(sur) içinde has ve avam hamamları	91

Kale(sur) dışında has ve avam hamamları	65
Su muslukları	7.989
Sebiller	100
Su kuyuları	600.000
Su sarnıçları	55
Han mahzenleri	3.000
İstanbul ve Galata Bedesteni	3
Un kapanı ve başka kapanlar	37
Miri Kantar	35
Miri Balık Dalyanı	20
Ekmek Fırını	600
Miri Boyahane	70

Kaynak: Seyit Ali Kahraman (hızl.), Yücel Dağlı (hızl.) **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul**, Cilt 1, 2.Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.467-471.

Tablo 2’ye ek olarak, dört mevleviyette 670 şer’i mahkeme kadılığı, eski ve yeni olmak üzere 162 yeniçeri odası, miri emanetler, zindanlar, ambarlar, işyerleri, dükkânlar, üretim yerleri de bulunmaktadır. Ancak tabloda karşılaştırma açısından, adet olarak fazla olan vasıflara yer verilmiştir. Ayrıca bahsedilen toplu geçiş merasiminde(alay), İstanbul esnafının, 57 bölüm olup tamamının 1100 sanat sahibi olduğu aktarılmaktadır.¹⁷⁵ Yaklaşık 60 yıl arayla yapılan iki sayım arasında bazı farklar dikkat çekmektedir. Belediye hizmetler bağlamında, özellikle su ile ilgili (çeşme, su kuyusu, musluk, sebil, hamam vb.) yapılarıdaki artış, nüfus artışı, şehirleşme gibi etkilerle değerlendirilebilir. Ancak 17.yüzyıldaki sayımın daha detaylı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, iki sayım arasındaki yöntem farklılıkları, net bir karşılaştırmalı analizi engellemektedir. Evliya Çelebi’ye göre¹⁷⁶: “*Bu iki dönem arasında İstanbul şehri öyle mamur olmuştu ki boş yer kalmamıştı.*”

¹⁷⁵ Seyit Ali Kahraman (hızl.), “2.Kitap”, s.466

¹⁷⁶ Seyit Ali Kahraman (hızl.), “2.Kitap”, s.466

3.5. Beledî Hizmet ve Toplumsal Katılım

İstanbul şehrinin mahallelerden oluşmaktadır. Bu bağlamda, mahalle ile ilgili hizmetleri de içermektedir. Belediye kavramı ise Osmanlı’da, 18. yüzyıl sonrasında ortaya çıkan “belediye teşkilatı” neticesinde değerlendirilebilir. Vakıfların, beledî hizmetleri bağlamında, “belediye” kelimesinin kökeni ile ilgili bazı bilgiler vermek gerekmektedir.

Antik Yunan’da “Site” Roma’da ise “Municepe” olarak ifade edilen belediye, Osmanlı Devlet’inde nahiye olarak ifade edilebilir. Osman Nuri Ergin’e göre¹⁷⁷: Avrupa’daki site ve munisipler serbest ve mümtaz(ayrıcalıklı) şehirlerdir. Osmanlı Devleti, İstanbul başta olmak üzere ekonomik ve sosyal yapının gelişmiş olduğu mümtaz şehirlere sahiptir. Avrupalıların tarif ettiği “Komün” ise Osmanlı Devlet’inde “nahiye” olarak çevrilmiştir. Ancak bu “belediye” olarak ifade edilebilir. İnsanlık topluluğu genel bütünü, aile, belediye ve millet gibi üç kitle şeklinde tasavvur edilebilir. Aileler beldeleri tesis etmişler ve hükümet de beldelerden oluşmuştur. Hükümet, bir mücbir sebep olmadıkça belediye idaresi üzerinde gereğinden fazla nüfuz ve tesir edemez.¹⁷⁸

Toplumun bir arada yaşamasına katkıda bulunan vakıflar, toplumsal grupların birbiri arasındaki uyumu muhafaza etmektedir. Vakıfların; aile, sonrasında şehir ve toplumun genelini etkileyen bir iyilik veya hayır dizisini ortaya çıkardığı söylenebilir.

Ergin’e göre ¹⁷⁹: Belediyenin, hükümet teşkilatı içinde bir benzeri olmalıdır. Bundan dolayı, belediyeler siyaset çerçevesinde hükümete tabi olmalıdır. Belediyelere bir özerklik verilmesi, onu genel teşkilat ve sistemin dışında bırakmaya sebep olacaktır. Yeni bir belediye ancak hükümetin kabulü ile kurulabilir. Dolayısıyla belediyenin oluşması, hükümeti doğrudan doğruya alakadar eder. Hükümetin genel kanunu, belediye teşkilatının genel hatlarını oluşturur. Hükümetin, belediyeler üzerinde mutlak bir hakkı olmasa da, toplumsal ahengin sağlanması, devletin hâkimiyetini koruması için ve belediyelerin de özerkliği suistimal etmemeleri için belediyeler üzerinde bir denetleme

¹⁷⁷ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, Cilt 1, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s.58

¹⁷⁸ Ergin, s.60

¹⁷⁹ Ergin, s.71

hakkı vardır. Hükümetin bir organı olmasından dolayı belediye ile hükümet birbirinden ayrılmaz. Bundan dolayı batı hükümetlerinde beldeler, kömünlere ayrılmıştır. Ancak belediyelere bir hükümet müessesesi olarak bakılacak olursa hata edilmiş olur. Belediye hükümetten daha önce ortaya çıkmıştır. Belediye fert ile hükümet ve özel hayat ile siyasi hayat arasında uzlaştırıcı konumdadır. Belediyeyi sevk ve idare eden faydalı işlerdir. Hükümet, belediyenin fazla gelirini zaptedemeyeceği gibi belediyece kabul edilmeyen, mahalli konulardaki giderleri de zorla kabul ettiremez. Hükümetin denetimi yalnızca belediyenin gelirlerinin israfı önlemek ve belediye mallarını korumaktır. Ayrıca hükümet, belediyenin hükümet dışında vergi almamasına da nezaret eder.

Bu bağlamda, belediyeler; devletin sınırlı denetimi altında, bulunduğu yerde toplumun ihtiyaçlarını karşılayan, yönetenler ile yönetilenler arasındaki uyumu sağlayan bir teşkilattır. Osman Nuri Ergin'in belediye tanımından hareketle, vakıfların Osmanlı Devlet'inde benzer niteliklere sahip olup, olmadığı değerlendirilebilir.

Yerel yönetimler, hizmet yönünden yerel yönetimler ve mahalli idareler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hizmet yönünden yerel yönetim kuruluşları ülke geneline teknik, kültürel ve ekonomik alanda hizmet veren kuruluşlardır. Mahalli idareler ise il, belediye ve köy halkının ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuştur. Karar organları, o yörede yaşayan seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişilikleridir.¹⁸⁰

Hizmet yönünden yerinden yönetimlerde belli kamu hizmetleri, merkez dışında bağımsız bir örgütçe yerine getirilmektedir. Yerinden yönetimin avantajı hizmetin ulaşma hızıdır. Yardımlaşma ve işbirliği alışkanlığı geliştirmektedir.¹⁸¹ Yerel yönetimlerin dayandığı değerler şu şekilde açıklanmaktadır¹⁸²:

- a) Özgürlük: Yerel özerklik anlayışı ve devletin yerel yönetimlerin işlerine karışmasının önlenmesi, geniş ölçüde özgürlük düşüncesinden esinlenmiştir.

¹⁸⁰ Handan Ertaş, "Türkiye'de Yerel Yönetim Birimlerinin Görev ve Sorumlulukları ile İlgili Mevzuat ve Karşılaştırmalı Analiz", **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 11, 2016, s.87. (87-113)

¹⁸¹ Ruşen Keleş, **Yerinden Yönetim ve Siyaset**, İstanbul: Cem Yayınevi, 10.Basım, 2016, s.183

¹⁸² Ruşen Keleş, s.184

- b) Katılım: En demokratik yönetim, yerinden yönetim, anlayışı vardır. Katılmanın önemi kentin, dolayısıyla toplumun bireye üstün olduğu anlayışına dayanmaktadır.
- c) Etkenlik: Yerel yönetimlerin, kimi kamu hizmetlerini halka etkin bir biçimde sunmaları da varlık nedenleri arasındadır.

Yerel yönetimlerin, özellikle belediyelerin karar organlarının seçime işbaşına gelmiş olmaları ve işlerini kendi organları eliyle dışarıdan hiçbir karışma olmaksızın görmeleri ve tüzel kişilik olmaları, bu kuruluşlara demokratik ve özerk kuruluş niteliği kazandırmaktadır. Yerel özerklik ve yerel demokrasi kavramları bu özelliklerin sonucudur.¹⁸³

İlhan Tekeli'ye göre ¹⁸⁴: Bir yerel yönetimin demokratikliği iki grup ölçütle sınıanabilir. Bu ölçütler; demokratiklik için önkoşullar ve içerikler olarak ikiye ayrılmaktadır. Demokratiklik için önkoşullar ise hukuk devleti kurallarına uygunluk; yönetim ve karar süreçlerinin şeffaflığı; kentlinin karar odaklarına ulaşabilmesi ve onları etkileyebilmesidir. Eğer kentli, bahsedilen karar odaklarına ulaşamazsa, onun için yerel yönetim ile merkezi yönetim arasında bir fark kalmamaktadır. Dolayısıyla, yerel yönetimin varlık nedeni de ortadan kalkmaktadır. İçerikler ile ilgili ölçütlerin koşulları, "halkın karara katılması" ve çoğulculuk olarak ikiye ayrılabilir. Halkın belediye meclisini seçmiş olması, karara katılmada yeterli görülmemektedir. Yerel demokrasinin ancak mahalleler düzeyinde, halkın yerel yönetime katıldığı yerlerde güçlendiği söylenebilir. "Katılma" yalnızca araçsal olarak ele alınmamalıdır. Araçsal katılım, halkın isteklerinin yönetime yansımalarının ve bu isteklere uygun hizmet üretiminin etkin bir yolu olarak görülebilir. Bu durum, pay almak için bir katılım olarak değerlendirilmektedir. Ancak demokratik katılımın bunun ötesine geçen bir yönü olduğu söylenebilir. Bir belediye başkanı, hangi saiklerle başkan oluyorsa; katılan da o saikler ile, birlikte bir şey

¹⁸³ Ruşen Keleş, s.197. Vakıfların, günümüzdeki yerel yönetime benzerliği ya da farklılığı değerlendirilebilir. Çalışmanın sonuç bölümünde ayrıca ele alınmıştır.

¹⁸⁴ İlhan Tekeli, **Türkiye için STK'lar ve katılımcı demorasi yazıları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s.152-153

yaratmanın doyumunu tatmak üzere katılmalıdır. Bu, bir yaşam biçiminin parçası olarak görülmelidir.

Vakıfların kuruluş aşamasında, bireysel bir özgürlük neticesinde ortaya çıktığı düşünülebilir. Kurulduktan sonra ise müteveli için, uygulamada belirli sınırları içeren vakfiye şartlarını ihlal etmemek şartıyla özgürlük içermektedir. Demokratik idare biçiminde, seçilmiş yerel yöneticinin en önemli vasıflarından biri yönettikleri adına (yerine), yerel hizmetler konusunda yaptığı “tercih”lerdir. Çünkü bu yetki seçmenler tarafından ona devredilmiştir. Bir vakfın idarecisi ise mütevellidir. Ancak vakfedilen malın ne olduğu, nereye tâhsis edileceği, vakıf yöneticilerinin kim olacağı gibi “tercih”ler vakfedenin özgür iradesiyle vakfiyede yer almaktadır. Bu bağlamda bahsedilen tercihi, vakıf kurucusu üstlenmekte ve vakıf sayesinde yapılacak beledî hizmetin sorumluluğunun da bir kısmını kendisinde toplamaktadır. Vakıf kurucuları aynı zamanda toplumun bir üyesi olduğundan, seçimle gelen yönetici olmasa dahi, özgür iradesiyle, ihtiyaç duyulan hizmetin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Her vakıf yapan o şehirdeki ya da mahalledeki “tercih”ten ve yönetimden bir pay almış, dolaylı olarak hizmetler konusunda karar verme mekanizmasına katılmış olmaktadır. Bu bağlamda, “imece yaşam”; beledî hizmetler çerçevesinde, yöneteni halkın seçmesi yerine, bir araya gelerek yönetimi dağıtma olarak değerlendirilebilir. Vakıfların, bireyden çok toplumsal yarar çerçevesinde hizmet sağlayan, hukuki olarak ortaya çıktıktan sonra mülkiyeti sonsuz ve kısıtlanamaz özerkliğe sahip ve fiziki olarak yok olmadığı sürece etkin hizmet sağlayan bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir. Dillys Hill’e göre¹⁸⁵: “*Demokratik olmayan bir yönetimde halkın yerel yönetime katılımı ile yerel hizmetlerin sağlanması mümkündür. Aksi durumda ulusal demokrasi, yerel demokrasi ve belediyelerin ortaya çıkış tarihlerini aynı kabul etmek gerekir.*”

Mehmet Bayartan’a göre ¹⁸⁶:

“Vakfın devamlılığı ve geliştirilmesinde, devletin koruyucu gücünün varlığı söz konusu idi. Vakıfların idari ve mali özerkliğe, hukuki açıdan tüzel kişiliğe sahip bir kurum olması, bireylerin bu müesseseye olan güveninin temel dayanaklarını oluşturmaktaydı. Batılılaşma dönemine ve merkezîyetçi anlayışın Osmanlı yönetiminin her sektörüne hâkim kılınmasına kadar, devlet

¹⁸⁵ Ruşen Keleş, s.74

¹⁸⁶ Bayartan, s.171

gücünün vakıflar üzerindeki en belirgin koruyuculuk garantisi, devletin vakfa ait gelir kaynaklarına müdahale etmemesi, vakıf kurumunun yerinden yönetim esaslarına, serbest ekonomi kurallarına ve demokratik prensiplere uygun olarak her türlü bürokratik usullerden bağımsız, özerk ve tüzel kişiliği zedelenmeden yaşamasını sağlayan idari, hukuki ve siyasi ortamı hazırlamış olmasıydı.”

4.VAKIFLARIN YÖNETİMİ VE VAKIF GÖREVLİLERİ

Vakıfların yönetimi, esas itibariyle iki görev ile ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri “Tevliyet” diğeri ise “Nezaret”tir. Tevliyet, müteveli ya da mütevelliyenin sıfat ve vazifesidir.¹⁸⁷ Yönetici olan mütevellinin vakıf işlerine bakmasını ifade etmektedir. Nezaret ise nazırın sıfat ve vazifesidir. Vakfı müteveli dâhil bütün iç ve dış etkenlere karşı koruyan, vakıf işlerini denetleyen ve kontrol eden anlamındadır. Bu iki unsur vakfiyede belirtilir ve vakıfların yönetimini oluşturan ana unsurlardır. Bunun haricinde uygulamada yardımcı görevliler de bulunmaktadır. Bunlar câbiler ve kâtiplerdir.

4.1.Vakıf Görevlileri

Vakıf tüzel kişilik bağlamında, bir kurum olarak ele alınıp, vakıftan ücret alan her kişiyi de “vakıf görevlileri” olarak tanımlamak mümkündür. Fakat beledî hizmetlerle ilgili çoğu görevlinin, devlet tarafından berat verilerek görev yaptığı bilinmektedir. Dolayısıyla yerleşim bölgelerinde, vakıftan ücret alan görevlilerin hepsini vakıf görevlisi olarak değil ancak hizmeti karşılığında vakıftan para alan devlet görevlileri olarak tanımlamak gerekmektedir. Özellikle, müteveli, kâtip ve câbiler yalnızca vakıf ile bağlantılı görevleri yerine getirdiklerinden “vakıf görevlileri” olarak ele alınabilir.

4.1.1.Müteveli ve Müteveliye

Kadı sicillerinde, vakfiyelerde sıklıkla geçen “Nezaret, tevliye, tebdil ve tağyir, taklil ve teksir, azl ve nasb, ziyade ve noksan, idhal ve ihraç”¹⁸⁸ gibi “tasarrufat-ı şer’iyye”¹⁸⁹ ile ilgili, vakfın işleyişine dair yetki çerçevesi, vakıf kurucusu tarafından oluşturulmaktaydı. Bunlar müteveli ve nazır tayini, değişim-dönüşüm ve azaltma-çoğaltma şeklinde ifade edilebilecek hukuki haklardır.

Genellikle vakıf kurucusunun hayatta iken tebdil ve tağyir hakkını kendinde tuttuğu anlaşılmaktadır. Bazı vakıflarda kurucu öldükten sonra ise vakıf için, “tebdil ve

¹⁸⁷ **Kamus-i Türki**, “Tevliyet”, s.669

¹⁸⁸ Vakfiyelerde, nezaret denetlemek, kontrol etmek anlamındaki görevi ifade etmektedir. “Tevliye”; vakfı idare eden, “tebdil ve tağyir”; değişim ve dönüşüm, “taklil ve teksir”; azaltma ve çoğaltma, “azl ve nasb”; görevden alma ve tayin etme, “İdhal ve ihraç” dâhil etme ve çıkarma, gibi yetki ve hakları ifade etmektedir.

¹⁸⁹ Hukuki tasarruflar ya da Hukuki haklar olarak ifade edilmektedir.

tağyir olunmaya” şeklinde şartlar bulunmaktadır. Bu haklar vakfin değiştirilemez yapısının kaynağını teşkil etmektedir. Esasında bu hakların vakfiye şartlarının değişimi ile alakalı olduğundan yalnızca vakıf kurucusunda olması olağan bir durumdur.

Vakfin kuruluş esnasında, kadı huzurundaki şekliyle: “*vakf-ı mezburu tescil ve tekmil maksadıyla, müteveli nasb ettiği kişiye teslim etti. O, tesellüm edip, sair mütevelliler evkafda nasıl tasarruf ettiler ise öyle tasarruf etti.*” şeklindeki bir kalıpla işlem gerçekleştirilirdi.

Burada geçen müteveli daimi müteveli olmayıp tescil maksadıyla bulunur ve tescil işlemlerinin tamamlanmasıyla yetkisi sona ererdi. Bu tayinin amacı, vakfin kuruluşuna ilişkin farazi(niza’sız) davada, vakfin tescilini mürafaalı olarak kadı huzurunda, vakfeden ve mütevellinin beyanlarıyla gerçekleştirmektir.¹⁹⁰ Bu bağlamda kadılar, vakfin kurucu unsurlarındandır.

Müteveli ya da müteveliye, bir vakfin yönetiminde görev alan kimse olarak tanımlanabilir.¹⁹¹ Şemseddin Sami, Kamus-i Türki’de mütevellinin, bir vakfin idaresine memur olan adam olduğunu ve genellikle vakıf kurucusunun evladı olduğunu belirtmektedir.¹⁹² 18. yüzyılda kurulan 343 vakfin mütevellilerinin yaklaşık yarısında tevliyet önce vakıf kurucusu, sonrasında ise evlatlarına şart edilmiştir.¹⁹³

İstanbul vakıf tahrir defterlerinde, İstanbul sur içinde 3265 vakfin “tevliyet” görevine yapılan atamalarda, vakfin idaresinin kime bırakıldığı, Tablo 3’de gösterilmektedir. Tevliyet dağılımı, vakıf mütevellilerinin kimler olabileceği, kadı atamalarının yoğunluğu ve kimlerin vakıf mütevellisi olabileceği gibi konularda bilgiler içermektedir.

¹⁹⁰Nazif Öztürk, “Müteveli”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 32, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s.217

¹⁹¹ **Ötüken Türkçe Sözlük**, “Müteveli”, Ankara: Ötüken Neşriyat, Cilt 4(Müt-tap) 2007, s.3460

¹⁹² **Kamus-i Türki**, “Müteveli”, s.1871

¹⁹³ Yediyıldız, s.177-178

Tablo 3: 1600 Evkaf Tahrir Defterine Göre Tevliyet Dağılımı

Mütevelli / Tertip	1.	2.	3.	4.	5.
Atama olmayan	1761	2239	2683	2923	3114
Kendi	714	2	-	-	-
Yabancı	297	134	21	4	1
Mescit Görevlisi	200	135	51	44	25
Köle	72	120	102	87	46
Evlat	71	236	72	17	8
Sakin	39	56	4	3	3
Görevli	37	35	14	9	7
Atama	27	171	134	118	54
Kocası	21	22	1	-	-
Akrabası	13	22	6	8	1
Hanımı	11	52	3	2	-
Torunu	2	41	174	50	6
Toplam	3265	3265	3265	3265	3265

Kaynak: Kadir Arslanboğa, “Osmanlı Devleti’nde Vakıf Yönetiminde Tevliyet: İstanbul Örneği”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, Sayı 16, s.555

Tablo 3’de yer alan 1.2.3.4.5.sıralar, vakfiyelerde mütevelli atamasının silsile halinde sırasını ifade etmektedir. Örneğin, bir vakfın mütevellisi önce kendisi, 2. olarak vefatı sonrası evladı, 3. olarak evlatlarından sonra torunları, 4. olarak torunlarından sonra köleleri, 5. olarak ise kadının bir başkasını ataması şeklindeki bir silsileyi ifade etmektedir. Atama olmayanlar, vakfiyede mütevellinin kim olacağını belirten ifadenin olmadığı, hayattayken mütevellinin kendisi olduğu, öldükten sonra ise kadı tarafından, mütevelli ataması yapılan vakıfları ifade etmektedir.¹⁹⁴1600 yılına ait İstanbul evkaf tahrir defterindeki vakıfların, tevliyet görevlendirilmeleri çerçevesinde, ilk olarak vakıflarda yaklaşık %54 oranında vakıf kurucusunun tevliyeti, sonrasında kadının mütevelli atamasına bırakılan vakıflar bulunmaktadır. Bu bağlamda, kadıların; vakıfların mütevelli atamalarında karar verici oldukları söylenebilir. Ayrıca kadı ve vakıflar

¹⁹⁴ Kadir Arslanboğa, “Osmanlı Devleti’nde Vakıf Yönetiminde Tevliyet: İstanbul Örneği”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, Sayı 16, s.555

arasındaki ilişkiye örnek gösterilebilir. Kuşaklar ya da sıralar geçtikçe, kadınların atamalarının da yoğunluğunun arttığı görülmektedir.

Tablo 3’de, vakıf yöneticilerinin öncelikle kendilerinin müteveli olduğu, devamında ise tevliyeti oğluna ve sonrasında torununa bıraktığı ya da kadının atadığı ve bazen de mescit görevlilerinin* müteveli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca müteveli olarak atanmışlar içerisinde hem kız evlat hem de hanım olarak tasnif edilenlerden, kadınlara da tevliyet verildiği anlaşılmaktadır. Başka bir açıdan tevliyetin kölelere verilmesi de bazı mütevellilerin sorumluluklardan kaçınması olarak açıklanabilir.¹⁹⁵ Tevliyet’in kimlere devredildiği, aynı zamanda, evlatlık ya da aile vakıfları olarak tanımlanan vakıflar konusunda da bilgiler içermektedir. Tevliyetlerin, üç sıra(kuşak) sonra torunlarının dışında başka devlet görevlilerine devri, aile vakıflarında, aile bağının ya da tasarrufunun kalmadığını göstermektedir.

Vakıf kurma saikleri arasında, şahsi ve ailevi düşüncelerin ve servetin müsadereye korunması düşüncesinin olduğu belirtilmektedir. Ancak amaç, servetleri müsadereye kurtarmak ve aileye gelir bırakmak olsaydı, hayır eserleri yerine gelir getiren eserler daha çok yapılırdı.¹⁹⁶ Bu bağlamda, tevliyet, nesiller geçtikçe aile bağının kalmaması da bu durumu desteklemektedir.

Mütevellilerin, vakıf kurucusunun vakfiyedeki tayini ile görev aldıkları görülmektedir. Ancak bunun dışında “hasbî” yani gönüllülük esası ile de müteveli tayini de görülmektedir.¹⁹⁷ Mütevellilerin, hukuki olarak bütün işlemlerini vakfiyedeki şartlara göre yapmakla yükümlü oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin, Ayşe Hatun vakfında, kuran okuyanlara verilecek ücret vakfiyede sabittir ancak müteveli bundan daha az para ödemektedir. Şikâyet üzerine, müteveli, kadı huzurunda vakfiyeye uyması konusunda uyarılmıştır.¹⁹⁸ Aynı zamanda tevliyet, birden fazla kişiye de verilebilmektedir. Örneğin, Hoca Mustafa Efendi vakfının tevliyetinin yarısı hacı Kasım kızı Rahime’de yarısı

* Mescit görevlilerinin, özellikle imamların vakıfların mütevelliliğine getirilmesi, vakıflar konusunda dolayısıyla beledi hizmetlerdeki önemini ortaya koymaktadır.

¹⁹⁵ Arslanboğa, s.556

¹⁹⁶ Tabakoğlu, “Türkiye İktisat Tarihi” s.245

¹⁹⁷ Rıfat Günelan (hzl.), **Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil**, Cilt: 17, 2011, s.408 Hüküm no: 478 (65a-1), Tarih 1666, “Kavukçu taifesinin para vakfı”

¹⁹⁸ Yılmaz Karaca, Rasim Erol (hzl.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil** Cilt: 13, 2010, s.285 Hüküm no: 392 (44b-1), Tarih 1618“Ayşe Hatun Vakfı”.

ise İbrahim kızı Hafize'dedir. Yine aynı kayıta vakfiye şartlarına göre, mütevellilerin evlatlarına vakıf bostan ve evin, kiralanmasının uygun olmadığı belirtilmektedir.¹⁹⁹

Bazı mütevellilerin ücretlerinin vakfiyelerde tespit edildiği görülmektedir. Vakfiyede belirtilmemişse kendisi için gelir kaynağı oluşturmayacak şekilde kadından ücret talep edebilirlerdi. Bu ücret, kadının değerlendirmesiyle rayice uygun olarak tespit edilirdi.²⁰⁰

Vakfiyelerde vakıf kurucusu tarafından, vakfın uygulamalarının çerçevesinin oluşturulduğu söylenebilir. Bunun dışına çıkmak, hukuki bir sözleşmeye aykırı olacağından, vakıfların; esas itibarıyla bir düzenleme gerektirmeyen, otonom şekilde işleyen bir sisteme sahip olduğu değerlendirilebilir. Ancak vakıfların, bazı suiistimaller sonucunda, kötüye kullanımının önüne geçmek de nazırların ve özellikle kadıların sorumluluğundaydı. Müteveli, yine vakıf kurucusunun belirlediği bir nazır tarafından denetlenebiliyordu. Aynı zamanda, bazı vakıflarda, mahallelinin de vakıf konusunda söz hakkının bulunduğu anlaşılmaktadır. Bazı vakfiye kayıtlarında ise müteveli tayinin mahalle halkına sorulmasının istendiği görülmektedir. Vakıfların nezaretinin mahalle halkına(ahali) bırakıldığı örnekler mütevellinin daima vakfiye ve toplumsal düzene uygun şekilde hareket etmesi gerekliliğinin bir örneği olarak ele alınabilir.

4.1.2.Cabiler

Cabi, mal ve haraç toplamak anlamındaki “cebee” kelimesinden türemiştir. Osmanlı Devlet’inde erken dönemden itibaren, daha çok vakıf gelirlerini toplayanlar için kullanılmıştır.²⁰¹ Yaptıkları işin ismi olan cibayet(vergi toplama, tahsil etme) kelimesi ile bağlantılı olarak “cabi” Osmanlı döneminde haraç ve cizye adı verilen vergileri, vakıf kiralalarını ve zekât gibi hayır paralarını toplamakla görevli kimse olarak da ifade edilmektedir.²⁰² Cabiler, evkâf icârelerini tahsil eden tahsildârlardır.²⁰³

¹⁹⁹ Salih Kahriman, Mümin Kızıldaş (çev.) ve diğerleri, **Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil**, cilt: 74, 2019, s.213 Hüküm no: 231(42a-2),Tarih 1758

²⁰⁰ Öztürk, “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”, “Müteveli”, s.217

²⁰¹ Mehmet İpşirli, “Cabi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s.529 (529-530)

²⁰² **Ötüken Türkçe Sözlük**, “Cabi”, s.738

²⁰³ **Kamus-i Türki**, “Cabi”, s.685

18. Yüzyıla ait İstanbul kadı sicillerindeki bir örnekte Nişancı Paşa-yı Cedid Cami vakfının cabisi yaptığı işi anlatırken “müstecirin zimmetinde olan icaratı cem’ ve tahsil eylediğimden sonra” şeklindeki kendi ifadesinden cabilerin, toplama ve tahsilat işi yaptığı anlaşılmaktadır.²⁰⁴Vakıf muhasebelerinde cabilere ödenen mevacibler²⁰⁵ bulunmaktadır.²⁰⁶ Bazı vakıf muhasebelerinde, uzak yerlerdeki gelirleri toplayan “cabi-i süvari”(atlı cabi) ayrıca “cab-i fevkani”, “cabi-i tahtani” vb. farklı türlerde cabiler görülmektedir. Bu sınıflandırmanın, vakıf gelirine konu olan mülklerin türüne ve cabilerin yaya ya da atlı olmasına göre yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bunun dışında genellikle büyük vakıflarda, sadece dükkân, hamam, han, ev vb. vakıfların gelirlerini toplayan “cabi-i müsakkafat” bulunmaktaydı. Vakfın ölçeğine göre bazen tek bir cabi, birbirine yakın birkaç vakfın gelirlerini toplar ve bu vakıflardan cüzi paralar alırdı. Padişahlar ve sadrazamların vakıfları gibi büyük vakıflarda, sayıları yirmi beşe kadar çıkan cabiler bulunmaktaydı.²⁰⁷

Cabilerin vakıflardan aldıkları paralar(ücretler), bazen vakfiyelerde vakıf kurucusu tarafından belirlenmekteydi. Örneğin, İstanbul’da Kabasakal Sinan Ağa mahallesinde Ayşe Hatun para vakfında tayin edilecek cabi ücretinin günlük üç akçe olması şart edilmiştir.²⁰⁸Yine benzer şekilde, Surre Emini Yusuf efendi para vakfında günlük iki akçe ile iyi bir kimsenin cabi olması istenmiştir.²⁰⁹18. yüzyılda kurulan Şeyh Mehmed Celveti vakfiyesinde de benzer şekilde salih ve mütedeyyin bir kimsenin günlük iki akçe ile cabi olması şart edilmektedir.²¹⁰

²⁰⁴ Nedim Pakırdağ, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil**, Cilt 60, 2019, s.309, Hüküm no:322(44a-2),Tarih: 1709

²⁰⁵ Mevacib: Maaşlar, aylıklar

²⁰⁶ Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Evkaf Muhasebesi 1 Numaralı Sicil**, Cilt 47, 2019, s.57, Hüküm no:16(9b), Tarih:1632-1635 (Abdüsselam Bey Vakfı)

²⁰⁷ İpşirli “cabi” s.539

²⁰⁸ Rıfat Günalan (hızl.) ve diğerleri, “Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil”, Cilt 17, 2011, s.492, Hüküm no:591(77a-2),Tarih: 1666-1667

²⁰⁹ Salih Kahrıman, Mümin Kızıltaş (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil**, Cilt 53, 2019, s.238, Hüküm no:263(51a-1),Tarih: 1670-1671

²¹⁰ Sabri Atay, Salih Kahrıman (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil**, Cilt 69, 2019, s.288, Hüküm no:281(40a-1),Tarih: 1740

4.1.3.Kâtipler

Bir resmi dairede veya bir büyük zâtın maiyyetinde yazı yazmakla mükellef memûr, yazıcı, olarak tanımlanan “kâtip” vakıf işlemleri ve muhasebelerini yazan kişi olarak ifade edilmektedir.²¹¹ Kâtipler de tıpkı cabiler gibi vakfiyede belirtiliyor ve alacakları para(ücret) yazılıyordu.

Osmanlı Devlet’inde devlet dairelerinde ve sarayda önemli miktarda kâtip çalışmaktaydı. Askeri ve dini yazışmalar için kâtipler bulunmaktaydı. Bu çerçevede, Osmanlı taşra bürokrasisinin de merkezdekine paralel biçimde örgütlendiği söylenebilir. Taşrada da merkezle olan yazışmalar için kâtipler çalışmaktaydı.²¹² Kâtipler hem vakıflarda hem de mahkemelerde bulunmaktaydı. İstanbul’da her devlet dairesinde kâtip olabileceği öngörülebilir. Ancak taşrada günümüze göre okuma yazma oranının görece düşük olduğu kabulüyle, bir kâtibin birden fazla yerde birden fazla işi yapması ihtimal dâhilindedir. Kâtiplerin sayısı arttıkça onların başında ayrıca bir başkâtip bulunabiliyordu.

4.2.Vakıfların Denetim ve Gözetimi

Kökeni itibariyle, denetlemek anlamındaki “teftiş” kelimesinden gelen “müfettiş”; bir işin usulüne göre yapılıp yapılmadığını, yerinde denetleyip sonucu bir raporla bağlı olduğu kuruma bildirmekle görevli kimseye denilmektedir.²¹³ Müfettişlik, Osmanlı Devleti’nde birçok alanda ve Osmanlı coğrafyasının hemen hepsinde, merkezin; ekonomik, askeri, siyasi ve sosyal konularda, bilgi almasını sağlayan mekanizmanın unsuru olarak ele alınabilir. 1512 yılına ait Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’ndeki bir evrakta, “*Peygamberlerin imamet ve kaza vazifelerinin halifelere ve ondan sonra da padişahlara intikal ettiği, hak ve adaletin korunmasında padişahların çok dikkatli olması, daima müfettişlerle kontrol ettirerek zulme meydan verilmemesi tavsiye edilmektedir*”.²¹⁴

²¹¹ **Kamus-i Türki** “Kâtib”, s.1659

²¹² Erhan Afyoncu ve Recep Ahışalı, “Kâtip”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 25, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s.53

²¹³ **Kubbealtı Lugatı**, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, “teftiş”, <http://www.lugatim.com> (11 Eylül 2019)

²¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 777-44, Tarih H-07-02-918

Bu bağlamda bu usulün bir kadim olarak uygulana geldiği değerlendirilebilir. Bu durum araştırma, denetleme ve ya teftiş işini yapan müfettişlerin, Osmanlı devlet yönetimi çerçevesinde önemli bir işlevi olduğunu göstermektedir. Osmanlı Devleti’nde 18. yüzyıl ve öncesinde, müfettişlik kavramının, kurumsal bir memuriyetten daha çok, anlık ihtiyaç olan bölgede ya da çözüm gereken bir konuda, devletin bir görevlisinin tayin edildiği ve bu bağlamda genel bir tabir şeklinde kullanılmış olabileceği söylenebilir. Çözülmesi gereken aynı konu üzerinde bazen bir devlet görevlisinin ya da şahsın müfettiş, bir diğerrinin de mübaşir tayin edildiği ve bahsi geçen konuyu çözüme ulaştırmalarının beklendiği görülmektedir.²¹⁵ Bahsi geçen müfettişlerin, Mübayaa müfettişi²¹⁶, Mukataa müfettişi²¹⁷, Mehayif müfettişi²¹⁸, Evkaf müfettişi gibi görevlerle İstanbul ve Osmanlı coğrafyasının tamamında ve özellikle 16. ve 17. yüzyılda, iktisadi ve sosyal konularda görevlendirildikleri ve bunun haricinde “mal-ı miri” tahsili için; Müfettiş-i Emval²¹⁹, asayiş ve huzurun temini için, ehl-i fesadın teftişi için görevlendirilen müfettişler, donanmanın ihtiyacı olan kendir(organ) için; kendir müfettişleri²²⁰ ya da vezirlerin büyük bir bölgede asayişi sağlamak adına müfettiş paşa²²¹ olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu görevlendirmeler, bir meseleyi çözüme kavuşturmak için Osmanlı merkez bürokrasisinin çözüm yollarından biri olarak ele alınabilir.

Özellikle bölgedeki kadıların(toprak kadıları da dâhil olmak üzere) birçok kez bir müfettiş olarak tayin edildiği görülmektedir.²²² Bunun dışında, kadılar ile ilgili bir tahkikat gerektiğinde ise bölgeye yakın başka bir kadının görevlendirildiği anlaşılmaktadır.²²³ Bu görevler için, kadıların seçilmesinin sebepleri; hukuk bilgisi, bölgeyi tanımak, sosyal hayat ve iktisadi konularda bilgili olmak şeklinde ifade edilebilir. Toprak kadılığı, tahkikat gereken yolsuzlukları teftiş etmekte görevlendirilen seyyar

²¹⁵ BOA. Divan-ı Hümayun Mühimme Defterleri(DVNSMHHM.d) 7-2020, Tarih H-11-03-976

²¹⁶ BOA. İbnülemin Dahiliye (İE.DH), 1-57, Tarih H-28-06-953

²¹⁷ BOA. TS.MA.e, 892-59, Tarih H-18-09-1035

²¹⁸ BOA. Bab-ı Asafı (A.DVNSMHHM.d), 43-494, Tarih H-26-08-988

²¹⁹ BOA. İbnülemin Maliye (İE.ML.), 1-63, Tarih H-08-11-976

²²⁰ BOA. A.DVNSMHHM.d, 18-251, Tarih H-15-10-979

²²¹ BOA. A.DVNSMHHM.d, 107-100, Tarih H-20-03-1107

²²² BOA. Ali Emiri Süleyman I(AE.SSÜL.I.), 6-322, H-29-12-953. BOA.İE.ML., 33-3171, Tarih H-17-02-954.

BOA.A.DVNSMHHM.d, 6-324,Tarih H-26-03-972. BOA.A.DVNSMHHM.d, 43-45, Tarih H-12-08-988.

BOA.A.DVNSMHHM.d, 43-456, Tarih H12-08-988. BOA.A.DVNSMHHM.d, 43-577, Tarih H-16-09-988.

BOA.A.DVNSMHHM.d, 43-552, Tarih H-16-09-988

²²³ BOA. DVNSMHHM.d, 115-2189, Tarih H-20-11-1119

kadılıklardır.²²⁴ Çözülmesi gerekli bir uygulama ya da herhangi bir sorun olan bölgede veya tahkikat için, toprak kadılarının görevlendirildiği bilinmektedir.²²⁵ Kadıların dışında, bölgenin ileri gelenleri, müderrisler, sancakbeyleri, vezirler ve tahkikat için bilgisi olan diğer şahısların müfettiş tayin edildiklerine de rastlanılmaktadır.

Bu bağlamda, İstanbul'da 18. yüzyılda, özellikle şehir hayatı ve vakıflarla ilgili herhangi bir sorunun ya da anlaşmazlığın çözümü için, bazı görevliler ya da memurların görevlendirildiği anlaşılmaktadır. İstanbul şehir hayatı, beledi hizmetler ve vakıflar çerçevesinde; araştırma, teftiş, denetleme ve gözetim için, özellikle “evkaf müfettişleri” ve “vakıf nazırları” örnek gösterilebilir.

Vakıfların, Osmanlı Devleti'nde sosyal, iktisadi ve siyasi etkileri bakımından yaygınlaşmış bir kurum olduğu söylenebilir. Bu nitelikteki bir kurumun uygulamalarının, merkezi bürokrasi tarafından denetlenmesi de ihtimal dâhilindedir. Kadıların vakıflarla ilgili karar alma ve tescil fonksiyonları, vakıfların denetim ve kontrollerinin unsurları olarak ele alınabilir. Ancak bunun dışında çok daha kapsamlı bir organizasyon ve geçmişten gelen bir merkezi nezaret ve teftiş mekanizması olduğu anlaşılmaktadır. Vakıf kurucuları, vakfiyede belirli kişileri nezaret görevine tayin etmekteydiler. Bazen vakıf kurucusunun ölümüne kadar kendisi, öldükten sonra ise çocuklarının bu nazırlığa devam ettiği görülmektedir. Bazı vakfiye kayıtlarında bu nezaretin şeyhlere, ağalara, imamlara bırakıldığına rastlanılmaktadır. Buna ek olarak, bazı vakıf denetimlerinin de “mahalle ahalisi”ne bırakıldığı görülmektedir.²²⁶

Nezaret görevine tayin olunan kişilerin, vakfın olduğu bölgeden ayrılmalarını gerektiren savaş gibi zorunlu durumlarda yerine başka birini tayin ettikleri anlaşılmaktadır.²²⁷ Fakat halktan(reayadan), bazen de şehrin ileri gelenlerinden bazı kişilerin, nazır olduğu vakıflar bulunmaktadır. Bunun yanında, özellikle bazı vakıfların, devlet yöneticilerinin nezaretinde olduğu görülmektedir.

²²⁴ İlber Ortaylı, “Kadı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 24, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s.73

²²⁵ BOA. DVNSMHH.d, 5-139, Tarih H-18-01-973

²²⁶ Sabri Atay, Hüsseyin Kılıç (hzl.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil**, Cilt 19, 2011, s.275, Hüküm no:287 (42b-1)

²²⁷ Rıfat Günelan (hzl.) ve diğerleri, **Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil**, Cilt 8, 2010, s.220, Hüküm no:413 (49a-1)

Vakıflar ile ilgili davaların, anlaşmazlıkların ve alınacak kararların, vakfın kimin nezaretinde olduğuyla yakından ilgisi bulunmaktadır. 18. yüzyılda, bazı vakıfların, bürokratik olarak, hem alınan kararlar hem de vakıf gelirleri çerçevesinde daima gözetim altında olduğu, merkezi bir nezaret ile etkileşim içinde olduğu değerlendirilebilir. Ahmet Tabakoğlu'na göre²²⁸: “Özellikle büyük vakıflar sadrazam, şeyhülislam, başdefterdar, kadı, daru's-saade ve babü's-saade ağaları, iç hazinedarbaşı, nakibu'l-eşraf gibi devlet görevlilerinin nazareti altındadır.”

1598'de, padişah vakıflarının; mütevelliliklerinin en çok para verene verilmesi ve bu vakıfların mahaline sarf edilmemesi gibi suistimaller neticesinde, Darüssade Ağası Osman Ağa döneminde Ayasofya, Şehzade Camii ve diğer bazı selatin vakıflarının da, darüssade ağalarının nezaretleri altına verilmesi kararlaştırılmıştır. Daha sonra 1716'da İstanbul, Edirne, Bursa vesair yerlerdeki padişah ve diğer saltanat vakıfları da bu nezarete verilmiş ve bu suretle darüssade ağalarının nezaretleri altındaki vakıflar çoğalmıştır.²²⁹ Haremeyn müfettişi, muhasebeci, mukataacı, ruznamçeci, baş halife ve yazıcı efendilerden oluşan bir mecliste darüssade ağaları hazır olduğu halde, haremeyn vakıfları ile alakalı muhasebe ve buna ilişkin konuların ele alındığı bilinmektedir.²³⁰

Sosyal ve ekonomik hayatın içerisinde yer alan, ayrıca beledî hizmetlerin sağlanmasında etkisi olan vakıf mallar, dükkânlar, binalar vb. ile ilgili konularda merkezden gelen bazı hükümlerde, bir vakıftan söz edilirken, “Darussadetüm ağası nezaretinde olan evkaftan” şeklinde bahsedilmektedir. Bu çerçevede, çoğunlukla vakıfların nezaretinin bir saray ağasına, şeyhülislama veya bölgedeki kadılarına verildiği görülmektedir.

²²⁸ Tabakoğlu, “Türkiye İktisat Tarihi” s.240

²²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.178

²³⁰ Mehmet Arslan (hızl.), **Osmanlı Saray Târihi Tarih-i Enderûn**, 1.Baskı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010, s.366

Tablo 4: Vakıf Nazırı Olan Devlet Görevlileri

Nezaret Eden	%	Vakıf Sayısı
Şeyhülislam	25.5	48
Sadrazam	20.2	38
Darüssade Ağası	18	34
Kadılar	17.5	33
Babüssade Ağası	8.5	16
Diğer	10.1	19

Kaynak: Ahmet Tabakoğlu (hzl.), *İstanbul Külliyyatı V, İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998 ve M.Akif Aydın, Coşkun Yılmaz (Ed.), *İstanbul Kadı Sicilleri*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2019 (Yayınlanan Ciltler çerçevesinde) kaynaklarından derlenmiştir.

1740-1800 yılları arasında, İstanbul Ahkâm defterleri ve bazı sicil örneklerinde, belirli bir nezarete ait olan, 188 vakfın 48’inin Şeyhülislam, 38’inin Sadrazam, 34’ünün Darüssade Ağası, 33’ünün Kadı, 16’sının Babüssade Ağası, 5’inin Bostancıbaşı, 3’nün Başdefterdar, 2’sinin İç Hazine Darbaşı, 1’inin Nakibül Eşrafın, 1’inin Helvacıbaşı, 1’inin Hazine Çukadarı nezaretinde olduğu görülmektedir. Bu örnekten hareketle, Tablo 4’de görüldüğü gibi “Şeyhülislam”, “Sadrazam”, “Darüssade ve Babüssade Ağaları” ve “Kadılar”ın nezaret ettiği vakıfların olduğu görülmektedir. Vakıfların, bahsi geçen nezaretlere tayininin nedeni bilinmemekle birlikte, bazen vakfiyede, ücretli ya da hasbi(gönüllü) nazırın kim olacağı belirtilmiştir. Örneğin, 1608 yılında Sinan Ağa Para Vakfı’nın nezareti ile ilgili, vakfiyede, önce kıldetül ayan refiki kadimim olan Ali Ağa bin Abdülmennan nazır olsun, o ölünce ise Saray’da Darüşşifa ağası her kimse ona verilsin diye bir şart bulunmaktadır.²³¹ Bunun yanında, bazen vakfın hizmet cihetine göre nezaretinin verildiği ve ayrıca vakıf kuranların daha önceden mensup olduğu bir ağalık, ocaklık vb. zümre, sosyal grup varsa, kurulan vakfın nezaretinin de o zümreye verildiği görülmektedir. Örneğin, Matbah-ı Amire’de Aşçı olan Üstad Mehmed bin Abdullah’ın vakfettiği gayri menkullerin nezaretinin, Matbah-ı Amire’de kim Aşçıbaşı olursa “hasbi”

²³¹ Rasim Erol, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, *Evkaf- Hümayun Müfettişliği 1. Numaralı sicil*, Cilt 45, 2019, s.424, Hüküm No:367

olarak, ona verilmesi istenmiştir.²³² Başka bir örnekte; 1740'da yeniçeri onuncu bölüğünden emekli Hasan odabaşı vakfettiği paranın nemasının bu odadaki askerlere ve onların Ramazan ayındaki yemeklerine sarf olunmasını şart etmiştir. Mütevellilik ve nazırlık için de yine bu odanın ileri gelenleri ve ihtiyarlarının tayin edildiği görülmektedir. Bu vakfiye kaydı, bir vakıf kurucusunun kendi meslek grubuna yaptığı yardıma örnek olarak değerlendirilebilir.²³³ Bir vakfın nezaretinin yanında, olağan ve olağandışı teftişlere maruz kaldığı, bazen de vakfın iç muhasebesine yönelik bağlı olduğu nezaretten düzenleyici emirlerin geldiği anlaşılmaktadır. Örneğin: Merkezden gelen bir hükümde, “Babüssade ağası” nezareti altındaki “Haremeyn* vakıfları”nın her sene vakıf mütevellileri tarafından muhasebelerinin görülmesi gerekirken, muhasebelerini görmediklerinden vakıf işlerinin bozulduğu ve muhasebelerini görmeyen mütevellilerin getirtilip muhasebelerinin Haremeyn müfettişi marifetiyle görülmesi istenmektedir.²³⁴ Bu ve benzeri durumlarda, bu nezaretlerde görevli, evkaf müfettişlerinin, muhasebecilerinin, kâtiplerin görev aldıkları anlaşılmaktadır.

Vakıfların denetimi konusunda, 18. yüzyılda İstanbul Mahkemesi'ndeki bir sicil kaydı nezaretlerin vakıflar üzerindeki denetimi konusunda bilgiler içermektedir. Tekirdağı iskelesinde yanmış olan yahudihane ve mahzenlerin listesini içeren kayıt çerçevesinde, vakıf olan yahudihane ve mahzenlerin hangi nezaret altında oldukları tespit edilebilir. Liste halinde verilen vakıf mahzen ve yahudihanelerin, “Babüssade ağası”, “Darüssade ağası”, “İstanbul Kadısı”, “Sadrazam”, “Şeyhülislam” ve “Haremeyn” nezaretinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu kayıt, bir teftiş ile ilgili olduğundan, nezaretlere bağlı evkaf müfettişlerinin de görevlendirildikleri görülmektedir. Ayrıca ilgili teftişte, mimarağa tarafından gönderilen mimar halifeleri, kiracılar ve müfettişler hazır bulunmuşlardır.²³⁵

²³² Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil**, Cilt 41, 2019, s.303, Hüküm no:563 (77b-1)

²³³ Sabri Atay, Salih Kahrıman (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil**, Cilt 69, 2019, s.73, Hüküm no:4(2a-1), 1740

* Haremeyn, Mekke ve Medine şehirlerini birlikte ifade eden tabir olarak tanımlanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Ş.Tufan Buzpınar, “Haremeyn”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 16, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s.153-157

²³⁴ Tabakoğlu, “İstanbul Ahkam Defterleri”, Hüküm: 6/83/234, 1761

²³⁵ Salih Kahrıman, Mümin Yıldıztaş (çev.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı sicil**, Cilt 76, 2019, s.101, Hüküm no:48(24-1), 1765

İstanbul dışında, Bursa’da 18. Yüzyılda, 155 vakfın 125’inin Darüssade Ağası geri kalanının ise sadrazam, kilercibaşı ve hazinedarbaşı gibi üst düzey görevlilerin nezaretinde olduğu bilinmektedir.²³⁶

Yediyıldız’a göre ²³⁷: Nezaretin darüssade ağalarına verilmesinin sebebi, bu yetkilinin padişahın kölesi olmasına bağlanabilir. Daha önce bazı nezaretler için bahsedilen, vakfı kurucusunun mesleği, zümresi çerçevesinde bir nazır tayini gibi devşirme kökenlilerin, saray mensuplarının padişahın köleleri olmasından dolayı Darüssade ağalığının nezaretine verilmiş olduğu düşünülebilir. Bu durum, aynı sosyal grubun üyeleri arasındaki dayanışma olarak değerlendirilmektedir.²³⁸

Kenan Yıldız’a göre²³⁹: Vakıflar, 16. yüzyılın sonlarından itibaren merkezi ve kurumsal bir teftiş mekanizmasına sahiptir.

İstanbuldaki vakıfları teftiş eden bir müfettişliğin ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Sadrazam nezaretindeki vakıflar için “vezir müfettişi” unvanıyla bir görevli bulunmaktadır. Bu görevli sadece sadrazam nezaretinde vakıflardan sorumludur. Yine aynı şekilde haremeyn vakıflarının müfettişi haremeyne vakfedilmiş vakıfların teftişinden sorumludur.²⁴⁰

1826 yılında kurulan Evkaf Nezareti’ne²⁴¹ kadar vakıfların merkezi bir teşkilatla yönetilmediği ve idari açıdan bağımsız olduğu değerlendirilmektedir.²⁴² Ancak “Evkaf Nezareti” kuruluşundan daha önce vakıfların, Tablo 4’deki nezaretlerde bulunan, evkaf müfettişleri ve “Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişliği” vasıtasıyla merkezden yürütülen bir kontrol ve teftiş uygulamasına tabi olduğu söylenebilir. 19. Yüzyılda, Evkaf Nezareti’nin

²³⁶ Nilüfer Alkan Günay, “Osmanlı Taşrasında Bir Yetki Alanı: Haremeyn –i Şerifeyn Teftiş Vekâleti Görevi ve Kapsamı”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi**, Sayı 26, 2009, s.32 (29-39)

²³⁷ Yediyıldız, “XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi”, s.189

²³⁸ Yediyıldız, “XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi”, s.190

²³⁹ Kenan Yıldız, “Osmanlı’da Vakıf Teftişleri ve Vakıf İdaresinin Merkezileşmesi”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı 42, 2019, s.36

²⁴⁰ Aydın, s.102

²⁴¹ Detaylı bilgi için bkz. Nazif Öztürk, “Evkaf-ı Hümayun Nezareti’nin Kurtuluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 16, 1982, s.31, 1982

²⁴² Hüseyin Hüsameddin Efendi, İbnülemin Mahmud Kemal Bey, Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nuzzarın Tercam-i ahvali, İstanbul, 1917 Aktaran: Yediyıldız, “XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi”, s.176

ilk nazırlarının çoğu, muhasebe eğitimi ve kâtip kökenlidir.²⁴³ Ancak nezaretle sorumlu kadılar ve evkaf müfettişleri hâkim ve idarecidirler.

Vakıfların, gelir-gider dengesinin korunamamasının, toplumsal hizmetleri de olumsuz etkileyeceği söylenebilir. Benzer şekilde, vakıflar yalnızca mütevellinin kontrolünde değildir. Çünkü bazı vakıfların mütevellilerinin kadı ve nazır tarafından tayin edildiği bilinmektedir.²⁴⁴ Bu uygulama, mütevellilerin idaresinin sınırlandırıldığına örnek gösterilebilir.

Haremeyn müfettişleri, 1826'da kurulan Evkaf Nezareti'nin işlerini de teftişle görevliydi. Ayrıca, Haremeyn vakıflarının ayrı bir nazırlık olduğu 1838'de Mehmet Hasip Paşa nazırlığı döneminde Evkaf Nezaretine dâhil edildiği bilinmektedir.²⁴⁵ Dolayısıyla Haremeyn Müfettişliği'nin teftiş görevinin 1826'dan önce de var olduğu anlaşılmaktadır. Evkaf Nezareti kurulduğunda, vakıfların zamanla nezarete bağlandığı görülmektedir. Örneğin Mehmet Hasip Paşa'nın nazırlığı döneminde yaptığı faaliyetlerden biri; Davutpaşa Naibinin nazırlığı altındaki 15 vakfı 1834'de Evkaf Nezareti'ne katmasıdır.²⁴⁶ Dolayısıyla Evkaf Nezareti'nin daha çok vakıf gelirlerinin artışı sağlamak adına, vakıfları tek merkezde birleştirmeyi amaçladığı söylenebilir.

İstanbul'da kadı mahkemelerinin dışında, İstanbul'a özel bazı hususi mahkemeler olduğu belirtilmektedir. Bu mahkemeler yalnızca vakıf muhasebelerine bakan mahkemelerdir. Kadıların sınırlı bir alanda yetkilendirilmesinden dolayı, vakıf davalarına bakan ihtisas mahkemesi niteliğinde, Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği mahkemesi ve Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi, İstanbul'a has hususi mahkemeler olarak kalmış ve İmparatorluk coğrafyasında yaygınlaşmamıştır.²⁴⁷ Bu bağlamda, Haremeyn-i Şerifeyn nezaretindeki vakıfların, saray mensuplarının kurmuş olduğu büyük vakıflardan dolayı sayılarının yüzyıllar boyunca artış gösterdiği ve alanının genişlediği söylenebilir.

²⁴³ Nazif Öztürk, "Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Kurtuluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleri", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 16, 1982, s.35, 1982

²⁴⁴ Yediyıldız, "XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi", s.178

²⁴⁵ Öztürk, "Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Kurtuluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleri"s.34

²⁴⁶ Öztürk, "Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Kurtuluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleri"s.35

²⁴⁷ Aydın (hzl.) ve diğerleri, s.102

Osmanlı Devlet’indeki, Haremeyn-i şerifeyn vakıfları ve saray mensuplarının vakıfları ile ilgili davaların, 17.yy’dan itibaren merkezden gönderilen hükümlerden anlaşıldığı üzere; diğer hâkimler, yani şehirlerdeki mevali, kasaba ve kazalarda kadılar ve naibler tarafından değil, Haremeyn-i şerifeyn müfettişleri ve vekilleri tarafından görülmesi istendiği anlaşılmaktadır.²⁴⁸ Bu bağlamda, bu hükümler, vakıflar konusunda bir merkezileştirme çabası olarak ele alınabilir.

17.yy sonunda, Haremeyn-i şerifeyn vakıflarının İstanbul dışında, Bursa, Edirne, Karaman, Kıbrıs, Rumeli ve Anadolu’da birçok bölgede olduğu bilinmektedir.²⁴⁹ Ayrıca, kadı, yeniçeri ağası, mütesellim gibi, şehir idaresinde Haremeyn Müfettişleri vekillerinin de söz sahibi olduğu bilinmektedir.²⁵⁰ Bu çerçevede özellikle İstanbul’da Haremeyn müfettişlerinin beledî hizmet ve şehrin yönetimi konularında, etkili olduğu söylenebilir.

Şerife Memiş’e göre²⁵¹: Kudüs’te, şehir yönetiminde kadı dışında hüküm veren yerel görevliler de bulunmaktaydı. Haremeyn-i Şerifeyn Müfettiş vekilleri de bu görevlilerden biridir. Kudüs’te nakîbü’l-eşrâf, müftü, mahkemenin başkâtibi ve şehirdeki diğer kurumların görevlileri, komşu şehirlerde, aynı mevkideki görevlilerden daha üstün kabul edilebilir. Sancağa gönderilen fermanların çoğunluğunda, önce kadı, müftü ve nakîbin adı anılır, mütesellimin ismi ise onlardan sonra zikredilirdi.

4.3.Vakıf Muhasebeleri

Vakıf muhasebesi genel olarak, “Mal-ı vakıf”, “asl-ı vakf”, “asl-ı mal”, şeklinde vakfı oluşturan ve “ani’l mahsulat” gibi gelir grubu ve buna karşılık ise “vuzi’a min zalike” tabiri altında “el-vezâif”, “el-ihracat”, “meremmat” gibi giderlerden oluşan bir gider grubundan oluşmaktadır. Bunun haricinde “bakiyyeler” şeklinde bir önceki yıldan devirler ve tahsil olunamayan gelirler, satın alınan ürünler vb. giderler gibi kayıtlar de

²⁴⁸ Tabakoğlu, “İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1”, Hüküm no: 76/341/3; 75/86/4; 72/132/6; 73/126/3)

²⁴⁹ BOA. Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri (EV.HMH.d), Defter no: 00335, Tarih H-11-10-1091

²⁵⁰ Günay, s.37

²⁵¹ Şerife Memiş, “Osmanlı Taşra Toplumu ve Vakıf Kurumu: Kudüs, 1703-1831”, (Yayınlanmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, SBE, 2016), s.185. İlgili hüküm: “*hâkimlerin saygın direği, Kuds-i Şerif’in mutlak şeriat hâkimi Efendimiz Molla Efendi- Allah fazîletlerini dâim kılsın-, büyük âlimlerin önderi müftü efendiye, kutsal şecerenin dalı Nakib Efendi’ye, şereflilerin ve ileri gelenlerin önderi Mütesellimimiz’e (Kudüs mütesellimi), şereflilerin önderi Alaybeyine, şereflilerin önderi Yeniçeri ağasına, Halilürrahman Vakfı mütevellisine, diğer âlimler, salihler ve Kudüs’i Şerif ahalisine*”

bulunmaktadır.²⁵² Bu bağlamda, vakıflar ile ilgili tutulan muhasebeler, basit ve anlaşılır şekilde, gelir ve gider dengesi esasına göre düzenlenmiş, aynı zamanda alacak verecek durumunu, mal ve para varlığını gösteren bir bilanço şeklindedir.²⁵³ Sicillerde bazı vakıf muhasebelerinin “Muhâsebe-i mahsûlât ve ihrâcât” tabiri ile başladığı görülmektedir. Buna ek olarak, vakıf muhasebe kayıtlarının, gelir ve giderleri çerçevesinde farklılaştığı söylenebilir. Özellikle büyük ve “gayri sahih” olarak sınıflandırılan, temlikler neticesinde oluşan toprak vakıflarında, vakfa ait “müşaherat” yani kira bedellerinin yanı sıra mukataa iltizam bedelleri, cizye ve diğer vergi türü gelirleri de yer almaktaydı.²⁵⁴

Vakıfların muhasebelerinde, 19. yüzyıla kadar devlet muhasebesinde de kullanılan “merdiven yöntemi” kullanılmıştır. Merdiven yöntemi Abbasilerde ortaya çıkmış, İlhanlılarda gelişmiş, Osmanlılarda ise kusursuz bir yöntem halini almıştır. Merdiven yöntemi, ana tutarın başa yazıldığı ve onu oluşturan kalemlerin alt alta merdiven basamağı şeklinde sıralandığı yöntemdir.²⁵⁵ Osmanlı ahkâm kayıtlarında²⁵⁶ vakıfların bazılarının “Küçük Evkaf Muhasebesi”, bazılarının ise “Haremeyn Muhasebesine” kayıtları ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı merkez muhasebesinde de vakıflar ile ilgili kalemlerin bulunduğu anlaşılmaktadır. 16. Yüzyıldan, 19. yüzyıla kadar merkez muhasebedeki Küçük Evkaf kalemi ve Haremeyn kaleminin çok fazla değişmeden yer aldığı bilinmektedir.²⁵⁷ Tanzimat öncesi vakıf muhasebesi ile ilgili kayıtlar, Haremeyn Muhasebesi, Haremeyn Mukataası, Küçük Evkaf ve Anadolu Muhasebesi kaleminde tutulmaktaydı.²⁵⁸

Vakıfların bulunduğu bölgede, kâtipler tarafından muhasebelerinin tutulduğu bilinmektedir. Muhasebeciler, vakfiyeye göre, gelir ve gider dengesi sağlamak üzere vakıf muhasebelerini defterlere kaydetmekteydi. Bu muhasebe kayıtları, ilk olarak kadılar tarafından kontrol edilmekteydi. Sonrasında ise merkez muhasebe bürosunu gönderildiği

²⁵² Güran, “Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar”, s.11

²⁵³ Abdülkadir Altın, Eyüp Kahriman (çev.) ve diğerleri, **Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı sicil**, cilt 72, 2019, s.400, Hüküm no:665(66b-2), Tarih 1741. Abdullah Sivridağ (çev.), **Evkaf Muhasebesi 1 Numaralı Sicil**, Cilt 47, 2019, s.51, Hüküm no:12(7b-2), Tarih 1632

²⁵⁴ Güran, “Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar”, s.11

²⁵⁵ Oktay Güvemli, Batuhan Güvemli, “Osmanlı Kayıt Kültüründe Vakıf Muhasebesi ve Devlet Muhasebe Sistemi”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 46, 2016, s.9,

²⁵⁶ Detaylı bilgi için bkz. Tabakoğlu, “İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1”

²⁵⁷ Güvemli, s.10

²⁵⁸ İsmail Kurt, “Şer’i Açından Vakıf ve Vakıfların Muhasebe Usulü, **İslami İlimler Araştırma Vakfı**, s.24

anlaşılmaktadır. Ayrıca saray mensupları ve saraya ait vakıfların muhasebeleri de merkez muhasebedeki Küçük Evkaf ve Haremeyn muhasebesi kalemine gelmekteydi. Merkez muhasebeye gelen kayıtlarda, vakfiyeye ve bir önceki yıla göre faaliyetlerin uygunluğu kontrol edilmekteydi. Taşrada muhasebe kaydı tutanların, merdiven yöntemi ile ilgili muhasebe bilgisinin sınırlı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ikinci olarak merkezdeki muhasebeciler bu kayıtları merdiven yöntemine göre tekrar düzenlemekteydiler.²⁵⁹ Vakfın olduğu bölgede, kâtiplerin tuttuğu muhasebelerin, eksik muhasebe bilgisinden mi yoksa yerelde kadı dâhil, vakıf kayıtlarını kolaylıkla anlaması gereken imam, müezzin ya da mahalle ahalisinden kişilerin varlığından mı kaynaklandığı tartışılabilir. Bu bağlamda, vakfiyede nezaret ve tevliyetin her zümreden, farklı kişilere verildiği düşünüldüğünde, kâtiplerin, bu kişilerin vakıf muhasebelerini daha iyi anlaması için kayıtları daha basit şekilde tuttuğu da öngörülebilir.

1715 yılında Güvemli Bey Vakfı'nın taşrada ve merkezde tutulan iki ayrı muhasebe kaydına göre, vakfın muhasebesinin önce merkezi bir düzen esasına göre merdiven yöntemiyle değil genel muhasebe bilgisiyle tutulduğu anlaşılmaktadır. Ancak merkez muhasebede tutulan kayıta, taşradan gelen kayıtların; diğer bazı bilgilerle birlikte detaylı bir dosya şeklinde gönderildiği, siyakat yazısının kullanıldığı, daha ayrıntılı olduğu, tutarların akçe olarak girildiği, tarihlerin açık yazıldığı, kayıt düzenin akıcılığa sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca ilk muhasebe kaydındaki gider fazlasının ikinci defterde olmaması, merkez vakıf muhasebecilerinin aynı zamanda yereldeki muhasebecilerin eksiklerini de düzelttiği anlamına gelmektedir. Asli görevi olmamalarına rağmen merkezdeki muhasebeciler, bütün kayıtları yeniden yapacak şekilde vakıf muhasebe düzeni ile de uğraşırlardı.²⁶⁰ Vakıf muhasebelerinin, vakıfların gelir-gider dengesi kontrolü dışında, merkez tarafından incelenmesinin başka sebepleri olması da ihtimal dâhilindedir. Vakıf gelirlerinin bazı dönemlerde hazineye aktarılması bu duruma örnek gösterilebilir. Aynı şekilde vakıf tarafından karşılanamayan, vakfa ait bir kamu hizmetinin tamiri ya da ihyasının hazineden karşılanması da bu denetimlerin sebebi olarak değerlendirilebilir. Bir başka sebep de vakıflar ile ilgili anlaşmazlıklarda

²⁵⁹ Güvemli, s.11

²⁶⁰ Güvemli, s.15-16

meselenin çözümlenmesi için merkez tarafından muhasebe ve vakfiyelere başvurulmasıdır.

Ayrıca vakıf muhasebelerinin, vakıfların nezareti altında bulunduğu darüssade ve babüssade ağaları tarafından da kontrol edildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, vakıf muhasebe işlemlerinin; “mütevelli, kadı ve merkez” şeklinde üç unsurdan oluştuğu söylenebilir. Dolayısıyla, beledî hizmetlerin gelir-gider denetiminin de bu üç unsur tarafından gerçekleştirildiği sonucuna varılabilir. Ayrıca kadı sicillerinde kaydedilen muhasebelerde “şuhudul hal” şeklinde yazılan; imam, müezzin ve ahaliden kişilerin bulunduğu görülmektedir.²⁶¹Buna göre, vakfın olduğu bölgedeki halkın da bu işlemlere dâhil olduğu varsayılabilir.

4.4.Vakıflar ve Kadı İlişkisi

5.yüzyıldan itibaren İngiltere’nin idari teşkilatlanmasında isim ve yetkilerle süregelen yerel yönetimler bulunmaktadır. Bunlar; “County, District Township veya Parish” olarak sayılabilir. İngiltere’de yerel sınırlar içinde kendi kendini yönetmenin tipik bir örneği Township veya Parish’lerdir. Bu ünitelerin başına yargı ve yürütme yetkilerine sahip kimseler getirilmektedir.²⁶²

İngiltere’de yerel yönetimleri görevlendiren ilk yasa, Kraliçe I.Elizabeth tarafından 1601 yılında yapılmıştır. ²⁶³ İngiltere’de 18. yüzyıl öncesinde, devletin; kurumları, personeli ve diğer imkânları ile hizmetlerin üretimini ve dağıtımını sağladığı bilinmektedir. Yerel yönetimler üzerinde, merkezi yönetimin yönetsel ve adli denetimleri bulunmaktaydı.²⁶⁴

Bir yerel idarecinin hukukçu olması tarihten bu yana kabul gören bir uygulamadır. İlk çağlarda Roma’da da belediye işlerine hâkimler bakmaktaydı.

²⁶¹ Abdülkadir Altın, Eyüp Kahrıman (çev.) ve diğerleri, **Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı sicil**, Cilt 72, 2019, s.458, Hüküm no:723(78b-2), Tarih 1741

²⁶² Zerrin Toprak Karaman, **Yerel Yönetimler**, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1998. Aktaran: Rabia Bahar Üste, “Yerel yönetimlerde demokratikleşme”,**Türk İdare Dergisi**, s.50

²⁶³ M.Bruce, *The Rise of the Welfare State: English Social Policy, 1601-1971*, London: Cox-Wyman. Aktaran: Müzehher Yamaç, “Tarihsel Gelişim İçinde Üniter Bir Yapıda Yerel Yönetim: İngiltere Örneği”, **Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri Dergisi**, No:4, 2014, s.1

²⁶⁴ Müzehher Yamaç, “Tarihsel Gelişim İçinde Üniter Bir Yapıda Yerel Yönetim: İngiltere Örneği”, **Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri Dergisi**, No:4, 2014, s.1

İspanya’da Arap teşkilatının aynen kabul edildiğini ve İngiltere’de hala ‘’mer’’lerin aynı zamanda birer mahkeme reisi olduğunu belirtmek gerekir.²⁶⁵ Bir hukuk adamının ya da yargıcın hem belediye işleri hem de hukuki işlere bakması Osmanlı Devleti’ne özgü değildi. Çağdaşları olan devletlerde de bunun örneklerini görmek mümkündür. Ortaçağ Avrupa şehirlerinde de benzer bir durum vardı. Bürgermeister veya Londradaki Lord Mayor’un bu iki fonksiyona sahip olduğu söylenebilir.²⁶⁶

Common Law(Anglo-Sakson Hukuk Sistemi), İngiltere’nin eski örf, âdetler ve mahkeme içtihatlarına dayanan, hâkimler tarafından oluşturulan, katı ve şekilci hukuk sistemidir. Common Law Sistemi, İngiltere’de doğmuş ve gelişmiştir.²⁶⁷ Bu bağlamda, Anglosakson hukuk sisteminin örf ve geleneklerden beslenen yapısı belki de, hâkimlerin şehrin yönetiminde de idareci olmasını sağlamış olabilir. İki farklı hukuk sistemi olsa da, İslam hukuk kurallarındaki örf ve geleneklere yaklaşımın bu bağlamda uygulamada bir benzerlik oluşturduğu değerlendirilebilir.

Osmanlı Devleti’nde, “hâkim” olarak, kadıların yerel idarede etkili olduğu söylenebilir. Aynı zamanda imece yaşamın kontrolü de kadıya aittir. İmece yaşam metodunun işlemesi, onun toplumsal düzeni sağlayıcı gücünden kaynaklanmaktadır. Sadece birey-birey ilişkilerinde değil birey-devlet ilişkilerinde de kadıların düzen sağlayıcı etkileri bulunmaktadır.

Yerel hizmetler bağlamında, belediyelerin ortaya çıktığı Avrupa’da bu belediyelere reislik edenler, aynı zamanda beledî işlerin de karar vericileriydiler. Osmanlı Devleti’nde ise atama sonucu görev yapmasına rağmen, hukuk çerçevesinde, yerel hizmetler konusunda onay ve karar verebilen kadılardan bahsetmek mümkündür. Aynı zamanda, kadılar Osmanlı toplumunda, bulunduğu bölgenin idarecisi olarak ele alınabilir. Ahmet Tabakoğlu’na göre ²⁶⁸: “*Kentin imar düzeninin, avarız hanelerinin, para sisteminin, mukataaların, vezir haslarının, esnafın ve narh sisteminin denetimi kadıya aittir. Bu özelliğiyle kadı, belediye başkanı sayılabilir.*” Dolayısıyla seçmenler tarafından

²⁶⁵ Ergin, s.248

²⁶⁶ İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı**, 8.Baskı, İstanbul: Kronik Kitap, 2018, s.40

²⁶⁷ Kemal Gözler, **Hukuka Giriş**, 15.Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2018, s.141

²⁶⁸ Tabakoğlu, “Türkiye İktisat Tarihi”, s.169

seçilen belediye başkanlarına benzer şekilde; kadılar, uygulamada vakıfların denetleyicisi olduğundan, yerel hizmetlerde de etkilidirler. İlber Ortaylı'ya göre²⁶⁹:

“Vakıfların tek kontrolcüsü kadıdır. Kadı, bir devlet bürokrati olduğu kadar, şeriat adına yaptığı işleri hem İslam ümmeti adına hem de devlet adına yapar. Dolayısıyla aktif vakıfların gelirlerini, işleyip işlemediğini, mütevellilerin görevlerini yerine getirmediğini kontrol eder. Ve ondan sonra ulülemrin, otorite sahibinin, yöneticinin müdahalesini, tedbirini ister ki kolluk kuvvetlerine de kendisi hükmediyor. Bu sefer İslam cemaati adına yaptığı işi bir devlet görevlisi olarak, öbür eline emir vererek yerine getiriyor adeta. Başkasının kontrolü caiz değildir, yani yönetici odur. Vakıf otonom bir müessesedir. Kontrolü devlet adına yapılmaz, hukuk adına yapılır. Beylerbeyi yapmıyor, Sancakbeyi yapmıyor kontrolü, Kadı yapıyor. Kadı oradaki fakihdir, şeriat adamı olarak yapıyor.”

Kadılar, şehir ve kasabalarda, Osmanlı halkı ile ilgili hemen her konuda karar verici, tavsiye edici ve uygulayıcı olarak ele alınmalıdır. Bu açıdan kadılık kurumu, hem beledî hizmetler hem de vakıf yönetimi bağlamında incelenmelidir.

Vakfın hukuki çerçevesinin oluşmasında özellikle Hanefi mezhebinin kabul edildiği devletlerde, Ebu Yusuf'un görüşlerinin tatbik edilmesinin önemli bir sebebi bulunmaktaydı. Vakfın hukuki prensiplerinin tedvini sırasında, Ebu Yusuf'un hareket noktasının, çalışmalarında sadece teorilerden hareket eden diğer hukukçuların aksine içtimai realiteyi esas almasıydı.²⁷⁰ Osmanlı Devleti resmi görevlileri olan şeyhülislam, toplum içinde hayata dair zorunlu ihtiyaçları dikkate alarak, âdet ve geleneklere önem vererek pratik çözümler bulabiliyorlardı. Resmi makama tayin edilmemiş ilim adamları ise günlük hayata dair bu parametreleri gözden kaçırmaktaydılar.²⁷¹ Kâtip Çelebi, İmam Birgivi hakkında, onun hayatının yarısını şer'i ilimlere tahsis etmiş olduğunu fakat diğer ilimleri tanımadığını söylemektedir. Tarihi, insanların âdetlerini ve davranışlarını incelememediğinden, sosyal gerçeklikleri hesaba katmadığından, toplumda karışıklıklara sebep olduğunu yazmıştır.²⁷²

²⁶⁹ Mahmut Bıyıklı, “Prof.Dr. İlber Ortaylı İle Vakıf Medeniyeti Üzerine”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 80, 2019, s.252

²⁷⁰ Yediyıldız, “XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi”, s.52

²⁷¹ Yediyıldız, “XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi”, s.53

²⁷² Kâtip Çelebi, Mizanü'l-hakk fi ihtiyari'l-ahakk, İstanbul 1972, s.119-120, Aktaran: Yediyıldız, “XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi”, s.53

5.KADILIK MÜESSESESİ VE BELEDİ GÖREVLİLER

5.1.İslam Devletlerinden Miras: Kadılık Makamının Gelişimi

“Kadı” tabiri arapça kaza kökünden türemiştir. Fıkhi olarak insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturan kişiyi ifade etmektedir.²⁷³ Sıradan insanlar kadı olamazlar. Kadıların seçimine ilişkin bazı kriterler bulunmaktadır. İslam fakihleri, öncelikle şer’i hukuk bilgisinin yanı sıra kişisel bazı şartları da dile getirmişlerdir. Bunlar arasında vücut bütünlüğü, sosyal ilişkilere hâkimiyet, halkın ihtiyaçlarını, örf ve adetlerini kavramaya elverişli kültür, dış baskılara karşı koyacak kadar ahlak ve karaktere sahip olma, dini yasaklara aykırı davranışlarda bulunmama gibi özellikler vardır. Bu kriterler, kadıların yalnızca hâkim olarak görev yapmadıklarının kanıtıdır. Mecelle’de, kadıların özellikleri sıralanırken onun hakîm, fehîm, müstakîm, emîn, mekîn, metîn olması, fıkıh meselelerine ve yargılama usulüne vâkıf ve davaları onlara uygulayarak sonuçlandırmaya muktedir bulunması şartı aranmış, böylece kadılığın bilgi, sanat ve yüksek bir karakter işi olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla atandığı yerleşim yerinde devleti temsil kabiliyetine haiz memurlardan olan kadıların donanımlı olması ve yönetmeye muktedir olması istenmiştir.²⁷⁴ Kadılar bu bağlamda, toplumun sosyal ve kültürel uyumunu sağlayan, reayanın devletle olan ilişkisini düzenleyen konumdadır. İmece yaşam da kadıların kontrolü altındadır. Birlikte iş yapma, birlikte savaşma, birlikte yaşama ancak toplumsal beraberliğin sonucunda gerçekleşebilir. Bu yüzden kadılar bu birlikteliğin devamı için birçok düzenleme, yasak ve uygulamaya başvurmuşlardır. Kadıların özellikle beledî işlerde etkinliği, halkın ihtiyaçlarının zamanında ve yerinde karşılanmasının bir unsuruydu.

Kadıların ilk İslami devirde aranan niteliklerin başında mükemmel bir şer’i hukuk bilmesi gelmekteydi. Bunun dışında, bir kadının atanabilmesi için bazı niteliklerin bulunması gerekmektedir²⁷⁵: Kadı; reşit olmalı, temyiz kudretine sahip olmalı, iman

²⁷³ Fahrettin Atar, “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2011, s.66-69

²⁷⁴ Atar, “Kadı” s.67

²⁷⁵ Ortaylı, “Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı”, s.21

sahibi ve adil olmalı, hukuki ehliyet ve muamele kabiliyetine sahip olmalı, bitaraf olmalı, nesebi sahih olmalı, yeterli derecede hukuki bilgiye sahip olmalı ve erkek olmalıdır.

İslamiyet'te belediye işlerini ilk icra eden kişinin Hz. Muhammed olduğu bilinmektedir. Sonrasında ise bu görevi, ilk dört halife devam ettirmiştir. Daha sonra, oluşan vilayetlere memurlar tayin edilmiştir. Örneğin, ilk olarak Hz. Ömer'in Medine, Basra ve Kûfe'ye kadılar tayin ettiği bilinmektedir. İslamiyet'te iptidayı emirde her vilayete bir kadı tayin olunurdu. İslam toprakları genişleyince her yere bir kadı tayin edilmeye ve hatta büyük şehirlerde birden çok kadılar bulundurulmaya başlanmıştır. Bunlar halife tarafından atanırdı. Abbasi halifesi Hârûnu'r-Reşid döneminde Bağdat oldukça genişlemiştir. Bunun üzerine kadı olan Ebû Yusuf'a kâdı'l-kudât²⁷⁶ yani şeyhülislam nâmı verilmiştir. Ebû Yusuf'tan sonra gelen kâdı'l-kudâtlar, Bağdat kadılarını; daha sonra bütün memleket kadılarını tayin etmeye başlamışlardır. Endülüs ve Mısır'da, Abbasiler ile çağdaş veya daha sonra gelen halifeler bu çerçevede Abbasîlerin uygulamasını devam ettirerek, kendileri kadı'l-kudâtları; kadı'l-kudâtlar da diğer kadıları tayin ederlerdi.²⁷⁷ İlk halifelerden başlayarak İslam hükümdarları, yargı yetki ve görevlerini niyabet prensibine uyarak bir memura terk etmek geleneğini zorunlu olarak izlemişlerdir.²⁷⁸ İslam devletleri zamanında kadılar için tatbik edilen görevler, Osmanlı'da da çok fazla değişmeden devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin henüz oluşum evresinde birçok âlimler yetiştiğinden, ilk Osmanlı kadıları hep Anadolu, İran, Suriye, Mısır ve Irak gibi İslamiyet coğrafyasından seçilmiştir.²⁷⁹

²⁷⁶ “İslâm devletlerinde yargı sisteminin başında bulunan görevliye verilen unvan. Sözlükte “kadılar kadısı” anlamına gelen bir terkiptir; başkadı olarak da geçer. Kādilkudât, III. (IX.) yüzyılın sonlarına kadar umumiyetle başşehrin kadısına verilen bir şeref unvanı iken sonraki dönemlerde devletin ülke ya da bölgedeki yargı teşkilâtının üst yöneticisi konumunu kazandı; ülkenin çeşitli bölgelerinde ve şehirlerinde görev yapan bütün kadılar onun nâibi olarak tayin edilir oldu. Kendisine halifenin temsilcisi olması dolayısıyla “kâdı'l-halife”, makamının başşehirde bulunması sebebiyle başşehirlere veya bir bölgeye nisbetle Bağdat kadısı, Rey kadısı, Mısır kadısı... denirdi. Ayrıca “kâdı'l-memâlik, kâdı'l-âfâk, el-kâdı'l-kebîr” gibi tabirler de kullanılmaktaydı. İlk defa Abbâsîler tarafından Bağdat'ta kurulan kādilkudâtlık müessesesi, daha sonra birçok İslâm devletinde aynı adla ihdas edilmiş olmakla birlikte Endülüs'te kādilkudât unvanından daha önce kullanılmaya başlanan ve zamanla Mağrib ve Endülüs'te kurulan bütün İslâm devletlerinde görülen “kādilemâa” başşehir kadılığı makamına getirilen kişinin unvanı olmuştur. Mâverdi'nin 429'da (1038) akda'l-kudât olarak atanmasından itibaren rütbe bakımından kādilkudâttan sonra gelen ve ona niyâbet eden akda'l-kudât unvanlı yüksek hâkimler görev almışlardır. Bu uygulama Memlûkler döneminde de sürmüştür.” Detaylı bilgi için bkz. Fahrettin Atar, “Kadı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 24, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2011, s.66-69

²⁷⁷ Ergin, s.249-250

²⁷⁸ Ortaylı, “Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı”, s.20

²⁷⁹ Ergin, s.257

Halifenin otoritesini temsilen kadıların tayini ve azli kâdı'l-kudât ofisinin göreviydi. Joseph Schacht, bu kurumun Sasanilerdeki “Mobedhan-ı Mobedh” diye bilinen makamın bir türevi olduğunu belirtir. Memlûklülerde ise kadıların tayini için kendisine yazılı bir belge “tevkî” verildiği belirtilmektedir.²⁸⁰

Ergin’e göre²⁸¹: Teoride, kadının asli görevi; iki taraf arasındaki anlaşmazlığı ortadan kaldırmaksa da, daha sonra kadılar bir takım yerel hizmetler ile uğraşmaya başladılar. Ayrıca kadıların görevlerine; akıl hastaları, yetimler, iflas edenler ve çeşitli sebepler ile hacir altına alınmışlara ait mallara ve Müslümanların vasiyetnameleri, vakıfları, velilerinin olmaması halinde dul kadınların evlendirilmesi gibi hususlara nezaret etmek görevi eklenmiştir. Bu çerçevede, Müslümanların genel düzeninin iyi işlenmesini temin etmek görevleri bulunduğu söylenebilir. Daha sonra yollar ve bina meseleleri, şahitlerin tezkiyesi, bilirkişilik, naiplerin soruşturulması durumları da kadılara ait görevlere dâhil edilmiştir. Hatta bazen ordu komutanlığı(Yahya bin Ektem)bazen de vezirlik(Ebû Muhammed el-Bâzârî) görevi kadılara verilmiştir.

Kadırlara verilen maaş dönemlere ve devletlere göre değişmektedir. Örneğin, Hz. Ömer, Şüreyh’i Basra kadılığına tayin ettiğİ zaman, kendisine her ay yüz dirhem nakit ve idaresine bir miktar buğday tahsis ettiğİ bilinmektedir. Bu miktar, dört halife döneminde bu şekilde devam etmiştir. Emeviler döneminde ise kadıların maaşı, asker ve diğer memurların maaşlarına göre arttırılmıştır. Abbasiler devrinde, Mısır kadısının maaşı aylık otuz dinara ulaşmıştır. Daha sonra ise kadıların aylık maaşları 1200 dinara kadar çıkmıştır. Bunun yanında kadılık memuriyetinin iltizam usulü ile verildiğİ olmuştur. Abbasiler devrinde, Bağdat kadılığı bu usûl ile idare olunmuştur. Memlûklülerde de bu duruma rastlanmaktadır.²⁸² Kazayı iltizam ile üstlenen ilk kişi 961 yılında, Irak Büveyhîleri zamanında “Abdullah bin Hasan bin Ebi’ş-Şevârib’dir”.²⁸³ Daha sonra kadılık makamının iltizam suretiyle verilmesi bir âdet hükmüne girmiştir. Ayrıca hisbe ve şurta(polis) teşkilatları dahi iltizam usulüyle tevcih olunmaktaydı.²⁸⁴

²⁸⁰ Ortaylı, “Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı”, s.23

²⁸¹ Ergin, s.251

²⁸² Ortaylı, “Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı”, s.24

²⁸³ Ergin, s.254

²⁸⁴ Ergin, s.255

Kadılık kurumu çerçevesinde, tarihteki örneklerinin aksine Osmanlı Devleti'ndeki uygulamada, kadıların sabit bir ücret almadığı bilinmektedir. Kadılar geçimlerini, yaptıkları işlerden belirli bir harç alarak sağlıyorlardı. Bu harçlar, yapılan işlem hacmine ve cinsine göre az ya da çok olabiliyordu. Bu sebeple nüfusu kalabalık olan yerleşim bölgeleri kadılarının da geliri görece daha yüksek olmaktaydı.

“Âşık Paşazade”, “Neşri” ve “Oruç Bey” tarihlerine göre, kadıların miras taksiminde % 2, suret-i sicilden 2 akçe aldığı belirtilmektedir. Tacü't-tevarih'te, hüccetten 25 akçe, sicilden 7 akçe, nikâh işleminden 12 akçe, miras taksiminden % 2 alındığı belirtilmektedir. Fatih Kanunnamesinde ise, kadılar sicilden 7 akçe, hüccetten 32 akçe, sicil suretinden 12 akçe, bakire nikâhından 32 akçe, dul nikâhından 15 akçe almaktadırlar. 16. Yüzyıl sonlarıyla, 17. yüzyılda miras taksiminde %1,5, bakire nikâhından 25 akçe, dul nikâhından 15 akçe, hüccetten 25 akçe, sicilden 8 akçe, imzadan 12 akçe alınmaktadır. 18. yüzyıl başlarında da, aynı nitelikteki harçların alındığı bilinmektedir.²⁸⁵

5.2.Osmanlı Devleti'nde Kadılık

Osmanlı Devleti'nde 17.yüzyılda, Anadolu'da 800, Rumeli'de 450 kadılık olduğu bilinmektedir.²⁸⁶ Bu bağlamda, kadıların emrinde çalışan görevliler ve naipeler düşünüldüğünde önemli bir yargı ve bürokrasi ağı olduğu söylenebilir.

Tarihsel olarak, kadıların görevlerinin, yetkilerinin ve atama usullerinin ve gelirlerinin değiştiği söylenebilir. Kadılık kurumunun, Osmanlı uygulamasında, tarihsel miras bağlamında olduğu değerlendirilebilir. Osmanlı kadılığının geçirdiği kurumsal evrim gereği sadece yargı ile değil mülki beledî görevleri ile yükümlü olması doğaldır.²⁸⁷ Vakıf ve kadılık kurumunun, hem hukuki hem de uygulama açısından birbiriyle bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu iki kurum birlikte ele alınabilir.

18. Yüzyılda, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin kadılar ve müftülere gönderdiği emir, vakıflar ve kadılar arasındaki ilişkiye ve devlet yöneticilerinin vakıflarla ilgili

²⁸⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s.353

²⁸⁶ Danışman (hızl.), s.153

²⁸⁷ Ortaylı, “Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı”, s.41

görüşlerine örnek gösterilebilir. Feyzullah Efendi, toplum üyelerinden, bazı sosyal ihtiyaçlar için vakıflar yapmalarını istemektedir. Bu çerçevede, taşradaki bütün kadınlardan ise, bütün Müslümanların fakirlere yardım yapmalarına, çocuklarını Kuran bilgisiyle tenvir etmelerine, camiler, mektepler inşasına katkıda bulunmalarına, göz kulak olmalarını istemektedir.²⁸⁸

Osmanlı Devlet’inde; birlikte yaşamayı, toplumsal düzeni ve devlet ile halk arasındaki uyumu sağlayan iki kurumun vakıf ve kadılık olduğu söylenebilir. İlber Ortaylı’ya göre²⁸⁹: “*Cami, vakıf gibi kurumların yönetim ve denetiminden, şehir idaresi ve asayiş işlerine kadar her alanda kadıyı baş sorumlu olarak görmek mümkündür.*”

Kadılar, merkeze, halkın şikâyetlerini ve isteklerini bildirmekle sorumludurlar. Dolayısıyla “Arz Yetkisi” kadıya aittir.²⁹⁰ Özellikle ilam ve hüccet bu yetkinin iki ana unsuru olarak değerlendirilebilir.²⁹¹ Başkent dışında olan kaza-i idari bölgelerde, halkın hükümetle ilişkilerini düzenlemek bakımından, kadılar baş otorite kabul edilmişlerdir.²⁹²

Osmanlı Devlet’inde mahalle, bir cami veya bir kilisenin etrafında biçimlenen organik bir ünite olarak tanımlanmaktadır. Bu topluluğun ortak bir din, menşei ve kültüre dayanan özelliği göz önünde tutulmalıdır. Uygulamada, her mahalle kendi okuluna ve diğer altyapı tesislerine sahiptir. Bunların vakıflar sayesinde gerçekleştiği değerlendirilmektedir.²⁹³

Vakıflar gibi, kadının da şehirleşme ve atıl olan yerleşim bölgelerini canlandırma şeklinde, toplumsal etkileri olan bir sorumluluğu bulunmaktadır. Yeni fethedilen bölgelerde cami, medrese, hastane(darüşşifa), han, hamam, tekke ve zaviyeleri

²⁸⁸ J.V.Hammer, **Histoire de l’Empire Ottoman**, JJ.Hellert (çev), Paris 1835, Cilt 6, s.69. Aktaran: Yediylıldız, “XVIII.Yüzyılda Türkiye’de vakıf müessesesi”, s.46

²⁸⁹ Ortaylı, “Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı”, s.40

²⁹⁰ Uzunçarşılı, s.145

²⁹¹ Arz yetkisinin unsurları ilam ve hüccet olarak Kadının herhangi bir mesele hakkında yaptığı tahkikatın kendi imzası altında merciine veya vaki suale cevaben arz eylemesine İlam denilir. İlam bildirmek, bildirilmek demektir. Hüccet, delil yani bir fiilin sabit olduğuna medar olan nesne demektir. İlamla hüccet arasındaki fark; hüccette şahitlerin huzurunda görülen davada kadının ilamı altında şahitlerin imzalarının bulunması ve verilen kararın şeran sabit olmasıdır. İlamda ise böyle bir hal olmayıp vaki halin yalnız arz ve ifadesidir. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014

²⁹² Akdağ, s.287

²⁹³ Ortaylı, “Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı”, s.46

kuran ve işleyen vakıf kurumu ise, bunları denetleyen ve kontrol edenin de kadılar olduğu söylenebilir.

Kadıların görevleri arasında, şehrin altyapısı, tesis ve hizmetlerinin gözetilmesi bulunmaktadır. Ayrıca vakıf mütevellilerini kontrol ve azil yetkisi de vardır. Müteveli ve câbi gibi memurlar onun tarafından tayin edilmekteydi.²⁹⁴Yine vakıf medreseleri kontrol etmek müderrislerinin tayin ve azli için arz yetkisi, imaretlerin ve talebe-i ulumun iâşesini denetlemek ve gözetmek de kadıların görevleri olarak sayılmaktadır.²⁹⁵İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre²⁹⁶:

“Kadıların ve mevalinin bulundukları kaza ve şehirlerde şer’i mahkemeler vardı. Kadılar şer’i ve hükmi muamelatta, hanefî mezhebi üzere hüküm verirlerdi. Nikâh, izdivac, miras taksimi, yetim ve mal-ı gaibin muhafazası, vasi tayini ve azli, vasiyetlerin ve vakıfların hükümlerine riayet edilmesinin nezareti, cürüm ve cinayet ve sair bütün davalar, hulasa şer’i ve hukuki bütün muamelat kadılar tarafından görülürdü. Kadılar, selahiyet itibariyle devlet merkezine bağlı vazife sahibi idiler. Zahir ve amele tedariki, hayvan sevki, menzil emirleri, asker toplanması, iktisadi işler, mahalli rayice göre narh konması ve belediye işlerinin tamamı kadılara aitti.”

Osman Gazi'nin ilk tayin ettiği memurun kadı ve subaşı olduğu bilinmektedir.²⁹⁷ Aşıkpaşaoğlu, Tevarih-i Ali Osman'da, Karaca Hisar alındıktan sonraki olayları açıklarken, Karaca Hisar şehri için imam olan Dursun Fakı'nın kadı olarak tayin edildiğini ve hutbe okunduğunu anlatmaktadır.²⁹⁸ Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren kadılar, önem verilen devlet görevlilerinden olduğu söylenebilir.

Kadılar, medrese tahsili görüp icazet alarak mülazemet edenlerden tayin edilirdi. Medreseden çıkıp kazasker divanına mülazemet edenler, müderris olmak istemeyip kadılık etmek isterlerse doğrudan doğruya kaza kadılıklarına tayin edildikleri gibi bir müddet müderrislik edip sonra kadı olmak isteyenler de müderrisliklerin derecesine göre kaza, sancak veya eyaletlerden birinin kadısı olurlardı.²⁹⁹

²⁹⁴ Ortaylı, “Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı”, s.57

²⁹⁵ Ortaylı, “Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı”, s.57

²⁹⁶ Uzunçarşılı, “Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı”, s.285

²⁹⁷ Ergin, s.257

²⁹⁸ Hüseyin Nihal Atsız, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014, s.25-26

²⁹⁹ Uzunçarşılı, “Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı”, s.352

“Hırzû'l-mülûk” adlı esere göre, medreseye devam eden bir öğrenci, önce giriş dersleri niteliğindeki; şekil ve cümle bilgisi, kelâm, mantık, geometri, coğrafya ve tarih derslerini okumaktaydı. Medrese öğrencisi, İstanbul’a gelince, “Hâşiye-i Tecrîd”³⁰⁰ medreselerinin her birinde üçer dörder ay kalarak, her müderristen beş altı ders görüp, dört beş yıl zarfında Semâniye³⁰¹ medreselerine geçmekteydi. Orada bir yıl kadar kalıp, ardından padişah medreselerine girer ve birçok âlimden yararlanarak yirmi beş-otuz yaşlarında mülâzım olup medreseye veya kadılığa talip olurdu.³⁰²

Koçi Bey’e göre³⁰³: Bir ilim öğrenmek isteyen danışmend* olmak isterse, bilginlerden birisinin yanında ders görür, yatkınlığı ve kabiliyeti görüldükten sonra müderrislerden birine gönderilirdi. Ondanda ötekine, böyle böyle ilk öğrenim (hariç), orta öğrenim(dahil) ve Sahn-ı seman şeklinde, uzun müddet danışmend(öğrenci) olarak kalır sonra istediği yerde durup, yolu ve sırası gelince mülâzım olup ruznamçe-i hümayuna adı yazılırdı. Danışmend olup, uzun zaman medreselerde ilim ile meşgul olmayınca mülâzım olunmazdı ve kimse kimsenin icazetsiz danışmendini alamazdı. O yüzden aralarında, câhil ve yabancı olmayıp, her biri bu yolla geldiğinden kadı ve müderrislerden hepsi, bilgisi ve dini mükemmel, ırz ve şeref sahibi adamlar olup, müderris olduğu takdirde mübarek ilme, mansıb sahibi olduğu takdirde din ve devlete doğrulukla hizmet edip halka gayet faydalı olurdu.

Kadıların mesleğe girerken kazaskerlik dairelerinden birine dâhil olması gerekmektedir. Bu dairelerde "Ruznâme Akdiye" (Kadılar defteri) denilen defterlere kaydolma zorunluluğu vardı. Daha sonraları bu defterlere "tarik defteri" denilmiştir. Eğer bir kadının atanması bu deftere işlenmemişse elindeki berat hükümsüzdü ve iptal edilmesi gerekirdi.³⁰⁴ Koçi Bey’e göre³⁰⁵: “*Bilginler arasında en bilgilisi, en dindarı, en faziletlisi,*

³⁰⁰ İsmi bu medresede okutulan ana kitaptan almıştır.

³⁰¹ Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul’da kurulan yüksek dereceli medrese.

³⁰² Mehmet İpşirli, “Medrese”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, s.329

³⁰³ Danışman (hızl.), s.27

* Medrese öğrencisi.

³⁰⁴ Feda Şamil Arık, “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi 1”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, sayı: 8, 1997, s.6

³⁰⁵ Danışman (hızl.), s.25

din emirlerine en fazla uyanı, en yaşlısı, şeyhülislam ve müft-i enam olurdu. Ondan aşağı Rumeli ve Anadolu kazaskerleri bulunmaktaydı.”

Rumeli kazaskeri, Rumeli’ndeki bütün kadıları arz etmekteydi. Anadolu Kazaskeri de Anadolu’daki bütün kadıları arz ederdi. Rumeli’nde olan kadılar Anadolu’ya, Anadolu kadıları da Rumeli’ye geçemezlerdi. Anadolu’da bir kadı azlolunca İstanbul’a gelir, Anadolu kazaskerine mülazemet ederdi. Haftada bir, çarşamba günleri Kazasker divanı toplanırdı.³⁰⁶

Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, mevleviyet(büyük kadılıklar) de dâhil olmak üzere kadıların tayin bildirimlerini, belirli günlerde padişaha sunmaktaydılar. Kadılar defteri, padişahın huzurunda okunur, arz günü “falan kadılığı falan dainize arz ettikte, saadetlü hünkârım buyurun ki; ol arz ettiğin kadı ehl-i ilim midir ve müstehak mıdır” diye sorarlar ve bunun üzerine, padişahın onayı alınırdı. Büyük kadıların tayini ise kazaskerlerin bildirmesiyle sadrazam tarafından arz olunurdu.³⁰⁷ 16. ve 17. yüzyıllarda yevmiyesi 150 akçeden* düşük olan kadıların, 18. yüzyılda ise 499 akçeden düşük olan kadıların atamalarını kazaskerler önerirlerdi. Daha yukarısını yani mevleviyet kadılıklarını, şeyhülislam önerir, sadrazam gerçekleştirirdi.³⁰⁸ Koçi Bey bahsi geçen tayin bildirimini ile ilgili uygulamayı şu şekilde aktarmaktadır³⁰⁹:

“Benim kerâmetlû padişahım, kazasker defter okuyup, ‘Falan kazayı falana’ dediği vakit, saadetle şöyle buyurun: “O arz ettiğin kadı, bilgili midir? Bu işe lâîk mıdır? Sakın bu makama lâîk olmayan kimse olmasın, günahı senin boynuna. Bir hoşça imtihan eyle. Cahile kadılık verme. Verdiğinize razı değilim. Şöyle kulağıma dokunursa sen bilirsın.” diye tenbih buyurun.”

Bunun yanı sıra, kazasker tayini ile kadı olanlardan sonra, büyük kadılık atamalarının şeyhülislam vasıtasıyla yapıldığı Koçi Bey’in aktardıklarından anlaşılmaktadır³¹⁰:

³⁰⁶ Danışman (hızl.), s.127

³⁰⁷ Uzunçarşılı, “Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı”, s.299

* Kadılıkların büyüklüklerini tabir etmek için kullanılan yevmiyeler, itibarî rakamlardı. Kadılar böyle bir ücreti almamaktaydılar.

³⁰⁸ İsmail Gündoğdu, Osmanlı Tarihi kaynaklarından kazaskerlik ruznamçe defterleri ve önemi, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, 2009, s.707 (s.697-722)

³⁰⁹ Danışman (hızl.), s.128

³¹⁰ Danışman (hızl.), s.128

“Bu kadılıklar yüz elli akçe ile olur, yüz otuz akçe ile tayin olunur. Her tayinde artar. Yüz elli olunca artık bundan fazla olmaz. Benim devletlû hümkârım, bunlardan yukarı, üç yüzlü, beş yüzlü olanlara “Mevleviyet” derler. Şeyhülislâm arz eder. Müderrislere ve Mollalara müftü karışır. Vezir, yalnız padişah katına arz eder. Mevleviyette müddet yoktur. Azledilinceye kadar durur. Osmanlı ülkesinde Mısır, Haleb, Diyarbekir, Şam, Erzurum, Selânik, Budin, Sofya, Bursa, Edirne, İstanbul ve bunlara benzer büyük eyaletlerin hepsi beş yüz akçelik mollalardır. Bursa’dan Edirne’ye tayin olunur. Edirne’den İstanbul’a tayin olunur. İstanbul kazaskerinin yolu, Anadolu kazaskeri olmaktadır.”

Kaza kadılarının müddetleri 20 ay olup bu müddeti doldurduktan sonra mazul olarak yerine, sırada olan başkası tayin olurdu. Mazul kadılar, merkezde bulundukları sürede askeri-siyasi meselelerde, devletlerarası ilişkilerde görüşlerine başvuru kimselerdi. Prut anlaşmasının görüşüldüğü bir dönemde sadrazam sarayında bilirkişiler arasında mazul kadıların da bulunduğu bilinmektedir.³¹¹ Osmanlı’da mevleviyet kadılarının mazul bulundukları sürede kendilerine geçici arpalıklar tahsis edilmekteydi.³¹² Tayin olunduktan sonra, azlolununca ise bu müddete “Zaman-ittisali”, azledilmiş iken tayin olununca bu müddete “Zaman-ı infisâli” denilmektedir.³¹³

Kazalardan sonra sancakların kadıları gelirdi. Gerek bu sancakların ve hatta bazı vilayetlerin ve gerek büyük ve mühim eyaletlerin kadılıkları mevleviyet suretiyle tevcih edilirdi.³¹⁴ Mevleviyet kadıları ancak Süleymaniye müderrisleri ile Sahn-ı Seman ve bunların muadili medreselerin müderrisleri arasından tayin edilmekteydi.³¹⁵ Mevleviyet kadılarının görevlendirildikleri mahallere, istisnalar dışında, bizzat gitmeyerek naip gönderdikleri bilinmektedir.³¹⁶ Mevleviyete kadar çıkmış olan kadıların bindikleri atların gaşiye(haşe) denilen örtüsüne, “rişe” denilen saçak veya püskül konur ve buna “saçaklı abiye” denilirdi. Bundan dolayı mevleviyet kadılarının birer keçeli çuhadarları da vardı.

³¹¹ Selim Karahasanoğlu, **Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s.88

³¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s.119. Aktaran: Selim Karahasanoğlu, **Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s.113

³¹³ Danışman (hızl.), s.128

³¹⁴ Uzunçarşılı, “Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı”, s.300

³¹⁵ Karahasanoğlu, s.41

³¹⁶ Karahasanoğlu, s.61.Kendi günlüğünden, kadı Sadreddinzade Mustafa Efendi’nin, İstanbul dışındaki üç görevlendirmesinde de bizzat gittiği anlaşılmaktadır.

Mevleviyet kadılıklarının dereceleri İstanbul, Haremeyn, Bilad-ı Hamse, Mahreç, Devriye şeklindedir.³¹⁷

Mevleviyet derecesinin en üst kadılığı İstanbul kadılığıdır. İstanbul'da Eyüp, Galata ve Üsküdar olmak üzere ayrı mevleviyetler bulunmaktadır. Bunların dışında İstanbul kadılığı en üst derecedir ve 16. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu kazaskerliğine namzed kişilere verildiği bilinmektedir.³¹⁸

İstanbul kadısı, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadıları ile birlikte vezir-i azamın olduğu ve kadılara ait davaların dinletildiği bir divana gitmekteydi. Çarşamba günleri yapılan bu divana, “Çarşamba Divanı” denilmektedir. Öğlene kadar devam eden bu divandan sonra yemek yenilirdi. Ayrıca Vezir-i azam teftişe çıkmak isteyebilirdi. Bu teftiş(kol), iâşe ve narh işlerini kontrol amacıyla yapılır ve İstanbul kadısı da vezir-i azamın yanında bulunurdu. Narh ile ilgili işler hakkında, gerekirse vezir-i azam, İstanbul Kadısı ve ihtisap ağasına sorardı. İstanbul kadısı, ayrıca Vezir-i azam olmadan da mahiyetindeki muhızırbaşı, çuhadar, kethüda, muhızırlar, kuloğlanları, deynek ve terazi taşıyanlar ile birlikte teftişe çıkmaktaydı.³¹⁹

Kadılık görevinin ve kadıların, tarihsel süreçte değişmeler ve bozulmalar yaşadığı bilinmektedir. Özellikle 17.yüzyıl'da kadılık kurumu ile ilgili şikâyet ve bozulmalar Koçi Bey'in Risalesi'nde açıklanmaktadır. Koçi Bey'e göre³²⁰:

“Kadıların ahvali ile meşgul olmak mühimlerin mühimidir. Bir subaşı, bir haraççının şikâyeti ile mansıbları alınır, sebepsiz birçokları azlolunur. Halk içinde hürmetleri kalmadı. Daha yüksek makamlara yazdıkları dinlenmez oldu. Bir zalimi bildirseler, o zalimin yükselmesine sebep olur. O halde nasıl zulmü ortadan kaldırsınlar? Nasıl şer'i şerif hükümlerini yerine getsinler. Mülazımlıklar çok verilir oldu. Birine arpalık ve yahud vazife olsa teşriften nice mülazım yazarlar. Her işte mülazımlık kanundan fazla verilir oldu. Bu asırda diyaneti ve emaneti olmayan birçok kazasker çeşit çeşit mülazımlıklar yazıp Ruznamçeyi hümayunu doldurdular. Bu yüzden kadıların halleri bozulup aralarında ihtiyaçtan fazlalık olduğundan bir kadı iki yıl beklediği halde bir yere tayin edilemez oldu. Fakirlik canlarına yetti. Her biri dilenci derecesine geldi. Bir vazife çıksa 15-20 adam istekli olur. Birine verilince diğerlerinin eli boşta kalır. Buna çare bulmak gerekir. Bunun çaresi

³¹⁷ Uzunçarşılı, “Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı”, s.302

³¹⁸ Uzunçarşılı, “Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı”, s.311

³¹⁹ Uzunçarşılı, “Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı”, s.411

³²⁰ Danışman (hızl.), s.54

mülazımlığı sıkı tutmakla olur. Eğer kanundan fazla mülazımlık verilmez ve hak sahibi olanlardan başkası alınmaz bilgin ile cahil bir tutulmazsa tez düzene girer.”

Bu bağlamda, kadılar hakkında çeşitli düzenlemelerin yapıldığı düşünülebilir. 18. Yüzyılda yapılan bir düzenleme buna örnek olarak ele alınabilir. Mülazemet-i Müstemirre* usulü 1716’da Şehid Ali Paşa Sadareti’nde kaldırılarak aşağıdaki maddeler konulmuştur³²¹:

- a) Bir mazul kadı tekrar tayin olunmak için kendi derecesindeki mazullerin en kıdemlisi olacak ve ehliyet ve kifayete bakılacaktı.
- b) Kadılığa geçecek olanlar ibtida kazasker huzurunda imtihan olacaklar; ehliyeti haiz olanları kazaskerler şeyhülislama bildirecekler ve o da bunu defterine kayıt edecekti.
- c) Bu suretle şeyhülislamın inhası üzerine kazasker huzurunda muvaffak olan zat sırası gelince kadılığa tayin olunacaktı.
- d) Şer’i hasılatı müsait olan kazalar müstakil olarak tevcih edilecek ve müsaid olmayanlar kadıların mansıplarına ilave olunarak kıdemli olan kadıların maişetlerine karşılık olarak verilecek ve bu da kazaskerin arzı şeyhülislamın inhası üzerine yapılacaktı.

5.2.1.Osmanlı Mahkeme görevlileri

İslâm hukuku’na göre mahkemede sadece bir hâkim bulunmaktadır. Muhakeme ise açık olarak yapılmalıdır. Bu yöntem, “Monist kural” olarak tanımlanmaktadır. Sünni mezheplerinin hepsi tarafından kabul edilmektedir. Yargılama ve karar kadıya aittir.³²²

Bazı beledî görevliler ve mahkeme görevlileri kadıların yardımcıları olarak ele alınabilir. Bu bağlamda, bu görevlilerin tespiti için “hurufat defterleri”³²³nden yararlanılabilir. 18. Yüzyılda 296 kazada, adı geçen mahkeme görevlileri ya da kadıların

* Müddetini dolduran mazul kadı İstanbul’a gelerek her çarşamba günü kazasker dairesine mülazemet edip sıra beklerdi buna “Mülazemet-i Müstemirre” denilmektedir.

³²¹ Uzunçarşılı, “Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı”, s.412

³²² Arık, Feda, s.6

³²³ Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtları Arşivinde iki yüz altı adet bulunan hurufat defterleri, vakıf kurumlarındaki görevliler, mahkeme görevlileri ve esnaf örgütlerinin yöneticilerinin atama kayıtlarını içeren belge grubudur. Detaylı bilgi için bkz. Yasemin Beyazıt, “Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”, History Studies, Vol.5, Issue 1, 2013.

mahkemelerdeki yardımcılarını genel olarak “Kâtip” ve “Muhzır” şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Kadılar, İstanbul’dan atansalar dahi mahkemedeki diğer görevliler yereldendir. 159 kazada kâtiplik ile ilgili kayıt bulunmaktadır. Kazaların 221’inde ise muhızrlıkla ilgili kayıt bulunmaktadır.³²⁴

Bu çalışma çerçevesinde, mahkemelerde kadınların emrinde çalışanların veya yardımcılarının tespiti; bazı hurufat defterleri ile ilgili çalışmaların, bir araya getirilmesiyle oluşan örneklemden verilerden, derlenerek elde edilebilir. Bu bağlamda derlenen veriler, Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5: 18.Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Bazı Kazalardaki Mahkeme Görevlileri

Kudüs	Maraş	Bursa	Kütahya	Bor	Seydişehir	Ermenek	Afyon	Kırılı
Kadı	Kadı	Kadı	Kadı	Kadı	Kadı	Kadı	Naib	Kadı
Naib	Naib	Naib	Naib	Naib	Naib	Naib	Muhzırbaşı	Naib
Muhzırbaşı	Muhzırbaşı	Muhzırbaşı	Kâtip	Muhzırbaşı	Muhzırbaşı	Muhzır	Muhzır	Muhzır
Muhzır	Muhzır	Muhzır	Kassam Kâtibi	Muhzır	Muhzır	Kâtip	Kâtip	
Başkâtip	Kâtip	Tahtacı	Mukayyid	Kâtip	Kâtip			
Kâtip	Mukayyid	Kâtip						
Tercüman	Hafız-ı Sicillat							
Mukayyid								

Kaynak: Pakize Yıldız, “Hurufat Defterlerine Göre Maraş Kazası”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, EBE, 2010); Necibe Arvas, “Hurufat Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, SBE, 2011); Mine Aslangiri, “Bursa Hurufat Defterleri (1750-1800)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, SBE, 2019); Asuman Aydın, “Hurufat Defterlerine Göre Kütahya Şehir (XVIII. Yüzyıl)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, SBE, 2019); Ahmet Öge, “Hurufat Defterlerinde Niğde-Bor”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, EBE, 2010); Muharrem Parlak, “Hurufat Defterleri Işığında Seydişehir”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2009); Mevlüt Eser, “Hurufat Defterlerine Göre Ermenek”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, EBE, 2011); Halime Yiğit, “Hurufat Defterlerine Göre Afyonkarahisar Şehri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, SBE, 2019); Halis Akıncı, “Hurufat Defterlerine Göre Kır-ili Kazası”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2007); Şerife Memiş, “Osmanlı Taşra Toplumu ve Vakıf Kurumu: Kudüs, 1703-1831”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, SBE, 2016) verilerinden derlenmiştir.

³²⁴ Tuncer Baykara, **Osmanlı Taşra Teşkilatında 18.yüzyılda Görev ve Görevliler**, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1990, s.14-15

Kadı mahkemesinde kadıya yardım eden; naibler, kâtipler, muhızırbaşı ve muhızırlar, mahkeme hademeleri bulunmaktaydı.³²⁵ Tablo 5'deki verilere göre, mahkemelerde “başkan” ya da “hâkim” olarak kadılar veya naibler bulunmaktadır. Kadıların yardımcıları olan, günümüzdeki yazıcılık görevine tekabül eden kâtipler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yine mahkeminin bir diğer âsli unsuru olarak muhızırlar görülmektedir. Özellikle büyük kadılıklarda, kâtip ve muhızırların sayıları fazla olduğunda, başlarında, Başkâtip ve Başmuhızırlar bulunmaktadır. Bu görevlilerin tayin ve azl yetkisi ise kadılara aittir.

Muhızırlar, mahkemelerde, davalı ve davacıyı mahkeme huzuruna getiren askeri görevli olarak açıklanabilir. Sivil halktan muhızır tayin edilemezdi.³²⁶ Küçük kazalarda, kâtiplik görevi olmayabilirdi. Bu görev, kadı tarafından yerine getirilebilirdi. Ancak ayrıca bir muhızır bulunmalıdır.³²⁷ Tablo 5'de görüldüğü gibi, Kırili kazasında kâtip bulunmamaktadır. Dolayısıyla kâtiplik görevini, muhızır ya da kadının yaptığı söylenebilir.

Bursa'da 1749 yılında yeniden muhızırbaşı atanan Seyyid Osman'ın aynı zamanda “serşihne” olduğu görülmektedir. “Şihne” veya “Şahne”, şehrin disiplin ve asayişine özellikle gece inzibâtın muhâfazasına nezâret eden memûr, subaşı, zâbıta müdürü, ihtisâb ağası olarak bilinmektedir.³²⁸ Ayrıca Moğolca vali, muhassıl ve aşar memuru anlamına gelmektedir.³²⁹ Büyük Selçuklular'da bir şehrin askeri valisine şahne denilmektedir.³³⁰ Bu açıdan muhızırların, şehir içerisinde mahkeme görevinden başka önemli sorumlulukları olduğu ya da Osmanlı uygulamasında başka anlama dönüştüğü değerlendirilebilir.

Buna ek olarak, Tablo 5 üzerinden izlenebildiği gibi, çeşitli görevliler bulunmaktadır. Bunlardan biri mukayyitlerdir. Mahkemede, deftere geçirmeye memur, kâtip anlamındaki mukayyidler, kayıt memuru gibi çalışmaktaydı. Bir diğer görevli

³²⁵ Akdağ, s.289

³²⁶ Erdoğan Merçil, “Şahne”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 38, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, s.292

³²⁷ Baykara, s.15

³²⁸ **Kamus-i Türki**, “Şihne”, s.1293

³²⁹ **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, “Şahne”, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011, s.634

³³⁰ Merçil, “Şahne”, s.292

tercümanlardır. Tercümanların İstanbul'dan uzak yerlerde görevli olması ihtimal dâhilindedir. Çünkü Osmanlı coğrafyasında konuşulan farklı dillerin mahkemelerdeki davalarda da kullanılacağı öngörülebilir. Hafız-ı Sicillat, ilam ve hüccetlerin kaydedildiği sicil defterlerini, muhafaza eden kişiye denmektedir.

5.2.2.Kadı Naibleri

Uzunçarşılıya göre³³¹: Naibler vazifelerinin mahiyetlerine göre kaza naibleri, kadı naibleri, mevali naibleri, bab naibleri, ayak naibleri, arpalık naibleri olarak başlıca altıya ayrılmaktadır.

Hammer'e göre de beş çeşittir. Naibler görevlerini sadece bir emanet olarak almaktaydılar. Gelirlerinin bir kısmını kadılara vermek koşuluyla ya da iltizam karşılığında bu vazifeye gelebilirlerdi.³³² Bazı kadılar, kendi kazaları dâhilindeki nahiyeleri, naib ismiyle tayin ettiği bir görevliye iltizama vermektedirler. Naib ise kaza kadısı adına o bölgenin mahkemesine bakmaktaydı. Ayrıca, kadı naiblerinin, kazalarda aynı zamanda bab naibliğini görmekteydi.³³³ 16. Yüzyıldan sonra kadıların, naibleri usulsüz olarak iltizam ile tayin etmelerinin sorunlara yol açtığı bilinmektedir. Merkezi hükümet bu uygulamayı yasaklamasına rağmen yolsuzluk ve adaletsizliği arttıran bir usul olarak yerleşmeye devam ettiği anlaşılmaktadır.³³⁴ Kadı, naib tayin ederken genellikle o mahalin ulemasından olanları seçmekteydi. Bunlar o bölgede medreseden icazet almış kişilerdi.³³⁵ Bunun dışında, örneğin, Kadı Sadreddinzade Telhisî Mustafa Efendinin oğlunu naib olarak atadığı anlaşılmaktadır.³³⁶

İstanbul'da, çardak, mizan ve mengene denilen ihracat ve ithalat gümrükleri makamında olan mahallerle, yağ kapanı, un kapanı ve bal kapanı gibi hal mevkilerinde de İstanbul Kadısının birer naibi bulunmaktaydı. Bunlar haricinde ayak naibleri vardı. Ayak naibleri günümüz belediye zabıtası müfettişlerine benzetilmektedir.³³⁷ Evliya

³³¹ Uzunçarşılı, "Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı", s.358

³³² J. Von Hammer, Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung, Wien 1815, s.386 Aktaran: Feda Şamil Arık, "Osmanlılarda Kadılık Müessesesi 1", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, sayı: 8, 1997, s.27

³³³ Uzunçarşılı, "Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı", s.311

³³⁴ Ortaylı, "Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı", s.46

³³⁵ Ortaylı, "Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı", s.45

³³⁶ Karahasanoğlu, s.79

³³⁷ Ergin, s.296

Çelebiye göre ³³⁸: “*Ayak naibi, şeriat tarafından sanat ehline terazi narhı için azar sahibi hâkimdir.*”

Naib mahkemesi kurmanın bir sınırı vardı. Naib mahkemesi kurulacak yerin diğer semtlere olan mesafesi ve o bölgenin nüfus ve iş hacmi önemli rol oynamaktaydı. ³³⁹ Mekânsal hiyerarşide naiblerden sonra kadıların en önemli yardımcısı olarak imamlar görülmektedir. ³⁴⁰

5.2.3. Teftiş, Şahitler ve Bilirkişiler

Bu çalışma çerçevesinde, mahkemelerdeki keşifler, bilirkişiler ve şahitler birlikte ele alınmıştır. Keşif, hâkimin beş duyusuyla inceleyerek bilgi sahibi olması olarak açıklanmaktadır. Günümüzde olduğu gibi keşif, İslam hukukunda da ta’zir niteliğindeki takdiri deliller arasında yer almaktadır. Keşiflerin, genellikle mahkeme dışında yapıldığı ancak bazen de mahkeme içinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin bir su kaynağı ile ilgili anlaşmazlıkta, mahkeme görevlilerinin; taraflar, bilirkişiler ve şahitler ile birlikte suyun olduğu yere gittikleri görülmektedir. ³⁴¹ Keşiflere, “şühudul hal” olarak yazılan kişilerin yanında, bilirkişilerin de olay mahaline gittiği anlaşılmaktadır. ³⁴² Öncelikle, kadıların önemli bir keşif görevinin olduğu söylenebilir. Bu keşiflerin, tamir, asayiş, anlaşmazlık, vakıflar vb. birçok konuda bazen merkezden gelen emirle, bazen de halkın şikâyetiyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu keşiflere genellikle mahkemeye bağlı keşf naibi ya da gece naibi, bunların yanında dava ya da konuya bağlı olarak değişen bilirkişiler, mübaşir ve kâtip, çavuşlar gibi görevliler ile birlikte gittikleri anlaşılmaktadır. Bazen kadılar da bizzat bu keşiflere gitmekteydiler.

Osmanlı Devleti uygulamasında, merkezden yönetilen imar işleri, onarıma muhtaç eserin divana ya da kadıya bildirimini ile başlamaktaydı. Öncelikle tamire ihtiyaç duyulan yapının, genellikle mütevellisi ya da vakıftan yararlananlar mahkemeye gelerek,

³³⁸ Seyit Ali Kahraman (hızl.), s.81

³³⁹ Ortaylı, “Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı” s.45

³⁴⁰ Ortaylı, “Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı” s.46

³⁴¹ Abdullah Demir, *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*, 1.Baskı, İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2010, s.172.

³⁴² Demir, s.173.

binalarının müşahede olunmasını talep etmekteydiler. Dîvânı Hümayun³⁴³, resmi görevlilerin dışında gelen, tamir isteklerini, bölgenin kadılarına havale ederek, bir ön araştırma süreci başlatmaktaydı. Ön araştırma sonrası, tamirine onay verilen eserler hakkında ferman çıkarılarak mimar ağaya bildirilmekteydi. Ayrıca başka bir yazı ile de defterdara havale edilmekteydi. Bu yazıya istinaden mimar ağa, keşif ve çizim için hassa mimarlarından (halifeler, üstadlar) uygun gördüklerini önermekteydi. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümayun’dan ilgili hassa mimarına, tamiri gereken binaların tespiti ve gerekli tamirat masraflarının defterlere kaydedilmesi ve bu defterlerin de saraya bildirilmesi görevinin tevdi edildiği, bir yazı ile bildirilirdi. Bu arada, saray tarafından, tamir işlemlerini yürüterek ve her türlü alım satımı yapabilecek bir bina emini görevlendirilirdi. Kadılara da birer yazı yazılarak, hassa mimarı ve görevlendirilen kişiyle birlikte tamir edilmesi gereken eserin keşfini yapıp İstanbul’a keşif defterini göndermesi istenirdi.³⁴⁴ Kadı ise bunun üzerine keşif için nâib ve diğer bir görevlinin yanı sıra hassa mimarlar, “ehl-i hibre” üstadlar, bölge halkından bu konuda bilgili ve tarafsız Müslümanlardan oluşan bir heyet görevlendirmekteydi. Bu heyet, binanın onarıma muhtaç yerlerini, kullanılacak malzemenin türü, miktarı ve fiyatını, ne kadar usta ve işçi gerektiğini, tamire ilişkin masraf ve ücretlerin toplamını içeren bir rapor hazırlayıp mahkemeye sunardı. Sonrasında bu rapor doğrultusunda kadı, İstanbul’dan onay isterdi.³⁴⁵

Keşif ve muayeneler ile bilirkişiler ve konu dâhilinde bilgisi olan birçok kişi tarafından yapılan vakıf eserlerinin tamirleri, yine çok sayıda şahidin takip ettiği bir ortamda kayıtlara geçerek tescil edilmekteydi. Tamir belgeleri kayda geçirilirken vakıf eserleri tek tek ele alınarak harcama kalemleri gösterilmekteydi.³⁴⁶

³⁴³ Padişah divanı anlamına gelmektedir. Üyeleri; veziriazam, vezirler, Rumeli ve Anadolu kazaskeri, nişancı, Rumeli ve Anadolu defterdarlarından oluşuyordu. Osmanlı devlet yönetiminde, 15.yüzyıl ortasından 17.yüzyılın ilk yarısına kadar önemli karar organıdır. 17.yüzyıldan sonra, Divan-ı Hümayun’un yetkileri yavaş yavaş veziriazamın divanına geçmeye başlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Mumcu, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 9, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, s.430-432

³⁴⁴ Abdülkadir Dünder, “Osmanlılarda Tamir Süreci, Çeşitleri ve Bazı Selçuklu Yapılarındaki Uygulamalar”, **Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi**, Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 2000. Aktaran: Şerife Eroğlu Memiş, “Osmanlı Kudüsüne ait H.1195/M.1781 Keşif Defteri(Değerlendirme ve Transkripsiyon)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 21(3), s.723 (s.720-752)

³⁴⁵ Şerife Eroğlu Memiş, “Osmanlı Kudüsüne ait H.1195/M.1781 Keşif Defteri(Değerlendirme ve Transkripsiyon)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 21(3), s.723

³⁴⁶ Mefail Hızlı, “Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonları”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 5, 1993, s.220-221. Aktaran: Şerife Eroğlu Memiş, “Osmanlı Kudüsüne ait H.1195/M.1781 Keşif Defteri(Değerlendirme ve Transkripsiyon)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 21(3), s.724

18. Yüzyılda ahkâm kayıtlarında, istibdal ile ilgili keşiflerin fazla olduğu görülmektedir. İstibdal işleminin onayı için böyle bir keşfin zorunlu olduğu anlaşılmaktadır.³⁴⁷ Bunun haricinde iki vakıf arasındaki anlaşmazlıkla ilgili bir hükümde, haremeyn ve evkaf müfettişlerinin mübaşir ve kâtipler ile birlikte keşfe gitmesi ve bölge halkının şahit olarak dinlenilmesi istenmektedir.³⁴⁸

Kadı sicillerinde, “şühudül hal” olarak yazılan, dava ile ilgili bilgisi ve tecrübesi olabilecek yerelden kişilerin, şahit oldukları anlaşılmaktadır. Bu kişilerin, sayıları ve mesleklerinin her davada değişebildiği görülmektedir. Bu çerçevede, “Şühudul hal” olarak yazılan kişilerin hukuki etkisi ve konumu ayrıca ele alınabilir.

Abdullah Demir’e göre³⁴⁹: Osmanlı mahkemesinde yargılamanın açıklığı ilkesi bağlamında, şühudü’l halin, şahitlikten çok yargılamanın usulüne uygun ve adaletli bir şekilde yapılması için gözlemci olarak davada yer aldığını, bu açıdan şühudü’l hali, jüri sistemine benzetmektedir.

Hülya Taş’a göre ise³⁵⁰: Şühudul hal’in batı hukukundaki jüriye benzetilemeyeceğini ve bu kişilerin mahkemenin resmi görevlileri olmadığını ifade etmektedir. Ona göre, mahkemede bulunan şühudul hal’in belirli konularda aynı kişilerden oluşması gerekirdi. Ancak mahkemeye birkaç gün arayla gelen aynı konuya ilişkin davada dahi bu kişiler farklılık göstermektedir.

Mustafa Akdağ’a göre³⁵¹: Kadıların, davalara baktığı oturumlarda, yanlarında bir bilirkişi heyeti bulunmaktaydı. Ayrıca, sicile geçen kararların altında adları yazılı

³⁴⁷ Tabakoğlu (hızl.), “İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1”, Hüküm no: 1/14/61. “*cânib-i şer’-i enverden irsâl olınan Müezzîn Mehmed Rızâ zîde ilmuhû ve hâssa mi’mârlardan Hüseyin Halîfe ve Mehmed Halîfe vesâir erbâb-ı basîretten bigaraz müslimîn*” şeklinde geçen ifade keşifte bir müezzîn, iki mimarın yer aldığı görülmektedir. Ayrıca 1/85/387 nolu hükümde “*...cânib-i şer’den irsâl olınan Nâib Mehmed zîde ilmuhû hâssa mi’mârlardan Üstâd Hüseyin Halîfe ve Halîl Halîfe vesâir ehl-i vukûfile evvelen Galata’da vâkı’ olup bâlâda tahrîr olınan vakf menzile varup keşf ü mu’âyene ve misâha eyledüklerinde...*” şeklinde ifadede mahkemeden naib ve bunun yanında hassa mimarlarının keşfe gittikleri, ölçümlerin de mimarlar tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.

³⁴⁸ Tabakoğlu (hızl.), “İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1”, Hüküm no: 4/71/194 “*...Sultân Mehmed Hân ve Şehzâde Sultân Mehmed Hân tâbe serâhumânun vakfları mütevellîlerinin nizâ’ları vâkı’ olup mâdde-i nizâ’un bu tarafda fasl ve hasm-ı tarafeynün vekilleri bi’l-ma’iyye bir mübâşir ve tarafınızdan birer kâtib ile berâberce mahalline bir vaktde varup ma’rifet-i şer’le hudûdı dolaşılup ve ahâlî-i kurâdan bigaraz ihtiyârlardan gereği gibi suâl...*” şeklindeki kayıt, bölge halkının davalardaki rolüne örnek gösterilebilir.

³⁴⁹ Demir, s.10.

³⁵⁰ Hülya Taş, “Osmanlı Kadı Mahkemesinde Şühudü’l-Hal Nasıl Değerlendirilebilir?”, **Bilig**, Sayı 44, 2008, s.29. (25-44)

³⁵¹ Akdağ, s.289

bulunan beş, altı ve bazen daha fazla sayıda şahitler heyeti(şuhudu'l hal) vardı. Bunlar görgü şahidinden çok muhakemeye jüri niteliği katmaktaydı. Bu jüri, bölgenin önemli ve ileri gelen kişilerinden seçilip, her davada değişmekteydi.

Bu çerçevede, kadı sicillerinde, “şühudül hal” dışında, başka şahitlerin de olduğu görülmektedir. Olaya şahitlik ile davaya şahitliğin ayrı olduğu değerlendirilebilir. 18. Yüzyılda ahkâm defterlerinde yer alan bir hükümde, “kura-i merkume ahalisinden mazbutu'l-esami altmış neferden mütecaviz müsinn ü ihtiyar bîgaraz müsliminden istişhad olundukda”³⁵² cümlesinden anlaşıldığı gibi, bölgede altmış kişiden oluşan, sözüne güvenilir, tecrübeli kişilerin, şahit olarak dinlendiği görülmektedir. “Husûs-ı mezbûrun keyfiyyeti vukûf-ı tâmmı olan müsinn ü ihtiyâr ve bîgaraz cemâ'at-i müsliminden gereği gibi sual olundukda”³⁵³ şeklindeki benzer örneklerde, keşifler çerçevesinde, bölge halkına müracaatlara rastlanılmaktadır. Bu bağlamda, “Mahkeme” yani kadı ile halkın arasında bir iletişimin olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü görüşlerine başvuru bilirkişilerin ve şahit olarak dinlenenlerin tespit edilmesi, bölgeyi ve halkı tanıyan bir kadı ve ya mahkeme görevlisi tarafından yapılıyor olmalıdır. Çoğunlukla hükümlerde “bigaraz” yani tarafsız olarak belirtilen kişilerin, keşfe giden bilirkişiler mi yoksa ayrıca bölge halkından insanlar mı olduğu net olarak bilinmemektedir. Ancak “...olan seksen üç nefer mazbûtu'l-esâmî cemm-i gafîr ve cem'-i kesîr bîgaraz müslimîn kimesneler mütevellî-i mezbûr muvâcehesinde âlâ tarîkı'ş-şehâde ve't-tevâtür şehâdet itmeleriyle...”³⁵⁴ şeklindeki kayda göre; “bigaraz müslimin” kelimesinin daha çok bölgede yaşayanlar için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Günümüzde bilirkişilik takdiri delillerden sayılmaktadır. Hâkim, belli bir bilgi ve uzmanlığın gerektiği her konuda bilirkişiyeye başvurabilmektedir.³⁵⁵ “Ehl-i vukuf, ehl-i hibre” gibi kelimelerin, Osmanlı uygulamasında kurumsallaşmadığı, bu gibi tabirlerin çoğu zaman sıfat olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır.³⁵⁶ Dolayısıyla Osmanlı

³⁵² Tabakoğlu (hızl.), “İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1”, Hüküm no: 4/84/252

³⁵³ Tabakoğlu (hızl.), “İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1”, Hüküm no: 3/319/1174

³⁵⁴ İstanbul Ahkâm defterleri 4/271/814 nolu hükümde geçen “tevatür şehadet”, yalan üzerinde birleşmesi imkansız bir topluluğun(bu kayda özel seksen üç kişinin) tevatür derecesinde(kesin) şahitliğini ifade eder.

³⁵⁵ Demir, s.175.

³⁵⁶ Tabakoğlu (hızl.), “İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1”, Hüküm no: 4/247/754. “*taraf-ı şer'den me'zûnen irsâl olunan mevlânâ Abdülhalîm zîde ilmu hû Hâssa mi'mâr hulefâsından Yahyâ ve Ahmed nâm halîfeler ve sukûf ahvâline ittılâ'ı olan ehl-i vukûfdan mazbûtu'l-esâmî müslimîn ile*” Bu hükümde bir evkaf müfettişi, iki mimar keşif ile görevlidir. Fakat halifelerden sonra ve sukuf ahvaline ittılâ'ı olan ehl-i vukufdan şeklinde ifade edilen, ayrıca

Devlet’inde, günümüzdekine benzeyen, sistematik ve düzenli bir “bilirkişilik” kurumunun olduğunu söylemek kolay olmayabilir.

18. Yüzyıl ahkâm defterleri ve kadı sicillerine göre, teftiş, bilirkişilik ve şahitlik çerçevesindeki davalarda, önemli bir organizyon olduğu anlaşılmaktadır. Keşif ve ölçüm yapılması gereken, özellikle vakıflar ile ilgili davalarda, bilirkişi olarak hassa mimarlarından ya da mimarbaşılıktan gönderilen halifeler bulunduğu görülmektedir. Ayrıca tarafsızlığına güvenilen bölge halkı ve ihtiyarlara da, davaların keşif ve muayenelerinde başvurulduğu anlaşılmaktadır. Vakıf binalar ile ilgili davalarda “ebniye ve sukuf ahvaline ittılâ-ı (ya da vukuf-ı tâmmı) olan sikat-ı müslimin ya da bîgaraz müslimin” şeklinde tabir edilen bina ve tavan(çatı) konusunda bilgisi olan sözüne güvenilir, tarafsız Müslümanların da bilirkişi olarak keşfe gittiği ya da dinlendiği görülmektedir.³⁵⁷ Örneğin Gebze naibine giden bir emirde, Gebze’de bulunan İne iskelesinin Süleyman Paşa cami vakfının sınırları içinde olup olmadığının araştırılması için hem iskelenin bulunduğu yerdeki hem de çevredeki bölge halkına başvurulduğu görülmektedir.³⁵⁸ Bu çerçevede Osmanlı’da, günümüzdekine benzer bilirkişilerin, her konuda, her davada yer alabileceği ve bunların içerisinde halktan, esnaftan, ya da merkezden gönderilen uzmanların olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devlet’inde ceza yargılaması açısından, kadıların, suç işlendikten sonra hem delilleri toplayıp hem de yargılamayı yaparak karar verdikleri söylenebilir. Günümüzde ise, delillerin araştırıldığı toplandığı aşama “soruşturma evresi”, sonrasında delillerin değerlendirilerek yargılamanın yapıp hükmün verildiği aşama “kovuşturma

halktan kişilerin olduğu düşünülmektedir. Hükmün sonunda “...mi’mâr-ı mezbûr ve müslimûn-ı merkûmûn ihbarlarıyla..” tabiri mimarlarından dışında bu konuyla alakalı bilgisi olanların da varlığına işaret etmektedir. Hükümlerde bahsedilen, halktan olduğu anlaşılan bu kişilerin kadı sicillerinde yer alan şühudül hal’de isimleri yazılan kişiler olup olmadıkları ise araştırmaya muhtaçtır.

³⁵⁷ Tabakoğlu (hzl.), “İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1”, Hüküm no: 2/175/603. “...âliye imtisâlen savb-ı şer’-i münirden irsâl olunan el-Hâcc Abdullâh zîde ilmuhû hâssa mi’mârlardan Hüseyin ve Ali halifeler ve ebniye ve sukuf ahvâlâine ittılâ’-ı tâmmaları olan bîgaraz müslimin ile..” hükmünün devamında “...mi’mârân-ı mezbûrân ile müslimîn-i mezkûre ittifâklarıyla...” şeklindeki ifadedden halifelerden başka ayrıca halktan bu bilgiye sahip kişilere de başvurulduğu düşünülmektedir.

³⁵⁸ Tabakoğlu (hzl.), “İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1”, Hüküm no: 4/318/948. “...zikr olunan iskele fi’l-hakîka vakf-ı mezbûrun hudûdî dâhilinde midür kadîmden ilâ hâze’l-ân kimûn tarafından ne vechile zabt u tasarruf olinagelmışdür ve tasarrufı ne vechiledür kurâ-i mezkûre ve etrâf kurâ ahâlîlerinin müsinn ü ihtiyâr ve bîgaraz ehl-i vukûfdan kemâl-i dikkat ve taharrî birle gereği gibi tefahhus ve suâl olunup ne vechile haber virirler ise sıhhat ve hakikati alâ vukû’ihî Der-aliyye’mearz u i’lâm olunmasıyçün sen ki mevlânâ-yı mûmâ ileyhşin sana hitâben emr-i şerîfimsudûrî bâbında bi’l fi’l Reîsülküttâbumolan Mehmed Emîndâme mecduhû i’lâmı mücebince amel olınmak bâbında fermân-ı âlişân yazılmışdur..”

evresi” olarak ikiye ayrılmaktadır. Soruşturma aşamasını; cumhuriyet savcıları, kovuşturma aşamasını ise hâkimler yürütmektedir.³⁵⁹ Osmanlı mahkemelerinde bunların birbiri içine geçtikleri, kesin sınırlar olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla kadıların aynı zamanda günümüz Cumhuriyet savcısının bir takım yetkilerine sahip olduğu söylenebilir.

Buna ek olarak, kadılar bazı istisnalar dışında, Hanefî mezhebine göre hüküm vermektedirler. Osmanlı Devlet’inde kadıların hüküm vermede yararlandıkları bazı kaynaklar olduğu bilinmektedir. Özellikle Osmanlı âlimleri tarafından yazılan, Muinü’l-Hükkam, Muinü’l-Kudat, Levazimü’l-Kudat, Hediyeü’l-Kudat gibi yargılama usulüne ilişkin kitaplar ile ilam ve hüccetlerin nasıl yazılacağına dair sakk mecmuaları kadıların kullandıkları temel kaynaklar olarak belirtilmektedir. Osmanlı coğrafyasında yüzlerce mahkemeye ait sicil kayıtlarının birbirine benzemesinin ve ortak kararların sebebinin bu kaynaklar olması ihtimal dâhilindedir.³⁶⁰

5.3.Beledî Görevliler

Evliya Çelebi Seyahatname’sinde idareciler hakkında sıklıkla “hâkim” kelimesini kullanmaktadır.³⁶¹ Kadılar sayesinde, şehir yönetiminde adalet anlayışının varlığı, yönetim ve adalet kavramlarının, toplumsal zihniyet açısından benzer anlamlar taşımasına; Evliya Çelebi’nin de bu toplumsal zihniyete uygun olarak, Seyahatname’de yönetici olarak hâkim kelimesini kullanmasına sebep olduğu söylenebilir. Osmanlı Devlet’inde yönetim ve adalet, “adalet dairesi” çerçevesinde, birbiri ile bağlantılı iki kavram olarak ele alınabilir. Osmanlı toplumunda, adaleti sağlayan unsurun ise kadı olduğu anlaşılmaktadır. Taşradaki, bürokrasi ve yöneticilerin, İstanbul’daki merkezi yönetimin izlerini taşıdığı ve onun küçük ölçekli uygulaması olduğu varsayılabilir.

Kadılar ise bu uygulamada, padişaha ait yetki alanının temsilcisi olarak değerlendirilebilir. İstanbul’da taşradakinden daha farklı bir bürokratik yoğunluk olduğu öngörülebilir. Özellikle vezirazamın, İstanbul şehri için yetki alanının oldukça geniş

³⁵⁹ Günümüz ceza muhakemesi kanununun 2.maddesinde düzenlendiği üzere; soruşturma; kanuna göre yetkili mercilerce suç şüphesinin öğrenilmesinden iddianamenin kabulüne kadar geçen evreyi ifade etmektedir. Kovuşturma ise iddianamenin kabulüyle başlayıp hükmün kesinleşmesine kadar geçen evredir. Detaylı bilgi için bkz. Ceza Muhakemesi Kanunu, No: 5271, Madde 2, Kabul tarihi: 4 Aralık 2004 <http://www.mevzuat.gov.tr> (Nisan 2020)

³⁶⁰ Demir, s.184

³⁶¹ Detaylı bilgi için bkz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (hızl.), **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul**, Cilt 1, 1.Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

olması ihtimal dâhilindedir. Buna rağmen, Osmanlı'nın bütün şehirlerinde, uygulamada kadınların bürokratik konumu ve işlemlerinin İstanbul ile benzer olduğu söylenebilir.

Evliya Çelebi'ye göre³⁶²: İstanbul fethedildiğinde İstanbul'un idaresi için atanan hâkimler şu şekildedir. Birinci hâkim, vezirazamdır ve emrinde; beş cellat, bir oda yeniçeri, muhızır ağa, sipah kethüda, cebeci, topçu ve Arabistan çavuşları, bir bostancı odabaşısı, yeniçeriden bir tüfekçi bulunmaktadır. İkinci hâkim sekbanbaşısıdır. Üçüncü hâkim, şariat hâkimi İstanbul mollasıdır. Sonrasında, Eyüp mollası, Galata mollası, Üsküdar mollası, ayak naibi, muhtesip ağası, asesbaşı, subaşı, İstanbul ağası, bostancıbaşı, çorbacılar, erbain(kırklar), şeyhülislam, Anadolu kazaskeri, Rumeli kazaskeri, Yedikule dizdarı, mimarbaşı, tersanede kaptan paşa, tersane kethüdası, talimhanecibaşı ve korucular bulunmaktadır.

Evliya Çelebi'nin 22 adet saydığı idarecilerin sırasını neye göre belirlediği bilinmemektedir. Ancak bu görevlilerin çoğunun 16.yüzyılda da olduğu, anlattıklarından anlaşılmaktadır. Sonunda ise “*İstanbul Eyaleti'nin dört mevleviyetinde kadı ve subaşılar 1200 hâkimdir ki Fatih Kanunu'dur*” şeklinde ifade ettiği görülmektedir.

Buna ek olarak, Kudüs'te, şehir hayatı ile ilgili görevliler arasında şehir kethüdası, mimar ve mimarbaşı, su yolcu, nahırcı, tahtarevancı gibi görevliler bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca 17.yüzyılda Evliya Çelebi, kadının hizmetinde Kudüs mahkemesine bağlı yirmi ağalık olduğunu aktarmaktadır. İlk önce rikab-ı hümayun tarafından keçeli kapıcı muhızırbaşı vardır. İkinci ağa su nazırıdır. Üçüncü ağa mimarbaşı, dördüncü mühendisbaşı, beşinci mutemedbaşı ve altıncı sarrafbaşıdır. Bunun haricinde veznedarbaşı, subaşı, bazarbaşı, şehir kethüdası, bezazistan kethüdası ve esnaf şeyhleri her gün mahkemede hazır olup hizmet ederler. Bu bağlamda, şehrin sosyal ve ekonomik faaliyetlerinin kadı mahkemesi dolayısıyla kadı tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır.³⁶³

Ticaret, sosyal yaşam, güvenlik, mahalle ve sokakların nizamı, yaşam alanlarının iyileştirilmesi, doğal afetler karşısında halkın korunması vb.gibi çok çeşitli

³⁶² Kahraman (hızl.), s.80-82

³⁶³ Evliya Çelebi, Seyahatname, İstanbul Devlet Matbaası, Cilt 9, 1935, s.239. Aktaran: Şerife Eroğlu Memiş, “Hurufat ya da Askeri Ruznamçe Defterlerinde Yer Alan Vakıf Kurumları Dışındaki Atamaların Kaza-yı Kudüs-i Şerif Örneğinde İncelenmesi”, **OTAM**, Sayı 39, 2016, s.80-83

konularda kadı ve beraberindeki yerel yöneticilerin etkili oldukları söylenebilir. Belediye hizmetler çerçevesinde, kadıların, İstanbul'daki üç temel yardımcısının “Mimarbaşı”, “Muhtesip” ve “Subaşılar” olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, ayrıca “şehremini” de sayılabilir. Bunlar, kadıların denetiminde ve sorumluluğunda, merkezden gelen emirler ya da halkın talepleri doğrultusunda o bölgenin ihtiyaçlarını gören görevliler olarak ifade edilebilir. Ancak bu görevlerin her birinin, ayrı bir kurumsal yapıya sahip olduğu söylenebilir.

5.3.1.Muhtesip

Muhtesibin, kökeni itibariyle ihtisab anlamından türediği belirtilmektedir. İhtisab ise, bir kimsenin kabahat işlemesini beğenmeyip, konulan yasağı inkâr eylemek anlamındadır ki bu da “Şu işi ne için şöyle yaptın” şeklinde sorgulamaktan ibarettir.³⁶⁴ İhtisab, sevabını umarak bir işi yapmak, akıllı ve basiretli bir şekilde yönetmek; çirkin bir iş yapanı kınamak, hesaba çekmek olarak değerlendirilmektedir. Arapça’da “hesap etmek, saymak; yeterli olmak” anlamlarındaki hasb (hisâb) kökünden türemiştir. Konusu, dinî-örfî ilkeler çerçevesinde ve dengeli bir şekilde; fert, toplum, devlet hakları ile kamu ahlâk ve düzeninin korunması şeklinde belirtilmektedir. Muhtesibin görevli olarak “hisbe” faaliyeti, müslümanlar için “farz-ı kifâye” sayılmaktadır.³⁶⁵

Hız. Ömer’in Medine’nin muhtesibi olduğu bilinmektedir. Hız.Ömer halife olduktan sonra, Abdullah Bin Utbe’yi çarşı ve pazarın teftiş edilmesi hususunda görevlendirdiği bilinmektedir. Muhtesib, sokakları gezer genel düzeni sekteye uğrattacak halleri ortadan kaldırır ve ölçüleri denetlerdi.³⁶⁶ Kahirede ise muhtesib, Kahire ve Fustat camilerinde oturur, yanındaki adamlarını kasap ve aşçı dükkânlarını, hayvanlara fazla yük yüklenmemesini, terazilerin doğruluğunu denetlemeleri için yollardı. İhtisab memurları sakalara, taşıdıkları su kırbalarına ve tulumlarına kumaş örttürürlerdi. Yine bu görevliler, mektepleri dolaşarak muallimlerin çocuklara davranışlarını kontrol etmekteydiler.³⁶⁷ Endülü’s’de ise muhtesiplik kadıya verilirdi. Kadı, maiyetindekilerle birlikte terazi ile

³⁶⁴ Ergin, s.299.

³⁶⁵ Ahmet Mumcu, “Hisbe”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, s.430-432

³⁶⁶ Ergin, s.300

³⁶⁷ Ergin, s.302

çarşıları dolaşırdı. Kasaplar, muhtesibin belirlediği fiyattan fazlaya et satamazdı, satarsa cezası bulunmaktaydı.³⁶⁸ Selçuklularda ise, on daireye ayrılan hükümet şubelerinden biri de Divan-ı Muhtesib'tir. Selçuklularda muhtesibler çarşı ve sokağın huzur ve düzenine ve belediye işlerine bakmaktaydılar.³⁶⁹

Muhtesib de kadı gibi beledî hizmetler ile ilgilenen bir görevli olarak ele alınmaktadır. Aralarındaki önemli farklardan biri kadı bir davada ancak şeriat hükümleri ve açık deliller ile hükmettiği halde, muhtesib açık ispat olmadan örfi ve idari olarak da hükmedebilirdi. Ayrıca kadı, mülkiye ve belediye işlerinin tümüyle beraber asayişe baktığı halde, muhtesib yalnızca zabıta işleri ile meşgul olmaktaydı. Kadının makamı bu gibi küçük ve önemi az olan işlerin arkasında dolaşmaktan daha âli tutulduğu için, bu işlere bakmak üzere muhtesib memuriyetinin ortaya çıktığı belirtilmektedir. Kadılar, bu gibi küçük işlerle işgal edilmezdi. Bu bağlamda muhtesib kadının icra memuruydu.³⁷⁰ Sonuç olarak, muhtesiblerin daha çok uygulamada yer aldığı söylenebilir.

Muhtesibler, kadılar gibi insan hakları konusundaki davalara bakabiliyor olsa da cinayetler ve ceza gerektiren suçlarda dava kabul edemezlerdi. Onun görevinin, daha çok çarşı ve pazarın düzenini sağlamak; iktisadi konulardaki uyuşmazlık ve şikâyetler, borçlar, komşuluk ihlali gibi toplumsal düzeni tehdit eden konularda çözüm bulmak, olduğu değerlendirilmektedir.³⁷¹

Hisbe görevinin, ihtisab resmi³⁷² gelirleri dolayısıyla, iltizam yöntemiyle verildiği de bilinmektedir. İhtisab işleri, bir yıl için iltizam usulüyle talep edene verilir, görevi üstlenenden “bedel-i mukataa” adıyla bir para tahsil edilmektedir.³⁷³ Muhtesibler için, o bölgenin yerel kültürünü, örf ve geleneklerini bilen âlim kişilerden oluşmak şartı

³⁶⁸ Ergin, s.302

³⁶⁹ Ergin, s.303

³⁷⁰ Ergin, s.299

³⁷¹ Ziya Kazıcı, “Hisbe”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 18, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, s.144

³⁷² Başlangıçta miktarı kırkta bir oranında olan “ihtisab resmi” yani ihtisab vergisinin, iltizamen verilen muhtesibliğin gelirlerinden olduğu düşünülmektedir. Osmanlı devletinde ilk koyulan vergilerden biri de çarşı Pazar vergisi olan bac resmi de bu bağlamdadır. Osman Gazi'nin ilk koyduğu kanun ve ilk vergi belediye işleri ile ilgilidir. Bu vergi Osmanlı Devleti'nde damga, mizan, evzan ve ekyal ve yevmiye-i dekakın ve bac-ı bazar gibi ünvanlarla şehir ve kasabalarda ve panayır ve Pazar mahallerinde alınagelmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Ergin, s.349

³⁷³ Ergin, s.317

bulunmaktaydı. Çünkü anlaşmazlıkları çözmek, düzeni sağlamak adına verilen kararlar için bu vasıflara sahip olmalıydı.

“İhtisab emini ve ağalarının” emrinde “koloğlanları” bulunmaktaydı. Bunların görevi, dükkânlardan ve belirli mahallerden ihtisab vergisini tahsil edip ihtisab ağasına vermek olarak tanımlanmaktadır.³⁷⁴ Vezir-i azam, İstanbul kadısı, muhtesib ve ayak naibi “kola” çıkacakları zaman bunlardan birisi terazi taşırdı. Bunlar kol gezer ve belediye zabıtası görevini yerine getirirdi. Koloğlanı kelimesinin de buradan geldiği söylenmektedir.³⁷⁵

Osmanlı Devleti’nde 1826 tarihinde kurulan “İhtisab Nezareti”, hisbe teşkilatının yeniden düzenlenmiş bir örneği olarak ele alınabilir. Daha sonra ise, 1855 yılında, kadılığın ve eş zamanlı olarak vakıfların beledî görevlerinin yok olmaya başladığı modern belediyeciliğe geçiş döneminde, şehremanetinin kuruluşunun, devlet yazışmalarında “ihtisab nezaretinin lağvıyla” şeklinde açıklandığı görülmektedir.³⁷⁶ Bu bağlamda, ihtisap nezaretinin ortadan kaldırılmasıyla modern belediye kurma girişimlerinde, belediye hizmetlerinin, uygulamada daha önce ihtisap kurumu tarafından yürütüldüğü sonucu çıkarılabilir. Ancak muhtesiblerin uygulama dışında bir idareci yetkisinin olmadığı söylenebilir. Onların görevi daha çok günümüz zabıta işlerine benzetilebilir.

5.3.2.Sübaşı

Birçok kurum gibi “sübaşılık”ın da, Osmanlılar’dan önceki Türk devletlerinden miras olarak alındığı belirtilmektedir. Sübaşılık kökeni itibariyle, “sü-başı” olarak geçmektedir. Sü veya su, eski Türkçe’de “asker, ordu” anlamına gelmektedir. Oğuz kabileleri tarafından bazen “sü begi” şeklinde, unvan olarak kullanılmaktaydı. Yusuf Has Hâcib, sübaşı tayin edilecek kişinin seçkin, sert tabiatlı, tecrübeli, cesur, cömert, iyi nişancı, alçak gönüllü, haysiyetli, tedbirli, hile ve taktiklere başvurabilen ve siyasî zekâyâ sahip biri olması gerektiğini vurgulamaktadır.³⁷⁷ Sübaşının, temel olarak kadıların kolluk

³⁷⁴ Ergin, s.319

³⁷⁵ Ergin, s.319

³⁷⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (AMD.), 55-4, 1271

³⁷⁷ Mücteba İlgürel, “Sübaşı”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 37, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, s.447

kuvvetini yerine getirdiği belirtilmektedir. Osmanlı Devleti'nde subaşı, ordunun bir temsilcisi, ya da askeri bir görevli olarak faaliyet gösterse de subaşılardan, asayiş dışındaki bazı beledî işlere de refakat ettiği ve ilgilendiği bilinmektedir. Mahallî konularda, kanun ve nizamların uygulanmasında söz sahibidir, ehl-i örf taifesindedir. Subaşı Osmanlılar'ın klasik devirlerinde şehir muhafızı konumundaydı. Bir şehrin fethinden sonra kadı ve dizdar tayin edilirken subaşı da görevlendirilirdi. Bu tayinler fethin tescili olarak düşünölmekteydi.³⁷⁸

Subaşılardan bir polis teşkilatı gibi görev yapmasının dışında başka yerel işlerle de meşgul olduğu söylenebilir. Ayrıca 17.yy'dan sonra sancakbeyi ve beylerbeyi tarafından atanmaya başlanan subaşılardan, iltizamen verilen görevleriyle daha fazla yerelleşmeye başlamışlardı. Subaşılardan, vergi toplama görevlerinin eklenmesiyle bazen voyvoda bazen de zaim-i şehir olarak anılmaktaydılar.³⁷⁹

Osmanlı sarayında çeşitli törenlere silâhlı olarak katılan subaşılardan; asesbaşısı, ihtisab ağası ve mimarbaşısıyla birlikte İstanbul kadısının emrindeydi. Bunun dışında subaşılardan, klasik dönemden itibaren görevleri şu şekilde belirtilmektedir³⁸⁰:

“Şehrin iâşesinin sağlanması, kalpazanlık takibi, Kılık kıyafet nizamı, tabip ve cerrahların teftişi, hayvanlara fazla yük yüklenmemesi, kayıkçılık nizamı, narh düzeni, ayakkabıların nizamına göre imali, dilenciliğin menî ve tüfek teftişi, mukataaya verilmiş padişah haslarının denetlenmesi, gümrüklerin teftişi, kaldırımların tamiri, yıkılmaya yüz tutmuş binaların tespiti, zindanların nizamı ve şehrin temizliği.”

Osmanlı Devleti'nde merkezden tayin edilen subaşılardan, 16. yüzyıldan itibaren beylerbeyi ve sancakbeyi tarafından onlara bağılı bir memur olarak tayin edilmeye başlandı. Subaşı tayinini beylerbeyi veya sancakbeyi bir mektupla kadıya bildirmekte ve durumu sicile kaydedilmekteydi. Subaşı bir anlamda en yüksek emniyet görevlilerinden biri ve infaz memuru olarak ele alınabilir. Subaşılardan “bad-ı heva” adı altında toplanan “cürm-i cinayet”, “niyabet”, “resm-i arusane” gibi vergileri topladığı bilinmektedir. Kadı hükümlerinin, merkezden gelen emirlerin uygulanmasını sağlamak, suçları önlemek ve

³⁷⁸ İlgürel, s.447

³⁷⁹ Turan Açık, “Osmanlı İmparatorluğu'nun 17.Yüzyıldaki “Alacakaranlığından” Bir Kesit: Trabzon Subaşılardan Yerelleşmesi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 40, Güz 2016, s.142. (135-149)

³⁸⁰ İlgürel, s.448

suç işleyenleri takip edip yakalamak, koğuşturmak ve kadının suçlu görüp hüküm verdiklerini cezalandırmak onun görevleri arasında sayılmaktadır.³⁸¹

Şehirdeki beledî düzenin idarecisi olan kadı, fonksiyonlarını yeniçeri ocağı bünyesinde yer alan subaşı, böcekbaşı, çöplük subaşı ve ases gibi görevliler eliyle yürütmekteydi.³⁸² Subaşılardan emrinde, asesbaşı ve asesler bulunmaktaydı. Bunlar, günümüz polis müdürü ve polis vazifesi görmekteydiler. Subaşı ve aseslerin hazineden ulufe aldıkları bilinmektedir. Subaşının, şehrin asayişinden elde edilen hasılatı, bir mültezim gibi toplayarak devlet hazinesine yolladığı bilinmektedir. Asesler ve kale erenleri şehirden ayrılmamakla beraber, subaşılardan seferlere iştirak ettikleri bilinmektedir.³⁸³ Çöplük subaşılardan ise, yerleşim yerlerinin çöplerini toplattırmakla görevli kimseler olarak tanımlanmaktadır.

Aseslerin(yasakçı) geceleri çarşı, pazar yerlerini bekledikleri bilinmektedir. Görevleri karşılığı, dükkân sahiplerinden ücret almaktaydılar. Hırsızlık olaylarında, ihmalleri tespit edilirse tazminat ile sorumluydular. 16. Yüzyıldan sonra iltizama verildiği bilinmektedir.³⁸⁴ Kaledizdarı, beylerbeyi sancakbeyi ve kadının denetimi altında, hazine ve önemli evrakların yer aldığı, şehrin iç kalesinin korunmasından sorumlu olan dizdar ve kale erlerini de kadının yardımcıları arasında saymak mümkündür. Bunların da teftişinin kadıya ait olduğu bilinmektedir.³⁸⁵

5.3.3.Mimarbaşı

Hassa Mimarlar Ocağı'nın kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte, İstanbul'un fethinden sonra şehirdeki imar faaliyetlerinin artması sonucu oluştuğu tahmin edilmektedir. Bu ocağın, en iyi eserlerini İstanbul'da ortaya koyduğu belirtilmektedir.³⁸⁶ Merkezi idare tarafından onaylanan inşa projelerinin, Mimarbaşı ve halifeleri tarafından

³⁸¹ Ortaylı, "Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı" s.49

³⁸² Tarkan Oktay, "Osmanlı Döneminde Modern Belediye kurumunun doğuşu ve gelişimi", Recep Bozlağan, Yüksel Demirkaya (Ed.), Türkiye'de Yerel Yönetimler içinde, (119-156), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008, s.134-135

³⁸³ Akdağ, s.291

³⁸⁴ Ortaylı, "Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı" s.50

³⁸⁵ Ortaylı, "Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı" s.51

³⁸⁶ Gülcan Avşın Güneş, "Hassa Mimarlar Ocağı ve Mimar Sinan", **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı 17, s.377. Aktaran: Mert Ağaoğlu, **Hassa Başmimarları: El-Hac Mustafa Ağa, Kara Ahmed Ağa ve Mehmed Tahir Ağa'nın Dönemindeki İstanbul'daki İmar Faaliyetleri**, 1.Baskı, İstanbul: Cinius Yayınları, 2018, s.8

gerçekleştirildiği söylenebilir.³⁸⁷ Hassa mimarlar ocağının, Şehreminliğine tabi olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla şehremini altında Hassa Baş mimarı bulunmaktaydı.³⁸⁸ Mimarbaşının altında Suyolu Nazırı ve onun da altında İstanbul ağası görev yapmaktaydı.³⁸⁹

Mimarbaşların, padişahlara mahsus sarayları, camileri, hayır binalarını inşaa etmekle görevli oldukları bilinmektedir. Bunun yanında savaş zamanında ordu ile gidip yıkılan kaleleri ve tahrip edilmiş olan köprüleri tamir ederlerdi. Büyük binaların inşaatı sonlanıncaya kadar ayrıca bina eminleri de istihdam edilmekteydi.³⁹⁰ Mimarbaşların maiyetinde, ser-mimar, mimar-ı sani gibi ikinci derecede mimarlar olduğu gibi bir hayli kethüda ve çavuş gibi hizmet edenler bulunmaktaydı. İstanbul'da bir bina yaptıracak kimsenin mimarbaşından ruhsat alması gerekmekteydi.³⁹¹ Şehrin imar düzeninin denetimi konusunda kadının başyardımcısı mimarbaşdır.³⁹² İmar kanunlarında kadının başmüşaviri ve yetkili adamı mimarbaş olmakla beraber son kararı kadının verdiği belirtilmektedir. İnşaat işçilerinin ücretlerinin ve malzeme fiyatının tespiti, mimarbaş ile lonca temsilcilerinin onun huzurunda toplanmasıyla yapılır ve sicile kaydedilirdi.³⁹³

Mimarbaşların çeşitli görevleri şu şekilde sayılmaktadır³⁹⁴: Saraya ve devlete ait her türlü inşaat ve tamirat için ön keşif yapmak, inşaatı ve tamiratı gerçekleştirmek, masraf defterlerini tutmak, işin bitiminde son keşfi yapıp kabul etmek; vakıflarla ilgili inşaat ve tamiratları gerçekleştirmek; gayri müslim cemaatlara ait mâbedlerin tamir veya genişletilmesinin gerekli olup olmadığına ilişkin keşifler yapmak; İstanbul'daki inşaat ve şehircilik hizmetlerini yerine getirmek; mâbedlerin, şehir surlarının, su yolları ile ana yolların kapanmamasını sağlamak; yangın ihtimallerinin azaltılması için özel inşaatları kontrol etmek ve gerektiğinde ruhsata bağlamak; seferlerde askerin geçeceği yolların

³⁸⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.27. Aktaran: Ağaoğlu, s.8

³⁸⁸ Murat Belge, *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.443. Aktaran: Ağaoğlu, s.10

³⁸⁹ Murat Taş, "Osmanlı'dan Günümüze Yapı Üretiminde Mimarlık Meslek Örgütlenmesinin Gelişimi", *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, s.87. Aktaran: Ağaoğlu, s.12

³⁹⁰ Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt 2, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s.927

³⁹¹ Ergin, "Mecelle-i Umur-ı Belediye, Cilt 2", s. 928

³⁹² Ortaylı, "Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı"s. 58

³⁹³ Ortaylı, "Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı"s. 59

³⁹⁴ Şerafettin Turan, "Mimarbaş", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, s.90

açılması, onarılması, köprü yapılması gibi ordu hizmetlerini ifa etmek; inşaatlarda çalışan usta ve işçilerin yevmiyelerini, inşaat malzemelerinin evsafını ve fiyatlarını tesbit etmek; eyalet mimarlarını kontrol edip gerektiğinde bunlara ehliyet vermek; mahkemelerde bilirkişilik yapmak.

Evliya Çelebi'ye göre ³⁹⁵: “İstanbul içinde bir bina yapılırsa, mimarbaşından izin alınmadıysa yıkılır, yapanı cezalandırır, kanundur.”

1734 tarihinde, bahçekapısından sadrazam sarayının arka kapısına kadarki kaldırımların Mimarağa vasıtasıyla keşfi yapıp çalışanların ücretlerinin verildiği anlaşılmaktadır.³⁹⁶ Arazi parselleme ve kavgalarında da mimarbaşılar görev almaktaydı.³⁹⁷ Bu bağlamda, İstanbul'da yapılacak binalardaki yetkilerinden dolayı, Mimarbaşının ve halifelerinin, vakıflar ile de etkileşimi olduğu söylenebilir.

5.3.4.Şehremini

Osmanlı saray teşkilatında bulunan dört eminden biri olan şehremininin, saraya ve kamuya ait binaların onarım ve inşası için gerekli olan malzemeyi sağlamak, inşaatlara nezaret etmek, işçi ücretlerini ödemek ve bunlarla ilgili hesapları tutmakla görevli olduğu belirtilmektedir. Şehremininin maiyetinde usta, kalfa, kâtip, halife ve ruznamçeci gibi görevliler bulunmaktaydı. Görev alanlarının yakınlığı sebebiyle, bazen şehremininin mimarbaşılığa getirildiği, bazen de mimarbaşının şehreminine vekâlet ettiği görülmektedir. Ancak görev alanlarındaki yakınlığa rağmen şehremini kamu binalarının tamir ve inşası için gerekli malzemeyi sağlayıp, işçi ücretlerini öderken; hassa mimarbaşı daha çok keşif, inşa ve onarım, plan ve projelerin hazırlanması gibi teknik işlerden sorumluydu. II. Mahmud, 1831 yılında birbirine benzeyen bu iki kurumu “Ebniye-i Hassa Müdürlüğü” adı altında birleştirmiştir. Şehreminliği ünvanı, Kırım savaşı (1853-1856) sırasında, İstanbul'da sokakların temizliği ve aydınlatılması gibi konulardaki ihtiyaçlardan dolayı tekrar önemli hale gelmiştir. Bu çerçevede, 25 Temmuz 1855 tarihinde İstanbul'un belediye işleriyle daha etkin ve modern biçimde ilgilenilmesi adına

³⁹⁵ Kahraman (hızl.), s.82

³⁹⁶ BOA, Ali Emiri Mahmud I (AESMHD.I), 23-1340, Tarih 1147

³⁹⁷ Ergin, “Mecelle-i Umur-ı Belediyeye, Cilt 2”, s. 928

şehremanetinin kurulması kararlaştırılmıştır.³⁹⁸ Sonuç olarak, şehreminliğinin 19. yüzyıl'da farklı anlam ve yetkiler barındırdığı söylenebilir.

Şehreminlerinin tarihsel olarak vasıf ve görevleri değişse de, 17.yüzyılda Koçi Bey'in aktardıklarından, Şehreminlerinin sarayın yapı işleri ile görevli olduğu anlaşılmaktadır³⁹⁹:

“Sarayın bütün işlerini o görür. Yılda bir kere muhasebesini sadrazam görür. İki yüzakçe ve daha fazlası onun eli ile sarfolunur. Asla hiç bir şeye hükmü geçmez. Saray ağası kulunuzun eli altındadır. Yapı yapmak gerekirse saray ağasına haber gönderip (falan şeyi yaptırasın) diye emredersiniz. Saray ağası dahi şehreminini çağırır. (Saâdetlû pâdişâh, bir oda yapılınsın diye emretti. Var vezîr-i âzama söyle) der. Şehremini varıp, sadrazama der ki (Saâdetlû pâdişâh yapı emretmiş) vezîr-i âzam da (Emir pâdişâhımın, var imdi ne gerek ise mimar ağa ile görüş, ne kadar akçe sarfolursa divândan verilsin) der. Saray ağası şehremini üzerine nazırdır. Eli altında er gibidir.”

Buna ek olarak, sarayda yapılacak bir yapı için bürokratik işlemler de Koçi Bey'in aktardıklarından anlaşılmaktadır⁴⁰⁰:

“Eğer yeni sarayda yapı yaptırmak icab ederse, heman saray ağasına “Tez şu yapıyı yaptır” deyu ferman edersiniz. Eğer bahçede yaptırmak icabederse, bostancıbaşı kulunuza “Falan bahçede falanı yaptırasın” diye emredersiniz. O dahi şehreminini çağırıp, tenbih eder. Şehremini vezire söyler. Eğer daha fazla bir köşk yaptırmak arzu buyurulursa o zaman vezir-i âzam kulunuza “Lala, falan yerde bir köşk yapılınsın” diye fermân-ı şerif buyurursunuz.”

Ergin'e göre⁴⁰¹: Mimarbaşılardan haricinde, şehreminleri de devlete ait binaların inşaat ve tamiratında görevliydi. Ancak şehremini, mimarbaşılardan derecesinde iş yetkisine sahip değildi. Kireççi, anbar müdürü, anbar birinci kâtibi, tamirat müdürü hem mimarbaşının hem de şehreminin maiyyetinde bulunmaktaydı. Mimarbaşılardan, bendler ve su yolları inşaatına ve kaldırımların tamiratına da nezaret etmekteydiler.

³⁹⁸ Ali Akyıldız, “Şehremini”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 175-177

³⁹⁹ Danışman (hızl.), s.140

⁴⁰⁰ Danışman (hızl.), s.144

⁴⁰¹ Ergin, “Mecelle-i Umur-ı Belediye, Cilt 2”, s. 928

5.4.Kadınların Beledî Hizmetleri

Kadınların, doğrudan ya da yardımcı görevliler vasıtasıyla, beledî hizmetlerin denetleyicisi ve bir anlamda uygulayıcısı olduğu değerlendirilebilir. Bu bağlamda, toplumun ihtiyaçları olarak ele alınabilecek, beledî hizmetlerin; vakıflar aracılığıyla oluşturulduğu toplumsal olarak da sürekliliğinin mütevellî ve kadınlar sayesinde sağlandığı söylenebilir. Kadınların görevleri ve onlara giden emirlerin, sosyal, iktisadi, askeri, âhlaki vb. çeşitli konularda olduğu görülmektedir.

Örneğin, devlet işlerinde kullanılan hayvanlara eziyet edilmemesi ve işlerin aksamaması için kadıya bir takım emirler gönderildiği anlaşılmaktadır. Tophane'den, Beyoğlu'na giden top arabası hayvanlarının uygun olmayan kaldırımlar yüzünden, tırnaklarının kırılmasından dolayı kaldırımların değiştirilmesi emrinin verildiği görülmektedir.⁴⁰²19. Yüzyılın başında İstanbul Kadısı ve Yeniçeri Ağası'na gönderilen bir ferman at hamalları ve merkebciler ile ilgili bir yasağı bildirmektedir. Bu yasak, atların bir yerden bir yere götürülmesi ile ilgili sınırları açıklamaktadır. Bu yasağa uymayanların ise halkı gözetmeyip, öğrencilere ve yaşlılara bakmadan, süratli bir şekilde atlarını sürdüklerinden, insanların üzerine at pisliği ve çamur bulaştığı ve kethüdaları marifetiyle bu hususa dikkat etmelerinin emredildiği anlaşılmaktadır. Uymayanların ise kale kapıları ve içinde kolluk bekleyen çorbacılar ve kol çukadarları yardımıyla yakalanmaları bildirilmektedir. Bu fermanın, şehir düzeni ile ilgili olduğundan dolayı, İstanbul kadısına gittiği değerlendirilebilir.⁴⁰³

1747 yılında “sail” yani dilenciler ile ilgili bir fermanın, İstanbul ve Galata kadınları, yeniçeri ağası, bostancıbaşı, cebecibaşı, Galata voyvodası, Üsküdar ve Haslar naibleri ve topçubaşlarına hitaben yazıldığı görülmektedir. Ayrıca mahalle imamaları, kolluk çorbacılarının görevlendirildiği anlaşılmaktadır.⁴⁰⁴ Bu fermanda, İstanbul ve Galata kadınları, Üsküdar ve Haslar naibleri şehir düzeni ile ilgili konularda sorumlu tutulmaktadır. Yine aynı yılda Eyüp'te, Zal Paşa Camii'ne ait odalarda ikamet edip

⁴⁰² BOA, Cevdet Belediye(C.BLD.), 111-5544, 1211

⁴⁰³ Mürsel Sarı, Ayhan Işık (çev.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 97 numaralı sicil**, Cilt 83, 2019, s.225, Hüküm no:130(54b-1),1806

⁴⁰⁴ Abdülkadir Altın, Eyüp Kahrıman (çev.) ve diğerleri, **Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı sicil**, Cilt 72, 2019, s.211, Hüküm no:267(29a-2),1741-1748

uygunsuz işler yapan talebelerin tespit edilip, isimleriyle birlikte liste halinde merkeze gönderilmesi için Yeniçeri ağası ve Haslar ustasının yanı sıra Haslar naibinin görevlendirildiği görülmektedir.⁴⁰⁵ Bu örnek de, benzer şekilde kadı ve naiblerin, şehrin asayiş ve düzeni çerçevesinde görev aldıklarını göstermektedir.

Evliya Çelebi'ye göre⁴⁰⁶ : İstanbul'da bostancıbaşı, mutlak hâkimdir. Her gece deniz üzere sabaha kadar bütün deniz kıyısında olan köy ve kasabaları dolaşp suçlu bulunursa cezalandırır. Ayrıca çorbacılar bulunmaktadır. Bunlar, her gece sabaha kadar on iki yeniçeri çorbacıları beşer, altışar yüz adamları ile kol dolaşp sanıkları yakalayp cezalandırmaktaydılar.

İstanbul'da geceleri, düzen ve asayiş için bekçiler ve kolluk görevlileri olduğu bilinmektedir. 18. Yüzyılın başında, bekçilerin nizamında bozulmalar yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu bozulmalar ile ilgili İstanbul kadısının görevlendirildiği görülmektedir. Merkez tarafından, İstanbul mahalleleri ve çarşı, pazarlarda her zaman olduğu gibi bekçiler olması gerekirken bazı yerlerde olmadığı, olanların da ihtiyar ve iş yapamaz olduklarından, dolaşmaya kudretleri olmadığı tespit edilmiştir. Kadıdan, bu konuda mahalle ahalileri ve esnaf kethüdalarını toplaması istenmektedir. Buna göre, ikişer kişi olarak, fenerlerle sabaha kadar gezecek, güçlü kuvvetli bekçiler tayin edilmesi emredilmektedir. Eğer yerine getirilmez ise mahalle imamları ve esnaf kethüdalarının sorumlu tutulacakları bildirilmektedir. Ayrıca herkesin yatsıdan sonra fenerli, fenersiz gece dolaşmasının yasaklandığı anlaşılmaktadır.⁴⁰⁷ Bu kadı sicili örneğinde, İstanbul kadısının bekçi tayini için mahallelileri ve esnaf kethüdalarını toplaması, kadının İstanbul toplumsal hayatındaki önemini göstermektedir.

18. Yüzyılda, Kaynarca anlaşması ile sonuçlanan Rus savaşının hazırlıkları esnasındaki, kadılar ve yerel yöneticilerle ilgili bir sicile göre, halkın huzur ve güvenliğinin merkez tarafından önemli görüldüğü anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, kadıların da bu konudaki sorumlulukları görülmektedir. Bölgenin asayiş konusunda

⁴⁰⁵ Abdülkadir Altın, Eyüp Kahrıman (çev.) ve diğerleri, **Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı sicil**, Cilt 72, 2019, s.194, Hüküm no:229(25a-1),1741-1748

⁴⁰⁶ Kahrıman (hzl.), s.81

⁴⁰⁷ Ali Coşkun, Sabri Atay (çev.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı sicil**, Cilt 57, 2019, s.696, Hüküm no:534(183b-2), 1695-1697

Üsküdar’a tabi nahiyeler olan Kartal, Gebze, Karamürsel, Beykoz, Şile, Ağaçlı, Taşköprü ve Kaymas naibleri yanı sıra yeniçeri serdarları, iş erleri ve ocak ihtiyarlarına bildirilen hususta, savaşta ve barışta halkın güvenliği ve huzuruna vurgu yapılmaktadır. Kadıların bizzat güvenliği sağlama görevi olmamasına rağmen bu konudaki koordinasyon ve yönlendirmeden sorumlu oldukları söylenebilir.⁴⁰⁸

Kadıların İstanbul’da başta narh tespiti ve uygulanması olmak üzere ticari hayata dair günümüz zabıta işlerine benzeyen bir takım düzenlemelerle ilgili sorumlulukları olduğu da görülmektedir. 18. Yüzyılda İstanbul kadısına gönderilen, “kahve fermanı”na göre, kahve tüccarlarının kahveleri stoklayıp fazla fiyattan sattıkları tespit edilmiştir. İstanbul kadısına, dövülmüş kahveye 110 para olmak üzere, attar taifesine narh vermesi emredilmektedir. Buna uymayanların ise cezalandırılacağı anlaşılmaktadır.⁴⁰⁹ Bu bağlamda, toplumsal refahın dikkate alındığı söylenebilir. Benzer şekilde, 18. yüzyılın sonunda stokçuluk ve istifçiliğe dair bir sicilde, bu konuda bilgiler bulunmaktadır. İstanbul kadısına hitaben yazılan emirde, halka yokluk çektirilmemek üzere bakkal ve esnafın; yağ, sabun ve erzakları gereken miktarda satmaları, herkese tenbih olunmuş iken bakkalların daha fazla paraya satmak için stokçuluk yaptıkları tespit edilmektedir. Bunu yapanların ise cezalandırılacağı anlaşılmaktadır.⁴¹⁰ 1805 kışının İstanbul’da çok sert geçtiği, günlerce süren kar yağışı yüzünden İstanbul’da gıda kıtlığı yaşandığı bilinmektedir.⁴¹¹ Bu bağlamda, o tarihlerde, bu ve benzer emirlerin, bahsi geçen gıda kıtlığından dolayı gittiği söylenebilir.

Kadıların, sanatkâr ve esnafın kontrolü, lonca düzeninin, yönetimin ve bununla ilgili kuralların gözetimi, şehrin ekonomik hayatıyla yakından ilgili olarak fiyat tespit ve kontrolü, diğer taraftan şehirlerin alt yapısal tesislerinin denetimi, imar nizamının

⁴⁰⁸ Abdülkadir Altın, Nedim Pakırdağ (çev.) ve diğerleri, **Adalar Mahkemesi 1 Numaralı sicil**, Cilt 75, 2019, s.114, Hüküm no:126, (29b-2),1764-1771 (“Şerî’at-şî’âr Üsküdar’a tâbî’ nevâhîden Kartal ve Gekbüze ve Karamürsel ve Beykoz ve Şile ve Ağaçlı ve Taşköprü ve Kaymas nâibleri efendiler -zîde ilmuhiüm- ve mefâhirü’l-emâsil ve ‘lakrân mahâll-i mezkûrânın yeniçeri serdârları ve a ‘yân-ı vilâyet iş erleri ve ocak ihtiyarları - zîde kadruhiüm- inhâ olunur ki memâlik-i mahrûsede vâki’ re ‘âyâ ve berâya ve bi’lcümlefukarâ emânetullâh olup sefer ve haza ve her hâlde zulm ü ta ‘addiden temîn ve ârâmîş ve terfih ve âsâyişleri cümlelerin üzerlerine lâzım ve lâ-büd ve himâyet ve sıyânentleri herkese mühim ve vâcib idiği....”)

⁴⁰⁹ Fuat Recep, Sabri Atay (hzl.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı sicil**, Cilt 21, 2010, s.104, Hüküm no:37(13b-1), 1726-1738

⁴¹⁰ Mürsel Sarı, Ayhan Işık (çev.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı sicil**, Cilt 83, 2019, s.195, Hüküm no:103(45b-1), 1802-1810

⁴¹¹ Metin Gerenler, **İstanbul Meteorolojik Afetler Tarihi**, 1.Baskı, İstanbul: Sokak Kitapları Yayınları, 2017, s.12

korunmasını gözetmek, vakıfların yöneticilerini denetlemek, bu konudaki atamalarla ilgili arzda bulunmak gibi görevleri bulunmaktaydı. Asayiş konusunda subaşı, asesbaşı gibi görevlilerle işbirliği içerisindeydi. Yine bölgesinin din işleri görevlilerini atama için ilgili merciye onun arzı gerekirdi.⁴¹²

Kadılar esnafın resmi makamı olarak ele alınmaktadır. Zanaat erbabının tamamının idaresi yani kethüda ve yiğitbaşının seçimi ve bunların azli veya değişimi, narhın arttırılması ve azaltılması, mevcut gediklerin çoğaltılması ve kaldırılması, gedik alım ve satımının yerinin belirtilmesi ve kadı siciline kaydı, esnaf arasında düzenin sağlanması kadının veya vekili olan bab naibinin görevidir.⁴¹³ Başka bir açıdan, halk tarafından seçilerek “Kethüda” adıyla anılan dernek ya da meslek grubu reislerinin, kadıların beledî işleri yaptıkları esnada, halk ile bağ kurmasını ve aynı zamanda kadılar açısından kolay kontrol ve idareyi sağladığı belirtilmektedir.⁴¹⁴ 17.yüzyılda, Koçi Bey’in aktardıkları İstanbul kadısının, İstanbul’un iktisadi hayatı ile ilgili görev ve sorumluluklarını açıklamaktadır. Buna göre⁴¹⁵:

“Hâkim olduğu İstanbul içinde ne kadar pazarcı varsa, ekmekçi ve kasap varsa ve her nevi dükkân sâhibi olanlara İstanbul kadısı nark(narh) verip, hakkından gelir. İstanbul’un bütün sat pazarını görmek, ona mahsustur. Eksik satanın hakkından gelir. Arada sırada vezir-i âzam kulunuza tenbih buyurun ki, İstanbul efendisine tenbih eyle. Nark işlerini bir hoşça görsün. Gezüp, dolaşsın. Yoksa kendisi bilir.” diye sıkıca zaman zaman tenbih lâzımdır. Çünkü bütün şehrin ihtiyacını o görür.”

Kadının mali görevlerinin başında avarız hanelerinin kayıt ve muhafazası ve bu verginin toplanması gelmektedir. Diğer mali görevi de para rayicine dikkat etmek, rayiçten fazlaya sikke mübadelesini önlemek tedavülde kalp veya kırkık sikke bulundurulmasına mani olarak, sorumluları cezalandırmaktır.⁴¹⁶ Kadı Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi’nin günlüğünde, 19 Aralık 1713 Adalara gidecek kayık kiralama ücretini 8 kuruş olarak not aldığı görülmektedir.⁴¹⁷ Bu bağlamda, Kadıların iktisadi hayata ilgilerinin bulunduğu söylenebilir.

⁴¹² Ortaylı, “Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı” s.41

⁴¹³ Ergin, s.291

⁴¹⁴ Akdağ, s.292

⁴¹⁵ Danışman (hızl.), s.128

⁴¹⁶ Ortaylı, “Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı” s.56

⁴¹⁷ Karahasanoğlu, s.64

İstanbul’da kadıların sosyal hayat ile ilgili düzenlemeleri bağlamında diğer bir örnek, kadınların cami, türbe ve mahalle aralarında, çarşı pazarlarda yaklaşan ramazan ayında erkeklerin toplandığı yerlerde şer’an ve kanunen yasak olan kıyafetlerle dolaşmamasının Üsküdar, Eyüp ve Galata kadılarına ferman olunmasıdır. Bu çerçevede kadıların, mahalle imamlarını huzurlarına davet etmeleri ve onlardan mahalle ahalilerine, kadınların Ramazan ayında İslam’a yakışmayan kıyafetlerle gereksiz yere, çarşı pazarda dolaşmamalarını, cami ve türbelerde toplanmamalarını, dükkân önlerinde beklememelerini bildirmeleri istendiği görülmektedir.⁴¹⁸

Genel huzur ve düzen hakkında, merkezden, kadılara birçok emir gittiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, 18. yüzyılda Büyükkada halkının bir şikâyeti, bu duruma örnek gösterilebilir. Efrenc⁴¹⁹ taifesinden bazı kişilerin av bahanesiyle evlerin arasında tüfek ve fişek attıkları, evlerin bahçelerine ve insanlara zarar verdikleri, gürültü yaptıkları söylenmektedir. Ayrıca, bir yaralama olayının meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu kayıtta, Kartal nahiyesi naibinden “*sen ki mevlânâ-yı mûmâ-ileyhsin mübâşir ta’yîn (olunan) Abdullah Çavuş ma’rifetiyle taht-ı hükûmetinizde olan ada-i mezbûra varup*” şeklindeki emirle keşif yapması ve olayı çözmesi istenmektedir.⁴²⁰

İstanbul’da bina yüksekliği konusunda 12 Mart 1740 tarihli bir keşifte, mimarbaşı Hacı Mehmed Ağa tarafından gönderilen halifeler ile keşfin yapıldığı ve kadı ilamı ile kararın merkeze bildirildiği görülmektedir.⁴²¹ Bu kayıttan anlaşıldığı üzere, 1740 tarihinde binalarda Müslümanlar için yaklaşık 8,79(12 zira) metre gayrimüslimler için ise yaklaşık 7,33 metre(10 zira) irtifaya müsaade olup fazlası yasaklanmıştır.⁴²² Burada keşfin, mimarlar tarafından yapıldığı görülmektedir. Ancak kadıların bu teftişi, koordine ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İstanbul şehrinde yapı işleri konusunda kadıların ve

⁴¹⁸ Mürsel Sarı, Ayhan Işık (çev.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı sicil**, Cilt 83, 2019, s.82, Hüküm no:23(6b-3), 1802-1810

⁴¹⁹ Avrupalı hassaten Fransız anlamındadır.

⁴²⁰ Abdülkadir Altın, Nedim Pakırdağ (çev.) ve diğerleri, **Adalar Mahkemesi 1 Numaralı sicil**, Cilt 75, 2019, s.81, Hüküm no:79(16b-1), 1764-1771

⁴²¹ Sabri Atay, Salih Kahrıman (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 172 Numaralı sicil**, Cilt 69, 2019, s.370, Hüküm no:375(57a-2),1740

⁴²² Zira, parmak uçlarında dirseğe kadar olan kısma denk düşen uzunluk biriminin adıdır. 1 parmak ölçüsü=1/24 zira olarak hesaplanmaktadır. Bina arşını, mimar arşını ve ya zira denen bu uzunluk ölçüsü yapı işleri için kullanılmaktaydı. Bir standardizasyonu olmamakla birlikte, 16.yüzyılda 73,3 cm olarak bilinmektedir. 1789’dan sonra bu ölçü ile ilgili ihtilafların artması üzerine standartlaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak 1841 yılında bir standarda bağlanarak 75,8 olarak kabul edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Türk Diyanet İslam Ansiklopedisi “Arşın”, Mehmet Erkal, Cilt 3, s.411-414

mimarbaşının etkili olduğu söylenebilir. Günümüzde bölgelere göre imar planları değişse de ortalama olarak bugünkü kurallar baz alınarak, 18. yüzyılda Müslüman evlerinin, 2 kattan yüksek 3 kata yakın azami seviyelerle planlandığı sonucu çıkarılabilir.⁴²³

Benzer bir örnekte, 12 Nisan 1749 yılında, imar ile ilgili bir keşif için keşif naibi ve Hassa mimarlarından halifeler gitmiştir. Hacı Ahmed adındaki bir kişi, harap olmak üzere olan evini yenilemeye başladığında, dokuz zira yükseklik ile kurulan evin üzerine, ek olarak bir oda yapmasına cihannüma kabilinden olduğu için mahkeme tarafından izin verilmediği anlaşılmaktadır. Ancak zeminden 12 zirayı geçmemek kaydıyla tek olarak yeni bir bina yapmasına izin verildiği görülmektedir.⁴²⁴ Bina yüksekliği ile ilgili kuralın(Müslümanlar için on iki zira, gayrimüslimler için on zira), 1790 yılında da aynı şekilde devam ettiği, Üsküdar Kefçe'deki başka bir davadan tespit edilmektedir.⁴²⁵ Bu bağlamda, kadıların hâkimlik vasfının yanında, İstanbul'un imarı ile ilgili kurallarda da kontrol ve koordinasyon görevi yaptığı anlaşılmaktadır.

1787 yılında İstanbul kadısından, mübarek gecelerde İstanbul ve çevresindeki cami ve mescit minarelerinde; kandil yakılmasını, lazım gelenlere tenbih ve te'kid etmesi istenmektedir.⁴²⁶ Yine aynı tarihte benzer bir kayıta kadılardan (önceden olduğu gibi) kurban bayramının geldiğinin ilanı için kayyımlara, kandil yakmalarını tenbih eylemeleri istendiği anlaşılmaktadır.⁴²⁷

Kadıların diğer bir görevi de ordunun ihtiyaçlarını temin, yol ve konaklama tesislerini önceden kontrol ve bilhassa toplanan vergilerin orduya yetiştirilmesi idi.⁴²⁸ Haslar kadısından; Davutpaşa'dan Karaağaç bahçesine varıncaya kadar köprülerin ve kaldırımların(yolların) tamir ve onarımı için daha önce ferman çıkarıldığı, şimdi ise kadim üzere yakın yerlerden yeterli miktarda reaya ihraç ettirip tamir için tayin olunan

⁴²³ İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul İmar Yönetmeliği, Resmi Gazete: Tarih 20.05.2018, Sayı 30426, 2018

⁴²⁴ Nedim Pakırdağ, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 197 Numaralı sicil**, Cilt 73, 2019, s.153, Hüküm no:99(14b-3), 1749-1750

⁴²⁵ Abdülkadir Altın, Nedim Pakırdağ (çev.) ve diğerleri, **Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı sicil**, Cilt 81, 2019, s.465, Hüküm no:684(57a-1), 1790-1793

⁴²⁶ Rıfat Günelan (çev.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 56 numaralı sicil**, Cilt 80, 2019, s.122, Hüküm no:104(27a-1), 1786-1787

⁴²⁷ Rıfat Günelan (çev.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 56 numaralı sicil**, Cilt 80, Sayfa 213, Hüküm no:228(61a-2), 1786-1787

⁴²⁸ Ortaylı, "Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı" s.56

mübaşire teslim ettirmesi istenmektedir.⁴²⁹ Kadıların birçok alanda koordinasyon görevinin olduğu bilinmektedir. Örneğin, 1662 yılında Edirne'den İstanbul'a dönen IV. Mehmed, yol üzerindeki kadılara, konaklayacağı evlerde her birinde otağ kurulması için; yüz okka çıra, seksen adet tokmak ve sekiz bin adet kazık tedarik edilmesini ve hazırlanmasını emrettiği görülmektedir.⁴³⁰ Benzer bir kadı sicilinde, Padişah'ın İstanbul'dan Çatalca'ya gitmesi sebebiyle tamire muhtaç olan köprülerin tamiri ve onarımı, yolların genişletilmesi ve temizlenmesi için Eyüp naibinin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu kayıttan hareketle, kadının görevinin, bu işlerde çalışacak gerekli adamların gönderilmesi ve bizzat, tayin olunan çavuşlar ile işin bitirilmesi olduğu söylenebilir.⁴³¹

1725 tarihinde İstanbul, Galata, Üsküdar ve Haslar kadılarına gönderilen bir emirde, İstanbul ve çevresinde bulunan ekmekçi ve çörekçi fırınlarında çıralık odunlar konulduğu ve bunların muhafazasına özen gösterilmemekle yangın çıkabileceği belirtilmektedir. Kadılardan, bu taifenin kethüdalarını, ustalarını getirtip çıralık odunlar bulundurulmamasını tenbih eylemeleri istenmektedir. Aksi takdirde uymayanların ise cezalandırılacağı anlaşılmaktadır.⁴³²

İstanbul Kadısı'nın İstanbul şehrinin genel temizliği konusunda da sorumluluğu olduğu anlaşılmaktadır. Bu sorumluluğun, bazı görevlileri bir araya getirip, koordinasyon ile ilgili olduğu söylenebilir. Örneğin, 18. yüzyılın başında İstanbul Kadı'sından, İstanbul mahalleleri, cami ve mescit avlularında, çarşı ve pazarların çöp ve leşlerden temizlenmesi için imamlar, mütevelliler ve esnaf kethüdalarına tenbih edilmesine rağmen buna uymadıkları; şimdi ise tekrar mahalle ahalileri, mütevelliler ve esnaf kethüdalarını sağlam şekilde tenbih etmesi istendiği görülmektedir. Eğer bundan sonra mahallelerde, cami ve mescit avlularında, çarşı ve pazarlarda çöp ve leşler, kimin hududunda bulunursa imam,

⁴²⁹ Tahsin Özcan (hzl.) ve diğerleri, **Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı sicil**, Cilt 30, 2011, s.160, Hüküm no:207(1674-1679)

⁴³⁰ Hüseyin Kılıç, Salih Kahrıman (hzl.) ve diğerleri, **Eyüp Mahkemesi 74 Numaralı sicil**, Cilt 28, 2011, s.63, Hüküm no:25(6b-2), 1661-1662

⁴³¹ Fuat Recep, Hüseyin Kılıç (hzl.) ve diğerleri, **Eyüp Mahkemesi 90 Numaralı sicil**, Cilt 31, 2011, s.561, Hüküm no:705(108b-1), 1679-1680

⁴³² Hüseyin Kılıç, Salih Kahrıman (çev.) ve diğerleri, **Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil**, Cilt 63, 2019, s.399, Hüküm no:446(71b-3), 1724-1725

mütevelli ve esnaf kethüdalarının cezalandırılmasının kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır.⁴³³ Bu bağlamda, İstanbul mahallelerinin temizliğinin yalnızca bir kişi ya da kuruma bırakılmadığı, imece yaşam çerçevesinde ortak yaşam alanlarının düzeni, temizliği ve tertibi konusunda o bölge ahalisi ve görevlilerinin de sorumlu tutuldukları söylenebilir.

⁴³³ Ali Coşkun, Sabri Atay (çev.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı sicil**, Cilt 57, 2019, s.702, Hüküm no: 540(185a-2), 1695-1697

6.VAKIFLARIN BELEDÎ HİZMETLERİ

Osmanlı Devlet'i uygulamasında, vakıflar; İstanbul'da toplumsal ihtiyaçlar çerçevesinde, toplumsal zihniyeti ve geleneksel motivasyonları etkileyen otonom bir sistem olarak ele alınabilir. İmece yaşamın, hiçbir etnik köken ve sosyal grup sınırlandırılması olmadan toplumda işlediği değerlendirilebilir. Osmanlı Devlet'inde toplumsal birçok ihtiyacın, halkın kendi kurduğu ya da hanedan üyeleri ve devlet görevlilerinin kurdukları vakıflar sayesinde, karşılandığı söylenebilir. Bu çerçevede, vakıfların beledî hizmetlerinin, Osmanlı toplumunda ve mali organizasyonunda geniş bir etki alanı olduğu anlaşılmaktadır.

Vakıfların, 18. yüzyıla gelindiğinde İstanbul'da geniş bir etki alanı oluşturduğu söylenebilir. Evler, dükkânlar, camiler, çeşmeler, suyolları, hamamlar, kervansaraylar, köşkler, bahçeler, bağlar, hastaneler vb. toplumsal ihtiyaçlar ile ilgili hemen her bölgede vakıfların bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla vakıfların bulunduğu alanlardaki yollar, çiçekler ve ağaçlar, kanallar vb. de vakfın çevresini etkilediğinden, bunların düzen ve tertibi, tamiri de yine vakıfların sorumluluğundaydı. Örneğin Vezir Pertev Paşa vakfının muhasebesinde, vakıf giderlerinin içerisinde vakfa ait cami, hamam, tuvalet gibi alanların, yollarının tamirine dair masraflar olduğu görülmektedir.⁴³⁴ Ayrıca bu alanların temizliğinin de yine o vakfın sorumluluğunda olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, vakıf binalarının etki alanı genişledikçe, onların kontrol ettiği beledî hizmet alanının da buna paralel olarak genişlediği söylenebilir. Benzer şekilde mahalleli ve mütevellî arasındaki anlaşmazlığı içeren bir sicilde, 1749 yılında Yakup Ağa Vakfına ait evlerin atık sularının Yakup Ağa vakfına ait hamamın atık su kanalına bağlanması için yapılacak kanalların inşasının mütevellinin yapmasına karar verilmiştir.⁴³⁵ Eyüp'te bulunan İbrahim Usta, Ahmed Bey, İsa Çelebi ve Zühre Hatun vakfının 18. yüzyıla ait muhasebe kaydında, lağım temizliğine ait masraf kalemi de bu bağlamda örnek gösterilebilir.⁴³⁶ Sonuç olarak

⁴³⁴ Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Evkaf Muhasebesi 1 Numaralı sicil**, Cilt 47, 2019, s.104, Hüküm no:44(28a),1632-1635

⁴³⁵ Nedim Pakırdağ, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 197 numaralı sicil**, Cilt 73, 2019, s.171, Hüküm no:126(18b-1), 1749-1750

⁴³⁶ Abdülkadir Altın, Eyüp Kahrman (çev.) ve diğerleri, **Eyüp Mahkemesi 182 numaralı sicil**, Cilt 72, 2019, s.435, Hüküm no:700(73a-a), 1741-1748

doğrudan beledî hizmete tahsis edilen vakıfların dışında, vakıfların doğal işleyişi ve kapladığı alan açısından birçok beledî hizmet alanı oluşturduğu da söylenebilir.

Vakıfların, Osmanlı Devlet’inde tarih boyunca, sosyal ve beledî hizmetleri yerine getiren bir kurum olduğu söylenebilir. Bu hizmetler, çoğu zaman vakıflar aracılığıyla sağlanmış olsa da arşivlerde devlet, vakıf ve reayanın imece şeklinde görev aldığı örnekler bulunmaktadır. İmece yaşam bağlamında, görece etkileri farklı olsa da; beledî hizmetlerin “devlet, halk ve vakıf” olarak beraber yürütüldüğü anlaşılmaktadır. İmece yaşamın, bu yardımlaşma temeline dayandığı söylenebilir. 1675 yılında, kadı sicillerinde yer alan; İstanbul Kadısı’na gönderilen bir fermanın, vakıf alanları dışında kalan, İstanbul’daki yolların ve ara sokakların düzeni ile ilgili bilgiler içerdiği görülmektedir. İstanbul’da büyük yolların kaldırımlarının, devlet tarafından; diğer mahalleler ve dükkânlar arasındaki kaldırımların ise dükkân sahipleri ve ev sahiplerinin kendilerine düşen kısmı kadarıyla, tamir etmelerinin ve onarmalarının emredildiği anlaşılmaktadır. Kadılardan ise bu konuda; mahalle ahalilerine, imamlara, esnaf kethüdaları ve ihtiyarlarına tenbih eylemeleri istendiği görülmektedir. Ayrıca askeriden olup bu emre uymayanların ise imamlar aracılığıyla zabıtalara bildirilip “zabitleri marifetiyle tamir ettireler” diye eklenmiştir.⁴³⁷ İstanbul’da yolların(kaldırımların)⁴³⁸ yapımı ve onarımı, vakıf beledî hizmet alanının çoğu zaman dışında kalan hizmetler olarak ele alınabilir. Çünkü belirli vergi muafiyetleri karşılığında Osmanlı’da yol hizmetlerini gören derbendcilik, köprücülük, gemicilik gibi mesleklerin ve hatta bu işlerde görevli köylerin olduğu belirtilmektedir.⁴³⁹

1764 yılında Kartal, Pendik ve Maltepe’de şiddetli yağmur ve doludan harap olan Hacı Beşir Ağa çeşmesinin suyollarının, vakıf tarafından; eski emin İshak’ın iki adet çeşmesinin vakfı olmamakla, gümrük emini tarafından kendi malıyla; cami, köprü ve kaldırımların ise devlet tarafından, bina emini marifetiyle tamir ettirilmesi ve

⁴³⁷ Salih Kahrıman, Fuat Recep (hzl.) ve diğerleri, İstanbul Mahkemesi 18 numaralı sicil, Cilt 18, 2010, s.622, Hüküm no:689(198b-3), 1675-1676

⁴³⁸ Bahsi geçen kaldırımlar 19.yüzyılın ortalarına kadar günümüz anlamından ziyade yollara döşenen taşları ifade etmektedir. Kaldırım denildiğinde anlam olarak yolun kendisi kastedilmektedir.

⁴³⁹ Cengiz Orhonlu, “Mesleki Bir Teşekkül Olarak Kaldırımcılık ve Osmanlı Şehir Yolları Hakkında Bazı Düşünceler”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 1972, s.93

tamamlanması istendiği anlaşılmaktadır.⁴⁴⁰ Başka bir kadı sicili örneğinde, Darüssade Ağası Beşir Ağa'nın arzıyla, Demirkapı'da inşa edilen caminin muslukları, çeşme inşaatı ve bölge halkının su ihtiyacı için büyük su bendinden su alınması için devletten izin istenmektedir.⁴⁴¹ Yine bir arşiv kaydında, bölge halkının kendi imkânlarını kullanarak bazı hizmetleri yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Kütahya kadısının, Tava köyünde cami olmaması üzerine, ahalinin kendi imkânlarıyla; mescidi camiye çevirme talebi hakkında izin istediği görülmektedir.⁴⁴² Bu bağlamda, beledî hizmetlerin; kimi zaman sadece vakıflar, kimi zaman sadece devlet ve kimi zaman sadece halk tarafından, bazen de hepsinin imece şeklinde, bir araya gelerek yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Ancak, beledî hizmetlerin sağlanmasında; devletin asli unsur olarak değil ancak bir yardımcı unsur olarak yer aldığı söylenebilir.

Vakıflardan, mezar kazıcı görevi için ödeme yapıldığı bilinmektedir.⁴⁴³ Bunun haricinde, camilerde Kuran okutulması⁴⁴⁴; duaguların⁴⁴⁵, sermahfil ve cüzhamın istihdamı⁴⁴⁶; türbelerdeki bekçilerin istihdamı⁴⁴⁷; zaviyelerin kurulması⁴⁴⁸; mutemedlerin istihdamı, ferraşların istihdamı; debbağhaneler⁴⁴⁹, han hamam ve dükkânların kurulması⁴⁵⁰; medreselerin kurulması ve müderrislerin istihdamı⁴⁵¹; darülhadis ve kütüphanelerin kurulması⁴⁵²; bimarhane⁴⁵³ ve darüşşifaların kurulması; doktorların istihdamı⁴⁵⁴; köprü, yol ve kaldırımların yapılması ve tamiri⁴⁵⁵; sebil ve çeşmelerin yapımı ve tamiri gibi örnekler verilebilir. Bu örneklerden hareketle, vakıfların; iktisadi, sağlık, imar, eğitim gibi geniş bir alanda görüldüğü anlaşılmaktadır.

⁴⁴⁰ Abdülkadir Altın, Nedim Pakırdağ (çev.) ve diğerleri, **Adalar Mahkemesi 1 numaralı sicil**, Cilt 75, 2019, s.96, Hüküm no:98 (22a-1)

⁴⁴¹ Abdülkadir Altın, Eyüp Kahrıman (çev.) ve diğerleri, **Eyüp Mahkemesi 182 numaralı sicil**, Cilt 72, 2019, s.534, Hüküm no:834 (97b-3), 1741

⁴⁴² BOA, Ali Emiri İkinci Ahmed(AE.SAMD.II), 21-2240, 1105

⁴⁴³ BOA, Cevdet Evkaf(C.EV.) 47-2318, 1205

⁴⁴⁴ BOA,C.EV. 153-7622, 1208

⁴⁴⁵ BOA, Ali Emiri Mustafa III(AE.SMST.III), 204-16019, 1181

⁴⁴⁶ BOA, Ali Emiri Abdülhamid I(AE.SABH.I), 237-15790, 1190

⁴⁴⁷ BOA,AE.SABH.I, 91-6247, 1190

⁴⁴⁸ BOA, Ali Emiri Üçüncü Ahmed(AE.SAMD.III), 68-6890, 1117

⁴⁴⁹ BOA,AE.SABH.I, 85-5900, 1188

⁴⁵⁰ BOA,C.EV., 127-6341, 1136

⁴⁵¹ BOA, Cevdet Maarif(C.MF.), 118-9895, 1194

⁴⁵² BOA,C.EV., 193-9633, 1167

⁴⁵³ BOA,C.BLD., 96, 1208

⁴⁵⁴ BOA,AE.SABH.I, 208-13838, 1201

⁴⁵⁵ BOA, Cevdet Nafia(C.NF.), 6-288, 1202

6.1.Vakıfların Beledî Hizmetlerinin Değerlendirilmesi

Vakıfların beledî hizmetlerinin, Osmanlı Devlet Arşivleri'ndeki kaynaklar aracılığıyla tespit edilmesi mümkündür. Ancak vakıf eserlerinin dışında, vakıf uygulamalarının unsurları da beledî hizmet olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, vakfiyeler de bu hizmetlerin tespitinde kaynak olarak ele alınabilir. Çünkü vakıf kurucularının vakfiyedeki şartlarının çoğu zaman birden fazla ve çeşitli olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede; çalışmada 16. 17. ve 18. yüzyıllarda İstanbul Şeriyye Sicilleri'ndeki, 9867 vakfiye verileri örneklem olarak yer almaktadır.⁴⁵⁶ Bunlar içerisinde toplam 4324 vakfın (%43,8) doğrudan veya dolaylı olarak beledî hizmet ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu vakıfların ise, yaklaşık % 36,4'ü para vakfı, %63,6'sı gayrimenkul vakfidir. Bu verilerin incelenmesinde; vakıfların, kurulduğu zamanın ötesine ulaştığı yani hukuki nitelikleri gereği, ebedî oldukları dikkate alınmaktadır. Vakıflar kurulurken önemli motivasyonlardan birinin, bölgedeki halkın ihtiyacı olduğu varsayılabilir. 18. Yüzyılda kurulan vakıflar ele alındığında, 18. yüzyıl öncesinde kurulan vakıfların devam ettiği, dolayısıyla ortaya çıkacak ihtiyaca binaen yeni bir vakıf kurulmasının gerekli olmadığı değerlendirilebilir. Bu bağlamda vakıfların, birikimli bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. İstanbul, 1453'te Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçtiğinden bu yana, inşa edilmiş vakıflar ele alındığında, özellikle büyük vakıfların azalan verimler yasası sebebiyle sayılarının azalma eğiliminde olacağı öngörülebilir. Ancak nüfus artışı ve sonucunda beledî hizmet ihtiyacının artması bu etkiyi azaltan faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, 16. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında, İstanbul'da yeni vakıfların kurulmasının devam ettiği anlaşılmaktadır. Tabakoğlu'na göre⁴⁵⁷: İstanbul'un nüfusu, 1477'de 100.000; 1557'de 550.000; 1689'da 600.000; 1794'te ise 426.000'dir. 18. yüzyılda, özellikle Lale Devrinde (1718-1730) İstanbul'a ev göçü şeklinde yapılan göçlerin, nüfusu arttırdığı belirtilmektedir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, Ayhan Işık, İsmail Kurt, Esra Yıldız (hızl.), **İstanbul Şeriyye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu**, İstanbul: İsam Yayınları, 2015. (İSAM'ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında yayınlanmıştır.) Kaynaktan elde edilen veriler, çalışmada; vakıfların beledi hizmetleri çerçevesinde, derlenmiş ayrı bir veri seti oluşturulmuştur.

⁴⁵⁷ Tabakoğlu, "Türkiye İktisat Tarihi", s.186

⁴⁵⁸ Tabakoğlu, "Türkiye İktisat Tarihi", s.187

6.1.1.Mevkufat Açısından Vakıflar

Tablo 7’de 1500-1800 yılları arasında, İstanbul’da kurulan 324 adet vakfin çeşitleri ve dağılımı gösterilmektedir.

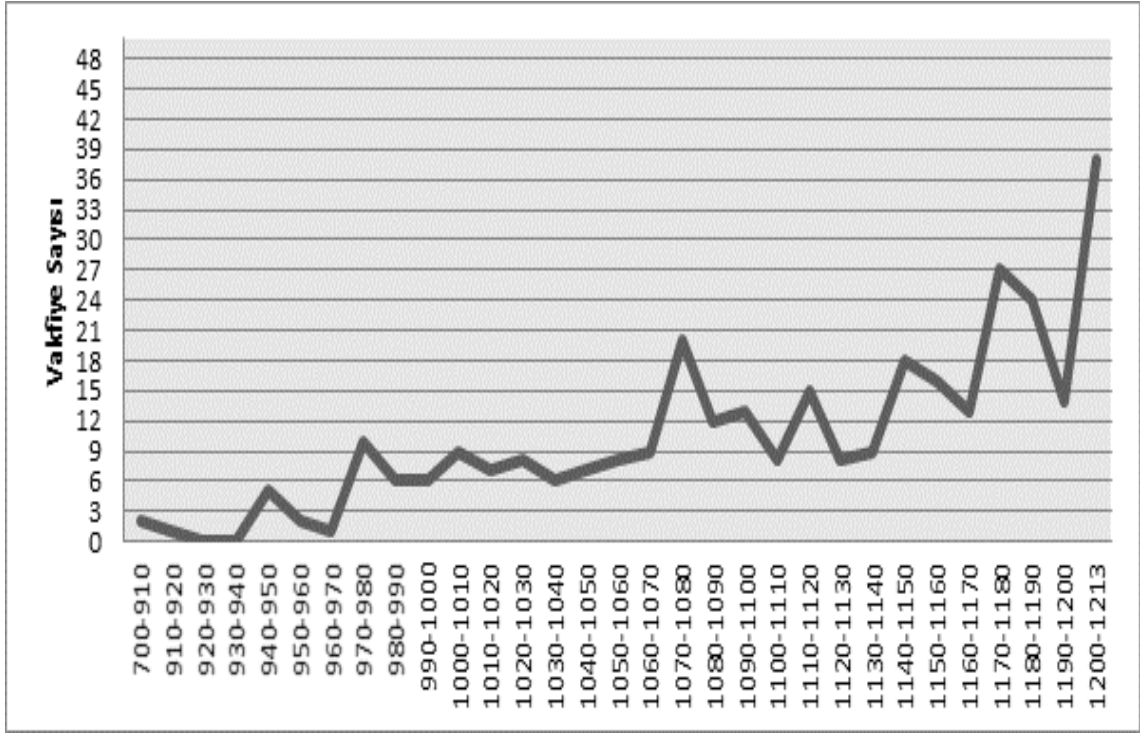
Tablo 6:1500-1800 Yılları Arasında Kurulan Vakıflar (Adet)

	1500-1600	1600-1700	1700-1800
Çeşme	2	9	53
Eğitim Kurumları	13	13	36
Cami	4	14	33
Oda	3	26	18
Hamam	7	25	16
Han	0	3	15
Su ve Su kuyusu	0	0	13
Tekke ve Zaviye	1	5	10
Mescit	11	8	7
Kütüphane	0	4	3
Köprü	1	2	1
Türbe	1	0	1
İmaret	0	0	1

Kaynak: Bilgin Aydın (hzl.), İlhami Yurdakul (hzl.), Ayhan Işık (hzl.), İsmail Kurt (hzl.), Esra Yıldız (hzl.), **İstanbul Şerhiye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu**, İstanbul: İsam Yayınları, 2015. (İSAM’ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında yayınlanmıştır.) kaynağından elde edilen verilerden derlenmiştir.

Tablo 6 ve 8’de yer alan kavramlar, meslekler ve hizmetler günümüzde de yer almaktadır. Ancak çoğunun 18. yüzyıldaki kurumsal, yapısal ve sosyal farklılıklardan dolayı günümüzdekinden farklı oldukları öngörülebilir. İncelenen 324 vakfiye’ye göre, kurulan vakıfların yaklaşık olarak %12’sinin 16. yüzyılda; %31’inin 17.yüzyılda; %57’sinin (182) ise 18. yüzyılda kurulduğu görülmektedir. Kurulan vakıflar, gayrimenkul vakıflardır. Ancak bir gayrimenkulün yanında, paranın da vakfedildiği vakfiye sayısı 30’dur. 18. yüzyılda vakıf çeşmelerin, camilerin, tekke ve zaviyelerin,

hanların ve eğitim kurumlarının diğer yüzyıllara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, İstanbul’da nüfusun arttığı, yeni yerleşim bölgelerinin oluştuğu söylenebilir. Ayrıca Grafik 1’deki dağılıma göre, 18. yüzyıla doğru vakfiye sayılarında bir artış olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 1: Yeni Kurulan Vakıfların Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: Bilgin Aydın (hızl.), İlhami Yurdakul (hızl.), Ayhan Işık (hızl.), İsmail Kurt (hızl.), Esra Yıldız (hızl.), **İstanbul Şerhiye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu**, İstanbul: İsam Yayınları, 2015. (İSAM’ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında yayınlanmıştır.) Kaynaktan elde edilen verilerden derlenmiştir.

Yediyıldız’a göre⁴⁵⁹: 18. Yüzyılda kurulan 343 vakfın yaklaşık %70’i eğitim ve su ile ilgili kuruluşlardan oluşmaktaydı. Tablo 7’deki verilere göre ise, İstanbul’da 18. yüzyılda kurulan vakıfların yaklaşık % 49’u eğitim ve su ile ilgilidir. Bahaeddin Yediyıldız’ın 18. yüzyılda İstanbul ve diğer şehirlerdeki 343 vakfı dikkate alarak oluşturduğu çalışmasının sonuçları ile bu çalışmada İstanbul’da kurulan 182 vakfın verileri, Tablo 7’de karşılaştırılmıştır. Verilerdeki farklılıklara rağmen Tablo 7’deki sonuçlardan, kurulan vakıfların oransal olarak benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır.

⁴⁵⁹ Yediyıldız, “XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi”, s.65

Başka bir açıdan, iki veri setinde İstanbul'un yoğun olarak yer alması da benzer sonuçları ortaya çıkarmış olabilir.

Tablo 7: İstanbul ve Diğer Şehirlerde Kurulan Vakıfların Karşılaştırılması

	İstanbul ve Diğer şehirler (%)	İstanbul (%)
Çeşme	26,2	29,1
Cami	17,5	18,1
Mekteb	14,2	14,8
Medrese	10,4	2,7
Tekke ve zaviye	7,5	5,5
Sebil veya Sebilhane	4,6	3,8
Kütüphane	3,7	1,6
İmaret	2,3	0,5
Su kuyusu	2,3	2,7
Mescid	2	3,8
Köprü	1,7	0,5

Kaynak: Bilgin Aydın (hızl.), İlhami Yurdakul (hızl.), Ayhan Işık (hızl.), İsmail Kurt (hızl.), Esra Yıldız (hızl.), **İstanbul Şerhiye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu**, İstanbul: İsam Yayınları, 2015. (İSAM'ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında yayınlanmıştır.) Kaynaktan elde edilen verilerden derlenmiştir.

6.1.2.Cihetler Açısından Vakıflar

Vakfiyelerden hareketle, bir beledî hizmetin tespit edilebilmesi için iki yönlü bir inceleme gerekmektedir. Bu incelemede, gayrimenkul bir vakıf, kendisi itibariyle beledî hizmet oluşturabilir. Bir köprü, medrese, cami, çeşme vb. vakıf eserler buna örnek gösterilebilir. Ancak bunun dışında, vakfedilen menkul ya da gayrimenkulün tahsis edildiği alanı* ya da cihetlerini de tespit etmek gerekmektedir. Çünkü mevkufatın kuruluş maliyetinin yanında, onun sürdürülmesine yönelik masrafların ve beledî hizmet ile ilgili görevlilere tahsis edilen ücretlerin tespiti ancak vakfiyedeki bu cihetler ile mümkündür.

* Vakıfların gelirleri ya da vakfın kendisi, kişiye, başka bir vakfa, ya da hizmet alanlarına tahsis edilmiş olabilir. Bu durumlarda, beledî hizmet niteliği taşıyan unsurların ayrıca vakfiyelerden tespit edilmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla bir vakfiye incelenirken, “mevkufatın cinsi” ve “vakfedildiği cihet” şeklinde iki yönlü bir inceleme, vakıfların ve beledî hizmetlerin bütün yönleriyle ele alınmasını sağlamaktadır. Örneğin, vakfedilen bir ev, beledî hizmet bağlamında ele alınmayabilir. Ancak bu evin, vakfiye şartlarında su dağıtım görevi icra eden bir “saka”ya tâhsis(cihet) edilen bir gelir varsa, bu vakfı da beledî hizmetler çerçevesinde ele almak gerekmektedir.

Tablo 8:1500-1800 Yılları Arasında Vakfiyelerdeki Cihetler (Vakfiye Sayısı)

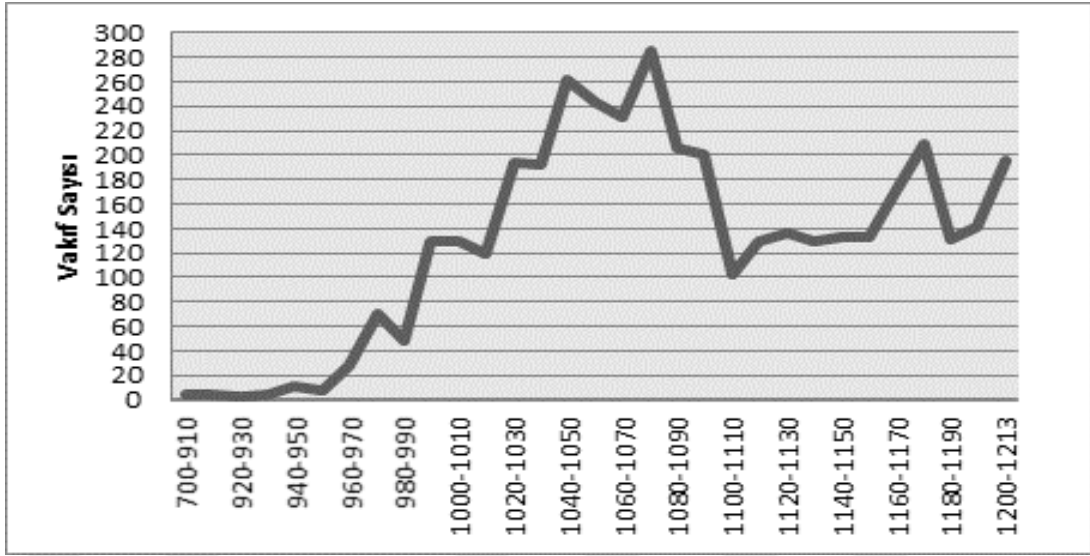
	1500-1600	1600-1700	1700-1800
Fukaraya	88	572	477
*Medine Fukarasına	127	636	85
Cami ve Cami Görevlilerine	57	282	362
İmamlara	97	364	216
Tamir için	31	121	173
Akar ve Akar İştirası	2	15	135
Aydınlatma için	13	103	129
Eğitimcilere	18	65	107
Su, Su Görevlileri ve Tamirâtı için	7	35	81
Eğitim ve Öğretim için	9	60	73
Çeşme ve Çeşme Tamirine	0	31	65
Şeyh ve Dervişlere	3	21	64
Sıbyana	9	35	52
Talebeye	8	27	51
Tekke, Zaviye ve Dergâhlara	4	35	42
Yemek ve giyecek Dağıtım	13	26	34
Mescid ve Tamirine	5	18	16
Avarız için	17	56	12
Kiliseye ve Papaza	0	0	8

Kütüphaneye	0	0	7
Türbelere ve Türbe Görevlilerine	1	9	6
İmaret için	1	3	0

Kaynak: Bilgin Aydın (hzl.), İlhami Yurdakul (hzl.), Ayhan Işık (hzl.), İsmail Kurt (hzl.), Esra Yıldız (hzl.), **İstanbul Şerhiye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu**, İstanbul: İsam Yayınları, 2015. (İSAM'ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında yayınlanmıştır.) Kaynaktan elde edilen verilerden derlenmiştir.

Tablo 8, 15-18. yüzyıllar arasında kurulan vakıfların cihetlerini göstermektedir. Tablo 8'e göre, bir vakfın, birden fazla ciheti ya da hizmeti olduğu ya da birden fazla mürtezika* nın olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Tablo 6 ve Tablo 8'de, bir vakfın verisi, birden fazla satırda yani kümede görülebilir. Örneğin, bir vakıf kurucusu, hem bir imam hem de talebelerin ihtiyaçları için, bir vakıf kurmuş olabilir. Bu durumda o vakıf her iki sınıflandırmada da yer almaktadır. Bu bağlamda, Tablo 6 ve 8'deki veriler, vakfiyelerdeki hizmet yoğunluğunu ölçebilmek için değerlendirilebilir. Cihetler çerçevesinde incelenen, toplam 3988 adet vakfiyenin %37,8'inin (1508 adet) 18. yüzyıla, % 51,6'sının (2058 adet) 17.yüzyıla, %10,5'inin (422 adet) ise 16. yüzyıla ait olduğu görülmektedir. 44 vakfiyede ise tarih bilgisi bulunmamaktadır. Cihetler açısından toplam vakıflar içerisinde yaklaşık % 38,4 para vakfı, % 61,6 gayrimenkul vakfı bulunmaktadır.

* Vakıf gelirinden, vakfiye gereğince yararlananlar ya da para(maaş) alanlar.

Grafik 2: Yeni Kurulan Vakıfların Cihetler Açısından Dağılımı

Kaynak: Bilgin Aydın (hızl.), İlhami Yurdakul (hızl.), Ayhan Işık (hızl.), İsmail Kurt (hızl.), Esra Yıldız (hızl.), **İstanbul Şerhiye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu**, İstanbul: İsam Yayınları, 2015. (İSAM'ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında yayınlanmıştır.) Kaynaktan elde edilen verilerden derlenmiştir.

Grafik 2’de, 16. ve 18. yüzyıllar arasında, kurulan vakfiyelerin, on yıllık dönemlerle yoğunluğu gösterilmektedir. Erken tarihlerdeki verilerin, günümüze ulaşmasının görece daha zor olmasından dolayı, 17.ve 18. yüzyıllarda kurulan vakfiyelerin sayılarının fazla olması beklenebilir. Özellikle 1630-1690 yılları arasında kurulan vakıf sayılarının arttığı görülmektedir. 1630-1690 yılları arasında vakıfların yaklaşık % 50’sinde vakfedildiği cihette “fukaraya” ibaresi geçmektedir. 18. yüzyılda ise bu oranın %37’ye düştüğü görülmektedir.

6.2.Vakıfların Mevkufat Cinsine Göre Beledî Hizmet Alanları

6.2.1.Su ile ilgili Yapılar

Vakıfların, şehirlerin ve köylerin su ihtiyacının çoğunu karşılayan kurum oldukları söylenebilir. Örneğin, bir vakıf kurucusu yöre halkının tatlı suya şiddetle ihtiyaçları vardır diyerek, İstanbul Hasköy’de Piripaşa Mahallesinde uzun zamandan beri harap olan Fatih Sultan Mehmet’in yaptırdığı çeşmeyi tamir ettirmiş ve oraya tatlı su akıtmıştır.⁴⁶⁰Halkın ihtiyacı ile ilgilenen bireylerin varlığı, imece hayatın bir göstergesi

⁴⁶⁰ Yediyıldız, “XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi”, s.45

olduğu kadar, vakıfların da bu noktada rol aldığı şeklinde değerlendirilebilir. İncelenen vakfiyelerin %23'ünde su ile ilgili vakıflar görülmektedir. Bu vakıfların %85'inin 18. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır. 18. yüzyılda kurulan vakıflar içerisinde su ile ilgili vakıfların oranı ise yaklaşık %36'dır. Bunlar içerisinde çeşme, su kuyusu ve tatlı su kaynağı (mai leziz) bulunmaktadır. Su ile ilgili vakıflar daha çok 18. yüzyıl kayıtlarında görülmektedir. Bu sonuçlar, aynı zamanda vakıfların cihetler açısından incelendiği bölümdeki sonuçlar ile paralellik göstermektedir.

6.2.2.Eğitim ile ilgili Yapılar

Tablo 6'ye göre, vakıfların %21'inin eğitim ile ilgili yapılardan oluştuğu görülmektedir. Vakfedilen bu yapılar; mektep, muallimhane, kütüphane, dersane ve medreselerdir. 16. yüzyıldaki vakıflarda eğitim ile ilgili yapıların oranı %33 iken 17.yüzyılda bu oran %17'dir. 18. yüzyılda kurulan vakıflarda, eğitim ile ilgili yapıların oranı ise yaklaşık %21'dir.

6.2.3.Camiler ve Mescitler

Tablo 6'da sunulan veriler ışığında, 324 vakıf içerisinde cami ve mescitlerin oranının %23,7 olduğu görülmektedir. 17.yüzyılda bu oran, %20,1 ve 18. yüzyılda %21,9'dur. 16. Yüzyılda ise yaklaşık %33 olarak hesaplanmıştır.

6.2.4.Hamamlar

Şehirlerde önemli bir su ve sağlık hizmeti sağlayan hamamlar, 324 vakıf içerisinde 48 adet yani yaklaşık %15 olarak görülmektedir. 16. yüzyılda kurulan vakıfların %18'ini hamamlar oluşturmaktadır. Bu oran 17.yüzyılda %25'e çıkmıştır. Ancak 18. yüzyılda kurulan vakıfların sadece %8'i hamamdır. Bu gibi yapıların yenilerinin yapılması daha zor olduğundan azalan verimlerin işlediği öngörülebilir.

6.2.5.Köprüler

İstanbul'da genel olarak köprü, kanalizasyon ve yol(kaldırım) yapımı üzerine vakıflar olduğu bilinmektedir. Ancak köprü sayılarının düşüklüğü dikkat çekmektedir. Küçük dere ve akarsu üzerine yapılan köprülerin, İstanbul mahkeme sicillerine

yansımadığı öngörülebilir. Ayrıca devletin bu hizmetlerde daha etkin olduğu varsayımı yapılabilir.

Bu vakıf yapıların haricinde; verilerde, “evlenme odaları” şeklinde yazılan odalar görülmektedir. Bu kavramın vakfiyelerde, müteahhilin ya da müteahhivin odaları olarak yer aldığı değerlendirilebilir. Osmanlı toplumunda hanlarda ve bazı evlere dâhil olmak suretiyle ikamet edilecek odaların olduğu ve bunların bazen ev manasında kullanıldığı bilinmektedir. Bazı vakfiye kayıtlarında, bahsedilen evlenme odalarının evlenen fukara için vakfedildiği görülmektedir. Ayrıca bu odaların kira gelirlerinin olduğu ve bazı askeri ve dini görevlilere vakfedildiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, yer alan “evlenme odalarının” evli olanlara kiralandığı ya da vakfedildiği söylenebilir. 18. yüzyılda vakfedilen hanların sayısının diğer yüzyıllara göre fazla olduğu görülmektedir. Bu durumun İstanbul’a gelen göçler neticesinde ortaya çıkması ihtimal dâhilindedir. Ayrıca türbelere ait temizlik hizmetlerinin vakıflar tarafından sağlandığı anlaşılmaktadır.

6.3.Vakıfların Cihetlere Göre Beledî Hizmet Alanları

Bir bölgeye berat ile atanan bazı görevliler, o bölgenin kamu hizmetlerini yerine getirmektedirler. Ayrıca bu görevlilerin çoğunun hizmetleri karşılığında vakıflardan bir ücret ya da maaş benzeri para aldıkları anlaşılmaktadır. Yerleşim bölgelerinde, hurufat defterleri aracılığıyla hangi görevlilerin atandığı tespit edilebilmektedir. Vakıflardan ücret alan bu görevlilerin, o bölgedeki beledî hizmetleri sağladığı söylenebilir.

Hurufat defterleri çalışmaları kapsamında, 18. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında yer alan 9 yerleşim bölgesinin bazı görevlileri incelenmiştir. Bu yerleşim bölgelerindeki görev ve görevlilerin İstanbul’da da benzer şekilde yer aldığı öngörülebilir. Elde edilen verilere göre, örneklem olarak ele alınan kaza ve şehirlerdeki atamalarda, genellikle dini görevlilerin sayısının fazla olduğu görülmektedir. Bunun haricinde yerleşim bölgesinin tamiri, su işleri, eğitim, güvenlik hizmetlerine yönelik atamaların olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kayıtlarda mütevellî, cabî, kâtip, nazır gibi vakıf idaresindeki görevliler de bulunmaktadır. 18. Yüzyılda kurulan vakıflarda yer alan görevlilerin önemli bir kısmının hurufat defterlerindeki verilerle benzer olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hurufat defterleri

çerçevesinde derlenen veriler Tablo 9 ve 10’da görülmektedir. Tablo 9’da yer alan görevlilerden bazıları şu şekilde tanımlanabilir:

Sermahfil, müezzinbaşının yardımcısı ya da camilerde vakfedinin şartı olarak okunacak cüzleri, temcid vb.nin okunuşunu yöneten kimse olarak ifade edilmektedir.⁴⁶¹ Nasih, bir kimseyi doğru ve uygun yola çevirmeye veya kötü davranışlardan sakındırmaya çalışan; nasihat eden; öğüt veren anlamındadır.⁴⁶² Kuran’ın otuz bölümünden her birine “cüz” denilmektedir. Cüzhan ise, vakfiyedeki şartlara göre cüz okuyan kimselere denilmektedir.⁴⁶³ Devirhan, vakıf kurucusunun şartı gereğince, Cuma ve herhangi bir günde, öğle namazlarından evvel Mülk Suresi veya bir sureyi, devir şeklinde okuyan kimse olarak ifade edilmektedir.⁴⁶⁴ Benzer şekilde aşir, Kuran’dan herhangi bir toplulukta okunan on ayetlik bölümdür.⁴⁶⁵ Bu okumayı yapan kimselerin de aşirhan olarak ifade edildiği söylenebilir. Noktacıların imaretlerde, medreselerde inzibat işlerine bakan görevli olduğu söylenmektedir.⁴⁶⁶ Başka bir anlamda, noktacı, vakıf kurumlarında görevlilerin devamını kontrol eden memur olarak tanımlanmaktadır.⁴⁶⁷ Duagu, dua eden, duacı anlamında kullanılmaktadır.⁴⁶⁸ “Nişin” kelimesi oturan oturmuş manasına gelmektedir. Tekkenişin ve Postnişinin bu çerçevede genellikle tekkedeki şeyhler (bir post üstünde oturan) için kullanıldığı söylenebilir.⁴⁶⁹ Zakir, zikreden anlamına gelmektedir. Tekkelerde, zikir esnasında dervişleri teşvik için ilahiler okuyan kimselere zakir denildiği bilinmektedir.⁴⁷⁰ Kapan şakirdanı, imarete getirilen malların tartılması ve muhafazasından sorumlu görevlidir.⁴⁷¹ Muarrif, cami ve tekkelerde, hayır sahiplerinin adlarını sayan ve dua eden müezzin veya derviş olarak tanımlanabilir.⁴⁷²

⁴⁶¹ **Kubbealtı Lugatı**, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, “teftiş”, <http://www.lugatim.com> (11 Eylül 2019)

⁴⁶² **Ötüken Türkçe Sözlük**, “nasih”, Ankara: Ötüken Neşriyat, 2007, s.3494

⁴⁶³ **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, “Cüzhan”, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011, s.156

⁴⁶⁴ **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, “Devirhan”, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011, s.194

⁴⁶⁵ **Ötüken Türkçe Sözlük**, “aşir”, Ankara: Ötüken Neşriyat, 2007, s.334

⁴⁶⁶ **Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, “noktacı”, Ferit Develioğlu, 28.Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 2011, s.987

⁴⁶⁷ **Kubbealtı Lugatı**, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, “noktacı”, <http://www.lugatim.com> (24 Mayıs 2020)

⁴⁶⁸ **Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, “duagu”, Ferit Develioğlu, 28.Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 2011, s.215

⁴⁶⁹ **Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, “nişin”, Ferit Develioğlu, 28.Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 2011, s.985

⁴⁷⁰ **Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, “zakir”, Ferit Develioğlu, 28.Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 2011, s.1360

⁴⁷¹ **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, “kapan”, İstanbul: MEB, 1993. Aktaran: Gazi Özdemir, “Hurufat Defterleri Işığında İlgin”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2005), s.33

⁴⁷² **Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, “muarrif”, Ferit Develioğlu, 28.Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 2011, s.767

Tablo 9: Hurufat Defterlerine Göre Dini Görev/Görevliler

Dini Görevliler/Görevler					
Ermenek	İmam	Kayyım	Cüzhan	Müezzin	İhlaşan
	Sermahfil	Muarrif	Devirhan	Vaiz	Türbedar
	Nasıh	Şeyh	Zaviyedar	Hatip	Aşırhan
Bor	İmam	Hatip	Şeyh	Zaviyedar	Sermahfil
	Vaiz	Cüzhan	Noktacı	Tekkenişin	Temcidhan
	Müezzin	Kayyım	Devirhan	Türbedar	Zakir
Seferihisar	İmam	Müezzin	Duagu	Devirhan	Vaiz
	Hatip	Sermahfil	Temcidhan	Zaviyedar	Aşırhan
	Şeyh	Cüzhan	Kayyım	Tekkenişin	Yasinhan
	Noktacı				
Seydişehir	İmam	Vaiz	Aşırhan	İmamlar Reisi	Devirhan
	Hatip	Cüzhanlar	Şeyh	Müezzin	Temcidhan
Ilgın	İmam	Cüzhan	Kayyım	Tesbihan	Müezzin
	Hatip	Aşırhan	Kapan Şakirdhanı		
	Vaiz	Yasinhan	Noktacı	Duagu	İmaret Şeyhi
Afyon	Müezzin	İmam	Ser-Mahfil	Tekkenişin	Hatip
	Devirhan	Kayyım	Vaiz	Temcid han	Noktacı
	Duagu	Muarrif	Salahan	Yasinhan	Şeyh
	Zaviyedar				
Bursa	Hatip	Vaiz	Eczahan	Postnişin	Sermüezzin
	İmam	Muvakkıt	Hatimhan	Zaviyedar	Sermahfil
	Kayyım	Türbedar	İhlaşan	Nakip	Devirhan
	Tesbihhan	Ammehan	Salahan	Noktacı	Duagu
	Muarrif	Aşırhan	Temcidhan	Şeyh	Seccadenişin
	Müezzin	Cüzhan	Yasinhan	Mükebbir	İmaret Şeyhi

Kütahya	İmam	Noktacı	Duagu	Temcidhan	Naathan
	Kayyım	Salavathan	Devirhan	Türbedar	Cüzhan
	Muvakkit	Vaiz	Hatip	Zaviyedar	Şeyh
	Müezzin	Ser-Mahfil	Fatihhan		
Maraş	İmam	Naathan	Yasinhan	Aşırhan	Noktacı
	Hatip	Zaviyedar	Temcidhan	İhlashan	Cüzhan
	Müezzin	Şeyh	Devirhan	Muvakkit	Kayyım
	Vaiz	Duagu	Fetihhan	Muarrif	
Kireli	İmam	Müezzin	Hatip	Kayyım	

Kaynak: Pakize Yıldız, “Hurufat Defterlerine Göre Maraş Kazası”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, EBE, 2010); Necibe Arvas, “Hurufat Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, SBE, 2011); Mine Aslangiri, “Bursa Hurufat Defterleri (1750-1800), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, SBE, 2019); Asuman Aydın, “Hurufat Defterlerine Göre Kütahya Şehir (XVIII. Yüzyıl)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, SBE, 2019); Ahmet Öge, “Hurufat Defterlerinde Niğde-Bor”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, EBE, 2010); Muharrem Parlak, “Hurufat Defterleri Işığında Seydişehir”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2009); Mevlüt Eser, “Hurufat Defterlerine Göre Ermenek”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, EBE, 2011); Halime Yiğit, “Hurufat Defterlerine Göre Afyonkarahisar Şehri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, SBE, 2019); Halis Akıncı, “Hurufat Defterlerine Göre Kır-ili Kazası”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2007); Zehra Çınar, “Hurufat Defterlerine Göre Seferihisar-ı Günyüzü Kazası”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2009); Gazi Özdemir, “Hurufat Defterleri Işığında Ilgın”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2005) kaynaklardan derlenmiştir.

Bu defterlere göre, bahsi geçen kazalardaki dini görevliler, camilerde yer alan imam, müezzin ve vaizler dışında; dua ve Kuran’dan ayetler okuyanlar gibi genel hizmeti ifa edenlerden oluşmaktadır. Camilerdeki görevliler İmam, Hatip, Vaiz, Müezzin, Sermahfil, İmamlar Reisi, Muvakkit, Sermahfil, Nasıh şeklindedir. Ammehan, Aşırhan, Cüzhan, Devirhan, Duagu, Eczahan, Fetihhan, Hatimhan, İhlashan, Muarraf, Mükebbir, Naathan, Salahan, Salavathan, Temcidhan, Tesbihan, Yasinhan gibi görevliler ise dua ve ayet okuyanlar olarak sınıflandırılabilir. Bunun dışında imaret, tekke ve zaviyelerde Nakip, İmaret Şeyhi, Şeyh, Postnişin, Seccadenişin, Tekkenişin, Zakir, Zaviyedar (zaviyede görev yapan şeyhler) gibi görevliler bulunmaktadır. Ayrıca vakıf görevlileri ve kazanın genel beledî hizmetleri ve sosyal ihtiyaçları çerçevesinde bazı görevliler bulunmaktadır. Örnekleme yer alan kazalarda, müderris, muallim, muallim-i sıbyan, halife, muid, dersiam, hoca ve şeyhü’l-kurra şeklinde eğitimcilerin de yer aldığı anlaşılmaktadır. Tablo 10’da yer alan görevlilerden bazıları şu şekilde tanımlanabilir:

Ferraş; cami, medrese, mektep, han, hamam gibi vakıfların temizlik işleriyle uğraşan görevliler olarak tanımlanmaktadır. Buna ek olarak ferraşlar, bu vakıfların; halı, kilim ve hasır gibi mefruşatını serip toplayan hizmetlileri belirten bir anlam kazanmıştır.⁴⁷³ Bevvab, kapıcı anlamına gelmektedir.⁴⁷⁴ Bulunduğu vakfın türüne göre bevvabların da görevlerinin değiştiği söylenebilir. Ayrıca, saray teşkilatında dergâh-ı âli bevvabları bulunmaktaydı. Bazı kazalarda bu bevvablar, ihtisap hizmetleri ve bazı muhızırbaşlıklara da tevcih edilirdi.⁴⁷⁵ Mir-ab, bir şehrin su işlerine bakan görevliye denilmektedir.⁴⁷⁶ Önemli devlet görevlilerinin seyahat ederken bindikleri el ile veya hayvanla taşınan araçlara taht-ı revan ya da tahterevan denilmektedir. Bu aracın temini ve kullanımına bakan görevliler de tahtirevancı olarak geçmektedir.⁴⁷⁷ Muid, inzibat teminine me'mur muallim yardımcısıdır.⁴⁷⁸ Muidlerin, halife benzeri bir yardımcı olduğu söylenebilir. “Loğ”, akmasını önlemek için toprak damlara ve yollara serilen malzemeyi sıkıştırmak veya tarladaki sert toprakları ezmek için kullanılan taş silindir anlamındadır.⁴⁷⁹ “Keş” ise, sonuna geldiği kelimelere çeken, çekici anlamını katmaktadır.⁴⁸⁰ Loğkeşin, bu çerçevede bahsi geçen işlerde çalışan görevli olduğu söylenebilir. Kanevatçı, kanallarda ya da suyollarında çalışanlar; meremmetçi ise tamirat işlerinde çalışanlar olarak ifade edilebilir. Neccar, dülger ya da marangoz anlamındadır. Dolayısıyla bir yapı işleri görevlisi olduğu söylenebilir.⁴⁸¹

⁴⁷³ Tahsin Yazıcı, Mehmet İpşirli, “Ferraş”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 12, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s.408

⁴⁷⁴ **Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, “bevvab”, Ferit Develioğlu, 28.Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 2011, s.105

⁴⁷⁵ Abdülkadir Özcan, “Kapıcı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 24, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s.345

⁴⁷⁶ **Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, “mir-ab”, Ferit Develioğlu, 28.Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 2011, s.757

⁴⁷⁷ **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, “taht-ı revan, tahtirevancı”, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011, s.663

⁴⁷⁸ **Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, “muid”, Ferit Develioğlu, 28.Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 2011, s.788

⁴⁷⁹ **Ötüken Türkçe Sözlük**, “loğ”, Ankara: Ötüken Neşriyat, 2007, s.2975

⁴⁸⁰ **Kubbealtı Lugatı**, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, “-keş”, <http://www.lugatim.com> (11 Haziran 2020)

⁴⁸¹ **Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, “Neccar”, Ferit Develioğlu, 28.Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 2011, s.955

Tablo 10: Hurufat Defterlerine Göre Vakıf İdarecileri ve Diğer Görev/Görevliler

	Vakıf İdarecileri	Diğer Görevler/Görevliler		
Ermenek	Mütevelli	Dersiam	Müderris	Ambarcı
	Cabi	Muid	Muallim	Kiledar
	Nazır	Mir-ab	Su Yolu nazırı	Bevvab
		Ferraş	Kandilci	
Bor	Mütevelli	Müderris	Muallim-i Sıbyan	Tahtarevancı
	Nazır	Dersiam	Meremmetçi	
	Kâtip			
	Cabi			
Seferihisar	Mütevelli	Müderris	Muallim-i sıbyan	Ferraş
	Nazır	Sebilci	Kandilci	
	Kâtip			
	Cabi			
Seydişehir	Mütevelli	Müderris	Dersiam	Ferraş
	Evkaf Müfettişi	Muallim-i sıbyan	Halife(Muid)	Kandilci
	Nazır			
İlgın	Mütevelli	Müderris	Muallim-i sıbyan	Kilerci
	Nazır	Vekil-i Harç	Ferraş	Gassal
	Kâtip	Bevvab	Şakkülhatap	Cabi
Afyon	Mütevelli	Müderris	Halife	Loğkeş
	Nazır	Muallim-i sıbyan	Kandilci	Ferraş
	Kâtip			
	Cabi			
Bursa	Evkaf Müfettişi	Halife	Dersiam	Kandilci
	Cabi	Hoca	Muallim-i Sıbyan	Kilerci
	Mütevelli	Muallim	Muid	Meremmetçi

	Nazır	Müderriş	Bevvab	Muhasib
	H.Ş.Müfettişî*	Mezarıcı	Ferraş	Mutemet
	Kâtip	Anbarcı	Gassal	Vekil-i Harç
	Kennas	Aşçı	Hadim	Bekçi
Kireli	Müteveli	Müderriş	Muallim-i sıbyan	Kandilci
	Nazır	Dersiam	Ferraş	
Kütahya	Müteveli	Halife	Muid	Bevvab
	Nazır	Hoca	Müderriş	Kandilci
	Cabi	Muallim-i sıbyan	Şeyhü'l-kurra	Su Yolcu
Maraş	Müteveli	Müderriş	Dersiam	Hafız-ı Bisat
	Nazır	Şeyhü'l-kurra	Muallim-i sıbyan	Meremmetçi
	Kâtip	Loğkeş	Kanavatçı	Kilerci
	Cabi	Neccar	Su Yolcu	Aşçı
		Tokatçı	Mutemet	Kandilci
		Mir-ab	Tufancı	Zabit-i Miftah
		Ferraş	Kennas	

Kaynak: Pakize Yıldız, “Hurufat Defterlerine Göre Maraş Kazası”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, EBE, 2010); Necibe Arvas, “Hurufat Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, SBE, 2011); Mine Aslangiri, “Bursa Hurufat Defterleri (1750-1800), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, SBE, 2019); Asuman Aydın, “Hurufat Defterlerine Göre Kütahya Şehir (XVIII. Yüzyıl)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, SBE, 2019); Ahmet Öge, “Hurufat Defterlerinde Niğde-Bor”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, EBE, 2010); Muharrem Parlak, “Hurufat Defterleri Işığında Seydişehir”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2009); Mevlüt Eser, “Hurufat Defterlerine Göre Ermenek”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, EBE, 2011); Halime Yiğit, “Hurufat Defterlerine Göre Afyonkarahisar Şehri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, SBE, 2019); Halis Akıncı, “Hurufat Defterlerine Göre Kır-ili Kazası”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2007); Zehra Çınar, “Hurufat Defterlerine Göre Seferihisar-ı Günyüzü Kazası”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2009); Gazi Özdemir, “Hurufat Defterleri Işığında Ilgın”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2005) kaynaklardan derlenmiştir.

Bunun yanı sıra, vakıfların idari işlerinde çalışan müteveli, kâtip, câbi, nazır ve müfettişler vardır. Ayrıca başta cami olmak üzere okul ve imaretlerde temizlik işi yapan ferraşlar, aydınlatma işinden sorumlu kandilciler, tamir ve onarım işlerine bakan meremmetçiler bulunmaktadır. Yine ilgili yerleşim bölgesinde çeşitli görevliler bazı beledî ve sosyal hizmetleri yerine getirmektedirler. Bunlar; bevvap, ambarcı, mir-ab, su

yolu nazırı, tahtarevancı, su yolcu, sebilci, vekil-i harç, gassal, abkeş, mezarcı, hadim, hadim-i Kenif, loğkeş, mutemet, zabıt-i miftah, bekçi, hafız-ı bisat, tufancı, aşçı, kanavatçı, kennas, muhasip, ekmekçi, hekim şeklinde sayılabilirler. Bu görevlilerin, toplumda imece yaşam çerçevesinde o yerleşim bölgesinin herhangi bir toplumsal ihtiyacını karşıladığı söylenebilir.

Hurufat defterlerindeki atamalarda bu görevlerin bazılarının babadan oğula geçtiği görülmektedir. Ancak bunun veraset usulüne göre değil bir kadı arzı ve değerlendirilmesi ile olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, zamanla bu görevlerin belirli ailelerin himayesinde kalması ihtimal dâhilindedir. Bu görevlilerin bütün atama ve denetim işleri kadılar tarafından “kadı arzıyla” yapılmaktadır. Bunun haricinde mütevellilerin arzıyla da atamalar yapıldığına rastlanmaktadır. Ancak mütevellilik dâhil bu görevlilerin azli ve ya tayini kadı arzı olmadan yapılamamaktaydı. Bu durum vakıflar ile kadı arasındaki bağın ispatı niteliğindedir. Örneğin; 1712 senesinde Kütahya’da Mehmet Efendi vakfında meşrutiyet üzere altı akçe ücret ile mütevellî vazifesini yürüten Ahmet vefat etmiş yerine oğlu Cafer, kadı Murat arzıyla vazifelendirilmiştir.⁴⁸² Yine benzer bir örnekte; Haziran 1720 tarihinde burmalı mescidine kayyım lazım olup, naib arzıyla Şaban’ın atandığı anlaşılmaktadır.⁴⁸³ Seferihisar-ı Günyüzü’nde Kubbelü Mahallesi Mescidi’nde ferraş ve kayyum olan Hüseyin, çocuğu olmadan öldüğünden yerine soyundan Hacı Mehmed oğlu Mustafa kadı İsmail arzıyla atanmıştır.⁴⁸⁴

Buna ek olarak, bazı ahlaki problemlerden dolayı yeni atamaların yapıldığı görülmektedir. Örneğin⁴⁸⁵:

“Bursa’da Çoban Bey mahallesinde Balabancık Mahallesi ahâlisi şer’a gelip imâmı Mehmed nâm kimesne mahzarında takrîr-i kelâm edip mezbûr imâm Mehmed kendi hâlinde olmayıp fesâd ve şekâvetden hâlî olmayıp iktidâdan istikrâh olunmağla yevmî iki akçe vazîfe ile Dervîş Halîl Efendi’ye kâdîsı Ahmed ‘arzıyla inâyet buyruldu.”

⁴⁸² Asuman Aydın, “Hurufat Defterlerine Göre Kütahya Şehir (XVIII. Yüzyıl)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, SBE, 2019), s.87

⁴⁸³ Halime Yiğit, “Hurufat Defterlerine Göre Afyonkarahisar Şehri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, SBE, 2019), s.48

⁴⁸⁴ Zehra Çınar, “Hurufat Defterlerine Göre Seferihisar-ı Günyüzü Kazası”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2019), s.30

⁴⁸⁵ Necibe Arvas, “Hurufat Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, SBE, 2011), s.7

Başka bir örnekte, aslında ölmemiş olan bir kimseyi, ölmüş gibi göstererek görevi üzerine alma teşebbüsü görülmektedir⁴⁸⁶:

“Bursa’da Karaçelebizâde Mehmed Efendi binâ eylediği câmi’de dört akçe ile müezzin ve üç akçe ile kayyım ve bir akçe ile devrhân olan Muharrem bin Mir ‘Alî vefat edip yeri hâli kalmak üzere eşirrâdan İbrâhîm nâm kimesne kendi üzerine berât etdirip lâkin mezbûr Muharrem’in fevti gayr-ı vâki’ olup mezbûr İbrâhîm tezvîr ile berât ettirmekle ref’inden ve merkûm Muharrem’in mahlûlünden cihât-ı mezbûre merkûmân es Seyyid Alî bin Hasan Halîfe nâibi Abdullâh arzıyla berât inâyet.”

Örneğin; Şeyh Mahallesi’nde Şeyh Hüseyin Dede Camii’nde ücretsiz meremmim olan Serkiz Zimmi’nin beratı bulunmadığından Safer 1139/Eylül-Ekim 1726’da berat verilmiştir.⁴⁸⁷ Bu bağlamda, gayrimüslimlerin de bu görevlere gelebileceği anlaşılmaktadır.

Bahsi geçen bazı görevlerin birkaç tanesinin yalnızca bir kişiye verildiği bazı hurufat defterleri çalışmalarında görülmektedir. Birbirine yakın olan ferraşlık-kayyımlık gibi veya imamlık-hatiplik gibi bazı görevler aynı kişiye verilebilmekteydi. Bunun dışında, bir vakfın nezareti ve mütevelliliği için imam ve şeyhlerin tayin edildiği de bilinmektedir. Örneğin⁴⁸⁸ : Bir kişi Kâtip, Cabi ve Aşırhan olabilmekteydi. Aynı şekilde bir kişi Şeyh, İmam, Hatip ve Muallim görevini ifa edebiliyordu.

Hurufat defterleri kapsamında yapılan çalışmalarda, kazalara atanan çoğu görevlilerin “vakıf görevlileri” olarak nitelendirildiği anlaşılmaktadır. Bu günümüz terminolojisi çerçevesinde “bir şirkette çalışanlar” şeklinde bir yanılgıya sebep olabilir. Bu bağlamda, imece yaşam, bu toplumsal organizasyonun anlaşılması açısından ele alınabilir. Bu görevlileri bir yerleşim bölgesinde, bazı görevleri(özellikle beledi hizmetleri) yerine getiren ve maaşını vakıf veya vakıflardan alan kişiler olarak değerlendirmek gerekmektedir.

⁴⁸⁶ Necibe Arvas, “Hurufat Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, SBE, 2011), s.13

⁴⁸⁷ Pakize Yıldız, “Hurufat Defterlerine Göre Maraş Kazası”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, EBE, 2010), s.74

⁴⁸⁸ Halit Çal, “1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurufat Defterine Göre Yunanistan’daki Türk Mimarisi”, **Erdem Dergisi**, Sayı 58, 2010, s.101

6.3.1.Fakirler

Tablo 8’de sunulan veriler dikkate alındığında, 1500-1800 yılları arasında cihetler açısından vakfiyelerde; yoksul, fakir anlamındaki “fukara”nın en yüksek sayıya sahip olduğu görülmektedir. 15. Yüzyıldan 18. yüzyıla kadar, yeni kurulan toplam 4033 vakfın vakfiyelerinde belirtilen cihetler arasında yaklaşık %27,7 oranında fukara tabiri geçmektedir. Buna “Medine fukarası” da eklendiğinde bu oran %48’e yükselmektedir. Bu durum, Osmanlı toplumunda fakirlere vakıflar yoluyla yapılan yardımların göstergesi olarak değerlendirilebilir. Genellikle vakıf malının ya da vakıf paranın fukaraya sarf edilmesi şeklinde olan fukara ile ilgili kayıtların, sayısının fazla olmasında vakfiyelerdeki bir uygulamanın etkisi olduğu söylenebilir. Özellikle bazı vakıflarda, silsile halinde vakıftan yararlanacaklar sayılırken, vakıf şartlarına riayet imkânsız hale gelirse ya da nesil devam etmez ise en sonunda kaçınılmaz olarak vakfın fukaraya meşruta olunmasının şart edildiği* görülmektedir.⁴⁸⁹

Vakfiyelerde, “Medine Fukarasına” şeklinde ifade edilen cihetler, İstanbul’daki fakir halka etkisi olmadığından ayrı bir şekilde Tablo 8’de gösterilmektedir. Çünkü bu çerçevede kurulan vakıfların önemli bir çoğunluğunun, vakıf evlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. 17.yüzyılda “fukara” tabirinin geçtiği vakfiyelerin yaklaşık %50’sinin “Medine fukarası” için kurulan vakıflardan oluştuğu görülmektedir. 18. Yüzyılda ise “Medine fukarası” tabiri azalmış ve oran %15 olarak hesaplanmıştır. “Medine Fukarası” tabirinin aynı zamanda Haremeyn vakıfları ile ilgili olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, yüzyıllar içerisinde haremeyn vakıflarının sayılarının değiştiği sonucuna ulaşılabilir.

Fukara tabiri genellikle Müslüman fukara ya da bir şehrin ya da mahallenin fakirleri gibi genel anlamda kullanılmış olsa da, bazı vakıfların belirli zümre, grup, bölgenin fakirlerine yardım amaçlı kurulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin İstanbul’da Nahilbend Hacı Hasan mahallesinde Hacı İbrahim İbrahim Efendi adlı şahsın para vakfının gelirinin, mektepteki fakir ve yetim çocukların eğitimi için tâhsis edildiği

* Vakfiyelerde vakıf kurucusunun, vakfın yararlanıcılarını ifade ederken belirlediği şartları belirtmek için “şart etmek” tabiri kullanılmıştır.

⁴⁸⁹ Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil**, Cilt 65, s.303, Hüküm No:297 (65a-1), Tarih 1730

anlaşılmaktadır.⁴⁹⁰ Benzer şekilde zaviyelerin fukaralarına da vakıf malının tâhsis edildiği bilinmektedir.⁴⁹¹

Örneğin, İstanbul Nahilbend mahallesinde evini vakfeden Ahmed Ağa'nın ölmesiyle evde oturan kızı Hatice, Haremeyn mütevellisi Hasan Bey'e günlük 4 akçe vermeyi kabul etmiştir. Çünkü Ahmed Ağa kendisinden sonra vakfiyede, Haremeyn fukarasına sarf edilmesini şart koşmuştur. Dolayısıyla günlük 4 akçenin, Haremeyn fukarasına tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde İstanbul Yoros Kazası, Dereseki köyünde bir bahçenin Haremeyn fukarası için vakfedildiği görülmektedir.⁴⁹²

Fakirlerin vakıflardan yararlanması sadece vakıf malının ya da vakıf paranın onlara sarf edilmesi şeklinde değildir. Aynı zamanda, fakirler için vakıf tarafından giyecek, yemek ve ayrıca dini günler ve bayramlarda; ekmek, çorba, iftar gibi yardımlar olduğu görülmektedir. Örneğin, İstanbul, Hocaüveys mahallesinde Kamer Hatun adlı kadın, vakıf gelirinin bir kısmınının, Berat, Regaip, Kadir gecesi ve iki bayram gecelerinde ve aşure gününde yemek pişirilip fukaraya verilmesini şart etmiştir.⁴⁹³ Benzer şekilde İstanbul Çakırağa mahallesinde oturan Ayşe Hatun adlı kadının para vakfında, muallimhanede okuyan çocukların, fakir ve yetim olanlarına, Kadir gecesinde iki bin akçelik kaftan verilmesini şart ettiği görülmektedir.⁴⁹⁴

Cihetler açısından, fakirler için hangi malların vakfedildiği de ele alınabilir. Vakıfların cihetinin birden çok olması sebebiyle kesin bir hesaplama yapmak mümkün olmamaktadır. Ancak incelenen vakfiyelerde, fukaranın yararlanması (kendisinden veya gelirinden) için vakıfların yaklaşık %66,5'inin ev, %26,4'ünün para, %6,2'sinin toprak, bağ, bahçe vesair, %4,7'sinin ise dükkân, han, değirmen ve çiftlik gibi gelir getiren gayri menkullerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Burada vakfedilen evlerin yüzdesinin diğerlerine göre fazla olmasının sebebinin, aile vakıfları olduğu söylenebilir. Çünkü bahsi geçen

⁴⁹⁰ Rasim Erol, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Mahkemesi 1 Numaralı Sicil**, Cilt 45, 2019, s.222, Hüküm No:159 (54b-1), Tarih 1608

⁴⁹¹ Abdullah Sivridağ, Ali Coşkun (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil**, Cilt 66, 2019, s.328, Hüküm No:403 (81a-3), Tarih 1731

⁴⁹² Rasim Erol, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Mahkemesi 1 Numaralı Sicil**, Cilt 45, 2019, s.282, Hüküm No:226 (73a-3), Tarih 1608

⁴⁹³ Nedim Pakırdağ, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil** Cilt 60, 2019, s.471, Hüküm No:539 (75a-1), Tarih 1709

⁴⁹⁴ Rasim Erol, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Mahkemesi 1 Numaralı Sicil**, Cilt 45, s.509, Hüküm No:450 (147a-1), Tarih 1608

vakıfların vakfiyelerinin en sonunda nesil kurduğunda, şart koşulan fukaraya sarf etme uygulamasının etkili olduğu öngörülebilir. Vakfedildiği cihetin fakirler olduğu vakfiyeler içerisinde, Medine fukarasına şart koşulan vakıfların oranı ise %41'dir.

6.3.2.İmamlar

Tablo 8'de vakfiyelerin büyük bir çoğunluğunda imamlara ayrılmış olan cihetler olduğu görülmektedir. Toplam 4033 vakfiyenin, %17'sinde imamlarla ilgili kayıt bulunmaktadır. İncelenen vakfiyelerde, imamların yararlanması (kendisinden veya gelirinden) için kurulan vakıfların, yaklaşık olarak %50,9'u para vakfı; %49'u gayrimenkul vakfidir.

17. yüzyılda, imamların ihtiyaçları için kurulan vakıfların yaklaşık olarak %56'sının para vakfı, %44'nün gayrimenkul vakfı olduğu görülmektedir. 18. Yüzyılda ise dağılım, yaklaşık %42 para vakfı, %58 gayrimenkul vakfı şeklindedir. 18. Yüzyılda, bahsi geçen gayrimenkuller içerisinde yaklaşık %65 oranında vakıf evlerin olduğu görülmektedir. Bunlara diğer gayrimenkullerin yanında vakfedilen evler de dâhil edildiğinde oran %80'e ulaşmaktadır. Bu sonuçlara göre, imamlar için yaşayacağı bir ev ve geçimini sağlaması için paralar vakfedildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca 18. yüzyılda imamlara tahsis edilen vakıflar içerisinde para vakfı oranının azaldığı, evlerin oranının ise arttığı görülmektedir.

Mahallelerin bir cami etrafında olduğu bilinen İstanbul'da, imamların önemli bir konuma sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda; imece hayatın bir yansıması olarak, imamların geçinmeleri, barınmalarının da o bölgede yaşayanların ortak meselesi halini almış olabileceği öngörülebilir.

18. Yüzyıl başındaki bir sicilde mahalle bekçilerinin sorumluluğunun imamlara verildiği anlaşılmaktadır. Mahalle bekçilerinin işlerini yapmayıp sabaha kadar dükkân önlerinde uyudukları bildirilmiş ve İstanbul kadısından mahalle imamlarına bu konuda tenbih etmeleri ve onlara hatırlatmaları istenmiştir. Eğer bundan sonra herhangi bir mahallenin bekçisi sabaha kadar fener yakıp otururken bulunur ise bekçi ta'zir⁴⁹⁵ edilir

⁴⁹⁵ İslam hukukunda, hakkında belirli bir şer'i ceza bulunmayan suçlardan dolayı bir suçluya devlet başkanı veya vekili tarafında verilen azarlama, sert bir tavır takınma, dayak veya hapis şeklindeki ihtar cezası.

ve mahalle imamı da görevden alınır diye uyarı gönderildiği anlaşılmaktadır.⁴⁹⁶ 19. yüzyıla kadar, mahalle ve idari yapı arasındaki bağlantı; mescitlerdeki ya da camilerdeki imam, müezzin ve hatipler tarafından sağlanmaktaydı.⁴⁹⁷ İmamlar, ibadet ve eğitim hizmetleri yanında, ahlaki düzenin sağlanması ve mahallenin idari yükümlülüklerini yerine getirmesinden sorumluydu. İmam, beldenin mülki ve beledî amiri durumundaki kadıyı temsil görevini üstlenen bir memurdu.⁴⁹⁸ Padişah emirleri kadı tarafından imamlara aktarılır veya münadilerce pazar yerleri ve caddelerde ilan edilirdi.⁴⁹⁹ Osmanlı şehir örgütlenmesinde, mahallenin önemi, mahalle imamlığını da önemli hale getirmiştir. Tanzimat’a kadar mahallede devleti temsil eden önde gelen sorumlulardandı. Kadıların kontrolünde bulunan imamlar, mahallenin düzeni, asayişi, İslami adap içinde yaşam sürdürülmesi ve dini görevlerin yerine getirilmesi konusunda merkezden gönderilen fermanlarda uygulayıcı konumundaydılar. Bu çerçevede, imamlar birçok işte kadıların tabii yardımcılarıydılar.⁵⁰⁰ Ayrıca, imamlar, ölüm, defin, doğum kayıtları, nikâh ve boşanma işlerinin yanında mahallenin temizliği gibi belediye işlerini de yürütmüşlerdir.⁵⁰¹

Osmanlı toplumunda merkez konumunda olan cami, mahalle ahalisinin ibadet dışında da toplandığı yer olarak belirtilmektedir. Müslümanların, cami içinde ibadet ettikleri, avlusundaki ağaçların gölgesinde sohbet ettikleri ve dinlendikleri, çoğu sanat harikası çeşmelerinden su içtikleri değerlendirilmektedir.⁵⁰² Bu bağlanda, mahalle ve köy imamları, Osmanlı toplumundaki istikrar ve huzurun gerçek aktörleri olarak ele alınabilir.⁵⁰³

18. Yüzyıldaki imamların modern dönemden daha fazla sorumluluk ve yetkiye sahip olduğu söylenebilir. İmamlar, vakıflardan; nezaret ve tevliyet sebebi ile ya da imamlık mesleği gereği yaptığı bir işin karşılığında yararlanmaktaydılar. Kimi zaman ise

⁴⁹⁶ Ali Coşkun, Sabri Atay (çev.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı sicil**, Cilt 57, 2019, s.648, Hüküm no:506(169a-1), 1695-1697

⁴⁹⁷ Canatar, s.230

⁴⁹⁸ Canatar, s.231

⁴⁹⁹ Canatar, s.232

⁵⁰⁰ Kemal Beydilli, “İmam”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 22, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s.181

⁵⁰¹ Kemal Beydilli, “İmam”, s.181

⁵⁰² Mefail Hızlı, “Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair”, **Tesam Akademi Dergisi**, Sayı 1, 2014, s.43

⁵⁰³ Hızlı, s.49

düzenli bir ödeme ya da barınacak bir ev olarak imamlara tahsisatlar yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, İstanbul'da Abdülkadir Efendi adlı şahsın vakfettiği evin, o öldükten sonra her gün Yasin-i Şerif okumak üzere mahalle camisinde görev yapan imama verilmesini, bununla birlikte vakfın mütevelliliğini imamın, nazırlığını ise mahalle ahalisinin yapmasını şart ettiği görülmektedir.⁵⁰⁴ Bahsedilen bu evler, “meşrut menzil” ya da “meşruta hane” olarak ifade edilmektedir. Günümüzde cami imamlarına tâhsis edilen lojmanlara benzediği söylenebilir. Şeriiye sicillerinde sıklıkla geçen “İmama meşruta menzil” buna örnek gösterilebilir.

Vakfiyelerde, görevlilerin ikametine şart koşulmuş olan “meşruta haneler”, bir ailenin barınabileceği tek ya da çift katlı, mutfak, tuvaleti, bahçesi olan müstakil evler şeklinde tanımlanmaktadır. Bazen de birbirine bitişik “mütehhilin odası” şeklindedir. Bu hanelerin çoğu caminin yer aldığı yerde, günümüze ulaşan örneklerinden Firuz Ağa, Tomtom Kaptan Mehmed Paşa, Molla Şeref Camii gibi bazen caminin altında, bazılarının da camiden uzakta bulunduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰⁵

İstanbul Baruthane yakınındaki Müneccimbaşı Sadi İshak Vakfının vakfiyesinde, imamın dahi oturacak eve ihtiyacı varsa, müezzine meşruta haneye bitişik ve içinde su kuyusu bulunan haneyi imama, ihtiyacı yoksa iki odanın da müteveli tarafından kiraya verilmesi şart edilmiştir.⁵⁰⁶ Yine benzer şekilde Çankırlı Şeyh Kasım Efendi'nin vakfiyesinde, vakıf dükkânların kirasının imama verilmesi şart koşulmuştur.⁵⁰⁷ Bazen imamlara, imamlık vazifesinin yanında müezzinlik ve kayyımlik görevinin de verildiği bilinmektedir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ Coşkun Yılmaz, Salih Kahriman (çev.) ve diğerleri, **Rumeli Sadareti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil**, Cilt 59, 2019, s.406, Hüküm No:410 (97b-1), Tarih 1704

⁵⁰⁵ Nilgün Çevrimli, “Vakfiyelerde Meşruta Terimin Düşündürdükleri; Vakıf Görevlilerine Ait Meşrutalar”, **Kalemîşi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, 2018, S.106

⁵⁰⁶ Nedim Pakırdağ, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil**, Cilt 60, 2019, s.468, Hüküm No:538 (74a-b-1), Tarih 1709

⁵⁰⁷ Abdullah Sivridağ, Ali Coşkun (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil**, Cilt 66, 2019, s.253, Hüküm No:255 (62b-1), Tarih 1731

⁵⁰⁸ Abdülkadir Altın, Eyüp Kahriman (çev.) ve diğerleri, **Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil**, Cilt 72, 2019, s.473, Hüküm No:740 (82b-1), Tarih 1748

6.3.3.Vakıfların Sürdürülebilirliği

Cihetler açısından, yeni kurulan toplam 4033 vakfın, vakfiyelerinin yaklaşık %11’inde tamir ve akar tabiri geçmektedir. 18. Yüzyılda ise bu oran yaklaşık olarak %19’dur. Tablo 8’de, vakfiye kayıtlarında yer alan; tamir, akar ve akar iştirası olarak belirtilen sınıflandırma, beledî hizmetleri sağlayan herhangi bir vakfın devamını sağlayacak tamirat ve gelir ilavesi anlamına gelmektedir. Vakfiyelerde, vakfedilen gayrimenkulün (ev, çeşme, köprü, oda, han vb.) tamir ihtiyacının vakıf tarafından karşılanacağına dair ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Örneğin; 1746 yılındaki bir hükümde, Taşköprü nahiyesinde köprülerin vakfiye şartı gereği vakıf tarafından, mütevellisi Ayişe Hatun aracılığıyla tamir ettirilmesi gerektiği bildirilmektedir.⁵⁰⁹ Benzer şekilde, 1765 yılında İstanbul Bahçekapı yakınındaki vakıf akarı olarak, kısa süreli kiraya verilen dükkânların, depremde yıkılmasıyla, yenileme ve tamirinin vakıf gelirinden yapılması için izin istendiği belirtilmektedir.⁵¹⁰ Burada, dükkânlar beledî hizmet niteliğinde olmasa bile, bu dükkânların kirasından gelir elde eden vakfın, Üsküdar suyolları tamiratını üstlenen, Haseki İsmail Ağa vakfı olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden bir hayır vakfı ya da beledî hizmet sağlayan vakıf, vakfedilirken bazen yanında gelir getirecek akarların da vakfedildiği bilinmektedir.⁵¹¹ Çünkü bu akarlar, bakım-onarım ve genişletme-yeniden inşa için gerekli fonu sağlamış olmaktadır.

Bu bağlamda; bir vakfın tamirinin, doğrudan ve ya dolaylı olarak beledî hizmetlerin sürdürülmesine katkı sağladığı söylenebilir. Bunun yanı sıra, İstanbul’da, vakıfların hususi olarak bazı yapıların tamirâtı için kurulduğu görülmektedir. Bunlar arasında; genel bir tamirâtı ifade eden “tamir masraflarına”, “vakfını tamire”, “hayratını tamire” gibi kayıtların yanında kanal, kuyu, tulumba, ark, su yolu, musluk, kaldırım, çeşme, duvar, namazgâh, mektep, medrese, cami, mescit, ev, değirmen, köprü tamirine dair kayıtlar da bulunmaktadır. Tamirat ile ilgili kayıtlar, ihtiyaçların çeşitliliğinin ve

⁵⁰⁹ Tabakoğlu, “İstanbul Ahkam Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1”, Hüküm no: 2/78/265, Tarih 1746

⁵¹⁰ Salih Kahrıman, Mümin Yıldıztaş (çev.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil**, Cilt 76, 2019, s.229, Hüküm No:221 (100-2), Tarih 1765

⁵¹¹ **Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, “Akarat-ı Mevkufe”, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014, <http://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu> (5 Temmuz 2019)

vakıf kurucularının beledî hizmetlerin sürdürülebilirliğine verdikleri önemin göstergesi olarak ele alınabilir.

Kurulan bir vakıf, vakfeden hayatta iken ve sonrasında sonsuza kadar yaşama prensibiyle ekonomik sisteme dâhil olur. Dolayısıyla mütevellilerin vakfı canlı tutma, zarara uğratmama gibi bir sorumluluğu bulunmaktadır. Bu bağlamda, vakfiyelerde “vakfa zam”, “akar iştirası” ve tamirle ilgili kayıtlar görülmektedir.* Örneğin daha önce kurulan bir vakfın, gelirlerini arttırmak isteyen vakıf kurucusu ya da başka bir hayır sahibi, kurulmuş olan vakfa gelir sağlamak adına vakfa zam yapabilmekteydi. Vakfiyelerde “münasip akar işтира ve vakf-ı mezbura zam ve ilhak olunup” ve ya “istiğlal ve istismara salih akar işтира edilmesi” şeklinde geçen ibarelerden anlaşılacağı üzere vakfın ekonomik sürdürülebilirliğinin dikkate alındığı anlaşılmaktadır.

İstanbul kadı sicillerindeki bir örnekte, vakıf için bir bina satın alma işleminde, istiğlal ve istismara elverişli bir akar satın alınması ve bunun alışılan şekilde (icare-i vahide) kiraya verilmesi ve bu gelirin de medine fukarasına gönderilmesi şartı belirtilmektedir.⁵¹² Bu örnekteki gibi, akar alımlarının tamirat ve vakfın sürdürülebilirliğinin dışında bazen ayrıca yeni bir vakıf alanı yaratmak üzerine yapıldığı görülmektedir. Vakfiye şartlarının çeşitliliğindeki artış ile vakıf işlemlerinin ve amaçlarının da paralel olarak arttığı düşünülebilir.

İncelenen verilerde vakfedilen cihetin, akar ve ya akar iştirası olduğu toplam 152 kayıtta 107’sinin para vakfı olduğu görülmektedir. Paranın ya da semayenin tükenebilirliği bağlamında, bu sermayeyi sürekli hale dönüştürecek işlemlerden biri, paranın işletilmesi diğeri ise cari gelir sağlayacak akarların satın alınmasıdır. Ayrıca bazı para vakıflarındaki paranın akara dönüştürüldüğü ve bu işlemin kadı onayı ile sicillere “Vakf-ı nükud akara tebdil” ya da “nükud akar tebdil” şeklinde kayıt edildiği görülmektedir. Örneğin, 1731 yılında Hacı Mehmed Ağa para vakfının mütevellisinin, vakfiye şartı gereğince, Hacı Mehmed bin Abdullah’a ait evi satın aldığı

* Bu zamlar yani arttırma genellikle asl-ı mala yapılmaktadır. Yine benzer şekilde akar iştirası ise; kira geliri olan dükkân, oda, bağ ve bahçe gibi bir gayrimenkulün vakıf için satın alınmasını ifade etmektedir.

⁵¹² Rasim Erol, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğeri, **Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği 1 numaralı sicil**, Cilt 45, 2019, s.335, Hüküm no:290, (88b-1),1608-1626.

anlaşılmaktadır.⁵¹³ Şevki Mehmed Efendi'nin 10.000 kuruş vakfettiği vakfiyesinde ise, 9800 kuruşun asla “istirbah ve istiğlal yöntemiyle işletilmeyip, akara tebdil olunmak için mütevellide bulunsun” şartı bulunmaktadır.⁵¹⁴ Bir başka örnekte, Ahmet Efendi ile annesinin evlerini Haraççı Muhyiddin Vakfı'na akar olması için sattıkları, “Nükud akar tebdil” başlığıyla kadı sicilinde yer almaktadır. Bu işlemde vakıf mütevellisinin Haraççı Muhyiddin Vakfı'nın vakfedilen parasını, akar ile tebdili(değişimi) görülmektedir.⁵¹⁵ Yine benzer şekilde, Hasköy'de Hasan Efendi vakfının 8 aylık muhasebe kaydında, masraflardan sonra kalan bakiyenin akar alınmak üzere mütevellide olduğu yazılmıştır.⁵¹⁶ Bu ve benzeri örneklerden, vakıf mütevellilerinin gelir yaratmak için ya da vakıf kuranın şartı sebebiyle gelir getiren gayrimenkuller satın almakla görevli olduğu anlaşılmaktadır. Akar tebdili ve iştirası gibi kavramların fıkhi ve ya hukuki olarak incelenmesi başka bir araştırmanın konusu olmakla birlikte, bu gibi gelir getiren gayrimenkullerin, vakfa dâhil edilmesinin, vakfın fiziki ve ekonomik sürdürülebilirliğine dolayısıyla beledî hizmetlerin sürdürülmesine etkisi olduğu söylenebilir.

İncelenen vakfiyelerden hareketle, akar ve tamirat ile ilgili vakıfların, 16. ve 17. yüzyıla göre 18. yüzyılda arttığı görülmektedir. Özellikle “Akara” ve “Akar iştirasına” tabiriyle vakfiyede yer alan kayıtların sayısı 16. ve 17. yüzyıl toplamında 17 iken 18. yüzyılda 135'tir. Bu durum, para vakıfları sayısının artması ya da vakıf işlemlerinin farklılaşması olarak değerlendirilebilir.

6.3.3.1. Vakıflarda İstibdal

İstibdal, vakıf malın vakıf olma özelliğini ortadan kaldırarak mülke dönüşmesini ve istibdal edilecek yeni malın da vakıf hükmünü kazanmasına sebep olan vakıf uygulamasıdır. Vakıf özelliği kazanan bu yeni mal, birebir önceki malın şartlarına tâbi olmaktadır.⁵¹⁷ Fıkıh bilginleri bazen vakfa yarar sağlama ve onun yok olmasını

⁵¹³ Abdullah Sivridağ, Ali Coşkun (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil**, Cilt 66, 2019, s.74, Hüküm No:33 (7b-2), Tarih 1731

⁵¹⁴ Sabri Atay, Hüsseyin Kılıç (hızl.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil**, Cilt 19, 2011, s.140, Hüküm No:106 (13b-2), Tarih 1685

⁵¹⁵ Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil**, Cilt 65, 2019, s.339, Hüküm No:337 (75b-2), Tarih 1730

⁵¹⁶ Abdülkadir Altın, Eyüp Kahrıman (çev.) ve diğerleri, **Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil**, Cilt 72, 2019, s.645, Hüküm No:1059 (120a-1), Tarih 1741

⁵¹⁷ İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-fetâvâ*, XXXI, 229, 254; Âlim b. Alâ, *el-Fetâvâ 't-Tatarhâniyye*, V, 723; İbnü'l-Bezzâzî, *el-Fetâvâ 'l-Bezzâziyye*, III, 256; Trablusî, *el-İs'âf*, s. 31; Buhûtî, *er-Ravzu'l-mürbi*, s. 356; Ali Efendi, *Fetâvâ*, I, 242;

engellemek adına istibdali savunmuş bazen de buna karşı çıkmışlardır. Hanefi mezhebine göre, istibdale genellikle izin verilmesine rağmen vakıf kurucusunun şartı olsa bile mescitlerin bu kapsamın dışında tutulduğu bilinmektedir.⁵¹⁸ Vakıf çerçevesinde bazen hedeflenen hizmet, geliri arttırma ve ya bunların ortadan kalkmasına engel olma, istibdal ile sağlanabilir. Bu bağlamda istibdal, vakfı iptal değil, aksine vakfın devamını sağlamak üzere onu bulunduğu yerden başka bir yere nakletmek olarak açıklanabilir.⁵¹⁹

İstibdal kararında, vakfiyede açıkça müteveli yetkilendirilmemişse tek yetkili mercii hâkimdir(kadıdır). Hâkim kararı, özellikle Hanefi mezhebinin ortaya koyduğu bir şarttır.⁵²⁰ Osmanlı Devleti'nde, istibdal ilk zamanlarda oldukça tartışmalı bir konudur. Molla Hüsrev, istibdal yetkisinin vakıf şartı olmadığı durumda, hâkimde olduğunu söylemiştir. Çivizâde ise Şeyhülislamlığı döneminde hiçbir istibdal talebine cevaz vermemiştir. Konu hakkındaki tartışmalar üzerine Ebussuud Efendi, şeyhülislamlığı sırasında istibdal konusunda karar verme yetkisini kadılardan alarak, istibdalin ancak Emr-i Sultani ile mümkün olacağına hüküm vermiştir.⁵²¹ Ebussuud Efendi'den sonra istibdal Emr-i Sultani ve izn-i Kadı ile gerçekleşmiştir.⁵²² İstanbul Ahkâm defterlerinde, vakıf istibdalleri ilgili hükümlerde, bu onayın olduğu görülmektedir.

18. Yüzyılın ikinci yarısındaki ahkâm kayıtlarında, sıklıkla istibdal ile ilgili hükümlerin yer aldığı görülmektedir. 359 hükmün 212'sinde, yani %59,05'inde istibdal bulunmaktadır.⁵²³ İstibdallerin genellikle vakıf ile kiracıları arasında yapıldığı anlaşılmaktadır. ⁵²⁴Vakfın kiracısı olan kişilerin, vakıf evleri kendi mülkü haline getiremeyecekleri için, ikamet etmediği başka bir evle istibdal yoluna gidip mülk

İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 585; Ömer Hilmi, *İthâfü'l-ahlâf*, s. 50, m. 119; Ali Haydar, *Tertibü's-sunûf*, md. 1579; Ebû Zehre, *Muhâdarât*, s.189. Aktaran: Murat Beyaztaş, *İslam Hukunda Vakıfların Tağyiri ve İstibdali*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, 2016), s.182

⁵¹⁸ Murat Beyaztaş, *İslam Hukunda Vakıfların Tağyiri ve İstibdali*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, 2016), s.183

⁵¹⁹ İbnü't-Türkmânî, "Risâletün fi'l-istibdâl", *İstibdâl Risâleleri*, s. 53-54; Ebû Zehre, *Muhâdarât*, s. 191; Abdullah Sâlih, "Şartu'l-vâkıf...", *Evkâf*, V, 187; Karadağî, "Tenmiyetü mevâridi'l-vakf", *Evkâf*, VII, 28; *Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri (Eyyûb Vakfiyesi)*, s. 49. Aktaran Beyaztaş, s.187

⁵²⁰ Beyaztaş, s.202

⁵²¹ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2010, s.385. Aktaran: İbrahim Oğuz, "Osmanlı Vakıflarında İstibdal Problemi (Midilli Örneği)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 34, s.589 (583-602)

⁵²² Pehlül Düzenli, "Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvâları", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2007), s. 310-312. Aktaran : Oğuz, s.589

⁵²³ H.Gökçen Özkaya, "Vakıf İstibdal Kayıtları, İstanbul'da Barınma Kültürü ve Kent Yapısına Dair Neler Sunar?", *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, Cilt 8, Sayı 16, 2010, s.469 (467-488)

⁵²⁴ Özkaya, s.473

edinmeyi amaçladıkları değerlendirilebilir.⁵²⁵ Ahkâm defterlerinde, istibdal konulu hükümlerin fazlalığı, 18. yüzyılda kurulan yeni vakıflarda evlerin sayısının yüksek olması ile ilişkilendirilebilir. Bu durumun, vakıf kurmadaki saikleri etkileyip, etkilemediği ise ayrıca ele alınabilir.

İslam hukukçularına göre, istibdale konu olan vakıflaştırılacak yeni mal, öncekinden daha iyi bir konumda ve özellikleri itibariyle eskisinden daha hayırlı olmalıdır.⁵²⁶ Hem ahkâm defterleri, hem de kadı sicillerinden hareketle, istibdal işlemlerinde mimar ya da mimarlardan oluşan bir heyet ile birlikte bir keşif yapıldığı görülmektedir. Bu keşfin amacının, istibdalin hukuki şartı olan, eski malın değerinin yeni maldan daha az olması gerekliliğinin tespiti olduğu söylenebilir. Örneğin, İstanbul kadı sicillerinde yer alan 1709 tarihli bir istibdal işleminde, Hüseyin Ağa Vakfı'nın mütevellisi ve Ali Çavuş Vakfı'nın mütevellisi, vakfa ait arsa ve binaların Vezir Ali Paşa'nın mülk olan arsası ve binalarla istibdalini talep etmektedirler. Burada, istibdal'in özellikle vakfa faydası ve uygunluğu ölçüsünde izin istendiği görülmektedir. Bu işlemde keşif, ölçüm ve değer tespiti için mahkemeden başkâtip ve beraberinde hassa mimarlarından iki mimar ve bina işlerinde bilgisi olan bölge halkından olduğu tahmin edilen kişilerin gönderildiği anlaşılmaktadır.⁵²⁷ Burada bahsi geçen, bölge halkının sicillerde "Şühudü'l Hal" olarak kaydedildiği söylenebilir. Keşif sonrası, İstanbul kadısının mektubuna binaen gelen hükümde, istibdal olunması ve buna dair hüccetin taraflara verilmesi istenmektedir.⁵²⁸ İstanbul Ahkâm defterlerinde 1743 yılına ait başka bir örnekte, Seretıbbâ Ömer Efendi vakfına ait Çıkırıkçı Kemal mahallesindeki harap evin kiracısı saksoncubaşı Ali, bu evi ile Kumkapı'daki kendi mülk evinini istibdalini talep etmektedir. Keşif için, mahkemeden müezzin, iki hassa mimarı ve tarafsız(bigaraz) Müslümanların gittikleri anlaşılmaktadır. Mimarların yaptığı değer tespiti ve ölçümlerde, vakfa ait evin değerinin 33.970 akçe, kirasının ise günlük bir akçe olduğu, istibdal edilmek istenen mülkün değerinin 45.200 akçe kirasının ise günlük iki akçeye denk geldiği belirtilmektedir. Bu değerlere göre istibdal, vakfın lehine olduğundan kabulü tavsiye edilmektedir.⁵²⁹ Başka bir örnekte,

⁵²⁵ Özkaya, s. 474-475

⁵²⁶ Beyaztaş, s.235-236

⁵²⁷ Nedim Pakırdağ, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil**, Cilt 60, 2019, s.430, Hüküm no:487(67a-1), Tarih 1709

⁵²⁸ Nedim Pakırdağ, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil**, Cilt 60, 2019, s.550, Hüküm no:626(93b-1), Tarih 1709

⁵²⁹ Tabakoğlu (hızl.), "İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1", Hüküm no: 1/14/61

İstanbul’da Haremeyn şerifeyn evkafı mütevellisinin vekili kadıya gelip, Haremeyn evkafına ait, içinde kiracısı olan evin arsasını, ayrı mahallelerdeki üç farklı ev ile eğer vakfa yararlı olacaksa istibdal etmek istediğini bildirmektedir. Buna göre mahkemeden Mustafa Efendi, mimarlar ve bu konuda bilgili kişiler ile keşif yapılmış ve mülk olan menzillerin değerinin vakıf arsasından daha değerli olduğu tespit edilmiştir.⁵³⁰

Sonuç olarak, vakıflarda istibdal uygulaması, vakfın sürdürülebilirliği olarak ele alınabilir. Çünkü hukuki esasları itibariyle istibdal’de öncelikli amacın; vakfın ebediliğinin zarar görmemesi olduğu anlaşılmaktadır.

6.3.3.2.Vakıflarda Kiralama Usulleri ve İcareteyn

Vakıfların gelir kaynaklarından biri kiralardır. Bu kiralalar özellikle muhasebe kayıtlarından hareketle, gayrimenkullerde “icarat” olarak kaydedilirken, para vakıflarının parayı ödünç vermesi ise “murabahat” olarak ele alınmaktadır. Menşei itibariyle kiralama usullerinin, vakıfların sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla ortaya çıktığı söylenebilir. Çünkü hayır hizmetlerinin sürdürülebilmesi ve beledi hizmetlere kaynak sağlanması için vakfın da gelirlerinin sürekli olması gerekmektedir.

Sahih vakıfları, ayn-ı (kendisi) ile yararlanılan vakıflar ve varidatı ile yararlanılan vakıflar olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Varidatı ile yararlanılan vakıflar ise, icare-i vahideli vakıflar(tek kira akdi ile gelir getiren vakıflar),icareteynli vakıflar, mukataalı vakıflar ve icare-i vahide-i kadimeli vakıflar(eskiden icare-i vahideli olan vakıflar) olarak dörde ayrılmaktadır.⁵³¹ Esasında, tek kira akdi dışındaki kiralama usullerinin genel olarak bazı zorunluluklar ve ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıktığı söylenebilir. Zaten bu tür kiralama usullerini uygulamak için, vakfın yanarak veya yıkılarak kullanılamaz hale gelmesi ve tamir masrafının ödenememesi gibi şartlar bulunmaktadır. Burada asıl amacın ise vakfın sürdürülebilirliğinin sağlanması olduğu anlaşılmaktadır.

⁵³⁰ Tabakoğlu (hızl.), “İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1”, Hüküm no: 1/32/149

⁵³¹ Bülend Köprülü, “Evvvelki Hukukumuzda Vakıf Nev’iyetleri ve İcareteynli Vakıflar”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Sayı 17, 2011, s.707-716

İcare-i vahide tek kira anlamında kullanılan, normal kira akdi şartlarının geçerli olduğu, mütevellinin vakıf gayrimenkulünü değeri nispetinde kiraladığı ve kiracının da kira müddeti içerisinde yararlandığı bilinen en eski kiralama usulüdür. Kiralama sürelerinde vakfiye şartına uyulduğu bilinmektedir. Eğer bir şart yoksa Hanefi mezhebine göre kira süresinin uzun ve sınırsız olması istenmemektedir.⁵³² İcare-i vahide, kira süresinin sona ermesi ya da kiracının ölümüyle sonlanmaktadır.⁵³³

Mukataalı vakıflar, önceden var olan bir vakıf mülkün kullanılamayıp yalnızca arsa değeri ile işlem görmesi şeklindedir. Burada, vakfın gelirinin devamı ve vakfın sürdürülebilirliği için vakıf mülkiyetindeki arsa kiraya verilmektedir. Kiracı böylelikle üzerine inşa ettiği mülkün mülkiyetine sahip olmakta, vakıf da arsanın getirdiği mülkiyet hakkı ile kira almaktaydı.

Mukataalı vakıf, uzun süreli kiralama usullerindendir. Kira bedelinin icare-i zemin, mukataa ve icare-i seneviyye olarak adlandırıldığı mukataalı vakıflar, Osmanlı döneminde icareteynde olduğu gibi çift kira sistemi ile uygulanmıştır. İlk olarak kiracıdan bedel-i mukataa adıyla arsanın satış değerine yakın bir meblağ alınır, sonra her yıl icare-i zemin tahsil edilirdi.⁵³⁴

Vakıf gayrimenkullerin kiralama usullerinin çeşitlenmesinin genellikle zaruret olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Mütevelliler, mukataalı vakıflarda görüldüğü üzere olağandışı durumlar (özellikle doğal afetler) sebebiyle birçok çareye başvurmuş olsalar da harap vakıfların ihya ve tamiri için gerekli nakit ve imkânların temin edilememesinden dolayı icareteyn usulüne başvurmuşlardır.⁵³⁵ İcareteyn için vakıf akardan yararlanmanın imkânsız hale gelmesi, harap vakfın imarını temin edecek çare olmaması, izn-i Sultani ve izn-i kadı olması gerekmektedir.⁵³⁶ İcareteyn usulü, muaccele ve müeccele şeklinde iki ödemeyi içermektedir. Muaccele, ilk olarak alınan ve vakfın tamiri ve ihyası için sarfedilen peşin meblağı ifade etmektedir. Bu peşinat ile vakıf idaresi, harap olan vakfı tamir ve ihya etmekteydi. Mukaatalı vakıf kiralama usulünde ise imar ve ihya işi kiracıya

⁵³² Beyaztaş, s.29-32

⁵³³ Süleyman Kaya, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları", **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt 15, Sayı 29, 2010, s.110 (95-132)

⁵³⁴ Beyaztaş, s.41-42

⁵³⁵ Köprülü, s.215

⁵³⁶ Köprülü, s.215-257

aittir. Müeccele ise her sene sonu kiracıdan alınan meblağı ifade etmektedir. Vakıf açısından, her sene düzenli olarak alınan bu bedel sayesinde, uzun müddet kiralamayı uygun görmeyen Hanefi imamların görüşleri korunmaktaydı. Müteveli, her sene müecceleyle elde edince, kira akdine yenilenmiş gözü ile bakılmakta ve bu durum her sene tekrarlandığından müddeti bilinmeyen bir kiralamanın mevcudiyeti sağlanmaktaydı.⁵³⁷ İcareteynli vakıf mülklerin mülkiyeti vakfa tasarruf hakkı kiracıya aittir.⁵³⁸

Mukataalı vakıf ve icareteyn usullerinde en önemli ayrım şu şekilde açıklanabilir. İcareteynli vakıflarda, muaccelenin vakıf malının imar ve tamirinde harcanması gerekir ve bu harcamalar dâhil binanın bütün mülkiyeti vakfa aittir. Mukataalı vakıfta ise, yalnızca çıplak zemin ve arsa vakfa aittir. Bu arsanın üzerindeki bina, ağaç ve eşyaların mülkiyeti ise kiracıya aittir.

Gayrimenkullerin kiralardan elde edilen gelirlerin haricinde bir de vakıf paraların ödünç verilmesinden elde edilen gelirler de vakıf muhasebelerinde yer almaktadır. Bu paraların işletilmesinde de öncelikle vakfiye şartları esas alınmaktadır. Ayrıca, paranın işletilmesinden elde edilen gelir, vakfın cihetlerine, tamirine ve masraflarına sarf edilmektedir.

Süleyman Kaya tarafından 18. yüzyılda muhasebe kayıtları incelenen Üsküdar'daki 81 vakıftan 28'i sadece nakit sermaye işleterek gelir elde ederken, 11 tanesi sadece kira geliri elde etmiştir. 42 vakıf ise her iki tür gelire de sahiptir.⁵³⁹ Bahsi geçen çalışmaya göre, Üsküdar'daki toplam 53 vakfın gayrimenkul kiralardan elde ettikleri gelirlerin % 24,8'inin icare-i vahide, %16,4'ünün İcare-i muaccele, %32,8'nin icare-i müeccele, %0,9'unun ise mukataa yöntemi ile kiraya verildiği anlaşılmaktadır. 53 vakıf içerisinde, icare-i vahide yöntemi ile kira akdi yapan 7 adet vakıf mevcuttur. Ancak kira gelirlerinin yüksek olmasından dolayı 53 vakfın toplam kira gelirleri içinde oran olarak %24,8'e tekabül etmektedir.⁵⁴⁰ 18. Yüzyıl'da Üsküdar'da icare-i vahide yöntemi yerine icareteyn yönteminin kullanıldığı söylenebilir. Kaya'ya göre⁵⁴¹: İcareteyn yöntemindeki

⁵³⁷ Köprülü, s.215-257

⁵³⁸ Kaya, s.111

⁵³⁹ Kaya, s.97

⁵⁴⁰ Kaya, s.117

⁵⁴¹ Kaya, s.120

fazlalıktan dolayı, çok büyük miktarda vakıf mülkün, tasarruf hakkının icareteynle özel şahıslara devredildiği şeklinde yorumlanması hatalı olabilir. Çünkü bunların içinde özel mülk olup rakabe mülkiyeti vakfa satıldıktan sonra icareteynle kiralanan mülkler de bulunmaktadır. 18. Yüzyılda Üsküdar'daki vakıfların, gelir fazlalarını gayrimenkule çevirirken, bir gayrimenkulü tamamen satın almak yerine, icareteynle mutasarrıf olmak üzere gayrimenkulünü satan şahıslara müşteri oldukları görülmektedir. Bu bağlamda, vakıf mülkün kısmen özel mülke dönüşmesi değil özel mülkün kısmen vakıf mülke dönüşmesi söz konusudur.

1730 yılındaki bir kadı sicili örneğinde, vakıf kiralama usulü olan icareteynin, vakıf yöneticileri tarafından, vakıf için yararlı görüldüğü anlaşılmaktadır. Eyüp, Baba Hamid Mahallesi'nde bir vakıf ev ve mahzen bulunmaktadır. Vakıf mahzen, aylık kiraya verilip kira geliri vakfiye gereği önce mütevelliyeye fazlası ise vakıf evin tamirine ayrılmıştır. Zamanla evin harap ve yıkık olup oturmanın mümkün olmadığı belirtilmektedir. Eski usulle(icare-i vahide) elde edilen kira gelirinden artan bakiye, tamir için yeterli olmadığından, icareteyn ile kiraya verilip, muaccesesi ile evin tamirinin gerçekleştirilmesi, sonra kalanının da mütevelliyeye verilmesinin istendiği anlaşılmaktadır. Vakfiyede icareteyni kısıtlayan bir şart olmayıp bu yöntem ile kiralamanın vakfa daha faydalı ve uygun olacağı bildirilerek, mahkemeden bu yönde kira için izin istendiği ve kadı tarafından izin verildiği görülmektedir.⁵⁴²

6.3.4.Camiler ve Cami görevlileri

Yeni kurulan toplam 4033 vakfın vakfiyelerinde belirtilmiş olan cihetler arasında yaklaşık %17 oranında cami ve cami görevlileri ile ilgili kayıtlar mevcuttur. İncelenen verilerde, imamların yanı sıra camiye ve cami görevlilerinin ihtiyaçlarına şart edilmiş vakfiyeler yer almaktadır. Tablo 8'de sunulduğu üzere, cami ve cami görevlileri sınıflandırmasının içerisinde; Müezzin, vaiz, hatip, duacı, devirhan, kayyım, hademe ve kandil yakıcı gibi görevliler ve camiler için kurulmuş vakıfların vakfiye sayıları belirtilmektedir.

⁵⁴² Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 150 Numaralı sicil**, Cilt 65, 2019, s.113, Hüküm no:63(12b-1),1730-1732

18. Yüzyılda Türkiye’de yaşamış olan İsveç elçisi Ignatius Mouradgea D’ohsson’a göre, Osmanlı’da gayrimenkullerin büyük bir kısmı camilere tahsis edilmiştir.⁵⁴³ İncelenen vakfiyelere göre, fiziki anlamda camiler için yapılan vakıfların oranı oldukça azdır. İmamlar, cami görevlileri ve müştemilatları da hesaba katıldığında vakfiyelerdeki kayıtların yaklaşık %32’si imamlar, cami ve cami görevlileri ile ilgilidir. Cami ve imam dâhil camiler ile ilgili görevlilere tahsis edilen vakıfların yaklaşık yarısı ise para vakfıdır. Cami görevlileri ile ilgili vakfiyelerin yaklaşık %80’inde müezzinlik ve vaizlik ciheti bulunmaktadır. 18. Yüzyılda, Müezzinler ile ilgili vakfedilen malların, çoğunluğu ev olmak üzere % 52’sinin gayrimenkul, %48’inin ise para vakfı olduğu anlaşılmaktadır. Vaizlerin yer aldığı vakfiyelerde ise vakfedilen malların, %52 para, yine çoğunluğu ev olmak üzere %48’i gayrimenkuldür.

Bu görevlilerinin bazılarının bölge halkının cenaze ve defin, mevlit okunması, dua edilmesi, dini ihtiyaçlarını karşıladığı anlaşılmaktadır. Yıllar içerisinde statü ve görevlerinin değişiklik gösterdiği tahmin edilen müezzin ve vaizlerin, mahallede; imece yaşam ve toplumsal huzurun devamı için gerekli olan mescit ve camilerin önemli görevlileri arasında olduğu söylenebilir. Vaizlik cihetine ait kayıtların sayısı artan bir şekilde 16. yüzyılda 4, 17. yüzyılda 77 ve 18. yüzyılda 196’dır. Müezzinlik cihetinin yer aldığı vakfiyelerin sayısı ise 16. yüzyılda 40, 17. yüzyılda 155, 18. yüzyılda ise 99’dur. Bu durum, vaizlik cihetinin 17. yüzyıla göre 18. yüzyılda arttığını müezzinlik cihetinin ise azaldığını göstermektedir.

İmamların yardımcısı sayılabilecek müezzinler, mescit ve camilerin vakıflarından maaş almaktaydılar. Tayinleri, vakıf mütevellisinin teklifi ve şeyhülislamın onayıyla hazırlanan beratla gerçekleşmekteydi. İstanbul’daki müezzinler taşraya göre daha yüksek ücret alırlardı. İstanbul içinde ise selatin camileri ve saray müezzinlerinin diğerlerine göre daha yüksek ücret aldıkları belirtilmektedir.⁵⁴⁴

Fatih Camii’nin vakfiyesinde, cennet bahçesinin bülbülleri olarak nitelendirilen ve her birinin gönüllerinden gelen nağmeleri; ruha gıda ve zayıf bedenlere kuvvet, eşsiz

⁵⁴³ Muradja D’ohsson, *Tableau general de l’Empire Ottoman*, Paris, 1877-1828, Cilt 7. Aktaran: Yediyıldız, “XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi”, s.146

⁵⁴⁴ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Müezzin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s.494

ve benzersiz sesleri; yaralı yüreklere merhem, en güzel sıfatlarla donanmış, gözü açık mümin ve namaz vakitlerini bilen kişiler olmaları istendiği anlaşılmaktadır.⁵⁴⁵

Vaaz etmenin, Osmanlı Devlet’inde kesintisiz bir dini hizmet alanı olduğu belirtilmektedir. Nasihat olarak ele alınan vaaz, dinleyenlerin kalbini yumuşatacak bir tarzda güzel bir lisan ile insanlara dünya ve ahiret ile ilgili vazifeleri hatırlatıp doğru yola sevk etmek şeklinde açıklanabilir.⁵⁴⁶

Müezzinler ve vaizler için sarf olunan vakıf paralar ve evlerin onların günlük ihtiyaçları ve ikamet edeceği evler için olduğu anlaşılmaktadır. Bunların dışında, camilerde görev yapan kayyımların vakıflar ile bağlantısı ele alınabilir. Kayyımlar vakıflara bağlı hayır kurumlarında silip süpürmek, eşyaları muhafaza etmek, intizamı ve temizliği temin eylemek gibi hizmetlerle mükellef olan kimselerdir.⁵⁴⁷ Fatih Camii’nde cami kapıları sabah-akşam açıp kapamak, halı, kilim ve hasırları sermek, çöpleri temizlemekle görevli altı kayyım olduğu bilinmektedir.⁵⁴⁸ Vakfiyelerde kayyımlık cihetinin çoğunlukla para vakfı ile karşılandığı görülmektedir. 1500-1800 yılları içerisinde, vakfiyelerde bu görevlilerle karşılaşılması, bir ibadet ve toplanma yeri olarak camilerin temizliğinin ve düzeninin bölge halkı için de önemli olduğunun göstergesidir.

6.3.5.Eğitim Hizmetleri

Tablo 8’de “Eğitimcilere”, “Eğitim ve Öğretime”, “Sıbyana”, “Talebeye” ve “Kütüphaneye” şeklinde sınıflandırılan cihetler birbirleriyle ilişkili olduklarından, eğitim hizmetleri başlığı altında birlikte ele alınabilir. Yeni kurulan toplam 4033 vakfın vakfiyelerinde belirtilen cihetler arasında, yaklaşık %13 oranında eğitim hizmetleri ile ilgili bir veya birden fazla kayıt bulunmaktadır. 18. yüzyılda ise bu oran %19’dur. Vakfiyelerde “talim” olarak adlandırılan eğitim ile ilgili; ders verenler, öğrenciler ve mekânlar için yapılan vakıflar ele alınmaktadır. Bu başlık altındaki veriler, özellikle

⁵⁴⁵ Vakıf Umum Müdürlüğü, **Fatih Sultan Mehmet II Vakfiyeleri**, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü. Aktaran: Kasım Kocaman, “Kuruluş Vakfıesine Göre İstanbul Fatih Camii Görevlileri ve Vazifeleri”, **Ekev Akademi Dergisi**, ICOAEF Özel Sayısı, 2019, s.140

⁵⁴⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, “Vaaz ve Vaizler” Sebilürreşad, 23 (589/15 receb 1342-21 Şubat 1340), s.266. Aktaran: Mustafa Öcal, “Geçmişten Günümüze Vaizlik, Vaizler ve Vaazlar Hakkında Bazı Tespit ve Teklifler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 23, 2015, s.126

⁵⁴⁷ Kunter, H.B.(1938). “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Bir Etüd”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 1, Aktaran: Kocaman, s.146

⁵⁴⁸ Kocaman, s.146

Avrupa’da 18. yüzyılda başlayan aydınlanma çağının, Osmanlı toplumundaki yansımaları açısından değerlendirilebilir. Vakfiyelerde hattat, dersiam, hoca, müderris ve muallim adıyla eğitim veren kişiler bulunduğu görülmektedir. Vakfiyelerdeki eğitim mekânları ise kütüphane, mektep ve medreselerdir. Ancak Osmanlı toplumunda camiler de eğitim mekânı olarak kabul edilebilir. Öğrenciler tanımlanırken, sıbyan ve talebe olarak iki şekilde vakfiyelerde yer almaktadır. Verilen eğitimin ise çoğu kez “talim” şeklinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Vakfedilen mallar arasında, başta para ve evler olmak üzere kitaplar olduğu da görülmektedir. Vakfiyelerde, sayıca fazla olmasa da kütüphane ihtiyaçları için de vakıf kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlardan hareketle, 19. Yüzyıl öncesinde, İstanbul’da eğitim hizmetlerinin daha geleneksel olduğu söylenebilir. Dolayısıyla eğitim hizmetlerinin, mahalle ya da köy halkının kendi bölgesindeki eğitimciler vasıtasıyla bazen cami ve mescitlerde gerçekleştirilen bir imece organizasyon olduğu öngörülebilir.

Osmanlı toplumunda sıbyan mektebi isminin kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca “darüttalim, darülilim, muallimhane, mahalle mektebi” şeklinde söylendiği de belirtilmektedir. Bu mekteplerin hocalarına “Muallim” yardımcılarına da “halife” denildiği anlaşılmaktadır.⁵⁴⁹

Mekteplerin ilk dönemlerden itibaren özel bir binaya sahip olmadığı, camilerin yanında müstakil mekteplerin yapıldığı değerlendirilmektedir.⁵⁵⁰ İmece yaşam çerçevesinde, eğitimciler, öğrenciler ve eğitim mekânları için vakıflar yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle öğrencilere verilen burs benzeri yardımlar, küçük yaştaki çocukların eğitimi, kütüphaneler, kurslar vb. beledî hizmetler açısından ele alınabilir.

18. Yüzyıldaki vakfiyeler içerisinde yaklaşık %19 oranında eğitim ile ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. 17. Yüzyılda ise bu oran yaklaşık %9’dur. Dolayısıyla bu sonuca göre, 18. yüzyılda eğitim ile ilgili vakıf hizmetlerinin arttığı söylenebilir. Bu artışta, matbaanın yaygınlaşmasının etkisi değerlendirilebilir. Eğitimciler içerisinde, 18. yüzyıldaki vakfiyelerde; mektepte ders veren muallimlere yönelik 40, medrese

⁵⁴⁹ Cahit Baltacı, “Mektep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, s.6

⁵⁵⁰ Nebi Bozkurt, “Mektep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, s.5

müdürrisleri için 22, hocalar için 16, dersiam için 26, hattatlar için 3 vakıf kurulduğu anlaşılmaktadır. 18. yüzyılda, eğitimcilerin vakfiye içerisinde yer aldığı kayıtların, 17. yüzyıla göre “hoca” hariç artma eğiliminde olduğu söylenebilir.⁵⁵¹ 16. Yüzyılda dersiam cihet edilen vakfiye kaydı bulunmamaktadır. Ancak 17. ve 18. yüzyılda kurulan vakıflarda müdürrislerden daha çok, dersiamlara rastlanılmaktadır.

18. Yüzyılda, eğitimciler için vakfedilen malların yaklaşık yarısı para iken yarısı da evlerdir. 17. Yüzyılda ise göreceli olarak eğitimcilerin geçtiği vakfiyelerde vakıf evlerin oranı daha az iken para vakıflarının oranı daha çoktur. Bunun haricinde eğitimcilerin ciheti için; çiftlik, medrese, kitap, arsa, bağ, bostan, muallim hane ve dükkânların vakfedildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti’nde klasik dönemde, toplumda eğitim sisteminin sıbyan mektebi ve medreseler ile yürütüldüğü bilinmektedir. Vakfiyelerde de sıbyan ve talebeler için kurulan vakıflar, bunun göstergesidir. 18. Yüzyılda kurulan vakıflar içerisinde yaklaşık %6 oranında sıbyan ve talebeye ait kayıt bulunmaktadır. Bu oran, 17. yüzyılda ise %3’tür. Kurulan bu vakıfların vakfiyelerinde, “talim-i sıbyan”, “sıbyana giyecek”, “sıbyana kitap” ve yalnızca “sıbyana” şeklinde cihetler yer almaktadır. Ayrıca, “talebe-i uluma”, “talebeye giyecek”, “talebeye yemek”, “talebeye kitap” ve yalnızca “talebeye” şeklinde kayıtlar görülmektedir. Sıbyan kelimesinin geçtiği vakfiyelerde beraberinde talim kelimesi kullanılmasına(talim-i sıbyan) rağmen talebe ile ilgili kayıtlarda böyle bir tamlama görülmemektedir. Bu bağlamda, genellikle küçük yaştaki öğrenciler yani “sıbyanlar”ın eğitimi için, talebelerin ise maddi ihtiyaçları için, vakıflar kurulduğu düşünülebilir. Öğrencilere vakıflar tarafından yapılan bu yardımlar, günümüzde belediyelerin verdiği eğitim burslarına benzetilebilir.

⁵⁵¹ Vakfiye kayıtlarında, hoca tabirinin kullanımına bakılırsa genellikle mektep hocası şeklindedir. Mekteplerde hoca ve halifelerin görev yaptıkları bilinmektedir. Ancak hoca ve muallim arasındaki fark araştırmaya muhtaçtır. Dini ve ilmi eğitim gibi bir fark olabileceği gibi, hiyerarşik ya da görev yaptığı bölgenin büyüklüğü ile ilgili de olabilir. Aynı şekilde müdürris ve dersiam arasında da böyle bir farklılaşmadan ya da benzeşmeden söz etmek mümkündür. İlk ne zaman kullanıldığı bilinmemekle beraber 15.ve 16.yüzyıllarda halka açık ders anlamına gelen ders-i âm 17.ve 18.yüzyılda cami ve medreselerde dersleri veren kişilerin unvanı halini almıştır. Bunun yanında vakıf kütüphanelere tahsis edilen şeyhülkurra, meşk hocası ve ders halifesi gibi kadrolar arasında dersiama rastlanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Dersiâm”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 9, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s.185-186

Kadı sicillerinde yer alan bir örneğe göre, Yahya Paşa, Üsküp'teki imaret için, vakıf olan Çiftehamam yakınında bir mektep yaptırmıştır. Bu mektebi herkesin çocuklarına yönelik kuran okuma, hat öğrenme, imla bilgisi, sözlük, cümle bilgisi, fıkıh talimi için vakfettiği anlaşılmaktadır.⁵⁵²

16. Yüzyılda, Mevlana Niksari Muslihiddin Efendi vakfiyesinde okullara yapılan yardımların çeşitliliği konusunda bilgiler bulunmaktadır. Vakıftan elde edilen geliri, mektebin hasırı ve odunu; mektebi açan, kapayan ve süpürme hizmetlerini yürüten kişi; mektepte ders gören on iki yaşını geçmemiş ve mütevellinin defterinde kayıtlı olan çocuklara elbise alımı; bayram gecesi ile Regaib ve Berat gecelerinde sarf edilmek üzere kasabada meşhur olan zerde ve dâne pişirilmesi için vakfettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu yemeği muallim, halife ve öğrencilerin yemesi, onlardan da artanı muhtaçların yemesi için şart ettiği görülmektedir. Buna ek olarak, “mütevellinin defterinde kayıtlı olanlara” şeklinde bir ifadeyle vakıf tarafından mektepteki öğrencilerin kayıt altına alındığı anlaşılmaktadır.⁵⁵³

18. Yüzyılda kurulan vakıflarda, yaklaşık %2 oranında eğitim mekânları yer almaktadır. 17. yüzyılda ise bu oran %1'dir. Bunlar içerisinde, mektepler, muallimhaneler ve medreseler yer almaktadır. Bunların yaklaşık %63'ünün mektep olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre, mekteplerin günlük masrafları, öğrencilerin giderleri için daha geniş bir kitleden, vakıf desteği aldığı ve buna ihtiyacı olduğu yorumu yapılabilir. Muallimhane'nin de mektepler ile aynı görevi gördüğü söylenebilir. Medreselerin ise büyük vakıflar olduğu ve giderlerinin bu vakıflar sayesinde karşılandığından dolayı cihetler açısından sınıflandırılan vakfiyeler içerisinde sayısının az olması beklenen bir durumdur. Kütüphanelere vakfedilen cihetler ise yalnızca 18. yüzyılda yer almaktadır.

Tekke, dergâh ve zaviyeler, Osmanlı Devleti'nde bir eğitim kurumu olarak ele alınabilir. Ancak bu kurumlar, bunun ötesinde iskân politikası ve şenlendirme aracı olmaları ve toplumun birlikteliği üzerine etkileri bakımından Osmanlı toplumunda dolaylı olarak beledî hizmetler çerçevesinde ele alınabilir. Ayrıca, tekkelerin; şiir ve

⁵⁵² Rasim Erol, Salih Kahrıman (hızl.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı sicil**, Cilt 16, 2010, s.926, Hüküm no:1267(139a-1), 1663-1664

⁵⁵³ Mehmet Akman (hızl.) ve diğerleri, **Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil**, Cilt 11, 2011, s.110, Hüküm no:111(21b-1), 1563

musiki başta olmak üzere, güzel sanatlar alanında da faaliyet gösterdikleri belirtilmektedir.⁵⁵⁴ Tasavvuf eğitiminin verildiği bu mekânlar, vakfiyelerde de geçmektedir. Ancak bunların eğitimden daha çok tekke, dergâh ve zaviye fukarası ve şeyhleri için kurulan vakıflar olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü vakfiyelerde yaklaşık %60'tan fazlasında tekke, dergâh ve zaviye fukarası tabiri geçmektedir. Burada “fukara” tabirinin bir öğrenci ya da bir mensup anlamında mı yoksa ihtiyaç sahibi anlamında mı kullanıldığı net değildir. Ancak kadı sicillerinde kapsayıcı bir manada kullanılmasından dolayı bu fukaraların tekke veya zaviyenin cemaatinden bir kişiyi kastettiği söylenebilir. Tekke ve Zaviyelere ilişkin vakfiye kayıtlarında ayrıca, “tekke dedelerine”, “zaviye tamirine”, “tekke ve zaviye misafirlerine yemek” ve yalnızca “tekkeye” ve “zaviyeye” şeklinde kayıtlar bulunmaktadır.

6.3.6.Su Hizmetleri

Modern belediyeler ortaya çıkmadan önce, insanlar için temel ihtiyaçlardan birinin su olduğu söylenebilir. Bu çerçevede, topluma sunulan su hizmetlerinin, Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan itibaren, yüzyıllar boyunca önemli bir beledî mesele olduğu anlaşılmaktadır. İncelenen vakfiyelerde, İstanbul'da su hizmetlerine ayrılmış görevliler ve yapılar olduğu görülmektedir. Yeni kurulan toplam 4033 vakfın vakfiyelerinde belirtilen cihetler arasında yaklaşık %5 oranında su hizmetleri ve çeşmeler ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. İncelenen vakfiyelerde; su ile ilgili yer alan yapılar; suyun dağıtımını sağlayan suyolları, su kaynağı olan sebiller, çeşmeler ve su kuyuları ve ayrıca bunların tamirlerine rastlanmaktadır. Su hizmeti ile ilgili görevliler ise; “abkeş”, “saka”, “sucu”, “suyolcu” ve “sebilci”dir. Önemli bir beledî hizmet olan suyun temini ve dağıtılması ve bunların sürdürülmesinde, vakıfların etkili olduğu anlaşılmaktadır. Su hizmeti görevlilerinin geçiminin vakıflar tarafından sağlandığı görülmektedir. Cihetler açısından incelenen vakfiye kayıtlarında, çeşme, sebil ve suyollarının tamiri ile ilgili kayıtlar çoğunluktadır. Bu da, vakıfların bu hizmetlerin sürdürülebilirliği bağlamında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu hizmetlerin, 17. yüzyıla göre 18. yüzyılda iki katına çıktığı anlaşılmaktadır.

⁵⁵⁴ Mustafa Kara, “Tekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 40, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s.369

Özellikle şehirler için suyun temini ve dağıtımını önemli bir organizasyondur. Osmanlı Devlet’inde bu organizasyonda suyun bir yerden çıkarılması, suyun dağıtımını, suyun halka ulaştırılması vb. birçok alanda görevliler bulunmaktadır. 19. Yüzyılda merkezi bir idareye kadar, bu görevliler oldukça çeşitlidir. Kuyu kazıcılar, toloz mahzen yapıcılar, sucular, suylcular, abkeşler, sebilciler, sakalar vb. birçok görevli bulunmaktadır. Özellikle suylcular ve sakalar ayrı olarak ele alınmalıdır. 18. Yüzyıl vakfiyeleri içerisinde suylcular ve sakalar için kurulmuş vakıflar bulunmaktadır. Bu hizmetlerin, aynı zamanda vakıf eserler ile bağlantılı olması, bu görevlilerin vakıf hizmet alanı içinde de yer aldığı anlamına gelmektedir.

Suylcu ya da rah-ı abi, suyun kaynağından bulunup şehirlerde akıtılmasına kadar olan faaliyetleri yapan meslek dalı olarak tanımlanmaktadır. Özellikle suyllarının muhafazası, bakım ve onarımı suylcuların görevi olarak sayılabilir. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde, sayıları ve öneminin arttığı belirtilmektedir. Bunun en önemli sebebi kırkçeşme sularının İstanbul’a getirilmesidir. Suylcular, önceleri diğer inşaat esnafı gibi şehremini ve mimarbaşının denetimi altındayken, 1566’da Suylu nazırlığı kurulmasıyla, onlarla ilgili yetkilerin bu makama geçirildiği bilinmektedir.⁵⁵⁵

Koçi Bey, Ulufe verilen sakalar cemaatinin 18, suylcular cemaatinin 54 olduğunu söylemektedir.⁵⁵⁶ Evliya Çelebi ise, 17. yüzyılda suylcular esnafının 300 kişilik bir ekipten oluştuğunu aktarmaktadır.⁵⁵⁷

Saka; sarnıç, çeşme, kuyu gibi yerlerden su alarak evlere dağıtım yapan görevlinin adıdır.⁵⁵⁸ 17. Yüzyılda İstanbul’da sakalar; 700 sakadan oluşan Dergâh-ı Ali yeniçeri sakaları esnafı, 1400 at sakaları ve 8000 yaya sakalardan(arka sakalar) oluşmaktaydı. Bunların başında ise sakabaşları bulunmaktaydı.⁵⁵⁹ Sakaların hangi çeşmelerden su alabilecekleri belirli bir sisteme bağlıydı. Bu su dağıtımını “gedik”i babadan oğla geçebilmekteydi. Her gedikli sakanın kendine ait bir alanı bulunmaktaydı. Zaman zaman sakaların tasarrufundaki çeşmeyi istedikleri gibi kullandıkları ve halkın da

⁵⁵⁵ Abdullah Martal, “Suylcu”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 38, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s.1

⁵⁵⁶ Danışman (hızl.), s.17

⁵⁵⁷ Kahraman (hızl.), “2.Kitap”, s.630

⁵⁵⁸ **Ötüken Türkçe Sözlük**, “Saka”, s.4025

⁵⁵⁹ Kahraman (hızl.), “2.Kitap”, s.494

bundan şikâyetçi olduğu bilinmektedir. Bazı çeşmelerin kitabelerinde bulunan bu çeşmede “saka gediği yoktur” ifadesi bunun örneğidir.

Saka gediklerinin, alım-satım ve kiralama işlemlerine konu olduğu, kadı sicillerindeki bazı dava örneklerinden anlaşılmaktadır. 1662 yılındaki bir örnekte, Ahmed ağa saka bargiri ve kırbasını 5000 akçeye Mehmed Çelebiye satmış, ayrıca Kırkçeşme’deki at sakası gediğini, sakabaşı vasıtasıyla otuz beş bin akçeye Mehmed Çelebi’ye devretmiştir.⁵⁶⁰ 1765 yılındaki bir dava ise sakaların çalışma sistemi ile ilgili bilgiler içermektedir. Sakabaşı tezkiresiyle Abdürrezzak kızı Ayşe’nin üzerinde bir saka gediği bulunmaktadır. Ayşe’nin bu işi kendisinin yapmadığı anlaşılmaktadır. Kendi malı olan kırba, arkalıç ve tasını bir gayrimüslime kiraladığı görülmektedir. Ayşe’nin ölmesiyle, saka gediğinin veraset ile kendilerine geçtiğini iddia edenler ile sakabaşı arasında bir anlaşmazlık çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak davada sakabaşının ibraz ettiği fermanndan hareketle, gediğin bahsi geçen varislere intikal etmemesi kararının alındığı görülmektedir.⁵⁶¹ Osmanlı toplumunda sakalık mesleğinin alım-satım ve kiralama işlerine maruz kaldığından dolayı daha ekonomik kaygılar içerdiği söylenebilir. Gediklerden, sakabaşının sorumlu olduğu bu ve benzeri sicil örneklerinden anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, vakıflar çerçevesinde, çeşmelerin sorumluluğu mütevellilerde olsa bile mütevellilerin, sakalık işlerine karışmadığı bir dava kaydında görülmektedir.⁵⁶²

Sakaların genel nizamının ise birçok konuda olduğu gibi, kadınların sorumluluğunda olduğu söylenebilir. 1726 yılındaki bir kadı sicilinde, at ve arka sakaların nizamına dair İstanbul kadısına bir ferman gittiği anlaşılmaktadır. Bu kayıta, defterlerde kayıtlı sur içindeki at ve arka sakaların sayıları bulunmaktadır. Buna göre; her kolda bir

⁵⁶⁰ Yılmaz Karaca, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı sicil**, Cilt 51, 2019, s.304, Hüküm no:284(35b-3), 1661-1663

⁵⁶¹ Salih Kahrıman, Mümin Yıldıztaş (çev.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı sicil**, Cilt 76, 2019, s.496, Hüküm no:624(260-3), 1765-1767

⁵⁶² Nedim Pakırdağ, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 197 Numaralı sicil**, Cilt 73, 2019, s.168, Hüküm no:121(17b-3), 1749-1750 (“.....muayyen gedikli sakalara dahi sakabaşları ve şeyhleri ve bölük başları karışıp tâife-i mezkûrenin umûruna imâm ve müezzin ve sâir karışmakdan men’ olunup ve sakabaşı temessüğü ile me’zûn olmayan ecnebler sakalık işlemekden men’ olunmak kadimî nizâmımız olup ve nizâm-ı mezkûrumuz üzere amel olunmak bâbında yedlerimize emr-i şerîf dahi verilmişiken mütevellî-i mezbûr el-Hâc Mehmed mugâyir-i nizâm-ı kadim ve muhâlif-i fermân-ı âlî zikrolunan çeşmede vakfına hâsıl kaydolunan iki saka gediğinde işbu hâzır-ı merkûm Hüseyin Beşe’ye kefilsiz ve sakabaşı ve bölükbaşları ve şeyhi ma’rifet ve izinlerinsiz sakalık ettirir men’ olunmasını iltimâs ederiz.....”)

yiğitbaşı ve sorumluluğunda müslim ve gayri müslim neferler olmak üzere toplam müslim arka sakalar 56, gayrimüslim arka sakalar 201 kişidir. At sakaları ise 37 adettir. Ayrıca bu sakalardan bıyıklı olanların sakal bırakıp ve gayrimüslim sakalar öldüğünde ya da sakalıktan çıkmak istediğinde yerine sakallı, uygun ve edepli bir Müslümanın saka olması ve bundan böyle gayrimüslimlerin saka olmamasının, İstanbul kadısına emredildiği anlaşılmaktadır.⁵⁶³

Suyun bulunması, temini, aktarılması, hizmete sunulması gibi su ile ilgili aşamaların, Osmanlı toplumsal zihniyetinde önemli olduğu söylenebilir. Özellikle vakfiyelerde suya önemli toplumsal ve dini anlamlar yüklendiği anlaşılmaktadır. Örneğin, bazı vakfiyelerde ve bazı tarihi kaynaklarda “Kerbela olayı” ile bağlantılı bir tarihi ve dini olgunun su hizmetlerine yansıtıldığı görülmektedir. Bunun dışında yaşamsal döngünün devamı için sıklıkla suyun önemi vurgulanmaktadır.

Suyun, Türk toplumunun sosyal ve medeni hayatında maddi ve manevi bir unsur olduğu söylenebilir. Ayrıca Edebiyat ve Mimarisi ile birlikte yaşamış ve ilham kaynağı olmuştur. Çünkü çoğu zaman çeşme, şadırvan ya da sebillerin duvarlarında, kitabelerinde şairlerin, kurucularının manzumeleri; zamanın hattatlarına sülüs, celi veya talik hatlarla yazdırılıp en mahir taşçı ustalarına kabartma olarak yaptırılarak vücuda getirildiği bilinmektedir.⁵⁶⁴ Türk toplumu için su, aziz ve mukaddes olarak değerlendirilmektedir. Bir susamışa su vermek, yol üzerinde bir çeşme yaptırmak, topluma yapılacak en büyük iyilik ve insanseverliktir. Medreselerde ve hastanelerde de suyun şırlıtısından ve ilahi sesinden faydalandığı bilinmektedir. İstanbul’da modern ve tazyikli su tesisatı başlamadan önce, hemen her varlıklı ailenin evinin avlusunda bir çeşmesi, bahçesinde havuzları hatta salonunda bir fiskiyeli havuzu bulunmaktaydı.⁵⁶⁵ Abideleri koruma heyeti üyesi, yüksek mimar Sedat Çetintaş’a göre ⁵⁶⁶: “*Gerek Selçuk, gerek Osmanlı saltanatında, gerekse Anadolu’da feodal yaşamış Türk teşekkülleri tarihinde, hangi isim*

⁵⁶³ Fuat Recep, Sabri Atay (hızl.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı sicil**, Cilt 21, 2010, s.192, Hüküm no:107(34b-1), 1726-1738

⁵⁶⁴ Sedat Çetintaş, “Türklerde Su, Çeşme, Sebîl”, *Güzel Sanatlar*”, s.142, **Ankara Maarif Vekilliği**, Sayı 5, 1939, s.142 <http://hdl.handle.net/11498/2987> (15 Şubat 2020)

⁵⁶⁵ Çetintaş, s.126-129

⁵⁶⁶ Çetintaş, s.129

ve cinste olursa olsun bir mimari eser tanımıyorum ki onun önünde bir çeşmesi veya avlusunda bir havuzu, şadırvanı veyahut da köşesinde bir sebili bulunmasın.”

Osmanlı toplumunda su, yalnızca devletin varlığını devam ettirme aracı olarak değil, aynı zamanda kulun amel defterinin açık tutulmasının bir yolu olarak görülmektedir. Hatt-ı Hümayunların birçoğunda her canlıya hayatın su ile verildiğini belirten girizgâh ve suyun canlılar için taşıdığı önemi ayrıca Allah rızası için padişahların su tesisleri kurduğunu belirten bir giriş kısmı bulunmaktadır. Aynı şekilde belgelere göre; sular, selatin ve hayırseverlerin çabaları ile bent, kemer, havuz, kanallar vb. ile İstanbul’daki cami, mescit, şadırvan, çeşme, hamam ve hanelere götürülerek halkın yararına sunulmuştur.⁵⁶⁷ Amel defterinin açık tutulması ancak vakıflar ile mümkündür. Dolayısıyla İstanbul’da önemli bir beledî hizmet olan suyun şehre ve halka kazandırılmasının en önemli unsurunun vakıflar olduğu söylenebilir.

İstanbul’a suyun getirilmesine yönelik en önemli girişim, Hadrianus’un(113-124), Trakya’dan su getirmesidir. Sonrasında I.Costantinus(324-337) Istaranca dağlarından getirdiği su için su yolu yaptırmıştır. Üçüncü isale hattı, Valens tarafından oluşturulmuştur.⁵⁶⁸ Roma ve Bizans dönemindeki su yollarının İstanbul’un fethinden sonra Osmanlılar’ın oluşturdukları su sistemi içinde de yer aldığı belirtilmektedir. Osmanlı döneminde oluşturulan düzenli ve sürekli su dağıtım ağı, kuruluş ve işletimi açısından vakıf sistemine dâhil edilmiştir. Halkalı, Kırkçeşme, Taksim(Behçeköy) su yolları ve Üsküdar sularından oluşan, şahıslar ve vakıfların bağladığı katma⁵⁶⁹ sularla bollaşan İstanbul sularının, İstanbul’un “Su Medeniyeti” şehri olmasını sağladığı belirtilmektedir.⁵⁷⁰

Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde Ayasofya’yı yaptıran Vezendon adlı kralın amcası Yanevan’ın İstanbul’a su getirmeye gayret ettiği söylenmektedir. Bu çerçevede, İstanbul yakınındaki Azatlı’ya Tuna nehrinden su getirildiği ve Tuna nehri içinde sert

⁵⁶⁷ Gülfettin Çelik, **Vakıf Su Tahlilleri: Su Hukuku ve Teşkilatı**, İstanbul Su Külliyesi, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 2000, Cilt 14, s.13

⁵⁶⁸ Çelik, “Vakıf Su Tahlilleri: Su Hukuku ve Teşkilatı”, s.13

⁵⁶⁹ Katma, kişilerin kendi buldukları ve ya topraklarından çıkan suyu ana su yoluna eklemeleridir. Bununla kişiler kendi evlerine de su bağlatma hakkına sahip oluyorlardı. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu (hzl.), Ahmet Kala (hzl.), **Vakıf Su Defterleri: Su Tahrirleri (1655-1807)**, İstanbul Su Külliyesi, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, Cilt 32, 2003.

⁵⁷⁰ Çelik, “Vakıf Su Tahlilleri: Su Hukuku ve Teşkilatı”, s.14

taşlar ile bir rıhtım yaptırılıp, Demirkapı inşa edildiğini, Evliya Çelebi de bu izleri Tuna nehrinde bizzat gördüğünü iddia etmektedir. Ayrıca bu iddiasını kuvvetlendirerek, Tuna nehrine özgü balıkların çekmece gölünde balıkçılar tarafından avlandığına şahit olduğunu söylemektedir. Sonrasında, bu suyolunun bozulduğu ve Vezendon'un Kırkçeşme suları ile İstanbul'a su getirdiğini ve 3000 çeşme yaptırdığını belirtmektedir.⁵⁷¹

20.yüzyılın başlarında Osmanlı'da kayıtlı çeşme sayısının 1553 adet olduğu belirtilmektedir.⁵⁷² Tanışık'a göre⁵⁷³: 1930-37 yılları itibariyle tarihleri ve yaptıranı belli olan 727 çeşme bulunmaktadır. Kitabeleri tespit edilmiş bu çeşmelerin akar(376 adet), akmaz(292 adet) ve yok olmuş(59 adet) şeklinde 404'ü İstanbul, 175'i Beyoğlu, 148'i ise Üsküdar'da bulunmaktadır. Ona göre bunun dışında kitabesi olmayan yüzlerce ve belki binlerce daha çeşme vardır. Bu çeşmelerin 56'sı 16. yüzyıl, 89'u 17. yüzyıl, 243'ü 18. yüzyıl, 215'i 19. yüzyıl, 99'u 20.yüzyıla aittir. 25 tanesinin ise tarihleri bulunmamaktadır. İbrahim Hilmi Tanışık, bu çeşmeleri "meydan, köşebaşı, sokak, sebilli, abidevi şeklinde 5 bölüme ayırmanın doğruluğunu sorgulamaktadır. Bazı çeşmeler gedikli saka çeşmesi bazıları ise halkın istifadesine açıktır.

1638 yılında yapılan İstanbul ile ilgili IV. Murad'ın yaptırdığı genel sayımda, has ve avam çeşmelerinin sayısı 9.995 adettir.⁵⁷⁴ Evliya Çelebi'nin aktardığına göre hendese ilmiyle 3700 gözlü kemerler ile Kırkçeşme suları Sultan Süleyman Han'ın hayratıdır. Ona göre yalnızca Fatih Sultan Mehmed'in 200, Sultan Bayezid'in 70, Sultan Süleyman'ın yaptırdığı 700 adet çeşme bulunmaktadır. Bunun haricinde nice vezirler Süleyman Han kemerlerine su ekleyip İstanbul'un su ihtiyacını gidermişlerdir.⁵⁷⁵

Güzel Sanatlar Akademisi Profesörü Yüksek Mimar W.Schütte, 7 Ağustos 1942 tarihli yazısında İstanbul Çeşmeleri hakkında şunları söylemektedir : "*Çeşmeler, İstanbul sokaklarının örgüsü içine, bayramlık elbiselerdeki pırlantalar gibi serpilmişlerdir ve insan, şehirde dolaştığı zaman, gözleri küçük veya nispeten büyücek yapılara, daima taze*

⁵⁷¹ Kahraman (hzl.), "Kitap 1", s.16-17

⁵⁷² Çelik, "Vakıf Su Tahlilleri: Su Hukuku ve Teşkilatı", s.13

⁵⁷³ İbrahim Hilmi Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri I**, İstanbul: Maarif Vekilliği Antikite ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, 1943, s.IV-V-VI

⁵⁷⁴ Kahraman (hzl.), "Kitap 2", s.468

⁵⁷⁵ Kahraman (hzl.), "Kitap 1", s.119

bir hazla dalar, gider. Küçük olsunlar, büyük olsunlar, hepsinin de seve seve meydana getirildikleri göze çarpar.”

Günümüze ulaşan çeşmelerin sayısının 16. ve 17. yüzyıla ait kaynaklarına göre daha az olduğu anlaşılmaktadır. Çeşmelerin dışında, önemli bir kısmı abide kategorisinde olan su hizmetleri ile ilgili eserler de ilgisizlik, imar ve müteahhitlik faaliyetleri ile işlevsiz kalmışlardır. Vakıf temeline dayanan tarihi su şebekelerinin, 19. yüzyıl sonlarından itibaren suyun İstanbul’a Terkos gibi civar göllerden barajlar yoluyla getirilmesi sonrası, yerini resmi şebekelere bıraktığı belirtilmektedir.⁵⁷⁶

6.3.7.Aydınlatma

İncelenen vakfiyelerde, %6 oranında aydınlatma ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Aydınlatma hizmetlerinin vakfiyelerde; kandil, kandil yağı, mum, ikadı kanadil, mum ve yağ ıştırısı olarak yer aldığı görülmektedir. Vakfiyelerde aydınlatma ile ilgili kayıtların daha çok camilerin aydınlatılmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Ancak vakfiyelerde, vakıf malı ile mum ve yağ satın alınması şeklindeki kayıtlar, mahallelerde ve toplanma alanlarında kullanılan aydınlatma araçlarının olduğunu göstermektedir. Bunun haricinde, vakıflar tarafından bazı görevlilere örneğin sakalara, mum temin edildiği görülmektedir.

Şehirlerin taşradan farklı olarak geceleri de gündüz gibi yaşama çabası bilinmektedir. Bu çabanın, şehrin canlılığını yirmi dört saat devam ettirmek arzusundan kaynaklandığı söylenebilir. Özellikle Avrupa’da bu çaba, bazı yeni buluşları beraberinde getirmiş ve 18. yüzyılın ortalarında maden kömüründen elde edilen havagazı ile Dünya’da ilk aydınlatma sistemi keşfedilmişti. 19. yüzyıl başında Havagazı ile aydınlatma sistemleri, farklı Avrupa şehirlerinde denenmeye ve yayılmaya başlamıştı. Avrupa ve Amerika’nın önemli şehirlerinin ana caddeleri veya sokakları gaz lambalarıyla aydınlatılır hale gelmişti.⁵⁷⁷

⁵⁷⁶ Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kala (hzl.), Vakıf Su Defterleri: Hatt-ı Hümayun, İstanbul Su Külliyyatı, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, Cilt 1, 1997, s.XIII

⁵⁷⁷ Mehmet Mazak, “Türkiye’de modern aydınlatmanın başlangıcı ve aydınlatma tarihimize genel bir bakış”, 4.Ulusal Aydınlatma Sempozyumu, İzmir, Aralık 2007, s.3-4

İstanbul’da klasik aydınlatma aracının İstanbul kadı sicilleri ve vakfiyelerden hareketle; mum, kandil ve fenerler olduğu anlaşılmaktadır. Genellikle ortak yaşam alanlarının aydınlatılması yeterli görülmekteydi. Özellikle camiler ve mescitlerin oluşturduğu mahallenin merkezinin aydınlatma ihtiyacının daha ön planda olduğu öngörülebilir. Üstelik vakıf muhasebeleri ve vakfiyelerden, bu merkezlerin aydınlatma masraflarının, vakıflar tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır. 18. Yüzyılda yeni kurulan vakıfların vakfiyelerindeki mum ve yağ alımı bunun göstergesidir. Bunun yanında, İstanbul’da köşk ve saraylarda, evlerin önlerine kandiller asıldığı bilinmektedir. Ancak bu uygulamanın ilk amacının asayişle ilgili olduğu, genel bir aydınlatma amacı taşımadığı söylenebilir.

Evlerin önlerine asılan kandiller veya fenerlerin, özellikle Şehremaneti kurulduktan sonra, ortak bir aydınlatma hizmeti olarak kabul gördüğü bilinmektedir. Avrupa’daki havagazı ile ilgili gelişmeler, Osmanlı coğrafyasında da takip edilmekteydi. 1856 yılında ilk defa modern şehir aydınlatılması çalışmaları başlamıştı. İstanbul’da cadde, sokak ve iç mekân aydınlatmalarının ilk örneği ise 1856 yılında Dolmabahçe Sarayı için kurulan ve kullanılan Dolmabahçe Gazhanesi’dir.⁵⁷⁸

6.3.8.Yiyecek ve Kıyafet Yardımları

İstanbul’da, Haremeyn-i Şerifeyn Muhasebesinde, Başhalife olan Halil Efendi’nin para vakfında elde edilecek gelirin, masraflar düşüldükten sonra fazlası ile her sene takım elbise alınıp Ramazan Bayramında, Cebahanedeki İbrahim Ağa Muallimhanesindeki fakir çocuklara dağıtılıp, giydirilmesinin şart edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁷⁹

Genel anlamda vakfiyelerde “taam” olarak geçen, vakıfların toplumun birçok kesimine yönelik yemek pişirilmesi ve yemek dağıtılması hizmeti, 3988 vakfiyenin yaklaşık %2’sinde yer almaktadır. Yemek hizmetinin sağlandığı zümreler vakfiyelerde; talebeye, fukaraya, askerlere, ihtiyarlara, esnafa, ustalara, miskinler fukarasına, tekke-zaviye fukarasına hatta keşişlere ve yahudi fukarasına şeklinde geçmektedir. Bunun

⁵⁷⁸ Mazak, s.5

⁵⁷⁹ Fuat Recep, Sabri Atay (hzl.) ve diğerleri, **Rumeli Sadareti Mahkemesi 56 Numaralı sicil**, Cilt 14, 2011, s.244, Hüküm no:259(51a-2), 1633

haricinde, yemek hizmeti için bayram ve Recep ayı gibi özel günleri işaret eden vakfiye kayıtları da bulunmaktadır. Yemek hizmeti için kurulun vakıfların, %65'i para vakıflarından, %19'u vakıf evlerden oluşmaktadır. Geri kalanının ise bağ, çayır, bahçe, dükkân, çiftlik ve kazan olduğu görülmektedir. İncelenen vakfiyelerde, yemek dışında kıyafet ihtiyacı için de kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtların hepsinin sıbyana ve talebeye giysi yardımı olduğu anlaşılmaktadır.

Vakfiyelerde, cenaze işlerine ait kayıtlara da rastlanmaktadır. Genellikle yıkama-kefenleme(techiz ve tekfin) ve cenaze masrafları için vakıflar yapıldığı görülmektedir. Ayrıca vakıfların, mezarlıklar ve defin işlemleri ile ilgili hizmetleri bilinmektedir. 18. Yüzyılda doğramacı Ahmed Çelebi Vakfı'nın muhasebe kaydında mezarların temizlenmesine dair bir harcama buna örnek gösterilebilir.⁵⁸⁰

Nahılbend Hacı Hasan mahallesinde ikamet eden İbrahim Efendi, kurduğu para vakfından elde edilen gelir ile başka bir vakıf olan mektepteki eğitimcilere ücret; yetim öğrencilere ise çeşitli yemek, kıyafet ve yakacak şart etmiştir.⁵⁸¹ Bu örnekten hareketle, vakıfların yardımları ve hizmetlerinin vakfın kendi hizmet alanının dışına çıkarak diğer vakıfları da etkilediği söylenebilir. Bu bağlamda, vakıfların toplumda geniş bir hizmet alanı yarattığı değerlendirilebilir.

6.3.9.Şeyhler ve Dervişler

Tekke ya da dergâh; tarikatlarda, içinde şeyh ve müritlerin barındığı, ibadet ettikleri, tarikat törenlerini düzenledikleri yer olarak tanımlanmaktadır.⁵⁸² Zaviyeler ise

⁵⁸⁰ Abdülkadir Altın, Eyüp Kahrıman (çev.) ve diğerleri, **Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil**, Cilt 72, 2019, s.460, Hüküm no:724(79a-1), 1741-1748

⁵⁸¹ Sabri Atay, Salih Kahrıman (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil**, Cilt 69, 2019, s.278, Hüküm no:269(38a-1), 1740. ("Altı akçe Mustafa Paşa Vakfı olan mekteb-i şerifin hocasına verile ve yevmî iki akçe vazîfe mekteb-i mezbûrede her kim halîfe olur ise ona verile onlar dahi mukâbelesinde her gün ba'de'l-asr kendilerden ta'allûm eden ma'sûmlara üçer İhlâs-ı şerîf ve bir Fâtihati'l-kitâb kırâet ettirdip sevâbını bu abd-ı fakîrin rûhuna ihdâ eyleyeler ve mekteb-i mezbûrda fukarâ-i Müslimîn evlâdlarından ebeveyni olmayan yirmi nefer eytâm ola ve mekteb-i mezbûrda kitâbete kâdir kimesne hoca olup zikr olunan eytâma ta'lîm-i hat eyleyip mukâbelesinde yevmî bir akçe vazîfe verile ve galle-i mezkûreden mârrû'z-zikr eytâmlara îd-i Fıtır'dan on gün mukaddem her birine bir fes ve bir kapama ve bir çintiyân ve bir çift mest papuş iştirâ olunup verile galle-i mezkûreden senede on gurus ile mesbûku'zzikr eytâmların teferrûçlerine mütevellî yediyle pılav ve zerde tabh olunup it'âm oluna ve galle-i mezkûreden senede beş gurusluk kömür iştirâ olunup mekteb-i mezbûrda yakalar ve galle-i mezkûreden yevmî beş akçe vazîfe şârihü'l-kenz faziletli es-Seyyid Mehmed Efendi b. es-Seyyid Süleyman Efendi'ye verilip mûmâ-ileyh dahi her gün Ayasofya-i kebîr Câmi'-i şerîfinde hünkâr mahfilî kapısı dibinde ba'de's-salâti'l-asr Buhârî okudup itmâmında bu abdî fakîri du'â-i hayr ile yâd buyuralar.")

⁵⁸² **Ötüken Türkçe Sözlük**, "Tekke", Ankara: Ötüken Neşriyat, Cilt 4(Müt-tap) 2007, s.4699

küçük tekkeler olarak ifade edilebilir.⁵⁸³ Tekke veya zaviyelerde, reislik eden ve müritleri bulunanlara ise şeyh denilmektedir.⁵⁸⁴ Vakıfların hizmetlerinden, tekke, zaviye, hankah ve dergâhlar da yararlanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren tekke ve zaviyelerin vakıfları korunurken, ihtiyaç duyulduğunda köy, bağ, bahçe, dükkân, han gibi yeni vakıf gelirlerinin de ilave edildiği bilinmektedir. Bu çerçevede, tekke ve zaviyelerin vakıflar tarafından desteklendiği, bunlara bağlı vakıflarda da tekyenişin, postnişin ve zaviyedar olarak adlandırılan şeyhlerin mütevellî oldukları belirtilmektedir.⁵⁸⁵

Osmanlı Devlet'inde ayrıca esnaf birliklerinin idare heyetinin başındakilere de “şeyh” denilmekteydi.⁵⁸⁶ 18. Yüzyılda, esnaf taifelerinin başına şeyh atamalarının yapıldığı görülmektedir.⁵⁸⁷ Ancak vakıflarda bahsi geçen şeyhlerin, esnaf şeyhlerinden daha çok tarikat şeyhleri olduğu anlaşılmaktadır.

Tekke ve zaviyelerin, 18. yüzyıl ve öncesinde farklı anlamlara geldiği değerlendirilebilir. Bir tarikata ait olup dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların bedava misafir edildiği yerler olarak “zaviye” kelimesi kullanılmaktaydı. Bunun dışında, mescit, medrese, hamam vs. gibi yerlerin bir arada olduğu külliye için de “zaviye” terimi kullanılmaktaydı. Ayrıca geçitlerde ve yol üzerlerindeki misafirhanelere de “zaviye” denilmekteydi.⁵⁸⁸

Ahmet Yaşar Ocak'a göre ⁵⁸⁹: “Sonradan siyasi etkileri ve imtiyazları zayıflasa da, ilk Osmanlı hükümdarlarının tekke ve zaviyeler ile ilgili takip ettikleri siyaset, dervişler ve şeyhler aracılığıyla halkın birliğini sağlamaktaydı. Ayrıca, şeyhler ve dervişler, diğer beyliklerden kazanılan topraklardaki ahalinin yeni otoriteye alışmalarını kolaylaştırmış ve bunların yanında yeni fethedilen arazide iskân meselesinin çözümüne katkıda bulunmuşlardır.

⁵⁸³ **Ötüken Türkçe Sözlük**, “zaviye”, Ankara: Ötüken Neşriyat, Cilt 4(Müt-tap) 2007, s.5441

⁵⁸⁴ **Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, “şeyh”, Ferit Develioğlu, 28.Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 2011, s.1161

⁵⁸⁵ Rifat Özdemir, “Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye, ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, 1994, s.285

⁵⁸⁶ Ahmet Kal'a, “Esnaf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 11, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s.424

⁵⁸⁷ Ayhan Işık, Esra Yıldız, Salih Kahrıman (çev.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil**, Cilt 82, 2019 s.341, Hüküm no: 388(55b-1), 1801-1803

⁵⁸⁸ Ahmet Yaşar Ocak, “Zaviyeler, Dini Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 12, 1978, s.250

⁵⁸⁹ Ocak, s.257

Zamanla etkileri azalmasına rağmen vakıflar vasıtasıyla, 17. ve 18. yüzyılda, birçok ayan ve derebeyi ailelerinden daha geniş hâkimiyet kuran şeyh ailelerine rastlanmaktadır.⁵⁹⁰ Bu bağlamda, şeyhlerin şehirlerde iktisadi ve sosyal etkilerinin fazla olduğu söylenebilir.

İncelenen 3988 vakfın vakfiyelerinde, % 2 oranında şeyh ve dervişler ile ilgili kayıt bulunmaktadır. Bunun yanı sıra şeyh, derviş ve dede gibi tarikat, tekke ve cemaat mensubu kişilerin de vakıf kurduğu ve şeyhlerin ayrıca birçok vakıf için mütevellî tayin edildiği anlaşılmaktadır. İncelenen vakfiyelerde, şeyh ve halifelerin ve dede unvanlı vakıf kurucuların olduğu görülmektedir.

6.3.10.Avarız

Yeni kurulan toplam 3988 vakfın vakfiyelerinde belirtilen cihetler arasında, çoğunluğu “mahalle avarızı” olmak üzere yaklaşık %2 oranında “avarız” tabiri geçmektedir. Mahalle avarızı dışında, köy, kasaba, ev, fukara, mescit ve kilise avarızı şeklinde kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtların %20’si 16. yüzyıla; %65’i 17. yüzyıla; %14’ü ise 18. yüzyıla aittir. Ayrıca avarız vakıflarının yaklaşık %80’i para vakfı, %13’ü ise vakıf evlerdir. Bunun haricinde bazı kayıtlarda ise dükkân ve arsa vakfedildiği görülmektedir. Avarız için vakfedilen malların, 16. yüzyılda %82’si, 17. yüzyılda %90’ı, 18. yüzyılda ise %42’si paradır. 17. Yüzyıldaki vakfiyeler içerisinde, % 2,7 avarız kaydı bulunmaktadır. 18. Yüzyılda ise bu oran % 0,7’dir. Bu çerçevede, kurulan avarız vakıfların 18. yüzyılda azaldığı ve aynı zamanda vakfedilen mallar içerisinde paranın oranının azaldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, avarız vakıflarının 18. yüzyılda azalışı, Osmanlı Devlet’inde 17. yüzyıla göre, barış ortamının bulunduğu şeklinde değerlendirilebilir.⁵⁹¹

Aslında olmayan, arız olan şey manasındaki arıza kelimesinin çoğu olan avarız, hastalık ve ölüm gibi istenmeyen hal ve afet olarak tanımlanmaktadır. Bazı köy ve mahallelerde, suyollarının tamiratı, kuyu ve çeşmeler, hastalanıp güçten düşen, gelirden

⁵⁹⁰ Ocak, s.263

⁵⁹¹ 18.yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti’nde barış siyasetinin hâkim olduğu bilinmektedir. Bu durumun, Karlofça(26 Ocak 1699) ve Pasarofça(21 Temmuz 1718) anlaşmalarının yeni bir denge siyasetine sebep olmasıyla ortaya söylenebilir. Detaylı bilgi için bkz. Metin Kunt, “Osmanlı Devleti’nin Barışçı Siyaseti “1703-1739”, Sina Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908** içinde (53-63), İstanbul: Cem Yayınevi, 2011, s.57

aciz kalanlar, fukaradan ölenlerin cenaze işlemleri gibi ihtiyaçlar için avarız vakıfları kurulduğu bilinmektedir.⁵⁹²

Aslında “avarız vakfı” kelimesinin, vakfiyelerdeki bir şarta binaen oluştuğu söylenebilir. Bazı vakfiye kayıtlarında “mahalle-i mezburenin avarızına sarf oluna, mahalle-i mezbure avarızı için, mahalle-i mezbureye avarız için vakfettiğim, muavenet-i avarız, avarızına imdad oluna, avarız-ı mühimmatına, teklif olunan avarız için” tabirleriyle geçen şartlar, söz konusu mahallenin ihtiyaçları çerçevesinde yer almaktadır. Bu vakıfların olağandışı durumlar ve ihtiyaçlar için ihtiyat amacına yönelik kurulduğu söylenebilir. Ancak bir vergi türü olan avarız vergilerinin⁵⁹³ ödenmesinde, vakıfların; mahallede avarız vergilerini ödeyemeyenlerin bu vergilerini ödeme hususundaki yardımını da ifade etmektedir.

Mahallelerde avarız adı verilen düzensiz vergilerin toplanmasında, verginin tamamı ya da bir kısmı vakıf paraların işletilmesiyle oluşan gelirden karşılanmaktaydı.⁵⁹⁴ Çoğu vakfiyede “avarız”dan tam olarak ne kastedildiği açık değildir. Hangi amacın daha öncelikli olduğu ya da hangi uygulamanın genel anlamı ifade ettiği ve hangisinin ilk uygulama olduğu bilinmemektedir.

17. yüzyıldaki bir vakfiye kaydında, belirli yerlere sarf edildikten sonra kalan bakiyenin “*sekiz akçenin dört akçesi, Ereğli mahallesinin avârızına imdâd oluna, dört akçesi ki mesârîf-i mezbûreden her kangısına zarûret ârıza olursa ol masrafa imdâd oluna*” şeklindeki şart, mahallenin ihtiyacı olan her durumun, vakıf kuranların hayırlarına konu olabildiğini göstermektedir.⁵⁹⁵

Mehmet İpşirli’ye göre⁵⁹⁶: Avarız vergisinin halktan toplanması uygulamasının eski önemini kaybetmesi üzerine, bu amaçla kurulmuş olan vakıf gelirlerinin köy ve

⁵⁹² Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, “Avarız vakfı”

⁵⁹³ Avarız-ı Divaniye ya da avarız denen olağan dışı vergilerdir. Bunlar başlangıçta savaş harcamalarını finanse etmek için konmuş, 17.yüzyıl’ın sonlarından itibaren olağan vergiler haline gelmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Tabakoğlu, “Türkiye İktisat Tarihi”, s.219

⁵⁹⁴ Cafer Çiftçi, “Osmanlı’da Mahalle Avarız Vakıfları: Bursa Örneği (1749-1784)”, Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı 29, 2006, s.53

⁵⁹⁵ Yılmaz Karaca, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **İstanbul Mahkemesi 10 numaralı sicil**, Cilt 51, 2019, s.205, Hüküm no:160(18a-1),1661

⁵⁹⁶ Mehmet İpşirli, “Avarız Vakfı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s.109

mahallelerde uygun yerlere sarf etme usulü getirilmiştir. Bu gelir yangın, deprem, sel, salgın hastalık gibi olağanüstü durumlar, fakir, dul ve yetimlerin ihtiyaçları, kimsesizlerin evlendirilmesi, sahipsiz cenaze masrafları gibi sosyal hizmetler, su yolu, kaldırım, mektep gibi tamiratlar için de kullanılmaktaydı. Dolayısıyla, zamanla bu vakıflar, “avarız sandığı” olarak da adlandırılmışlardır.

Vakfiyelerde genellikle her iki durumda da avarız için vakfedilenin çoğunlukla para olduğu görülmektedir. Ayrıca bazı vakfiyelerde geçen “hane-i avarız” tabiri vergi birimini ifade etmektedir. Aynı zamanda “imdad” tabiri de yardım anlayışının göstergesidir. Sonuç olarak, ister vergi ödemelerinde kolaylık sağlamak için, ister olağanüstü durumlar için olsun, kurulan avarız vakıflarının, Müslüman ve gayrimüslim fark etmeksizin⁵⁹⁷ öncelikle, mahalle ihtiyacına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, bu şartı içeren vakıflar, imece yaşamın toplumdaki örneği olarak ele alınabilir. Çünkü yardımlaşma ve birlikte yaşama esası ön plandadır. Ayrıca avarız vakıflarının gelirlerinin artması için akar satın aldıkları bilinmektedir. Örneğin, Muhsine Hatun Mahallesi avarız vakfı mütevellisi vakfiye şartı çerçevesinde bir ev almıştır.⁵⁹⁸ Bunun haricinde mütevelliler, avarız vakfındaki parayı borç vererek işletmekteydiler.

Vakfiyelerin haricindeki bazı kayıtlar, avarıza yönelik vakıfların detayını anlamaya yardımcı olmaktadır. 1666 yılındaki bir sicil örneğinde taşçı esnafı kütahdaları ve ihtiyarları olan gayrimüslimler, “*Mahalle-i mezbûrenin dokuz hâne avârızı olup mukaddemâ biz rızâmız ile bir hânesini mahalle-i mezkûr ahâlîsine malımızdan imdâd edegelmişdik ba‘de’l-yevm beher sene zikr olunan dokuz hânenin üç hânesini rızâmız ile kendi malımızdan ahâlî-i mahalle-i mezkûreye imdâd etmek üzere ta‘ahhüd eyledik*” diyerek Topkapı Bayezid ağa mahallesinin üç avarız hane bedelini kendi mallarıyla üstlenmektedirler. Bu işlemin tescilinde, Bayezid ağa mahallesi avarızına vakıf olan paranın mütevellisi, mahalle imamı ve ahalilerinin de hazır bulundukları anlaşılmaktadır.⁵⁹⁹ Bu kayıttan anlaşılacağı üzere, kurulan vakfın tamamen vergilerin

⁵⁹⁷ Nedim Pakırdağ, Abdullah Sivridağ (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 92 numaralı sicil**, Cilt 60, 2019, s.268, Hüküm no:263(36a-3), 1709, Bir gayrimüslim vakfı vakfiyesinde “gerek Müslim ve gerek zimmî ahâlîsinin hâne-i avarızlarına verilip” şeklinde geçmektedir.

⁵⁹⁸ Salih Kahrıman, Mümin Kızıldaş (çev.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 11 numaralı sicil**, Cilt 53, 2019, s.413, Hüküm no:506(93a-4), 1671

⁵⁹⁹ Rıfat Günalan (hzl.) ve diğerleri, **Bab Mahkemesi 3 numaralı sicil**, Cilt 17, 2011, s.667, Hüküm no:855(102b-4), 1666

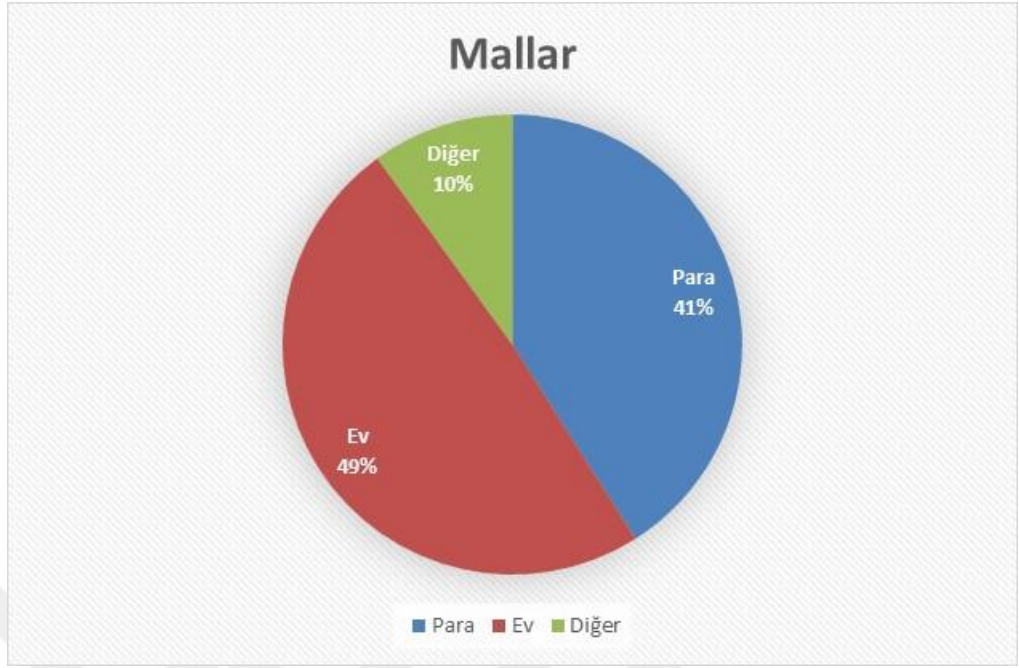
ödenmesine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca mahalle ileri gelenlerinin de kadı huzurunda yer alması, mahallede ortak hareket etme ve imece yaşamın yansıması olarak kabul edilebilir.

6.4.Cihetler Açısından Vakfedilen Mallar

Vakfiyeler ışığında, kurulan vakıfların, 1556 (%38,5) tanesinin para vakfı olduğu anlaşılmaktadır. Para ile birlikte bir gayrimenkulün vakfedildiği ayrıca 65 kayıt bulunmaktadır. 1491 (%36,9) vakfiyede ise yalnızca para vakfedildiği görülmektedir. Bunun haricinde kitap, kayık, gemi ve musaf gibi taşınır mallar da vakfedilmiştir. 2455 (%60,8) vakıf ise gayrimenkul vakfidir.

Kurulan gayrimenkul vakıflarının ise çoğunun vakıf evler olduğu anlaşılmaktadır. 2166 (%53,7) vakfiye kaydında ev vakfedilmiştir. Bunlardan 1918 (%47,5) adedinde ise yalnızca ev vakfedilmiştir. Ancak bunların dışında 248 kayıta, evin yanında dükkân, arsa, bahçe, para vb. malların da vakfedildiği görülmektedir. Ev haricinde vakfiyelerde yer alan gayrimenkuller şu şekildedir: 150 dükkân, 90 bahçe, 85 arsa, 45 bağ, 22 oda, 22 mahzen, 21 çiftlik, 15 tarla, 15 fırın, 14 bostan, 8 arazi, 7 kayıkthane, 6 çayır.

18. Yüzyılda kurulan vakıfların cihetlerine göre, vakıfların %90'ında ev ve para vakfedildiği anlaşılmaktadır. 17. yüzyılda bu oran %93,5; 16. yüzyılda ise 93,1'dir. Bazen yalnızca ev, bazen yalnızca para bazen de her ikisinin vakfedildiği görülmektedir. Bunun haricinde dükkân, bağ, bahçe, değirmen, arsa, çeşme, tekke, kitap, mahzen, oda vb. diğer vakıf malları ile birlikte para veya evin vakfedildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ev ve paranın yer aldığı vakfiyeler, görevlilerin paraları ve beledî hizmetlerin genellikle bu iki gelir kaynağı ile karşılandığını göstermektedir.

Grafik 3: 18.Yüzyıl'da Vakfedilen Mallar

Kaynak: Bilgin Aydın (hızl.), İlhami Yurdakul (hızl.), Ayhan Işık (hızl.), İsmail Kurt (hızl.), Esra Yıldız (hızl.), **İstanbul Şerhiye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu**, İstanbul: İsam Yayınları, 2015. (İSAM'ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında yayınlanmıştır.) Kaynaktan elde edilen verilerden derlenmiştir.

16. Yüzyılda kurulan vakıflarda vakfedilen malların %31'i para, %62'si ise evdir. 17. yüzyılda ise bu oran %38 para, %55 ev şeklindedir. 18. yüzyılda ise, vakfiyelerde vakfedilen mallar içerisinde paranın oranı %41, evin oranı ise %49'dur. Bu sonuca göre, 1500-1800 yılları arasında para vakıflarının sayısının arttığı, vakıf evlerin ise azaldığı görölmektedir. Başka bir bakış açısıyla; paranın, "maaşlar" ve yardımların finansmanındaki yoğunluğunun arttığı söylenebilir.

15. Yüzyıldan 18. yüzyıla kadar ki ev/para oranının yanı sıra, ayrıca evlerin bir iktisadi işleme ne derece konu olduğu da önemlidir. Çünkü ev ya da menzil bir meşruta olarak kullanılmasının dışında aynı zamanda kira geliri olan bir gayrimenkuldür.

Vakıf evlerin 16. yüzyıldan itibaren artmaya başladığı, kurulan vakıf sayısı ve evlerin daha çok kira, alım-satım işlemine konu olduğu bilinmektedir. Bir çalışmada, vakıfların konutlar üzerindeki ekonomik işlemlerinin(alım-satım ve kiralama) tespit

edildiği kadı sicillerindeki 986 kaydın; %11,5'inin 16. yüzyılda, %88,5'inin ise 17. yüzyılda olduğu ifade edilmektedir.⁶⁰⁰

6.5.Vakfedilen Paraların Cinsi ve Tedavüldeki Paralar

Vakıf kurucuların, vakıf kurarken, vakfettikleri para cinsleri halkın kullanmış olduğu paranın tahmini açısından değerlendirilebilir. Çünkü para vakfındaki paranın, mal ve hizmet piyasasında geçerliliğinin olabilmesi için cari para birimiyle yapılması gerekmektedir. Bu açıdan, cihetler açısından incelenmiş vakfiyelerde geçen paraların, o dönemde kullanılan parayı yansıttığı söylenebilir. Vakfiyelere göre, 16. yüzyılda vakfedilen paraların %49'u akçe, %46'sı dirhemdir(özellikle Arapça vakfiyelerde). Diğerleri ise riyal, altın, filori ve dinardır. 17. yüzyılda vakfedilen paraların, %17'si riyali kuruş, %30'u esedi kuruş, %10'u kuruş, %35'i akçedir. Bu sonuçlara göre, 17. yüzyılda para vakfına konu olan paraların önemli bir kısmının yabancı paralardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Grafik 3'te de görüldüğü gibi, riyali kuruşun ilk defa 1625 yıllarında kullanılmasıyla, 1630'larda yaygınlaşarak 1680'lere kadar devam ettiği, esedi kuruşun ise riyali kuruştan daha sonra 1640'larda yaygınlaşarak, 18. yüzyılın sonuna kadar kullanıldığı görülmektedir. Bunun haricinde, 17. yüzyılda para vakıflarında; fiddi akçe, fidda, dirhem, altın, dinar, sikke-i hasene ve filori kullanıldığı anlaşılmaktadır.

16. Yüzyılda, Gelibolulu Mustafa Ali'ye göre⁶⁰¹: Padişahın (III. Murad) büyük babaları adıyla basılan ve kendisinin çok değer verdiğini söylediği sikke olarak bilinen “nukud-ı hemyani” terim itibarıyla “dirhem-i Osmani” halen kalpazanların yalan dolan çengeline takılarak bir gecede küçülmüş ve kırpıla kırpıla bir kırık şekline girmiştir. Her yerde Osmanlı parasına, diğer paralardan daha fazla rağbet varken, giderek itibardan düşmüştür. Fazla miktarda değeri düşük para basılmış özellikle Yahudi sarraflar elinde değeri düşürülmüş sonuçta pazar esnafı Osmaniye tamamen gözden çıkarmıştır. Bu şekilde, asıl Osmani yok olup kırık haliyle varlığını sürdürmüştür. Sarraflar ise ayarı tam olan parayı hile ile kusurlu gösterip sağlam parayı hile ile daha düşük değerden almakta ama kendisi sarf edeceği zaman yine yüksek değer ile vermekteydi. Halk arasında geçerli

⁶⁰⁰ Yasemin Çiftçi, “Vakıfların Osmanlı İstanbulu Konut Piyasasına Ekonomik Yansıması”, **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2019, s.48

⁶⁰¹ Faris Çerçi (hızl.), s.145 (tıpkıbasım 39a)

olan dirhem(gümüş para) padişahıtan saklanmış ve paranın bu düzensiz hali, aylarca ve yıllarca devam etmiştir. Değeri düşük para ile alışveriş yapan reaya ise acze düşmüştür. Eski kanunda, yüz dirhem gümüşten kaç yüz dirhem(akçe) kesileceğı ve bir florinin altmıştan bir eksiğe bozulacağı ayrıntılı şekilde belirtilmektedir. Ancak mutasarrıfların hıyaneti ve art niyetli defterdarlar yüzünden her birinde fahiş farklılık ve eksiklik vardı. Eksik ve kusurlu olması masraf ve harcamalarda artışa sebep olmuştur.

Ona göre padişah bu durumu düzeltmek için 1585’de bir ferman göndermiştir. Buna göre, 1 flori = 2 altın=120 akçeye sarf olunması gerekmektedir. Ancak fermanda Osmanlı parası ile ilgili her hangi bir kaydın olmadığını ileri süren yahudi sarrafları, tam akçeyi kırpmaya ve geçmişteki Osmaniye ölçü olarak üç akçeye denk getirmeye başladılar. Çarşı esnafı da buna uyarak değerli madenden her nesnenin fiyatını iki katına çıkardı. Bu yolla kâr pazar esnafına, zarar ve ziyan ise yörenin fukarasına yüklenmiş oldu. Çünkü bir akçe yerine iki akçe ödemek zorunda kaldılar. Zorunlu harcamaları iki kat atmış oldu. Mustafa Ali padişahın bu durumu esnafla istişare ederek çözmesi gerektiğini tavsiye etmektedir.⁶⁰²

1671’de İran’a giderken Osmanlı Devleti topraklarından geçen Chardin tedavüldeki paraların küçüklüğüne ve çeşitlerinin azlığına şaşırdığını bildirmektedir.⁶⁰³ Bir başka seyyah Tavernier’e göre, Osmanlı’da tedavülde yalnızca gümüş ve altın para bulunmaktaydı. Bakır para yoktu. Darpedilen çok ufak gümüş sikkelere akçe ve pare denmekteydi. Tavernier’in aktardıklarına göre, paşalar ve Yahudi sarraflar uzak eyaletlerde, bunların bol miktarda hilelilerini(kırkılmış) darp ede ede 1 kuruş, 120 akçeye karşılık gelmekteydi. Pare ise 4 akçe değerinde Mısır’da darp ediliyordu.⁶⁰⁴

17. Yüzyıl ortalarında kalp(hileli) para piyasasında yeni bir sikke yaygınlaşmıştı. Bu sikke “Sümn” denen gümüş kaplı ufak bakır bir sikkedi. Osmanlı’da bu sikke; tam, kâmil ya da “riyali kuruş” olarak bilinmekteydi. Zarif ve güzel baskılı oluşunun, küçük alışverişe uygunluğunun, bu parayı cazip hale getirdiğı anlaşılmaktadır. Aslında sümn, 1640 yılında Fransa Kralı tarafından “ecu”nun 1/12’lik kısmı olarak tedavüle çıkarılmıştı.

⁶⁰² Çerçi (hızl.), s.146

⁶⁰³ Halil Sahillioğlu, **Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740)**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1965, s.19,

⁶⁰⁴ Sahillioğlu, s.20

Birçok yerde darp edildiğinden yüzlerce çeşidi olduğu bilinmektedir.⁶⁰⁵ Bir yasa ile 1669 yılına doğru bu paralar yasaklanmıştı halk da daha önce çok sevdiği bu parayı kabul etmedi ve sonrasında bu paraların gözden düştüğü belirtilmektedir. 1669'dan sonra hileli olanları 3-4 akçe sağ olanları 8-10 akçe değerindeydi. Ancak yine de, genel olarak 1701'e kadar tedavülde kaldığı anlaşılmaktadır. 18. Yüzyılın ikinci yarısında, en çok aranan İspanya ve Meksika menşeli "real" ya da riyalı kuruştı. Batıdan gelen paraların en geçerli olanı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca riyal denen İspanyol kuruşunun yanı sıra, aynı değerde olan kara kuruşlar bulunmaktaydı.⁶⁰⁶

Esedî kuruş genellikle Hollandalıların "rexdaller" denen kuruşlarıydı. 17. yüzyılın ikinci yarısında; esedî, arslanlı ya da köpekli ismiyle anılan bu kuruşları en çok Hollandalılar ve İngilizlerin getirdiği bilinmektedir.⁶⁰⁷ 1722 yılında, Fransız sefiri yazdığı bir mektupta İstanbul'da tek bir Hollanda esedine rastlamadığını aktarmaktadır.⁶⁰⁸ Sonuç olarak, özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısında, yabancı paralar tedavül ihtiyacını beslemekteydi. Osmanlı Devleti'nin, önemli ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı, her tarihte tedavülde bol miktarda yabancı para bulunduğu belirtilmektedir. Yabancı paraların, yeterli miktarda darp edilemeyen Osmanlı paralarının yerini doldurduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, Osmanlı parasının unutulduğu değerlendirilmektedir.⁶⁰⁹

17. Yüzyıl ortalarında, dışı çok ince bir kat gümüşle kaplanmış ama içi bakır olan küçük Avrupa sikkelerinin büyük miktarda basıldıkları bilinmektedir. Bu sikkelerin ise daha sonra, Akdeniz üzerinden Osmanlı piyasalarına girdiği ve oldukça rağbet gördüğü belirtilmektedir.⁶¹⁰ Osmanlı piyasalarında, en erken dönemlerden itibaren yabancı sikkelerin kullanıldığı bilinmektedir. Ancak 17. yüzyılda oynadıkları rol farklı

⁶⁰⁵ Sahillioğlu, s.45

⁶⁰⁶ Sahillioğlu, s.49

⁶⁰⁷ Sahillioğlu, s.50

⁶⁰⁸ Sahillioğlu, s.53

⁶⁰⁹ Sahillioğlu, s.38

⁶¹⁰ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, 1.Basım, İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2017, s.141

olarak değerlendirilmektedir.⁶¹¹ Şevket Pamuk’a göre ⁶¹²: 17. Yüzyılın ortalarından itibaren akçenin piyasalardan kaybolduğu anlaşılmaktadır.

Sikkeler içinde en çok kullanılanlardan biri, Osmanlı piyasalarında “esedi gurus” ve aslanlı gurus olarak anılan Hollanda taleriydi. Daha yaygın biçimde kullanılan bir diğer sikke “riyal gurus” olarak adlandırılan İspanyol realidir.⁶¹³ Riyal, ilk başta İspanyol reali için kullanılsa da, sonraları başka yabancı paralara da riyal adı verilmiştir. Bir bakıma riyalin, döviz kelimesine benzer bir anlam kazandığı anlaşılmaktadır.⁶¹⁴

Osmanlı Devleti önce 1690-91 yıllarında kendi gümüş sikkelerini, sonrasında ise III. Ahmed döneminde, piyasadaki esedi kuruşların standartlarını örnek alarak, ilk Osmanlı kuruşlarını darp etmeye başladı. Böylelikle 1 Osmanlı kuruşu, 120 akçeye eşit olacak şekilde bir para birimi oluşmuş oldu.⁶¹⁵

17. Yüzyılın sonuna doğru, Osmanlı sultanlarının sikke formları etkili olmaya ve yeni, sağlam nominaller tedavüle çıkarılmaya başlandığı zaman; yasal önlemlerle, oldukça başarılı şekilde, yabancı paranın para piyasasından uzaklaştırılmasına çalışıldığı anlaşılmaktadır.⁶¹⁶

Osmanlı Devlet’inde tedavüldeki yabancı paraların egemenliğine son vermek adına birçok Osmanlı parası darp etme girişimi yaşandığı bilinmektedir. Bu anlayışın devlet adamlarının zihinlerinde de yer ettiği belirtilmektedir.⁶¹⁷ Halil Sahillioğlu’na göre⁶¹⁸: 1685-1740 milli paraya dönüş devri olarak adlandırılmaktadır. Ona göre, 18. yüzyılın ilk yarısında bu yabancı, sahte ve ayarı düşük para sürümünün tarihe karıştığı görülmektedir.

⁶¹¹ Pamuk, s.139

⁶¹² Pamuk, s.140

⁶¹³ Şevket Pamuk, “Kuruş”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 26, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s.458

⁶¹⁴ Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Riyal”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt EK-2, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2016, s.5

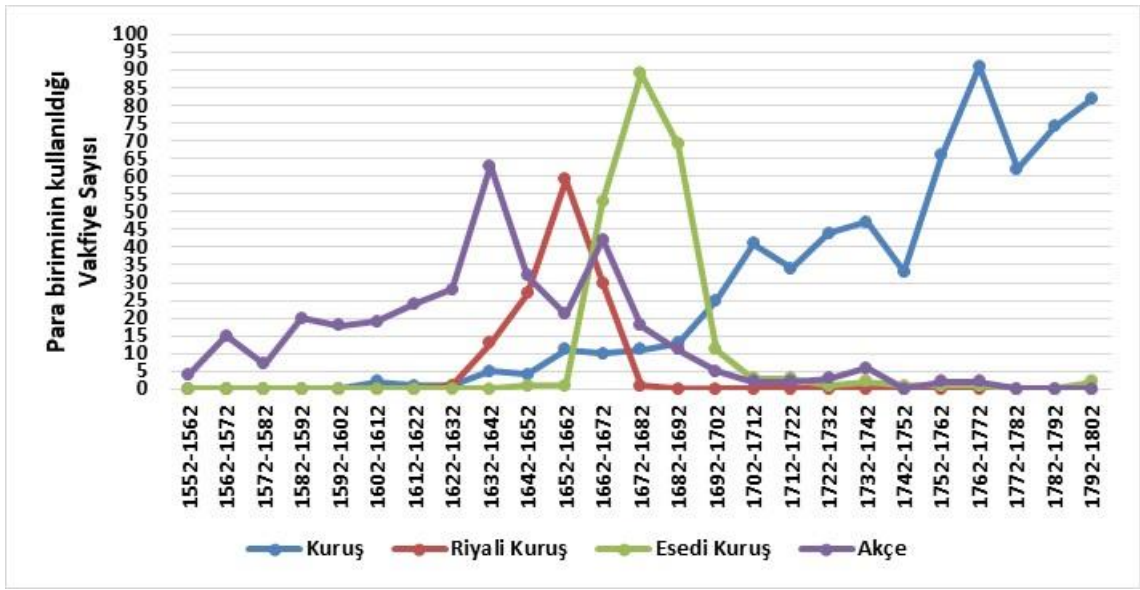
⁶¹⁵ Pamuk, “Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”, s.5

⁶¹⁶ Rahmi Hüseyin Ünal (hızl.), Friedrich Krinzing (hızl.), Michael Alram (hızl.) ve diğerleri, **Beçin Definesi**, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Cilt 1, s.117

⁶¹⁷ Sahillioğlu, s.91

⁶¹⁸ Sahillioğlu, s.52

Bu tarihsel gelişmelerin sonuçlarını vakfiyeler üzerinden değerlendirmek de mümkündür. 18. Yüzyılda, vakfedilen paraların %94'ü kuruş, %2,7'si esedi kuruş, %2,7'si de akçedir. Verilerden elde edilen sonuca göre, Osmanlı Devleti'nde para vakfederken 17. yüzyıl genelinde akçe ve yabancı kuruşlar, 18. yüzyılda ise çoğunlukla Osmanlı kuruşu kullanılmıştır. Ayrıca esedi ve riyali kuruşların, vakıf kurucuları tarafından kabul gördüğü de söylenebilir. Grafik 3'de, vakıfların kuruluş işlemlerinde kullanılan paralardan hareketle, Osmanlı piyasalarında tedavüldeki paraların yoğunluğu da değerlendirilebilir.

Grafik 4: Vakfiyelerde Yer Alan Para Cinslerinin Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: Bilgin Aydın (hızl.), İlhami Yurdakul (hızl.), Ayhan Işık (hızl.), İsmail Kurt (hızl.), Esra Yıldız (hızl.), **İstanbul Şerhiye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu**, İstanbul: İsam Yayınları, 2015. (İSAM'ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında yayınlanmıştır.) Kaynaktan elde edilen verilerden derlenmiştir.

6.6. Vakfiyelerin Mahalle Bilgileri

Vakıfların sahip olduğu nakit paraların ve akarların artışının, doğrudan ve ya dolaylı olarak vakfın bulunduğu bölgenin iktisadi gelişimini etkilediği söylenebilir. İstanbul'da, 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar vakıf eserlerin, İstanbul'un suriçi mahalleri ve surdışında birçok yerde yapıldığı anlaşılmaktadır. Tablo 11'de, 17. ve 18. yüzyılda vakfiyelerde sık rastlanan mahalle isimleri görülmektedir.

Tablo 11: 18.yüzyılda Kurulan Vakıfların Mahalle Bilgileri

Mahalle İsimleri	17.yy	18.yy
Kefçe Mahallesi	22	9
Karabaş Mahallesi	14	16
Firuzaga Mahallesi	15	10
Mimarsinan Mahallesi	14	9
Camiikebir Mahallesi	34	23
Cihangir Mahallesi	11	13
Debbağlar Mahallesi	14	10
Hobyar Mahallesi	4	12
Sinanpaşa Mahallesi	15	12

Kaynak: Bilgin Aydın (hzl.), İlhami Yurdakul (hzl.), Ayhan Işık (hzl.), İsmail Kurt (hzl.), Esra Yıldız (hzl.), **İstanbul Şerhiye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu**, İstanbul: İsam Yayınları, 2015. (İSAM'ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında yayınlanmıştır.) Kaynaktan elde edilen verilerden derlenmiştir.

Tablo 9.'daki sonuçlar, İstanbul'da 1600-1800 yılları arasında vakıfların hangi mahallelerde daha yoğun olarak kurulduğunu göstermektedir. Bu mahallelerin dışında, İstanbul'un başka birçok mahallesinde de vakıf kurulduğu anlaşılmaktadır. Bunun haricinde, vakfiyede mahalle isminin yer almadığı; Üsküdar, Galata, Kasımpaşa, Eyüp gibi genel yer adlarının kullanıldığı ve ayrıca "İstanbul'da" şeklinde, İstanbul suriçini ifade eden vakıf yerlerinin olduğu görülmektedir. Örneğin, özellikle para vakıfları ve Rumeli Kazaskerliği, Bab ve Evkaf-ı Hümayun Mahkemesi vakfiyelerinde daha çok mahalle ismi geçmeden "İstanbul'da" şeklinde belirtilen 133 vakfiye bulunmaktadır. İncelenen vakfiyelerden hareketle, İstanbul'da vakıfların dönemsel bir değişme ile birlikte, İstanbul'un dört mevleviyetinin tamamında yer aldığı anlaşılmaktadır.

6.7.Vakfiyelerde Kullanılan Sıfatlar

Tablo 12'de, 1500-1800 yılları arasında toplam 4356 vakfiye kaydında yer alan vakıf kurucularının ünvanları gösterilmektedir. Tablo 12'de yer alan verilerde, vakıf kuranların kendileri için kullanılan ünvanların yanında, babalarına ait ünvanları da

içermektedir. Çünkü ağalığın ya da hacılığın, sosyal ve iktisadi etkilerinin en azından bir nesle etkisinin devam edeceği öngörülebilir.

Tablo 12: Vakfiyelerde Kullanılan Ünvanlar ve Sıfatlar (Yüzde)

Ünvan/Hitap/Sıfat	16.yüzyıl (%)	17.yüzyıl (%)	18.yüzyıl (%)
Hacı	11.3	12.2	27.7
Ağa	6.1	12	15.5
Hatun	16.3	15.9	5.7
Efendi	1.1	4.7	8.2
Çelebi	6.1	5.5	3
Bey	7.1	4.5	1.4
Şeyh	1.6	3.1	5.1
Seyyid	0.7	1.4	6.3
Paşa	3	2.5	2.9
Beşe	0	2.9	0.9
Çavuş	2.6	1.2	0.3
Hace	0	0.2	1.9
Reis	0.4	0.5	0
Halife	1.4	0.3	0

Kaynak: Bilgin Aydın (hızl.), İlhami Yurdakul (hızl.), Ayhan Işık (hızl.), İsmail Kurt (hızl.), Esra Yıldız (hızl.), **İstanbul Şerhiye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu**, İstanbul: İsam Yayınları, 2015. (İSAM'ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında yayınlanmıştır.) Kaynaktan elde edilen verilerden derlenmiştir.

Tablo 12'de görüldüğü gibi, hacı, ağa ve hatun tabirleriyle anılan vakıf kurucuları ve bu sıfatlara sahip kişilerin, ya da onların çocuklarının kurduğu vakıfların fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Hacı unvanının, Müslümanlar için “Hac vazifesi” ile ilgili olduğu bilinmektedir. Bu görevin, 18. yüzyıl ve öncesindeki ulaşım imkânları düşünüldüğünde, oldukça zor bir ibadet olduğu ve ayrıca bu ibadetin yalnızca zenginler tarafından yerine getirilebildiği söylenebilir. Dolayısıyla, vakıf kurucuları içerisinde, hacca gitmiş olanların ve onların çocuklarının sayısının fazla olması, iktisadi sebeplerle açıklanabilir. Diğer bir unvan ise

“Ağa”dır. Ağa tabiri, Osmanlı askeri ve İdari teşkilatında mevki ve rütbe sahipleri için kullanılabileceği gibi halkın içerisinde sözü geçen, saygı gösterilen zengin kimseler için de kullanılabilir. Bu iki tabirin dışında “hatun” kelimesinin saygı gören kadınlar ve bunun yanında saraylı zümrenin eşleri ve kızları için de kullanıldığı bilinmektedir. Vakıf kuranlar arasında sayıca fazla kullanılan Hacı ve Ağa tabirleri beledî hizmetlerle ilgili vakıfları kuran kişilerin zenginliğinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında, “Ahmed bin Mustafa” gibi reaya olduğu düşünülen kişilerin oranı %27’dir. Bu oranın, kesinlik içeren bir zenginlik ibaresi olmayan ama isminin yanına bir sıfat almış kişilerin de eklenmesiyle artacağı öngörülebilir. Bunun yanında, vakfiyelerden; vakıf kurucularının %31,22’sinin kadın ve %68,78’inin erkek olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 13’de görüldüğü gibi; 16. yüzyıldan, 18. yüzyıla geçen sürede vakıf kurucuları arasında kadınların oranının azaldığı görülmektedir.

Tablo 13: Vakıf Kurucuları Cinsiyet Dağılımı (Yüzde)

	16.yüzyıl	17.yüzyıl	18.yüzyıl
Erkek	% 67.1	% 62.5	% 72.1
Kadın	% 32.9	% 37.5	% 27.9

Kaynak: Bilgin Aydın (hızl.), İlhami Yurdakul (hızl.), Ayhan Işık (hızl.), İsmail Kurt (hızl.), Esra Yıldız (hızl.), **İstanbul Şerhiye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu**, İstanbul: İsam Yayınları, 2015. (İSAM’ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında yayınlanmıştır.) Kaynaktan elde edilen verilerden derlenmiştir.

Buna ek olarak; vakıf kuranlar arasında, 6 Valide Sultan, 2 Padişah, 1 Şehzade, 2 Padişah kızı, 7 Şeyhülislam ve birçok sadrazam ve saray ağası bulunmaktadır.

SONUÇ

Çalışmada elde edilen bulgular ışığında, *imece yaşamın*, toplumda ve Osmanlı Devleti'nin birçok organizasyonunda etkili olduğu, ihtiyaçların ve sorunların çözümünde bu çerçevede hareket edildiği anlaşılmaktadır. Üstelik bu ortak hareket etme, sadece reaya ile sınırlı değildir. Devlet organizasyonunda da *imece yaşamın* olduğu görülmektedir. Birlikte hareket etme ve ortak çözüm bulmayı yansıtan *imece yaşamın*, Batı'da belediyelerin ortaya çıkmasından sonra oluşan kültürle benzerliği dikkat çekmektedir.

Belediyeler için iki önemli kavram olan yerel özerklik ve yerel demokrasi, beledi hizmetleri yerine getirdiği tespit edilen 18. yüzyıl vakıfları için sözcük bilimsel olarak uygun olmasa da buna benzer olguların izleri de inkâr edilemez. Batı uygarlığının modern kavramlarının, Osmanlı medeniyeti olguları ile benzeştirilmesi ve o şekilde yorumlanması tarihsel analiz açısından hatalı olabilir. Bu kavramların en önemlileri, yerel yönetim ve demokrasidir. Çünkü vakıfların, Osmanlı Devleti'nde yüzyıllar boyunca sayısının biriken bir şekilde arttığı görülmüştür. Bu bağlamda, vakıflar ve *imece yaşam* sebebiyle modern anlamda demokrasi ihtiyacının ortaya çıkmadığı söylenebilir. Tarihsel olarak, demokrasi kavramının dile getirilmesi beraberinde şehirlerin özerkliği, yerel özerklik kavramlarını da ortaya çıkarmış olacaktır. Yerel yönetimin dayandığı değerlerden bir tanesi katılımdır. Vakıf kurucuları, bölgesinin beledi hizmet yönetimine kurduğu vakıf sayesinde katılmaktaydı. Çünkü vakfiyedeki şartlar, idarecilerin tasarruflarının da üstündeydi. Her bir vakıf kurucusunun iradesi, böylelikle şehrin yönetimine yansımış olmaktaydı. Seçilen bir idareci yerine, hizmetlerin ne olacağını seçen ve bunun çerçevesini oluşturan hayır sahipleri bulunuyordu. Üstelik *imece yaşam* bu hizmetlerin ortaya çıkmasındaki saikleri oluşturmaktaydı. Osmanlı toplumunda, vakıfların asıl amacının iyilik ve hayırseverlik, ortak ve birlikte yaşamak olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede vakıflar, bireyden çok toplum yararına hizmet eden, hukuki olarak ortaya çıktıktan sonra mülkiyeti sonsuz, kısıtlanamaz ve fiziki olarak yok olmadığı sürece etkin hizmet sağlayan bir özelliğe sahiptir. Vakıfların beledi hizmet alanının, tüm İstanbul'a ve topluma yayılacak şekilde geniş olduğu görülmüştür. Bundan dolayı, Osmanlı Devleti'nde bu dönemde, belediye kurumuna ihtiyaç duyulmadığı anlaşılmaktadır. İmece yaşamın yönetimi iki önemli temele dayanmaktadır; bunlar vakıf

ve kadılık kurumlarıdır. Kadılar ve yerel yardımcıları İstanbul’da ve taşrada, hem iâşe mekanizması hem de *imece yaşam* açısından etkin rol oynamaktaydı. İâşe politikasının, bir açıdan, *imece yaşama* katkı sağlayan dinamiklerden biri olduğu söylenebilir. Özellikle İstanbul’un temel mallar ihtiyacı bütün coğrafyada uygulanan, *imece yaşam* modeli ile bağlantılıdır.

Vakıf kurucularının saiklerini yansıtan vakfiyelerden, vakıfların kurulmasında, dini, tasavvufi, iktisadi, siyasi ve psikolojik faktörlerin bulunduğu anlaşılmıştır. İnsanların neden vakıf kurduğu sorusu net olarak cevaplanmasa da, vakıf kurma saikinin daha çok iyilik ve hayırseverlik çerçevesinde şekillendiği görülmüştür. Başka bir açıdan hayır yapmanın düzenli hale geldiği ve tahta geçen Osmanlı hanedan üyesinin ilk iş olarak vakıf kurduğu söylenebilir. Yine benzer şekilde, devlet görevlilerinin ve halkın da birçok vakıf kurduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, elde edilen bulgular ışığında, iyilik ve hayırseverliğin toplumun tüm üyelerini kapsadığı söylenebilir.

Batı literatüründeki Osmanlı şehirleri ile ilgili yargının, kurumların coğrafî ve tarihsel nispiyeti göz ardı edilerek oluşturulduğu söylenebilir. “Doğu” ve “Batı” arasındaki şehre ilişkin kavramlaştırma farklılığının sebeplerinden biri Osmanlı Devleti’ndeki yerel yöneticilerin, merkezi otoritenin bir görevlisi olduğu kabulüdür. Ancak kadı sicillerinden ve hükümlerden hareketle, bir şehir yöneticisi olarak kadıların, toplumsal dinamikleri dikkate aldığı, huzur ve düzeni sağlamaya çalıştığı ve çoğu zaman yerel halkın görüşüne başvurduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı şehirlerinin idaresinin yalnızca devletin kontrolünde olduğu, Osmanlı şehir araştırmalarında toplumsal gerçeklikten uzak yorumlara sebep olabilir. Mahalli irade yok sayılıp bütün Osmanlı coğrafyasında kararların tek erkten çıktığı söylenemez. Özellikle toplumsal ihtiyaçları yansıtan vakıflarla ilgili, birçok dava ve hükümde, kadıların bölge halkı ile hareket ettikleri görülmüştür.

Bir arada yaşamının kurumsal destekleyicisi olan vakıfların, şehirlerin de oluşmasında etkisi olduğu görülmektedir. Vakıfların oluşturduğu binaların, İstanbul’un mimarisini ve çehresini etkilediği söylenebilir. Şehirlerin, özellikle İstanbul’un yaşam alanlarının vakıflar aracılığıyla oluştuğu görülmektedir. İstanbul bu bağlamda, bir vakıf şehir olarak tanımlanabilir. Vakıf olan çeşmeler, mektepler, camiler vb. yapıların dışında

para ve avarız vakıflarının da beledî hizmetlerin sağlanmasında önemli rol oynadığı tespit edilmiştir. İncelenen hükümler, kadı sicilleri ve vakfiyelerden elde edilen sonuçlara göre, vakıfların yalnızca oluşturduğu binalar ile değil, aynı zamanda toplumun ihtiyaç duyduğu görevlilerin ücretlerini ödeyerek de beledî hizmetlere katkı sağladığı anlaşılmıştır.

İncelen vakfiyelerdeki hizmet alanlarının, çok çeşitli olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde belediyelerin gerçekleştirdiği birçok hizmetin, vakıflar tarafından sağlandığı görülmektedir. Vakıfların sağladığı bu hizmetlere, cenaze işlemleri, öğrencilere burs yardımı, hayvanların korunması gibi çok çeşitli örnekler gösterilebilir.

Vakfiyelerde geçen para birimlerinden hareketle, 16-18. yüzyıl arasında tedavülde olan paraların neler olduğu değerlendirilebilir. Bu bağlamda, vakıf işlerinde kullanılan paraların, aynı zamanda toplumda kabul gören paralar olduğu anlaşılmaktadır. İktisat tarihi açısından, vakıfların, beledî hizmetlerin finansmanını daha çok vakıf evlerin kiralari ve para vakfi gelirleri ile sağladığı görülmüştür. Dolayısıyla vakıfların dönemin ekonomik koşullarına paralel uygulamaları olduğu anlaşılmaktadır.

19. Yüzyılda Şehremaneti kurulmadan önce, birçok toplumsal hizmetin vakıflar tarafından sağlandığı söylenebilir. Aynı zamanda, kadı sicillerinden hareketle, kadıların, bu hizmetlerin sağlanmasında koordinasyon ve yönetim görevini yürüttüğü anlaşılmaktadır.

18. Yüzyılda İstanbul vakıflarının vakfiyeleri, İstanbul kadı sicilleri ve 18. yüzyıl ahkâm defterlerinin kaynak olarak kullanıldığı bu çalışmada; İstanbul Şehremaneti kurulmadan önce İstanbul'daki toplumsal ihtiyaçların nasıl karşılandığı konusunda ve beledî hizmetler hakkında genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

İktisat tarihi açısından bu çalışmada, vakıfların İstanbul'da oluşturdukları ekonomik etki alanı ile ilgili ipuçları elde edilmeye çalışılmıştır. Buna ek olarak vakıfların, istihdam sağlayıcı etkisi ve kaynak tahsisi açısından bir etkisinin olup, olmadığı değerlendirilmiştir. Çalışmada ayrıca, vakıf kurucularının, para vakfi kurarken kullandıkları para birimlerine dair bilgiler verilmiştir. Buna göre, Osmanlı Devlet'inde 18. Yüzyılda tedavüldeki paralar ile vakıf kurarken kullanılan paraların karşılaştırılması mümkün olmaktadır.

Kadı dışında, vakıflardan para alan görevlilerin, toplumsal etkileri ve görevleri hakkında değerlendirme yapılmıştır. Bu çerçevede, 18. yüzyıldaki bazı görevlilerin günümüze kıyasla, farklı vasıf ve yetkilere sahip oldukları değerlendirilebilir.

Çalışmada, vakıf kurmanın toplumsal yaygınlığının tahmin edilebilmesi açısından, vakıf kurucularının kimliklerine yönelik genel bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Buna göre, vakıf kuranların unvanlarının, bu bağlamda araştırılmaya muhtaç olduğu söylenebilir.

Toplumsal ihtiyaçlar ve Osmanlı toplumunun bu ihtiyaçlara verdiği tepkinin kavramsal karşılığı olan *imece yaşam* modeli, iktisat tarihi çalışmalarında sosyolojik ve psikolojik faktörlerin de hesaba katıldığı disiplinler arası bir yaklaşıma imkân tanımaktadır.

Kadılar ve vakıflar olarak çift yönlü bir bakış açısı, Osmanlı Devlet'inin beledi hizmetler hakkındaki politikalarının da anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. Bu çalışma sonuçları itibarıyla, 18. Yüzyıldaki vakıfların beledi hizmetleri ile günümüz belediye hizmetleri arasında bir kıyaslamaya da imkân sağlamaktadır. Vakıf uygulamalarının ve kadınların, İstanbul'a fiziki ve sosyolojik etkilerinin ele alındığı bu yaklaşımın, ileride yapılacak benzer çalışmalar için bir çerçeve oluşturması temenni edilmektedir.

EKLER

EK 1: Evliya Çelebi'ye Göre İstanbul'da Rumeli Tarafındaki Yerleşim Bölgeleri, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (hızl.) **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul,** Cilt 1, 2.Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003

Yedikule Kasabası: Vebalı* bir yerden gelen bir kişinin, yedi gün boyunca İstanbul'a girmeden burada karantinaya alındığından, isminin Bizans döneminde nazarete olduğu söylenmektedir. Bir cami, yedi mescit, bir han, bir hamam, yedi sebil ve 3 tekkesi bulunmaktadır. 300 adet debbağ dükkânı vardır.

Yenikapı Kasabası: Yenikapının batısında, 500 kadar bağ ve bahçeli, gül-gülistanlı sarayları, evleri olan bir kasabadır. Merkez Efendi Cami, yedi zaviye, bir hamam ve aşevi, 70 derviş odası, semahanesi etrafında yeşillik köyleri olan, büyük ağaçlarla süslenmiş Mevlevihane'si vardır. 80'e yakın dükkân vardır.

Topçular Mahallesi: II. Mehmed saltanatında Rumeli tarafına sefer olduğunda topçu askeri burada çadırları ile durdukları için Topçular denmektedir. Nişancı Paşa Camii, yedi adet hanı, yedi mescidi, bir tekkesi, Yeniçeri ağası Kara Çavuş yapısı olan bir küçük hamamı ve yüz adet küçük dükkânları vardır, ancak yine de her şey bulunur. Havasının tatlılığından başka suyu da kırkçeşme suyudur ki âb-ı hayata benzer. Eyüp naibine bağlıdır ancak başka subaşı vardır.

Otakçılar Mahallesi: II. Mehmed saltanatında Rumeli tarafına gidileceği zaman bütün çadırcılar, Osmanlı otağlarını burada kurdukları için Otakçılar denilmektedir. Havası ve suyu tatlı, cennet bahçeli iki bini aşkın köşkler ve başka evler vardır. Eyüpsultan mollalığı ve başka hâkim hükmündedir. Burada dört cami, on yedi mescit, altı tekke vardır. Emir Buharî tekkesi hepsinden mamurdur. 3 han vardır ancak saray hamamları çok olduğundan çarşı hamamı yoktur yüz kadar her çeşitten dükkânlar vardır.

* Taun ya da Veba: Hasta farelerden insana geçen bir mikrobun oluşturduğu bulaşıcı ve öldürücü hastalık olarak tanımlanabilir. 16.yüzyıldan itibaren Osmanlı coğrafyasında batıdan gelip yaygınlaştığı bilinmektedir. Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları. Nükheth Varlık, "Taun", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 40, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 175-177

Nişancıpaşa Kasabası: Sur dışının batı tarafında havalı yüksek bir dağ üzerinde cennet bahçeli 3.000 adet mamur ve süslü büyük köşklü büyük mahalledir. Elli adet mescit, dört adet tekke, yeni yapılan bir hamam ve yirmi adet dükkân vardır. Ancak han yoktur. Eyüp'e yakındır.

Çömlekçiler Mahallesi (Kuzeciler Kasabası) : İstanbul Kalesi'nin batı tarafında İstanbul Halici kıyısında 4.000 haneli bağ ve bahçeli mamur, büyük köşkler ve yalılar ile bezenmiş bir şehirdir. Bu kentin de subaşı ve kadısı vardır. Eyüp mevleviyeti nahiyesidir. Cami ve mescitleri vardır. Camilerden en önemlisi Zal Paşa Camisidir. Bunlardan başka 170 adet mescit vardır. İmareti yoktur. Bir han, bir hamam ve yedi tekke vardır.

Eyüp: İstanbul'un batı tarafında baştan sona mamur, bakımlı, vezir, devlet adamları, seçkinler ve sultan yalılarının bulunduğu İstanbul'a bitişik bir şehirdir. Ancak idaresi başkadır. Fatih kanununa göre 500 akçe payeli mevleviyettir. Yedi yüz köye hükmü geçer ve yirmi altı nahiye nâibi vardır. Başka bir subaşı ve mütevellisi hükümet eder. Bu şehirde, 9.800 civarında köşkler ve başka evler vardır. Eyüp Sultan Selatin Camisi başta olmak üzere birçok cami vardır. 1080 mescit vardır. Medreseler, darülhadisler, darülkurrarlar, sıbyan mektepleri, saraylar, zaviyeler, hanlar, sebiller vardır. Ancak bir önemli bir imaret vardır ki gelen-gidenlere nimeti boldur. Fatih Sultan Mehmed Han'ın yapısı olan bir hamamı vardır. Hasta olan girse Allah'ın izniyle şifa bulur. Bundan başka altı yüz saray hamamı vardır. 1085 dükkân bulunmaktadır. Her Cuma gününde Ebû Eyyûb el-Ensari ziyaretine binlerce adam gelir, çarşı pazarda adam deryası olur. Birçok mesire yeri bulunmaktadır.

Sütlüce Kasabası: Eyüpsultan önündeki halicin karşı kuzeyinde Galata mevleviyeti nahiyesindedir ancak başka subaşısı vardır. 1200 bakımlı köşkler ve başka binalar ile süslenmiş bir kasabadır. Dört tekkesi, bir hamamı, bir hanı, 50 kadar dükkânı bulunmaktadır. Tekkelerinin en eskisi ve en büyüğü Caferâbâd Tekkesi'dir. Süleyman Han hademelerinden Cafer adlı zevk sahibi bir kimsenin hayrıdır. Süleyman Han bu tekkenin denize bakan bir köşesinde oturup dinlenirken Hindistan padişahından gelen yemek aletlerini ve değerli hediyeleri bu tekkeye vakfetmiştir.

Karapiripaşa Kasabası: Bin kadar bağlı bahçeli mamur haneleri vardır. Galata mevleviyetine bağlıdır, ancak başka subaşı vardır. Bu kasaba içinde bir cami ve üç mescit bulunmaktadır. Bunlardan başka han, imaret, medrese ve kurrâ yoktur. Hamamı vardır. İki yüz kiremitçi dükkânı vardır. Pirîpaşa Kasabası'nın kiremit ve tuğlası meşhurdur. Evliya Çelebi, bütün İstanbul binalarında bu kasabada üretilen kırmızı kiremitin kullanıldığını söylemektedir. Hatta İstanbul bu yüzden, baştan aşağı kıpkırmızı görünür diye aktarmaktadır.

Hasköy Kasabası: Bu belde Hasköy olarak bilinir ancak süslü bir şehir gibidir. Çünkü üç bin adet kat kat bağlı, bahçeli güzel evler bulunmaktadır. Bu kasaba, Galata mevleviyeti hükmünde naipliktir. Başka subaşı ve yeniçeri çorbacısı kolları vardır. Bir cami, iskele mescidi ve saraçhane Mescidi vardır. Bunlardan başka han, imaret ve medrese yoktur. Ancak bir hamamı ve bir Müslüman Mahallesi bulunmaktadır. Yahudi mahalleleri ağırlıktadır. Altı yüz kadar dükkân bulunmaktadır. Nice avlular, hamamlar, köşkler, çeşitli odalar ve sofalar, havuz ve şadırvanlar ile mamur hâle getirilmiştir.

Kasımpaşa: IV. Murad Han tahririne (yazımına) göre Kasımpaşa 11.060 hanedir. Önce II. Mehmed, kasımpaşanın mamur hale gelmesi için çalışmış ve bir tersane, divanhane ve bir cami yaptırmıştır. Daha sonra Süleyman Han, vezirlerinden Anadolu fatihi Kasım Paşa'ya, Sakız fatihi Piyale Paşa'ya, Ahıçka fatihi Ferhad Paşa'ya ve Alâüddevle fatihi Ayas Paşa kullarına fermanları çıkıp Kasımpaşa şehrini ma mur etmeye gayret sarfettiklerinden binlerce devlet adamı var güçlerini sarf edip nice bin evler, hayır eserleri yaparak mamur hâle getirmişlerdir. Galata mevleviyeti naibi, kanun tarafından hâkimdir. Halk tarafından kaptan paşa, tersane kethüdası ve subaşı hâkimlerdir. Eskiden imareti var imiş, şimdi hastahanedir. Yetmiş sıbyan mektebi ve üç yerde dârülkurrâsı vardır. Birçok cami, hamam, sebilhane, çeşme, dinlenme ve mesire yerleri bulunmaktadır. Üç bin altmış dükkân bulunmaktadır. Ayrıca Bu şehir içinde akan iki dere ve üzerinde köprüler bulunmaktadır.

Galata: Evliya Çelebi Galata'dan eski yapı, büyük kale olarak bahsetmektedir. Galata'da camilerde bulunan darülkurrarlar dışında Medrese ve darülhadis yoktur. Bunun dışında yetmiş sekiz sıbyan mektebi bulunmaktadır. Yirmi üç sebilhane vardır, aşevi yoktur. Bu şehrin tamamında on sekiz Müslüman, yetmiş Rum, üç Frenk, bir Yahudi ve

iki ermeni mahallesi mevcuttur. IV. Murad tahririne göre iki yüz bin gayrimüslim, altmış dört bin Müslüman vardır. Üç bin seksen dükkân bulunmaktadır.

Galata 500 akçelik paye ile şerif mevleviyettir(mollalıktır). Mollası Arap Cami yakınında oturup üç yüz köye hükmeder. 150 akçe payeli kırk dört nahiye naibi bulunmaktadır. Bu şehir Sultan Ahmed Camii evkafı olduğundan kızlar ağası nazır olup iki yüz kese hâsıl olur, mütevellisi hâkimdir. Bunun haricinde Evliya çelebi Galata'nın idaresinden sorumlu 10 hâkim daha saymaktadır. Bunlar; Galata voyvodası, Yağkapanı gümrük emini, kalafatçıbaşı, muhtesib, ayak naibi, çöplük subaşı, içki emini, yeniçeri ocağından çorbacı, yeniçeri ocağından mumcu, karaköy kapısında İstanbul ağasıdır. Bu idarecilerin, emrindeki adamlarla gece gündüz silahlı olarak mahalle ve sokaklarda kol dolaştıklarını belirtmektedir. Galata'da bağ, bahçe olmadığını bütün caddelerinin satranç gibi döşenmiş anayollarının hepsi bin yüz altmış sokak saydığını söylemektedir. 3 önemli hamam ve bunların dışında üç yüz ev hamamları bulunmaktadır. Bu kalenin kuzey tarafında olan dış varoş Tophane'den sayılır, zira hâkimi başkadır.

Tophane: Evliya Çelebi Tophane'yi bu kadar mamur ve bakımlı büyük şehir olarak nitelendirmektedir. Önce hâkimi Galata mollasının naibi ve ayak naibi hükmeder. Askeri hâkimi topcubaşıdır. Deniz kıyısında bostancıbaşıdır. Subaşı ve muhtesib diğer hâkimlerdir. Bu şehirde yüz yetmiş Müslüman Mahallesi, yirmi Rum mahallesi, yedi Ermeni mahallesi ve iki cemaat Yahudiler bulunmaktadır. Bu mahalleler binlerce bağ ve bahçeli büyük saraylar ve kat kat başka mamur yalı ve evlerdir. Tophane'de ve Fındıklı Kasabası'nda sekiz yüz dükkân vardır. Gerçi bedestenî yoktur ancak yine her kıymetli eşya bulunur, zira işlek şehirdir. Medreseler, darülhadisler, darülkurrarlar ve sıbyan mektepleri bulunmaktadır. Selatin camii olan Sultan Cihangir Cami önemli bir yapıdır. Bir minaresi, tekkesi, imareti ve avlusu vardır ki yüksek çınarlarla süslüdür. İkindiden sonra bütün ahablar, dostlar orada toplanıp yüzgeçlik eden bütün gemileri seyrederek. Bundan başka Tophane şehrinde ve Fındıklı kasabasında birçok cami ve mescit bulunmaktadır. İki yüz adet sebîlhane hayratı vardır. Bunun haricinde çeşmeler ve altı adet hamam bulunmaktadır. Bu hamamlardan başka yedi yüz hanedan hamamları vardır ki bazısına mahalle halkı çoluk çocukları ile girerler.

Beşiktaş: Bu bölgenin hâkimleri, şariat tarafından Galata mollasının naibi, muhtesib naibi, muhtesibi ve subaşıdır. Deniz kıyısında Bostancıbaşı ve Beşiktaş bahçesi ustası hükmeder. Gerçi Galata gibi bu şehrin kalesi yoktur ancak gayet güvenli bir şehirdir. Müslüman mahallesi, Ermeni mahallesi, bir Rum mahallesi ve bir Yahudi mahallesi vardır. Yetmiş kadar dükkân, camiler ve birçok mescit bulunmaktadır. Koca Sinan Paşa Camii önemli camilerdendir. Avlunun bir köşesinde mahkeme bulunmaktadır. Önceden imareti işlermiş. Yine bazı mütevellî doğrulukla davransa nimeti bollar. Hayreddin Paşa Medresesi önemli medreselerdendir. Kırk adet sıbyan mektebi ve bir darülkurrası vardır, ancak darülhadisî yoktur. İskelebaşı'nda gelen giden yolcuların konaklaması için bir kervansaray vardır. Anadolu tarafına bir sefer olsa Rumeli'deki asker Beşiktaş'tan karşı tarafa nice bin gemilerle Üsküdar'a geçerler. İşlek bir iskeledir.

Üç hamamı bulunmaktadır. Bu hamamlardan başka 190 saray hamamları vardır. Sebilhaneleri ve tatlı su çeşmeleri vardır. Şehrîne göre dükkânları ve çeşmeleri azdır. Ancak her evde ve bostanlarında binlerce tatlı sulu su kuyuları vardır. Temmuz ayında Galata şehrinin suyu azaldığında kayıklar ile Beşiktaş kuyularından Galata'ya su taşınmaktadır. Bütün yalıları mesire yerleridir, ancak halka ve yüksek tabakaya mahsus olan yüz altmış adet bostanları ile meşhur olmuş bir şehirdir.

Ortaköy: Deniz kıyısında bir derenin iki tarafında 2.300 adet kat kat yalılar, bağlı ve bahçeli saraylar ve diğer evler bulunmaktadır. İki yüz kadar dükkân vardır. Medrese, han, imaret ve bedesten bulunmamaktadır ancak bağ ve bostanlar çoktur. Hâkimleri, Galata mollası naibi, subaşı ve yeniçeri yasakçısı vardır. Bostancıbaşı da hükmeder, cezalandırması serbesttir. Bir hamamı bulunmaktadır. Sebilhaneleri yoktur, ancak deniz kıyısında Tekeli Mustafa Paşa'nın bir hayat pınarı çeşmesi bulunmaktadır. Bir cami ve bir mescidi vardır.

Kuruçeşme: Deniz kıyısında ayan ve eşraf yalıları bulunmaktadır. Buradan içerde bir Müslüman mahallesi, bir cami ve bir hamam vardır. Bunun dışında on bir cemaat Yahudi haneleri, üç Rum mahallesi Rum İki yüz dükkân, bedesten, han, imaret bulunmaktadır. Burada da Galata naipliği, yeniçeri yasakçısı ve subaşı vardır.

Arnavutköy: Deniz kıyısında bin kadar bakımlı bağ ve bahçeli evler bulunmaktadır. Bu evlerin tamamında Rum ve Yahudiler yaşamaktadır. Cami, mescit, medrese, mektep ve imaret yoktur. Ancak küçük bir hamam vardır. Dar yere kurulduğundan bağ ve bahçesi azdır. Bunların da hâkimi Galata naibi, subaşı, yasakçı ve bostancıbaşıdır.

Rumeli Hisarı: Bir kale düzenine sahip yerleşim yerinde, kale içinde kayalara bitişik bahçesiz 180 hane bulunmaktadır. Bir minareli Fatih Sultan Mehmed Camii, iki mescit ve iki buğday ambarı vardır. Çarşı pazardan başka bir imaret yoktur. Dış varoş şehri, deniz kıyısında bir dik yerde daracık bağısız ve bahçesiz, kayalar üzere kat kat 1.060 adet haneleri ve yalıları vardır. Bir Camisi, on bir mescit, yedi sıbyan mektebi, bir hamam, iki yüz dükkân ve bir tekke bulunmaktadır.

İstinye: Üç camii, yedi mescit, bir hamam ve yirmi adet dükkân vardır, ancak han, medrese ve imaret yoktur, lakin bağ ve bahçesi çoktur. Rum ve Müslümanlardan oluşmaktadır. Bağcılık ve balıkçılıkla geçinirler.

Yeniköy: Deniz kıyısında 3.000 mamur haneli, bağ ve bahçeli süslü yeni şehirdir. Galata naibi hükmünde subaşı, yeniçeri serdari, çavuşu ve yasakçıları bulunmaktadır. Üç Müslüman mahallesi ve yedi gayrimüslim mahallesi vardır. Halkı Trabzon kavmidir. Gayet zengin tüccarlardır. Bu şehir içinde üç cami, mescitler, bir hamam, bir han, bekâr odaları, iki yüz dükkân bulunmaktadır. Ancak medrese, bedesten ve kale yoktur. Dağları ve bayırlarında dokuz bin bağları vardır. Yeniköy’de yeniçeri Ocağı’ndan bir oda kolluk eder. Her gece bostancıbaşı kayığıyla gelip kollayıp gözetir. IV. Murad Han kanunudur.

Tarabya: II. Selim’in Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa’ya ferman ederek kurulmasını istediği yerleşim yeridir. Bir Müslüman mahallesi, bir cami vardır. Yedi mahalle tamamen gayrimüslim evleridir. Hamamı ve başka imaretleri yoktur. 40-50 adet dükkân vardır. IV. Murad saltanatında Kazak ile savaşta şehir harap olmuştur. Hala imar olmamıştır.

Büyükdere: Bu kasaba I.Selim ve II. Selim'in mesire, eğlence ve av yeri imiş. Koca Defterdar Mehmed Paşa Camii bulunmaktadır. Bir hamamı ve birkaç küçük dükkânı vardır. Fakat bağı ve bahçesi çok fazladır.

Sarıyer: Deniz kıyısında bin kadar bağ ve bahçeli evler bulunmaktadır. İki Müslüman mahallesi ve yedi gayrimüslim mahallesi vardır. Bir cami, mescit, bir hamam ve dükkânlar vardır. Halkının çoğu Anadolu halkı olduğundan hepsi bağcıdır. Yedi bin bağ vardır. İstanbul halkı her sene bu şehirde üç ay sohbet ederler.

Boğazhisarı: Rumeli tarafındaki kilidülbahr kalesi; içinde altmış adet asker evleri, Sultan Murad Han'ın bir camii, iki buğday ambarı, cephane, 100 adet küçük ve büyük toplar, dizdar ve 300 asker bulunmaktadır. Bunun da hâkimi Galata naibi ve dizdardır. Bostancıbaşı da hükûmet eder. Kalenin dışında neferât evleri vardır. Ancak han, hamam, çarşı, pazar ve başka imaret yoktur.

EK 2: Evliya Çelebi'ye Göre İstanbul'da Anadolu Tarafındaki Yerleşim Bölgeleri, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (hızl.) **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul,** Cilt 1, 2.Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003

Anadolu Kilidülbahr Kalesi: Rumeli kilidülbahr kalesi gibi bunu da IV. Murad Han yapmıştır. İçinde seksen kadar asker odaları, dizdar ve üç yüz asker mevcuttur. Sultan Murad Han'ın bir camii, iki buğday ambarı ve yüz adet top bulunmaktadır.

Kavak Kasabası: Deniz kıyısında büyük bir limanın kıyısında sekiz yüz haneli Müslüman evleri vardır. Cami, yedi mescit, hamam, iki yüz kadar dükkân, bekâr evleri, sıbyan mektebi, bir çeşmesi ve ab-ı hayat suları olan küçük bir kasabadır. Hâkimleri; Üsküdar mollasının naibi ve kale dizdarı hükûmet etmektedir. Ayrıca gece gündüz bostancıbaşı kayıkları ile gezer.

Yoroz Kalesi: Yaklaşık iki yüz Müslüman evi ve küçük bir Yıldırım Han Camii bulunmaktadır. Dizdarı ve askerleri yoktur. Dört tarafı kestane ormanıdır. Halkı tamamen odun taşıyıcıdır. Bu kale halkı Karadeniz'de Kazak şaykaları belirse ateş yakıp çevre köylere haber ederler, o işe memurlardır.

Beykoz: Bir büyük limanın kıyısında sekiz yüz haneli mamur ve süslü bir kasabadır. Cami, mescit, hamam, sıbyan mektebi ve çarşısı bulunmaktadır. Üsküdar mevleviyeti hükmündedir. Osmanlı padişahlarının müneccimbaşalarına meşruta 150 akçe payesiyle kazadır. Sultaniye Bahçesi ustası bostancıbaşı hâkimdir. Kılıçbalığı dalyanları bulunmaktadır. Tokat bahçesi, Sultaniye bahçesi, Çubuklu bahçe olmak üzere bahçeler mevcuttur. Ayrıca Beykoz'da deniz kenarında üç yüz evden oluşan bir cami, bir mescit ve hamamı bulunan incirli beldesi vardır.

Kanlıca: Deniz kıyısında yakın zamanda mamur olan Kanlıca 'da 1.200 güzel ev ve iç açıcı yalılar vardır. Kanlıca 'da gayrimüslim bulunmamaktadır. Yedi Müslüman mahalllesi ve yedi cami vardır. Bunun dışında mescitler, iki sıbyan mektebi mevcuttur. Başka medrese, darülhadis, han, darülkurra ve aşevi yoktur. Ancak küçük bir hamamı vardır. Bu kasabanın halis yoğurdu gayet lezzetlidir.

Anadolu Hisarı: Batıya bakan bir kapısı ve içinde dizdar evi ve neferât evleri bulunmaktadır. İki yüz tımar ehli neferdir. Köyleri tamamen Kocaeli sancağındadırlar. Kale önünde Mehmed Han Camii bulunmaktadır ve bundan başka eser yoktur. Kalenin dış varoşu bin seksen hanedir. Hepsı Müslümandır. Mescitler, yedi sıbyan mektebi bulunmaktadır. Bir küçük hamam ve yirmi dükkân vardır. Bu Hisar da Üsküdar mollası hükmündedir ve subaşı vardır. Her gece bostancıbaşı da muhafaza eder.

Çengelköy: Üsküdar mevleviyeti hükmünde (?) tarafından subaşıdır. Başka hâkimlerinin hepsi Üsküdar'dadır. Halkının çoğu Rum'dur. Müslümanlar çok azdır ancak gayet mükellef ve mükemmel sarayları, padişah ve vezir sarayları bulunmaktadır. Bunlardan Maanoğlu, Beylerbeyi ve İstavroz bahçeleri padişahlara mahsus bir cennet bağı gibi bahçedir ki anlatılmasında dil yetersiz kalır, kalemler kırılır. Burada olan gezinti ve eğlence yerleri hiçbir has bahçede yoktur.

İstavroz Kasabası: Üsküdar mollası hükmünde olup (?) tarafından subaşıdır. Kiremitli, kargir binalardan oluşmaktadır. Kuzguncuk kasabası da da Üsküdar mevleviyetinde (?) tarafından subaşıdır.

Üsküdar: Evliya Çelebi Üsküdar'ı “büyük şehir, eski belde, mamur Üsküdar” diye tanımlamaktadır. Üsküdar fetih öncesinde imar edenleri anlattıktan sonra “Fetih'ten sonra da mamur olur. Ancak Süleyman Han zamanında da ziyade mamur olur ”diye belirtir. Zamanımızda Sultan IV. Murad Han tahrirlerine göre Üsküdar, bağlı bahçeli yalı, büyük saray ve başka binalar ile süslenmiş, çeşit çeşit imaretlerle bezenmiş bir şehirdir.

Evliya çelebiye göre, “Üsküdar” aslında “Eskidar”dır.⁶¹⁹ Üsküdar toprağından mukaddes toprak olarak bahsetmektedir. Anadolu, Arap, Acem, Hind ve Sind diyarlarının geçiş yeri olduğundan gayet işlek büyük bir şehirdir. Üsküdar'da yetmiş Müslüman mahallesi, on bir Rum ve Ermeni mahallesi bir Yahudi mahallesi bulunmaktadır. Bu şehir halkının Şeriat tarafından hâkimi 500 akçe payesiyle mollalardır ki yüz adamıyla hükûmet eder. Köylerinde naibler hükmeder. Senelik adalet üzere 40.000 kuruş hâsıl olur. Yeniçeri Ocağı'ndan bir oda yeniçeri, çarşı içinde kolluk bekler. Sipahi kethüdayeri,

⁶¹⁹ Seyit Ali Kahraman (hızl.), “2.Kitap”, s.431

cebeci ve topçu ocağı ihtiyarları vardır. Ayan ve eşrafı, âlim ve büyük şeyhleri çok fazladır. Ancak fetva sahibi şeyhülislamı İstanbul'dadır.

Subaşı ve altı yüz mütevellisi vardır ki büyük vakıflar ile bezenmiş bir şehirdir. Beş Selatin Camii ve birçok başka camiler vardır. Medrese, darülhadis, darülkurra ve sıbyan mektepleri bulunmaktadır. Çarşısında iki bin altmış dükkân vardır. Bedesteni yoktur fakat her çeşit sanat erbabı bulunur. Birçok mesire yeri vardır.

İmaretler içerisinde Mihrimah Sultan İmareti önemlidir. Yıl boyunca yolculara, misafirhanede oturanlara her gün iki vakit bakır sini ile birer tas buğday çorbası, birer ekmek, her gece birer mum ve atlara yem sadakası verilirdi. Üç günden fazla misafir olana vermezler. Vakfedenin şartı gece gündüz diye belirlemiştir. Ayrıca büyük bir vakıf olan Orta Valide İmareti vardır. Cuma geceleri zengin fakir, genç ihtiyar herkese pilavı ve zerdesi dağıtılırdı. Üçüncü imaret ise Cedid Valide İmareti'dir. O da anlatılan hayratlar gibi ve daha fazla zengin ve fakir herkese nimeti bolca dağıtılırdı. Beş selatin bahçesinin devamlı olarak her nimetleri fakir, zayıf, kimsesiz ve yolculara teklifsiz dağıtılırdı. Evliya Çelebi Üsküdar'daki imaretleri hayranlıkla aktarmaktadır ve şu kelimelerle ifade eder: *“Üsküdar’ın imaretlerinin tamamı on bir yerededir. Eğer her birini tek tek olduğu gibi yazsak Seyahatnamemiz, bir ziyafetname olur.”*

Evliya Çelebi, Üsküdar'da toplam 47 tekkeden bahsetmektedir. Ancak üç yüz dervişi bulunan Halveti tarikatına bağlı Mahmut Efendi tekkesi diğerlerinden farklıdır. Ona göre Halveti tarikatında böyle büyük bir tekke yoktur. Ayrıca Miskinler tekkesi bulunmaktadır. Bu tekke özellikle cüzzamlılar için ayrılmıştır. Evliya Çelebi bu tekkeyi şu şekilde ifade eder: “Bu tekke, anayol üzere şehir dışında bir tekkedir. Bütün miskinler orada kalıp adaklar ile geçinirler. Şehir içinde bir düşkün haberi alsalar aman vermeyip alarak tekkelerine getirirler. İsterse ayan veya eşraftan olsun, miskinler ellerinde olan hatt-ı şerifleri ile onu alıp miskinhaneye götürürler. Zira Rum diyarında, cüzzam hastalığı bulaşıcıdır diye şehir içinde cüzzamlının durması yasak olduğundan her şehir dışında başka miskinhaneler vardır. Kimseyle karışmadan ayrı yaşarlar.”⁶²⁰

⁶²⁰ Seyit Ali Kahraman (hızl.), “2.Kitap”, s.434

Üsküdar'da dört önemli hamam vardır. Bu hamamlardan başka bu şehir içinde sekiz yüz saray hamamları bulunmaktadır. Bazısına mahalle halkı çoluk çocuklarıyla girip safa ederler. Üsküdar'da on bir kervansaray bulunmaktadır. Herkese açık misafirhanelerdir. Gelen geçene teklifsiz konaktır. Mihrimah Sultan hayratıdır(vakfıdır).

Bunların dışında yaklaşık yüz beş han, altmış altı sebilhane, çeşmeler, dört bin üzüm bağı, üç yüz bostan ve gülistan bulunmaktadır ve her tarafı dinlenme ve mesire yeridir. Bu halkın çoğunluğu Anadolu diyarı halkı olduğundan özel lehçeleri Anadolu Türk lehçesidir.

Kadıköy: İstanbul'un fethinden sonra Mehmed Han fethedip kalesini yıkarak şehrini Darüssade ağalarına has ihsan eyledi. Sekiz yüz haneden oluşmaktadır. Bir Müslüman mahallesi, yedi Rum mahallesi vardır. Altı yüz bağ bulunmaktadır. Deniz kıyısında yel değirmenleri vardır. Darüssade Ağası Osman Ağa yapısı bir camii vardır. Bir hamamı, yüz dükkân bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e),
777-44, Tarih H-07-02-918

BOA, Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (AMD.), 55-4, 1271

BOA, Ali Emiri Abdülhamid I(AE.SABH.I), 237-15790, 1190

BOA, Ali Emiri Mahmud I (AESMHD.I), 23-1340, Tarih 1147

BOA, Ali Emiri Mustafa III(AE.SMST.III), 204-16019, 1181

BOA, Ali Emiri Üçüncü Ahmed(AE.SAMD.III), 68-6890, 1117

BOA, Cevdet Belediye(C.BLD.), 111-544, 1211

BOA, Cevdet Evkaf(C.EV.) 47-2318, 1205

BOA, Cevdet Maarif(C.MF.), 118-9895, 1194

BOA, Cevdet Nafia(C.NF.), 6-288, 1202

BOA,AE.SABH.I, 208-13838, 1201

BOA,AE.SABH.I, 85-5900, 1188

BOA,AE.SABH.I, 91-6247, 1190

BOA,C.BLD. 96, 1208

BOA,C.EV. 153-7622, 1208

BOA,C.EV., 127-6341, 1136

BOA,C.EV., 193-9633, 1167

BOA. A.DVNSMHM.d, 107-100, Tarih H-20-03-1107

BOA. A.DVNSMHM.d, 18-251, Tarih H-15-10-979

BOA. Ali Emiri İkinci Ahmed(AE.SAMD.II), 21-2240, 1105

BOA. Ali Emiri Süleyman I(AE.SSÜL.I.), 6-322, H-29-12-953. BOA.İE.ML., 33-3171,
Tarih H-17-02-954.

BOA. Bab-ı Asafî (A.DVNSMHM.d), 43-494, Tarih H-26-08-988

BOA. Divan-ı Hümayun Mühimme Defterleri(DVNSMHM.d) 7-2020, Tarih H-11-03-
976

BOA. DVNSMHM.d, 115-2189, Tarih H-20-11-1119

BOA. DVNSMHM.d, 5-139, Tarih H-18-01-973

BOA. Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri (EV.HMH.d), Defter no: 00335, Tarih H-
11-10-1091

BOA. İbnülemin Dahiliye (İE.DH), 1-57, Tarih H-28-06-953

BOA. İbnülemin Maliye (İE.ML.), 1-63, Tarih H-08-11-976

BOA. TS.MA.e, 892-59, Tarih H-18-09-1035

BOA.A.DVNSMHM.d 6-324,Tarih H-26-03-972.

BOA.A.DVNSMHM.d, 43-577, Tarih H-16-09-988.

BOA.A.DVNSMHM.d, 43-45, Tarih H-12-08-988.

BOA.A.DVNSMHM.d, 43-456, Tarih H12-08-988.

BOA.A.DVNSMHM.d, 43-552, Tarih H-16-09-988

Kitaplar

- Afyoncu, Erhan ve Ahışhalı, Recep, “Kâtip”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 25, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2012
- Ağaoğlu, Mert, **Hassa Başmimarları: El-Hac Mustafa Ağa, Kara Ahmed Ağa ve Mehmed Tahir Ağa’nın Dönemindeki İstanbul’daki İmar Faaliyetleri**, 1.Baskı, İstanbul: Cinius Yayınları, 2018
- Akdağ, Mustafa. **Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, 1.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010
- Akman, Mehmet, Gedikli, Fethi (hızl.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil**, Cilt 35, 2011
- Akman, Mehmet (hızl.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil**, Cilt 11, 2011
- Aktepe, M.Münir. “Damat İbrahim Paşa, Nevşehirli”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 8, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993
- Altın, Abdülkadir, Kahrıman, Salih (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı sicil**, cilt 72, 2019
- Altın, Abdülkadir, Pakırdağ, Nedim (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Adalar Mahkemesi 1 Numaralı sicil**, Cilt 75, 2019
- Altın, Abdülkadir, Pakırdağ, Nedim (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı sicil**, Cilt 81, 2019
- Arsebük, Esat. **Medenî Hukuk**, Cilt 1, Başlangıç ve Şahsın Hukuku, Ankara: Hukuk Fakültesi Neşriyatı, 1938
- Arslan, Mehmet (hızl.). **Osmanlı Saray Târihî Tarih-i Enderûn**, 1.Baskı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010

- Atar, Fahrettin. “Kadı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 24, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2011, ss.66-69
- Atay Sabri, Kahriman, Salih (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil**, Cilt 69, 2019
- Atay, Sabri, Hüseyin Kılıç (hızl.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil**, Cilt 19, 2011
- Atsız, Hüseyin Nihal. **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014
- Aydın, Bilgin, Yurdakul, İlhami, Işık, Ayhan, Kurt İsmail, Yıldız Esra (hızl.). **İstanbul Şerhiye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu**, İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Baltacı, Cahit. “Mektep”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 29, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2004
- Bardakoğlu, Ali. “İstihsan” **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 23, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, ss.339-347.
- Barkan, Ömer Lütfi. **Kolonizatör Türk Dervişleri**, İstanbul: Hamle Yayınları, 1.Baskı, 1987
- Baykara, Tuncer. **Osmanlı Taşra Teşkilatında 18.yüzyılda Görev ve Görevliler**, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1990
- Bayramoğlu, Fuat. “Bayramiyye”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 5, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992 ss.269-273
- Begg, David, Fischer Stanley ve Dornbusch, Rudiger. **İktisat**, Serin, Vildan (çev.). İstanbul: İş bankası Kültür Yayınları, 2010
- Belin, M. **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Tarihi**, Oğuz Ceylan (çev.), 2. Basım, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999
- Beydilli, Kemal. “İmam”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 22, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, ss.181-186

- Bozkurt, Nebi. “Mektep”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 29, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2004
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk. “Riyal”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt EK-2, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2016
- Buzpınar, Ş.Tufan, “Haremeyn”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 16, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1997
- Canatar, Mehmet. “İstanbul’un Nahiye ve Mahalleleri(1453-1923)”, Coşkun Yılmaz (Ed.), **Antik Çağ’dan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Siyaset ve Yönetim 2** içinde (218-245), İstanbul: İBB Kültür A.Ş Yayınları, 2015
- Coşkun, Ali, Atay, Sabri, Pakırdağ Nedim, Abdülkadir Altın, Kılıç Hüseyin, Kahrıman Salih (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı sicil**, Cilt 57, 2019
- Coşkun, Ali, Sivridağ, Abdullah (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Bab Mahkemesi 150 Numaralı sicil**, Cilt 65, 2019
- Çelik, Gülfettin. **Vakıf Su Tahlilleri: Su Hukuku ve Teşkilatı**, İstanbul Su Külliyyatı, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 2000, Cilt 14
- Çerçi, Faris (hızl.). **Gelibolulu Mustafa Ali Nushatü’s-Selatin, Siyaset Sanatı**, 1.Basım, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015
- Danışman, Zuhuri (hızl.). **Koçi Bey Risalesi**, 1.Basım, İstanbul: Devlet Milli Eğitim Bakanlığı Kitapları, 1972,
- Demir, Abdullah. **Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi**, 1.Baskı, İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2010
- Demir, Galip. **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu ve Ahilik**, 2.Basım, İstanbul: Ahi Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı Yayınları, 2000

- Demirli, Ekrem, “Vahdet-i Vücûd”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 42, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012
- Eldem, Edhem, Goffmann Daniel, Masters, Bruce. **Doğu ile Batı arasında Osmanlı Kenti-Halep, İzmir ve İstanbul**, Yalçın, Sermet (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017
- Ergenç, Özer. “Osmanlı Şehir Tarihi Araştırmalarının Kuramsal Çerçevesi Nasıl Oluşturulabilir”, Erol Özvar, Arif Bilgin (Ed.), **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, (49-60), İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008
- Ergin, Osman Nuri. **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, Cilt 1, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995
- Ergin, Osman Nuri. **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, Cilt 2, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995
- Erkal, Mehmet. “Arşın”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 3, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, ss.411-413
- Erol, Rasim, Sivridağ, Abdullah, Coşkun Ali, Pakırdağ Nedim (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Evkaf- Hümayun Müfettişliği 1 Numaralı sicil**, Cilt 45, 2019
- Erol, Rasim, Kahrıman, Salih, Recep Fuat, Atay Sabri, Kılıç Hüseyin, Karaca Yılmaz (hızl.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı sicil**, Cilt 16, 2010
- Esposito, L.John ve O.Voll, John. **İslamiyet ve Demokrasi**, Ahmet Fethi (çev.), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998
- Genç, Mehmet. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, 8.Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012
- Gerenler, Metin, **İstanbul Meteorolojik Afetler Tarihi**, 1.Baskı, İstanbul: Sokak Kitapları Yayınları, 2017

- Gözler, Kemal, **Hukuka Giriş**, 15.Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2018
- Günalan, Rıfat (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **İstanbul Mahkemesi 56 numaralı sicil**, Cilt 80
- Günalan, Rıfat (hızl.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil**, Cilt 8, 2010
- Günalan, Rıfat (hızl.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil**, Cilt: 17, 2011
- Günay, Hacı Mehmet. “Vakıf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 42, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2012
- Güran, Tevfik. “Kentlerin İaşesi”, Erol Özvar (Ed.), Arif Bilgin (Ed.), **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, (61-68), İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008
- Güran, Tevfik. **Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları**, 1.Basım, İstanbul: Kitabevi, 2006
- Hennigan, C.Peter. **The Birth of a Legal Institution: The Formation of the Waqf in Third-Century A.H. Hanafi Legal Discourse**, Leiden: Brill
- Işık, Ayhan, Yıldız Esra ve Kahrıman Salih (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil**, Cilt 82, 2019 s.341, Hüküm no: 388(55b-1), 1801-1803
- İlgürel, Mücteba. “Subaşı”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 37, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009
- İnalcık, Halil. **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I**, 51.Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012
- İnalcık, Halil. **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Halil Berktaş (çev.), 2.Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık, Cilt 1, 2004

- İnan Göker (hızl.). Matrakçı Nasuh, **Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târîh-i Âl-i Osmân**, 1.Baskı, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019
- İpşirli, Mehmet. “Avarız Vakfı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1991
- İpşirli, Mehmet. “Cabi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, ss.529-530
- İpşirli, Mehmet. “Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 8, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993
- İpşirli, Mehmet. “Dersiâm”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 9, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1994 ss.185-186
- İpşirli, Mehmet. “Medrese”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003
- Kahraman, Seyit Ali (hızl.), Dağlı, Yücel (hızl.). **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul**, Cilt 1, 1.Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003
- Kahraman, Seyit Ali (hızl.), Dağlı, Yücel (hızl.). **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul**, Cilt 1, 2.Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003
- Kahriman, Salih, Yıldıztaş, Mümin (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil**, Cilt 53, 2019
- Kahriman, Salih, Yıldıztaş, Mümin (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil**, cilt: 74, 2019
- Kahriman, Salih, Yıldıztaş, Mümin (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı sicil**, Cilt 76, 2019

- Kahriman, Salih, Recep, Fuat, Atay Sabri, Kılıç Hüseyin, Karaca Yılmaz, Erol Rasim (hızl.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **İstanbul Mahkemesi 18 numaralı sicil**, Cilt 18, 2010
- Kal'a, Ahmet. "Esnaf", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 11, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s.424
- Kara, Mustafa. "Tekke", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 40, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2011
- Karaca, Yılmaz, Sivridağ, Abdullah, Kılıç Hüseyin, Coşkun Ali, Yekeler Numan, Yılmaz Mustafa (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı sicil**, Cilt 51, 2019
- Karaca, Yılmaz, Yılmaz, Mustafa (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil**, Cilt 77
- Karaca, Yılmaz, Erol, Rasim, Kahriman Salih, Recep Fuat, Atay Sabri, Kılıç Hüseyin (hızl.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil** Cilt: 13, 2010
- Karahasanoğlu, Selim. **Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013
- Kazıcı, Ziya. "Hisbe", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 18, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998
- Keleş Ruşen. **Yerinden Yönetim ve Siyaset**, İstanbul: Cem Yayınevi, 10.Basım, 2016, s.183
- Kılıç, Hüseyin, Kahriman, Salih (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil**, Cilt 63, 2019
- Kılıç, Hüseyin, Kahriman, Salih, Recep Fuat, Atay Sabri, Erol Rasim, Karaca Yılmaz (hızl.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Eyüp Mahkemesi 74 Numaralı sicil**, Cilt 28, 2011

- Köprülü, Orhan F. “Akşemseddin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, ss. 299-302
- Krugman Paul, Wells, Robin. **Mikro İktisat**, Sayım Işık (çev.), Ankara: Palme Yayıncılık, 2012
- Kunt, Metin. “Osmanlı Devleti’nin Barışçı Siyaseti “1703-1739”, Sina Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908** içinde (53-63), İstanbul: Cem Yayınevi, 2011
- Kurt, İsmail. **Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat**, 2.Basım, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Müezzin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 31, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2006
- Martal, Abdullah. “Suyolcu”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 38, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2010
- Merçil, Erdoğan. “Şahne”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 38, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010,
- Mumcu, Ahmet. “Hisbe”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 9, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994
- Ocak, Yaşar Ahmet. **Yeniçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri**, 2.Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012
- Oktay, Tarkan. “Osmanlı Döneminde Modern Belediye kurumunun doğuşu ve gelişimi”, Recep Bozlağan, Yüksel Demirkaya (Ed.), **Türkiye’de Yerel Yönetimler içinde**, (119-156), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008
- Ortaylı, İlber. “Kadı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 24, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2001

- Ortaylı, İlber. **Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı**, 8.Baskı, İstanbul: Kronik Kitap, 2018
- Özcan, Abdülkadir. “Kapıcı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 24, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s.345
- Özcan, Azmi. **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 17, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, ss.546-553
- Özcan, Tahsin (hızl.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı sicil**, Cilt 30, 2011
- Özcan, Tahsin. “Ömer Hilmi Efendi”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 34, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s.70-71, 2007.
- Öztürk Nazif. “Mütevelli”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 32, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2006
- Pakırdağ, Nedim, Sivridağ, Abdullah (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil**, Cilt 60, 2019
- Pakırdağ, Nedim, Sivridağ, Abdullah (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Bab Mahkemesi 197 Numaralı sicil**, Cilt 73, 2019
- Pamuk, Şevket. “Kuruş”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 26, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2002
- Pamuk, Şevket. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, 1.Basım, İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2017
- Recep, Fuat, Atay, Sabri, Kılıç Hüseyin, Karaca Yılmaz, Erol Rasim, Kahrıman Salih (hızl.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı sicil**, Cilt 21, 2010
- Recep, Fuat, Atay, Sabri (hızl.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Rumeli Sadareti Mahkemesi 56 Numaralı sicil**, Cilt 14, 2011

- Recep, Fuat, Kılıç, Hüseyin, Erol Rasim, Atay Sabri, Kahriman Salih, Karaca Yılmaz (hızl.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Eyüp Mahkemesi 90 Numaralı sicil**, Cilt 31, 2011
- Sahillioğlu, Halil. **Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740)**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1965
- Sarı, Mürsel, Işık, Ayhan, Yekeler, Numan (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **İstanbul Mahkemesi 97 numaralı sicil**, Cilt 83, 2019
- Singer, Amy. **Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti**, Dilek Şendil (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004
- Sivridağ, Abdullah, Coşkun, Ali (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil**, Cilt 66, 2019
- Sivridağ, Abdullah, Kahriman, Salih, Akman Mehmet (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil**, Cilt 41, 2019
- Sivridağ, Abdullah (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Evkaf Muhasebesi 1 Numaralı Sicil**, Cilt 47, 2019
- Tabakoğlu, Ahmet, ve Kala, Ahmet (hızl.), **Vakıf Su Defterleri: Su Tahrirleri (1655-1807)**, İstanbul Su Külliyesi, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, Cilt 32, 2003.
- Tabakoğlu, Ahmet ve Kala, Ahmet (hızl.), **Vakıf Su Defterleri: Hatt-ı Hümayun**, İstanbul Su Külliyesi, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, Cilt 1, 1997
- Tabakoğlu, Ahmet. "İslam İktisadı ve Modern Kapitalizm" Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam'daki Algılanışı, Ankara: **Konrad-Adenauer-Stiftung** e.V.,(91-133), 2011
- Tabakoğlu, Ahmet ve Kal'a Ahmet (hızl.). **İstanbul Külliyesi V, İstanbul Ahkam Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1**, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998
- Tabakoğlu, Ahmet. **Türkiye İktisat Tarihi**, 9.Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009

- Tanışık, İbrahim Hilmi. **İstanbul Çeşmeleri I**, İstanbul: Maarif Vekilliği Antikite ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, 1943
- Tekeli, İlhan. **Türkiye için STK'lar ve Katılımcı Demokrasi Yazıları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s.152-153
- Turan, Şerafettin. “Mimarbaşı”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 30, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005
- Uludağ, Süleyman. “Halvetiyye”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 15, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014
- Ülgener, Sabri. **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, 1.Basım, İstanbul: Derin Yayınları, 2006.
- Ünal, Rahmi Hüseyin (hızl.), Krinzinger, Friedrich (hızl.), Alram, Michael (hızl.) ve Pfeiffer Taş Şule (hızl.). **Beçin Definesi**, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Cilt 1
- Varlık, Nükhet. “Taun”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 40, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, ss. 175-177
- Yazıcı, Tahsin ve İpşirli, Mehmet. “Ferraş”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 12, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s.408
- Yediyıldız, Bahaeddin. **XVIII.Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003
- Yılmaz, Coşkun, Kahrıman, Salih (çev.), Yılmaz Coşkun (Ed.). **Rumeli Sadareti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil**, Cilt 59, 2019

Sürekli Yayınlar

Açık, Turan, “Osmanlı İmparatorluğu’nun 17.Yüzyıldaki “Alacakaranlığından” Bir Kesit: Trabzon Subaşılarının Yerelleşmesi, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 40, Güz 2016, ss.135-149

Arık, Feda Şamil. “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi 1”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, sayı: 8, 1997

Arslanboğa, Kadir. “Osmanlı Devleti’nde Vakıf Yönetiminde Tevliyet: İstanbul Örneği”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, Sayı 16

Atsız, Hüseyin Nihal. “İstanbul Kütüphanelerinde Tanınmamış Osmanlı Tarihleri”, **Türk Kütüphaneciliği Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1-2, 1957

Bayartan, Mehmet. “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi**, Sayı 13, İstanbul, 2005, ss.93-107

Bayartan, Mehmet. “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi**, X-1, Sayı 10, 2008

Bıyıklı, Mahmut. “Prof.Dr. İlber Ortaylı İle Vakıf Medeniyeti Üzerine”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 80, 2019

Budiman, Mochammed Arif. “The Significance of Waqf for Economic Development”, **Jurnal Equilibrium** Vol.2, No.1, January 2014, ss.19-34

Buluş, Abdulkadir. “Sivil Toplum Kuruluşlarına Tarihsel Bir Örnek”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 8, 2009

Bulut, Mehmet ve Korkut, Cem. “XV. ve XIX. Yüzyıllar arasında Osmanlı Para vakıfları ve Modern finans kurumlarının karşılaştırılması”, **Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2017ss.167-194

- Çağatay, Neşet. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 9, s.39-56.
- Çal, Halit. “1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurufat Defterine Göre Yunanistan’daki Türk Mimarisi”, **Erdem Dergisi**, Sayı 58, 2010
- Çam, Mevlüt. “Fatih Sultan Mehmed Han Vakıfları Bir Medeniyet Tasavvuru”, **Keşkül Dergisi**, Bahar, Sayı 38
- Çelik Gülfettin. “Osmanlı Devletinin Nüfus ve İskân Politikası”, **Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi**, Sayı 6, 1999, ss.49-108
- Çevrimli, Nilgün. “Vakfiyelerde Meşruta Terimin Düşündürdükleri; Vakıf Görevlilerine Ait Meşrutalar”, **Kalemişi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, 2018
- Çiftçi, Cafer. “Osmanlı’da Mahalle Avarız Vakıfları: Bursa Örneği (1749-1784)”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 29, 2006, s.51-69
- Çiftçi, Yasemin. “Vakıfların Osmanlı İstanbulu Konut Piyasasına Ekonomik Yansıması”, **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2019
- Çizakça Murat. “İktisat Tarihi Açısından vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, 80.Yıl Özel Sayısı, Ankara, 2019
- Eriş, Cem. “Şehirleri Bizim Kılan Kadim Varlıklar: Vakıf Eserlerimiz, İstanbul ve Yeni Model Arayışları, **Restorasyon Yıllığı Dergisi**, Sayı 10, 2015, ss.150-157
- Ertaş Handan. “Türkiye’de Yerel Yönetim Birimlerinin Görev ve Sorumlulukları ile İlgili Mevzuat ve Karşılaştırmalı Analiz”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 11, 2016, ss.87-113
- Gaudiosi, Monica M. “Influence of the Islamic Law of Waqf on the Development of the Trust”, England: The case of Merton College, Vol.136 University of Pennsylvania law review, 1988

- Günay, Nilüfer Alkan. “Osmanlı Taşrasında Bir Yetki Alanı: Haremeyn –i Şerifeyn Teftiş Vekâleti Görevi ve Kapsamı”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi**, Sayı 26, 2009, ss.29-39
- Gündoğdu, İsmail. Osmanlı Tarihi kaynaklarından kazaskerlik ruznamçe defterleri ve önemi, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, 2009, ss.697-722
- Güvemli, Oktay, Güvemli, Batuhan. “Osmanlı Kayıt Kültüründe Vakıf Muhasebesi ve Devlet Muhasebe Sistemi”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 46, 2016
- Hızlı, Mefail. “Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair”, **Tesam Akademi Dergisi**, Sayı 1, 2014
- Kaya, Süleyman. “XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları”, **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt 15, Sayı 29, 2010, ss.95-132
- Kocaman, Kasım. “Kuruluş Vakfiyesine Göre İstanbul Fatih Camii Görevlileri ve Vazifeleri”, **Ekev Akademi Dergisi**, ICOAEF Özel Sayısı, 2019
- Köprülü Bülend. “Tarihte Vakıflar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 3, 1951
- Köprülü, Bülend. “Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev’iyetleri ve İcareteynli Vakıflar”, Fasıl IV, s.707-716, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Sayı 17, 2011, ss.707-716
- Kurt, İsmail. “Şer’i Açından Vakıf ve Vakıfların Muhasebe Usulü”, **İslami İlimler Araştırma Vakfı**
- Memiş, Şerife Eroğlu, “Hurufat ya da Askeri Ruznamçe Defterlerinde Yer Alan Vakıf Kurumları Dışındaki Atamaların Kaza-yı Kudüs-i Şerif Örneğinde İncelenmesi”, **OTAM**, Sayı 39, 2016, ss.75-104
- Memiş, Şerife Eroğlu, “Osmanlı Kudüsüne ait H.1195/M.1781 Keşif Defteri(Değerlendirme ve Transkripsiyon)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 21(3), ss.720-752

- Mikov, Lyubomir. “Halveti Şeyhi Bali Efendi ve Sofyadaki Türbesi”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, Aralık 2016, ss.115-131
- Mohammad Taghi, Pirbabaie. “ Phenomenology of Waqf in Material Forming of Islamic Cities”, **16th ICOMOS General Assembly and International Symposium**, Quebec, 29 Eylül-4 Ekim
- Oğuz, İbrahim. “Osmanlı Vakıflarında İstibdal Problemi (Midilli Örneği)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 34, ss.583-602
- Orhonlu, Cengiz. “Mesleki Bir Teşekkül Olarak Kaldırımcılık ve Osmanlı Şehir Yolları Hakkında Bazı Düşünceler”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 1972
- Ocak, Yaşar Ahmet. “Zaviyeler, Dini Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 12, 1978, ss.247-269
- Öcal, Mustafa. “Geçmişten Günümüze Vaizlik, Vaizler ve Vaazlar Hakkında Bazı Tespit ve Teklifler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 23, 2015, ss.125-162
- Özcan, Tahsin. “Sofyalı Bali efendinin para vakıfları ile ilgili mektupları”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, 1999, ss.125-155
- Özdemir, Rifat. “Osmanlı Devleti’nin Tarikat, Tekye, ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, 1994, s.285
- Özkaya H.Gökçen. “Vakıf İstibdal Kayıtları, İstanbul’da Barınma Kültürü ve Kent Yapısına Dair Neler Sunar?”, **Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi**, Cilt 8, Sayı 16, 2010, ss.467-488
- Öztürk, Nazif. “Evkaf-ı Hümayun Nezareti’nin Kurtuluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 16, 1982
- Öztürk, Nazif. “İslam ve Türk Kültüründe Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 29, 2005

- Reuter, Ernst. “Beledi vakıfların modern şehir idaresindeki ehemmiyetleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 3(3-4), 2012
- Soysaldı Mehmet, “Vakıflar ve Psiko-Sosyal Fonksiyonları”, *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt 40, 2004
- Şimşirgil, Ahmet. “Osmanlı Vakıf Medeniyeti”, **Keşköl Dergisi**, Bahar, Sayı 3
- Taş, Hülya, “Osmanlı Kadı Mahkemesinde Şühudü’l-Hal Nasıl Değerlendirilebilir?”, **Bilig**, Sayı 44, 2008, ss.25-44
- Üste, Rabia Bahar. “Yerel yönetimlerde demokratikleşme”, **Türk İdare Dergisi**, Sayı 448, ss.49-60
- Yamaç, Müzehher. “Tarihsel Gelişim İçinde Üniter Bir Yapıda Yerel Yönetim: İngiltere Örneği”, **Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri Dergisi**, No:4, 2014
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Türk Vakıf kurucularının sosyal tabakalaşmadaki yeri 1700-1800”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, 1982, ss.143-164
- Yıldız, Kenan. “Osmanlı’da Vakıf Teftişleri ve Vakıf İdaresinin Merkezileşmesi”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı 42, 2019

Tezler

- Akıncı, Halis. “Hurufat Defterlerine Göre Kır-ili Kazası”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2007)
- Akman, Ahmet. “Usul-i Muhakeme-i Şer’iyye Kararnamesi”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi, SBE, 1985)
- Arvas, Necibe. “Hurufat Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uludağ Üniversitesi, SBE, 2011)
- Aslangiri, Mine. “Bursa Hurufat Defterleri (1750-1800), (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uludağ Üniversitesi, SBE, 2019)
- Aydın, Asuman. “Hurufat Defterlerine Göre Kütahya Şehir (XVIII. Yüzyıl)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uşak Üniversitesi, SBE, 2019)
- Bahşi, Betül. “Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Mahkemesi Kayıtlarına göre Para Vakıfları ve İşleyiş Tarzları”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi, SBE, 2019)
- Beyaztaş, Murat. İslam Hukunda Vakıfların Tağyiri ve İstibdali, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, 2016)
- Çınar, Zehra. “Hurufat Defterlerine Göre Seferihisar-ı Günyüzü Kazası”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2019)
- Eser, Mevlüt. “Hurufat Defterlerine Göre Ermenek”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi, EBE, 2011)
- Memiş, Şerife, “Osmanlı Taşra Toplumu ve Vakıf Kurumu: Kudüs, 1703-1831”, (**Yayınlanmış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, SBE, 2016)
- Öge, Ahmet. “Hurufat Defterlerinde Niğde-Bor”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi, EBE, 2010)

Özdemir, Gazi. “Hurufat Defterleri Işığında İlgin”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2005), s.33

Parlak, Muharrem. “Hurufat Defterleri Işığında Seydişehir”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2009)

Ünal, Neslihan, “İzmir ve Selanik Liman Kentlerinin Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi (1650-1750)”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2013)

Yıldız, Pakize. “Hurufat Defterlerine Göre Maraş Kazası”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi, EBE, 2010)

Yiğit, Halime. “Hurufat Defterlerine Göre Afyonkarahisar Şehri”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uşak Üniversitesi, SBE, 2019)

Sözlük

Kamus-i Türki, Şemseddin Sami, İstanbul: İkdam Matbaası, 1899

Kubbealtı Lugatı, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 2005

Osmanlı Tarih Sözlüğü, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011

Ötüken Türkçe Sözlük, Yaşar Çağbayır, Ankara: Ötüken Neşriyat, 2007

Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.

Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014,
<http://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu>
(5 Temmuz 2019)

Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ferit Develioğlu, 28.Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 2011

İnternet Kaynakları

Barkan, Ömer Lütfi. “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, İnsan ve İnsan, Sayı 2, 2015, İstanbul, <http://dergipark.org.tr/tr/pub/insanveinsan/issue/26620/279999> (3 Ocak 2019)

Coşkun İsmail, “Uygarlık Tarihi”, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2010, <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/uygarlıktarihi.pdf> (8 Aralık 2017), s.90

Çetintaş, Sedat. “Türklerde Su, Çeşme, Sebil”, Güzel Sanatlar”, s.142, **Ankara Maarif Vekilliği**, Sayı 5, 1939, s.142 <http://hdl.handle.net/11498/2987> (15 Şubat 2020)

Çizakça, Murat. “Gerçekten de suçlu şeriat mıydı”, 2013, **Dipnot Dergisi**, https://www.academia.edu/4588011/Gercekten_de_Suclu_Seriat_miydi, (14.07.2019).s1-25

İller Bankası A.Ş, “Tarihçe”, <http://ilbank.gov.tr> (14 Ocak 2019).

İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Meselesi”, 2009, <http://www.isamveri.org/pdfdrg/2009> (22 Temmuz 2019)

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul İmar Yönetmeliği, Resmi Gazete: Tarih 20.05.2018, Sayı 30426, 2018

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul İmar Yönetmeliği, Sayı: 1512, Yürürlülük Tarihi: 23.06.2007

Mazak, Mehmet. “Türkiye’de modern aydınlatmanın başlangıcı ve aydınlatma tarihimize genel bir bakış”, **4.Ulusal Aydınlatma Sempozyumu**, İzmir, Aralık 2007

Şahin, Oğuzhan, “Sofyalı Bali’nin Dört Şeyhe Dair İstihbari Bir Mektubu”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Sayı 8, <http://doi.org/10.28981/hikmet.410167> (21 Eylül 2019), s.37-64

Tanya, Beaulieu, Suprateek, Sarker. “A Conceptual Framework for Understanding Crowdfunding” Communication of the Association for Information Systems Vol.37, 2015, Article I, <http://aisel.aisnet.org/cais/vol37/iss1/1>

Watkins, Thayer. **Arnold Toynbee on Civilizations and Religions**, San Jose State University. <http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/watkins.htm> (12 Mart 2019)

